

« جۇڭگو سەرخىل ژۇرناللار سېپى » دىكى نەشرىي ئەپكار
 « شىنجاڭ ژۇرنال مۇكاپاتى » غا ئېرىشكەن نەشرىي ئەپكار
 入选《中国期刊方阵》的刊物
 荣获《新疆期刊奖》的刊物

• XINJIANG CULTURE • СИНДЖА́НСКАЯ КУЛЬТУРА • Шىنجاڭ مەدەنىيەتلىرى • 新疆文化 • 2016

2016

شىنجاڭ مەدەنىيەتلىرى

ISSN 1008-6498

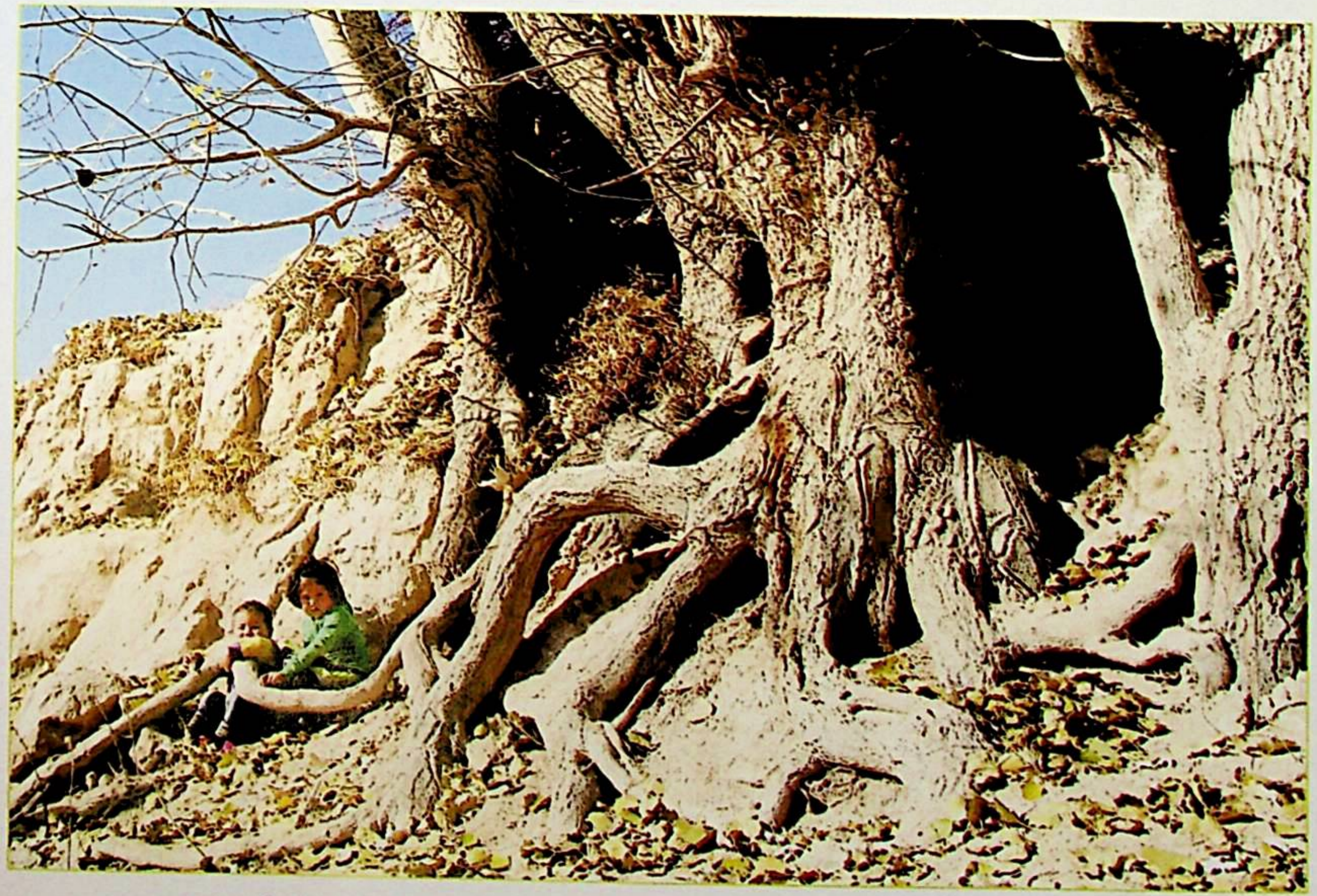
9 771008 649003

新疆文化

ۋەدە ئەھەتجان ئابلىز فوتوسى

يىلتىز تۇنىياز ئاۋۇت زەلىلى فوتوسى

تەھرىر ھەيئەت مۇدىرى: مۇختار مەخسۇت (ش ئۇ ئار مەدەنىيەت نازارىتىنىڭ نازىرى)

تەھرىرات باشلىقى، بەگمەت يۈسۈپ (ئالىي مۇھەررىر)
دائىمىي مۇئاۋىن باش مۇھەررىر:

شوتارىمىز: خەلقچىللىق، ئىلمىيلىك، ئاممىبايلىق، ئوقۇشچانلىق

2016.2

(ئومۇمىي 338 - سان)

شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق مەدەنىيەت نازارىتى باشقۇرىدۇ
شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق سەنئەت تەتقىقات ئورنى چىقىرىدۇ
ئاپتونوم رايون دەرىجىلىك نۇقتىلىق ئۈنۈپرسال ئەدەبىي ژۇرنال

چىرىكلىككە، پارىخورلۇققا قەتئىي قارشى تۇرۇپ، ئاۋامغا بەخت يارىتايلى

بۇ ساندا

تەپەككۈر كۆزى

تەپەككۈر مېۋىلىرى .....
ئابلەتجان قادىر، ئابدۇغېنى توختى توغرىلۇتېكىن قاتارلىقلار (3)

تىل مەدەنىيىتى دالاسىدا

مىرسۇلتان ئوسمانوف: ئانا تىلغا تەسەددۇق ھايات .....
غالبى بارات ئەرك (9)

مەۋجۇتلۇق ۋە مۇنەپپەككۈرلۈك

ئۈچ تەسىرات ..... تۇرسۇنمۇھەممەد توختى (27)

مەن كۆرگەن دۇنيا

ياپون ئاياللىرىنىڭ ياشاش مەدەنىيىتى ..... ئادىلە ئىسمائىل (40)

«تىلىم-ئاچلار چايخانىسى»دىكى پاراڭلار

ئادەملەر قانداق بۇزۇلدى؟ ... غەم يېيىش ... ئەڭ مۇھىمى ئەر - خوتۇن ئارىسىدا ... خارۋاد مەكتەپ مۇدىرىنىڭ ئەيىبلەنشى ... قۇلغىنى ئېتىۋېلىپ قوغغۇراق توغرىلىغۇچىلار ... ئۆلۈم ھەققىدە پاراڭ .....

ئەھەت داۋۇت، غوپۇر قادىر قاتارلىقلار (ت) (46)

پارتىيەمىز تارىخىدىكى چىرىكلىككە قارشى كۈرەشلەر .....

ئابلەت مۇھەممەد (52)

دانا ۋە ئاگاھ بولۇك

مۈچەل خۇراپاتلىقى ..... تۇرسۇنجان سىدىق (59)

مۇئەللىم، خاتا قىلىدىڭىز ..... ئەھمەتتۇر قارى (65)

ئەدەبىيات گۈلزارى

لۈكچەك ..... (ھېكايە) ..... ياقۇپ كېرەم (68)

شېئىرلار ..... ئابلەتجان ھېيت (78)

ئابدۇشۈكۈر كېرەم كۆك سىزغان

باھاردىكى ھاياتلىق كۈيى (ماي بوياق)

شىنجاڭ مەدەنىيىتى

(65-يىل نەشرى)

قوش ئايلىق ئۇنىۋېرسال
ئەدەبىي ژۇرنال

تەھرىر ھەيئەتلەر
(ئۇيغۇر ئېلىپبە تەرتىپى بويىچە)

ئابدۇقادىر جالالىدىن

ئارسلان ئابدۇللا

ئازات سۇلتان

ئادىل تۇران

بەگمەت يۈسۈپ

جال خۇمچاۋ

دىلشات پەرھات

قۇربان مامۇت

ئىمىن ئەخمىدى

بۇ ساننىڭ تەكلىپلىك

مەسئۇل مۇھەررىرى ۋە

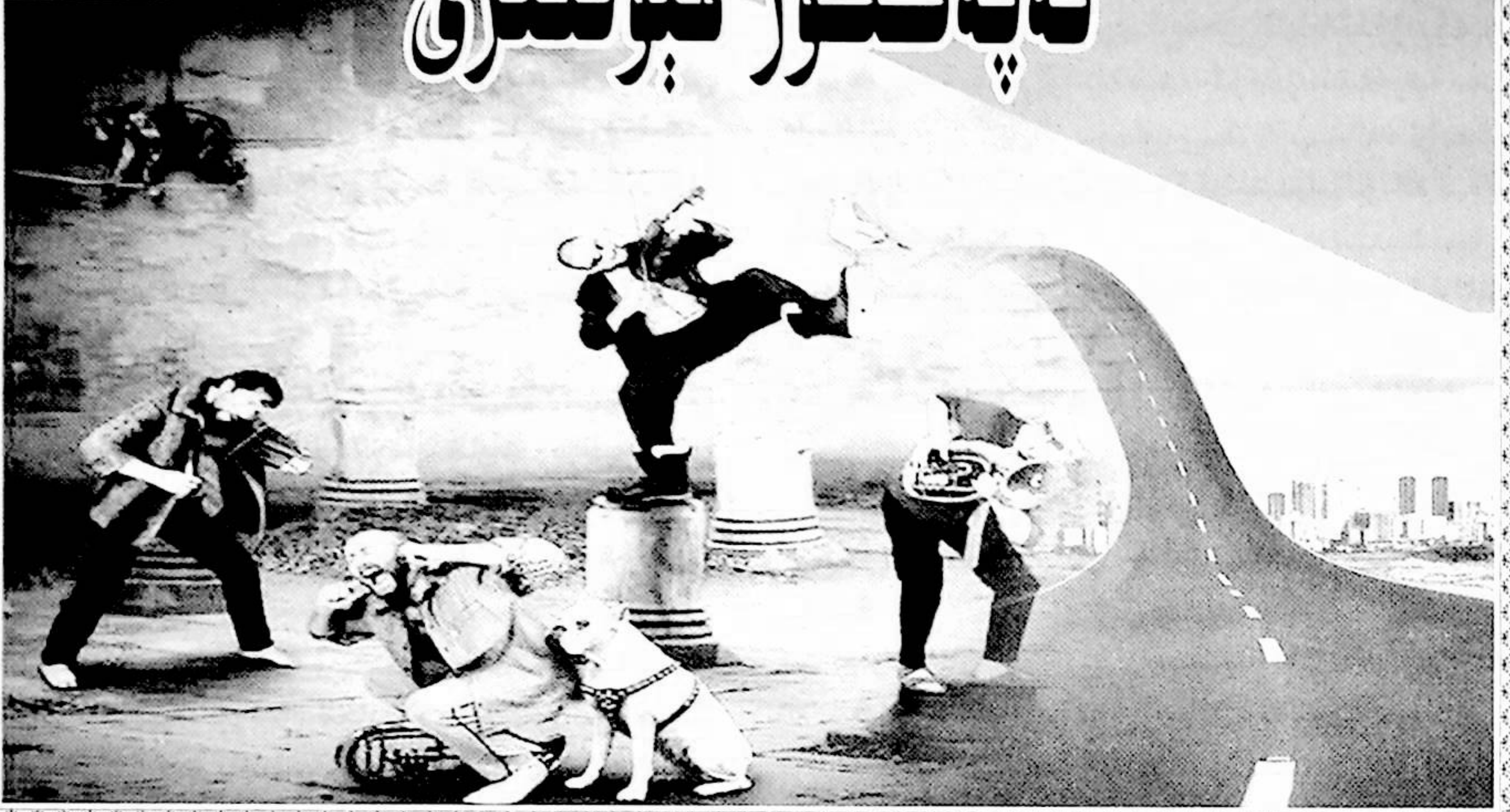
تېخنىداكتورى:

ئايگۈل ئەمەت

(كاندىدات ئالىي مۇھەررىر)

تەپەككۈر مېۋىلىرى

قىلىش زۆرۈر ئەمەس، بەلكى چىن كۆڭۈلدىن قىلىنغان تاتلىق تەبەسسۇمۇ بىچارىلەرگە ئالەمچە شادلىق ئاتا قىلالايدۇ.

▲ گەرچە سېنىڭ كۆپكە قۇربىڭ يەتمىسەمۇ، ھەر تىنە-قىمىدىن باشقىلارغا ئامەت تىلەپ قويۇشنى ئۇنتۇما.

▲ كۆپ ئىقتىدارلىق تېلېفوننىڭ قولى بولماي، كۆپ ئىقتىدارلىق ئادەم بولۇشنىڭ يولىنى ئىزدە.

▲ شاتۇت پەقەت دورىيالايدۇ، ھەرگىزمۇ سۆزلىيەلمەيدۇ.

▲ كىتابخاننىڭ چۆلدەرەپ قېلىشى يالغۇز روھنىڭ قۇرغاقلىشىپ كەتكەنلىكى ئەمەس، بەلكى روھنىڭ قازاغا يولۇشىدىن دېرەك بېرىدۇ.

▲ بىراۋلارنىڭ بەختىنى تارتىۋېلىپ ھەشەمەت داچىسىدا ئولتۇرغانلار كۆرۈنۈشتە سالاپەتلىك، مەغرۇر كۆرۈنۈش بىلەن، ئەمەلىيەتتە ئەتراپتا كۆرۈنمەس تىكەنلەر بەدىنىگە سانجىلىۋاتقاندا بىئاراملىق ۋە ئازابلىق ئىچىدە ياشايدۇ.

▲ تۆھمەت — كىشىنىڭ ئارقىسىدىن ئۇرۇلغان ئۆتكۈر خەنجەردىن زەھەرلىك.

ھەر تىنىقتا بىر سادا

▲ ئائىلىگە خىيانەت قىلىش — ۋەتەنگە خىيانەت

تەپەككۈر بۇلاقلىرىدىن ئۈنچە

▲ بايقالغان مەسىلىلەرنى باشقىلارنىڭ كۆرگىنىگە ئاساسەن سەن ئەمەس، بەلكى ئۆزىنىڭ كۆزىتىپ بىلگىنىگە ئاساسەن ھەل قىلىش ئەڭ ئاقىلانە تەدبىر.

▲ ئات كىشىنەپ تۇرۇپ ئالغا چامدايدۇ، ئىت چىشلەپ تۇرۇپ ئارقىغا سۆرەيدۇ.

▲ پۇل خەجلەشكە يارالغان، ئەمما غۇرۇر ۋە ۋىجدانغا ئەمەس.

▲ ساداقەت ئېغىزدا ئەمەس، قەلبتە ساقلىنىدۇ.

▲ يۈرەك يىغلىسا ئادەم يارىلىنىدۇ، كۆز يىغلىسا ئادەم خارلىنىدۇ.

▲ ئۇرۇش - جېدەل ئادەملەرنى ھاياتىغا ئايلىنىدۇ.

▲ دىغان ئالاھىدە «تەنھەرىكەت».

▲ غەمىز ئادەم — پەمىز ئادەم.

▲ چىقىمچىلار چىقىشتۇرغىلى ئادەم تاپالمىسا، ئۆزىنىڭ سايىسىنى ئۆزىگە چىقىپ كۈنلىرىنى «مەنىلىك» ئۆتكۈزۈپتۇ.

▲ ھاياتلىقتا سەدىقە - ئېھسان ئۈچۈن پۇلنىلا ئۆلچەم

تەپەككۈر كۆزى

قىلغان بىلەن باراۋەر . چۈنكى ئائىلە ۋە تەننىڭ كىچىكلىتىدۇ . گەن كۆرۈنۈشى ئەمەسمۇ ؟!

▲ ۋەدە ئۈچۈن قول كېسىپ قان چىقىرىش ھاجەت- سىز . پەقەت ئەمەلىي ھەرىكەت ئارقىلىق بەرگەن ۋەدىنى ئورۇندىساق كۇپايە . چۈنكى قولىدىكى تارتۇق ۋەدىگە گۇۋاھ بولالمايدۇ . شوخا جىجۋەتسىمۇ كىشى قولىدا تارتۇق قالدىغۇ ؟!

▲ بەزىدە مىڭ ئېغىز قۇرۇق تەسەللى سۆزدىن ، بىر نان ئارتۇق .

▲ ئۇۋالچىلىققا ئۇچرىغۇچىنىڭ قەلبى خۇددى پارتلاش ئالدىدا تۇرغان ماگمغا ئوخشايدۇ . ھايات رەزىل بولۇپ تۇيۇلۇپ بارلىق ئارزۇ - ئارمانلار خىيالى تۇيغۇدەك مەنە بېرىدۇ .

▲ جاپالىق ئىزدىنىش ماددىي جەھەتتىن كىشىنى نامرات قىلىشىمۇ ، ئەمما مەنئىيەت جەھەتتىن كىشى قەلبىنى مول بايلىققا ئېرىشتۈرىدۇ . ئىجادىيەت ئارقىلىق ئۆز ھايات- لىق مەۋجۇتلۇقىنى نامايان قىلىش ئىنساننىڭ بۇ دۇنياغا يا- رالمىش سەۋەبى . قەدىرسىز ياشىغان ئۆز مەۋجۇتلۇقىنى شۇنداقلا بۇ دۇنيادا ھاياتمەن دەپ ياشاۋاتقان ئۆزىنىمۇ ئې- تىراپ قىلغۇسى كەلمەيدۇ ، شۇنداق بولغاچقا ئۇنىڭ ھاياتى مەنىسىزلىك ئىچىدە يوقايدۇ خالاس .

▲ تەن پاكلىق دۇرۇسلۇق ، دىل پاكلىق مەۋجۇتلۇق . ئۆز مەۋجۇتلۇقىنى ئېتىراپ قىلغان ئادەمنىڭ ئېتىقادى ئەبە- دىيلىك بولۇپ ، ھاياتلىق ئۈچۈن بارلىقىنى ئۆزىگە ، يارال- مىش قىسمەت تۈپەيلىدىن موھتاجلىق ئىلكىدە بويۇن قىس- قانلارغا ئاتايدۇ ، مانا بۇ مەۋجۇتلۇق .

▲ مەقسەت - مۇددىئاسى رەزىل ۋاستە ئارقىلىق ئىشقا ئاشقان كىشىنىڭ يېنىدا ئىتمۇ ماڭمايدۇ .

▲ بىچارىنىڭ ئۈنلۈك يىغلىغىنى ئەتراپتىكى ئادەملەر- نى تەسىرلەندۈرسە ، ئاقىلنىڭ ئىچىگە تىنىپ ھەسرەتلىك نالە قىلىشى قەلبەرنى تىترىتىدۇ .

▲ سائەت ئىستىرىلكىسىنىڭ ھەر بىر تىلىنىڭ مىدىرلە- شى ھاياتىنىڭ قەدەممۇ قەدەم قىسقارۋاتقانلىقىدىن دېرەك بې- رىدۇ .

▲ روھىي زەئىپلىك كۆرۈنمەس لەھەت ، چۈمۈلنىڭ ئۈمىدۋارلىقىدىن ئۆگەن .

— ئابلەتجان قادىر

ئاپتور : قەشقەر يېڭىسار ناھىيەلىك ئىختىساسلىقلار ئوتتۇرا مەكتە- پىدىن

پىدىن

تەپەككۈر تېز سىزمىلىرى
▲ چوڭلارنىڭ كەچۈرمىشلىرى ئادەمنى ئويلىتىدۇ .
دۇ ، ياشلارنىڭ ئىزدىنىشلىرى ئادەمنى ئىلھاملاندۇرىدۇ .
▲ مۇسابىقىدە ئۇتسا نەتىجە ، ئۇتتۇرسا تەجرىبە دەپ قارىغۇلۇق .

▲ ئۈلگە ئۈنسىز تەسىر كۆرسىتىدۇ . (ئۈلگە ئەڭ ياخشى تەربىيە) .

▲ نىشانى ئېنىق ئەمەسلەرنىڭ ھايات يولىمۇ قاراڭغۇ بولىدۇ .

▲ قىزغىنلىق مۇھىم ، ئەمما ئىزچىللىق ئۈنسىدىن مۇھىم .

▲ خاتا تەربىيە — قاتىللىقتىن يامان .

▲ ئۈنۈمدار كىشىلەرنىڭ ئىشى ۋاقتىدىن كۆپ .

▲ قېلىپلاشقان تۇرمۇش پەقەت مېخانىك مەۋجۇتلۇق- تىن ئىبارەت .

▲ ھاياتنىڭ گۈزەللىكى ئۇنىڭ رەڭدارلىقىدا .

▲ مەسئۇلىيەت — ئىشەنچكە ئېرىشتۈرىدۇ .

▲ كىتاب ئوقۇشتا سۈرئەتكە قارىغاندا ئۈنۈم مۇھىم ، بولۇپمۇ ئىلمىي ئەسەرلەردە .

▲ تەپەككۈر ئۆز چامىسىنى بايقاش جەريانى .

▲ ئىمكانىيەت بار ، ئەمما ئىنتىلىش بولمىسا يەنىلا نە- تىجە چىقمايدۇ .

▲ قۇياشقا (نۇرغا) يۈزلەنسىڭىز قاراڭغۇدىن يىراق تۇ- رىسىز .

▲ ئادەمدە ئارتۇقچىلىقنىڭ بولۇشى مۇھىم ، ئەمما ئۇنى قېزىپ چىقىرىش ئەڭ مۇھىم .

▲ ھەر بىر ئادەم «ئۇيغۇدا ياتقان گىگانىت ئادەم»، ئەمما ئويغانمىسا قەدىنى رۇسلىيالىمايدۇ .

▲ ئاقىل ئوڭۇشسىزلىقتىنمۇ نەپ ئالالايدۇ ، غاپىل بەخت ئىچىدە تۇرۇپمۇ ئۆزىنى بەختسىز ھېسابلايدۇ .

▲ ئادەمنىڭ ئەستە ساقلاش ئىقتىدارىغا قارىغاندا ھۆكۈم قىلىش ئىقتىدارى مۇھىم .

▲ ئادەم ئارتۇقچىلىقى ئارقىلىق مۇئەييەنلەشتۈرۈش- كە ، سەۋەنلىكى بىلەن ئەپۇغا موھتاج .

▲ مەسئۇلىيەتچان ئادەملەردە مۇۋاپىق ئىنچىكىلىك بولىدۇ ، ئەمما زىيادە زىغىرلاش بولمايدۇ .

▲ زىيادە ئالقىش — غەرەزلىك خۇشامەت .

▲ ياخشى تەنبىھ ھۆرمەتكە ، ساختا مەدھىيە ھاقارەتكە تەڭ .

▲ بىغەملىك — مەسئۇلىيەتتىن يىراقلاشتۇرىدۇ.
 ▲ ساختىپەز مەنپەئەتنى دەپ مەجبۇرىيەتتىن قاچىدۇ،
 ياخشى ئادەم مەجبۇرىيەتنى دەپ مەنپەئەتتىن كېچەلەيدۇ.
 ▲ قەتئىيلىككە تىرىشىپ كۆنگىلى بولماسلىقى مۇمكىن،
 ئەمما ئادەتلىنىپ كۆنگىلى بولىدۇ.
 ▲ ساختىلىقنىڭ ئىلمىگە ئارىلىشىشى ساختا دورىنىڭ با-
 زارغا كىرىشىدىنمۇ خەتەرلىك.
 ▲ ياخشىلىقنىڭ جان پىدا ئەزىمەتلىرىنى ھەقىقىي ئادەم
 دېگۈلۈك.
 ▲ ئەيىبى بار ئادەمگە قارىغاندا ئەخلاقسىز ئادەم
 نەچچە ھەسسە خەتەرلىك.
 ▲ ئېتىقاد — روھى ساغلاملىققا يېتەكلەيدۇ.
 ▲ قەھرىماننىڭ ئاقىلانە تاللىشى بىر مىللەتنى قۇتقۇ-
 زۇۋۇپلىشى مۇمكىن، ئەمما ئەجەللىك خاتالىقى بىر مىللەتنى
 ۋەيران قىلالايدۇ.
 ▲ ھەسەت — قەلب كېسەللىكى، نادانلىق — يۈرەك
 جاراھىتى.
 ▲ نادان ئادەم پەقەت ئەخمەقلىقنىلا «جايدا» قىل-
 دۇ.

— ئابلەت روزى
 ئاپتور: پەيزاۋات ناھىيە بارىن بازىرى يېڭى ئۆستەمبويى كەنت 2-
 ئەترەتتە

يېشىل كەنتتىكى خىياللار

▲ ھۇرۇنلارنىڭ قولىدا تېرىلغان زىرائەتنىڭ دېنى
 پۇش، غېرىبلارنىڭ پۇلىدا سېلىنغان ئىمارەتنىڭ ئۇلى بوش
 بولىدۇ.
 ▲ كۆپ ئاغرىغان ئادەم تېۋىپ - دوختۇر، كۆپ ئۇخ-
 لمىغان غېرىب - يوقسۇل بولۇر.
 ▲ تۇغىنىڭنىڭ ئوغلىغا قىزىڭنى، دۈشمىنىڭنىڭ دوستى-
 غا سىزىڭنى بەرمە.
 ▲ بىمارنىڭ يېنىدا ئۆلۈكنىڭ، تائامنىڭ ئالدىدا قۇ-
 سۇقنىڭ گېپىنى قىلما.
 ▲ ئۆردەكنىڭ تېشىپ كەتكەن دەريا بىلەن، ئەخمەق-
 نىڭ ئۆتۈپ كەتكەن يىللار بىلەن كارى يوق.
 ▲ قوراي باش تارتىپ ئاش بولماس، موماي ھال
 تارتىپ ياش بولماس.
 ▲ يىلاننى بېلىق، دۈشمەننى كىچىك چاغلىما.
 ▲ پىخسىق بايدىن رىزىق، سېسىق كۆلدىن بېلىق

چىقماس.
 ▲ ئۇزاق يىل چىداشقا تاش، ئۇزۇن يول مېڭىشقا
 ياش ياخشى.
 ▲ تېنىڭدا كۈچ بولمىسا پالۋاننىڭ بېلىنى، يېنىڭدا پۇل
 بولمىسا باققاننىڭ مېلىنى تۇتما.
 ▲ يەسىلدىكى چىراش بالاننىڭ بەختىنى، ئۆيدىكى
 ئاقباش ئاناڭنىڭ ھەققىنى ئۇنتۇما.
 ▲ يامانغا سۈكۈت قىلغانلىق، چۈنكىگە كەمپۈت بەر-
 گەنلىك.
 ▲ كۆزىدە ياش بار ئاجىزلار بىلەن نەپ، قولىدا تاش
 بار جاھىللار بىلەن گەپ تالاشما.
 ▲ قىزلار ئۇزۇن چېچى بىلەن زىننەتلىك، تاغلار
 يوغان تېشى بىلەن ھەيۋەتلىك كۆرۈنەر.
 ▲ ئاغزىڭدىكى چىشىڭنى يوقاتقان دۆتلۈكۈڭ بىلەن
 ئامبۇر، خامنىڭدىكى ئېشىڭنى يوقاتقان بوشلۇقۇڭ بىلەن
 يامغۇر.
 ▲ ھوسۇللۇق يەرنى تېرىغۇچىلار، غۇرۇرلۇق ئەرنى
 قوللىغۇچىلار تولا.
 ▲ ئەلنىڭ ھۆرمەتلىكى جامائەتتىن، يەرنىڭ مۇنبەتلى-
 كى زىرائەتتىن بىلىنىدۇ.
 ▲ ئاقىل كۆپ يەردە مېھىر - ۋاپا - مۇھەببەت، غاپىل
 كۆپ يەردە جەبىر - جاپا - مۇشەققەت تولا بولىدۇ.
 ▲ ياماننى ئايىغانلىق، ياخشىنى خارلىغانلىق.
 ▲ ئالمى يوق ئەل، ئورمىنى يوق چۆل.
 ▲ ساۋاتسىز گۈل نادانلارنىڭ چىقىمى، ھاياسىز تۇل-
 چوكانلارنىڭ گىرىمى تولا.
 ▲ ھۇرۇنلار تولا يەردە تىلەمچى — غېرىبلار، نادان-
 لار تولا ئەلدە ئالدامچى تېۋىپلار تولا.
 — تۇردى ئالاۋۇش
 ئاپتور: كۇچا ناھىيە خانىقتام يېزا چېمەن كەنتىدە

تۇرمۇش چۈچۈكلىرىدىن تەرمىلەر
 ▲ نادانلىق بىناسىغا جەم بولغان مۇھەببەتسىز نىكاھ
 مۇناسىۋىتىدە — ئەرلەر ئايالنى «مۈلۈك» ھېسابىدا كۆرد-
 دۇ، ئاياللار ئېرنى «ئۆلۈك» ھېسابىدا كۆرىدۇ.
 ▲ كىشى ئۈچۈن پۇشايمان — ئازابلىق مەغلۇبىيەتنىڭ
 ئورنىنى تولدۇرۇپ بېرەلمىسە، ئەمما تۇرمۇشنىڭ چۈ-
 چۈكلىرىدىن، كېيىنكى قەدەمنى ئېھتىيات بىلەن مېڭىشنىڭ
 زۆرۈرلۈكىدىن بىر ئۆمۈر يەتكۈدەك ساۋاق بېرىدۇ.

چوڭ ئىش كەلمەيدۇ.

▲ «خەقتىن نەرمەز كەم» دېگۈچىلەر بىر بولسا جاسا- رەتلىك، بىر بولسا ئۇچىغا چىققان نادانلاردۇر.

▲ گېپىڭنى يۇتۇپ، ئىشىڭنى پۈتتۈرۈپ ياشا.

▲ يول ياسىيالىغان ھەممە نېمىنى ياسىيالايدۇ، يول

بۇزغان ھەرقانداق ئىشنى بۇزالايدۇ.

▲ يول ياسالسا يۇرت كۆپىيەر، يول بۇزۇلسا قۇرت.

▲ يولنى كىم ياسىغان بولسا، يۇرت شۇنىڭ ئىلكىدە.

▲ ئىككى يىگىتنىڭ ئارىسىدا يۈرگەن قىزنىڭ يۈزى،

ئىككى قىزنىڭ ئارىسىدا يۈرگەن يىگىتنىڭ تۆشى ئاسان ئې- چىلىپ كېتەر.

▲ ساپ نىيەت كىشىلەر ئەل - جامائەتنىڭ، بەتئىيەت

كىشىلەر گۇرۇھى ھۆزلىقنىڭ گېپىنى كۆپ قىلار.

▲ ئەڭ سەمىمىي ئادەم — ئەڭ گۈزەل ئادەم.

▲ ساپ نىيەت كىشى قوغداشقا، بەتئىيەت كىشى بۇ-

زۇشقا ماھىر.

▲ پۇتاقسىز دەرەخكە چىقماق تەس، ھەۋقەسىز ئادەم

بىلەن چىقىشماق تەس.

▲ خوتۇن كىشى ئەقلىدىن كەتسە چېچىنى بولۇشقا

كېسەر، ئەر كىشى ئەقلىدىن كەتسە چېچىنى بولۇشقا قويار.

▲ ياشلارنىڭ چىرايى، ياشانغانلارنىڭ قەلبى نۇرلۇق.

▲ ئوۋچى ئوۋغا، پوچى غوۋغاغا ئامراق.

▲ گەپتە تۇرمىغان سەپتە تۇرالماس.

▲ گەپ توشغۇچى — ئوغا ياسغۇچى، گەپ سورىغۇ-

چى — ئورا كولىغۇچى.

▲ سۈرى يوقنىڭ سۆلىتى، تەرى يوقنىڭ دۆلىتى يوق.

▲ ئاچچىق يۇتۇش — زەھەر يۇتۇش، خۇشال

بولۇش — ھەسەل يۇتۇش.

▲ ئابدال ئۈستىرىسىدىن، باققال سېۋىتىدىن بىلىنەر.

▲ قالتىس ئادەمنىڭ ئۇلقى، يارىماس ئادەمنىڭ قۇل-

قى تولا.

▲ ئىككى ئادەمنىڭ گېپىنى ئاڭلىغان بىر يولنى ئىككى

ماڭار.

▲ ئوغرى قولدىكىنى ئېلىشقا ساتار.

▲ بەگ - غوجامنىڭ يارمىقى كۆپەيسە، ئاۋام - خەلقنىڭ

يامىقى كۆپىيىدۇ.

▲ ئەينەكسىز ئايالنىڭ تارغىقى، ئەمگەكسىز ئەرنىڭ

تاغىرى بولماس.

▲ بالىۋاقىنىڭ جازاسى ئاتىسىزلىق، ئاتا - ئانىنىڭ جا-

▲ ئىنساننىڭ ئەڭ چوڭ ئاجىزلىقى — ئۆزىنىڭ ئىقتى-

دارىغا ئىشەنمەي، باشقىلارغا ئىشىنىش، باشقىلاردىن تەسەل- لى تېپىش، خۇشاللىق ئىزدەش، بەخت ئىزدەشتىن ئىبارەت خام خىيال تاماسدا بولۇشتۇر.

▲ ناداننىڭ دوستى بولغىچە، دۈشمەننىڭ دوستى بول.

▲ مۇھەببەتسىز نىكاھ «تاسادىپى يامغۇر يېغىپ»

قالسا «ياشرىپ» قالىدىغان؛ «يامغۇر توختىغان» ھامان

سولشىپ قۇرۇپ كېتىدىغان ئوت - چۆپكىلا ئوخشايدۇ.

▲ ئاۋامنىڭ نەزەرىدە ئەيىب نۇقسانلىرى كۆپ ئادەم —

بىر بولسا ناھايىتى بىچارە يېتىم ھالەتكە چۈشۈپ قالىدۇ، بىر بولسا ناھايىتى بىشەملىشىپ كېتىدۇ.

▲ مېھماندار چىلىققا بارغىنىڭىزدا، ساھىبخاننىڭ قول-

دىن بىر پىيالە چاي ئىچىشىڭىز ئىززەتلەنگەنلىكىڭىز، ئىككى

پىيالە چاي ئىچىشىڭىز ئۇسسۇزلۇقىڭىزنى قاندۇرغىنىڭىز،

ئۈچ پىيالە چاي ئىچىشىڭىز، ساھىبخان: «ئېشەكنى سۇغار-

دىم» دەپ چۈشىنىپ قالىدۇ.

▲ ناداننى ئىشقا بۇيرۇپ كۆڭۈلسىزلىك تاپقۇچە، نا-

داننىڭ ئىشىنى قىل.

▲ باشقىلارنىڭ ئەيىب - نۇقسانلىرىنى كۆچىلمەي ئۆ-

زىڭىزنىڭ ئەيىب - نۇقسانلىرىنى كۆچىلاڭ، شۇندىلا سىز

«سىز» بولالايسىز.

— ماخمۇت ئەخمەت ھۇقايت

ئاپتور: لوپ ناھىيە ھاكىمىيەت يېزا 2 - ئوتتۇرا مەكتەپنىڭ پېنسىيۇ-

نېرى

تەپەككۈر مېۋىلىرى

▲ ئۆزۈڭنى ياخشى چاغلىساڭ، ساڭا ئىشىنىدىغانلار-

نىڭ، باشقىلارنى ياخشى چاغلىساڭ، سەن ئىشىنىدىغانلارنىڭ سانىنى ئېلىپ باق.

▲ جاپادىن قورققان ھارامدىن قورقماس.

▲ كۆنگەن خۇي، مىنگەن ئۇي.

▲ ياخشى قوشناڭ قەرزىڭنى، يامان قوشناڭ ئۆشەرگ-

نى سورار.

▲ ئۇششاق بالا بىلەن تەڭ بولغان كۈلكىگە قالىدۇ،

ئۇششۇق ئادەم بىلەن تەڭ بولغان ئۆلۈمگە.

▲ باتۇر يول باشلايدۇ، قورقۇنچاق باش قاشلايدۇ.

▲ بىرى مەينەت، يەنە بىرى ئىسراپچىلىق كۆپ يۇرتتا

چاشقان كۆپ بولىدۇ.

▲ ئالدى - كەينىگە تولا ماڭغان ئادەمنىڭ قولىدىن

زاسى بالسىزلىق .
 ▲ ئەقىللىق جانئوار ئاياغ ئىزى بار يەردە رىزىق ئىز-
 دىمەس .
 ▲ تارىختىن ساۋاق شۇكى، دۈشمەننىڭ بېشىدىكى
 قالپاق قانچە چوڭ بولسا قارىغا ئالماق شۇنچە ئاسان .
 ▲ باشلىنىش قانداق بولسا ئاخىرلىشىشىمۇ شۇنداق
 بولار .
 ▲ ئىنساب ياخشىلىقنى چىللار، ئىختىلاپ يامانلىقنى .
 ▲ كەپتەر بار ئېغىلدا تور بولماس .
 ▲ پېشانىسى تۈرگەننىڭ سوئالى، مۇشتىنى تۈرگەن-
 نىڭ خاپىلىقى تولا .
 ▲ «چاي» ئوينىغان خوتۇننىڭ ئۆيىدە چاي يوق،
 چاي ئوينىغان ئەر كىشىنىڭ سۆزدە چەك يوق .
 ▲ ماختانچاقتا ھايا، ماختىغاندا ۋاپا يوق .
 ▲ يالغان سۆزلەش — ئۇزاققا يۈگۈرۈش .
 ▲ ئۆزىنى سۆيۈپ ياشىغان ئادەم، باشقىلارنى سۆيۈپ
 ياشىغان ئەۋلىيا بولار .
 ▲ ھاۋانى ساپلاشتۇرغان قار - يامغۇر، ئادەمنى ساپ-
 لاشتۇرغان ئوي - پىكىر .
 ▲ چىشىڭنى چوتكىلاشنى خالمىساڭ، يۇلدۇرۇشقا
 تەييارلىق قىلىپ قوي .
 ▲ ئەرلەر بىرى ئورۇشتا، بىرى خوتۇنغا كەلگەندە بى-
 لىنىدۇ .
 ▲ ھاۋايى - ھەۋەسكە ئامراق ئەرلەردە ھەق - ناھەق
 تۇيغۇسى بولمايدۇ .
 ▲ كۆپ ئەمگەككە قاتناشقان ئەرنىڭ بەللىرى بېچە-
 رىم، كۆپ خوتۇن ئالغان ئەرنىڭ باللىرى يېتىم .
 ▲ ھويلىدىن يىراق يەردە ئۆسكەن دەرەخ مېۋىگە
 كىرمەس، مېۋىگە كىرسىمۇ ئېغىزغا كىرمەس .
 ▲ داستىخاندا ئەدەپ بىلەن ئولتۇرالغان بالا جەمئ-
 يەتتە بېشىنى كۆتۈرۈپ يۈرەلەيدۇ .
 ▲ نادان تون كىيىشكە ئالدىرار، ئاقىل تون كىيگۈ-
 زۈشكە .
 ▲ نادانغا ھوقۇق تەگسە يېقىنلىرىغا يېنىنى قىلار، ئا-
 قىلغا ھوقۇق تەگسە يېقىنلىرىغا بېشىنى ئېگەر .
 ▲ ئاجىزلارنىڭ كۈچى ئاغزىدا، كۈچلۈكلەرنىڭ كۈچى
 كاللىسىدا بولىدۇ .
 ▲ يات — كۆندۈرۈلمىگەن ياۋا ئات .
 ▲ توي قىلغۇسى بار يىگىت لايىقىنى قوغداشقا، توي

قىلغۇسى يوق يىگىت لايىقىنى بۇزۇشقا ئالدىرار .
 ▲ ئادەم بىرى لايىقى بار يۇرتنىڭ ئادەملىرى بىلەن،
 يەنە بىرى لايىقى توي قىلغان يۇرتنىڭ ئادەملىرى بىلەن
 پاراڭ سېلىشقا ئامراق .
 ▲ ئەقلى بار دۈشمەننى دوست قىلۇر، ئەقلى يوق
 دوستنى دۈشمەن .
 ▲ ساتراشنىڭ قولى يۇمشاق، باققاننىڭ ئاغزى .
 ▲ ئەل قوينىدا يۈرگەن يىگىت بوز بولۇر، خوتۇن
 قوينىدا يۈرگەن يىگىت توڭگۇز بولۇر .
 ▲ بویتاقنىڭ يېپىنچىسى يوق .
 ▲ كۆزى كىچىكنىڭ قولىغا پىچاق چىقسا ئۆز قولىنى
 كېسەر .
 ▲ ئاياللارنى قورقۇنچاق دېيىشتىن بۇرۇن ئۇلارنىڭ
 ئۇچىسىغا قاراپ باق، ئەرلەرنى باتۇر دېيىشتىن بۇرۇن
 ئۇلارنىڭ تۇتقان يولىغا قاراپ باق .
 ▲ مۇھىتى ئەمەس، مومىيى «گۈزەل» يۇرت ھەقىقىي
 گۈزەل يۇرتتۇر .

— ئابدۇغېنى توختى توغرىلىق تېكىن

ئاپتور: ئۈرۈمچى «توغرىلىق تېكىن» كىتابخانىسىدا

خىيال بوستانلىرى

▲ ئىنسان ئۆگىنىشى ئىزچىل داۋاملاشتۇرغانسىمۇ،
 بىلمەيدىغانلىرىنىڭ نەقەدەر كۆپ ئىكەنلىكىنى ھېس قىلىدۇ .
 ▲ ئەگەر سەن قانچىكى ئېگىزدە تۇرساڭ، شۇنچىكى
 يىراقنى كۆرەلەيسەن .
 ▲ مۇۋەپپەقىيەتنىڭ بىر ئۇچى يۇقىرىدا، بىر ئۇچى تۆ-
 ۋەندە . شۇڭا نەتىجە قازانماقچى بولساڭ ھەر ئىككىسىگە
 سەل قارىما .
 ▲ ئادەم پۇلىنىڭ قولىغا ئايلىنغانسىمۇ، خالىس ئەم-
 گەكتىن شۇنچە يىراقلىشىدۇ .
 ▲ ئىلمىي ئەمگەك قانچىكى يۈكسەلگەن مىللەتنىڭ
 كەلگۈسى شۇنچە روناق تاپىدۇ .
 ▲ يۈزەكى ئالغان بىلىم ئادەمنى ئويغاتسا، مۇكەممەل
 ئالغان بىلىم ئادەمنى ئۇخلاتمايدۇ .
 ▲ جىسمانىي ئەمگەكنىڭ جاپاسىدىن، ئەقلىي ئەمگەك-
 نىڭ جاپاسى يامان .
 ▲ ئادەم بىمەنە ئىشلارنىڭ قولىغا ئايلىنغاندا، ئۆز-
 نىڭ كىملىكىنى ئۇنتۇپ قالىدۇ .
 ▲ ھوقۇق ناداننىڭ قولىغا قالسا، پۇقراغا زىيان -

شىماي، بەلكى پايدىلان.

— ئابلىز ئوبۇلخەيرى (مەرىپەت)

ئاپتور: لوپ ناھىيە دول بېزا مازار ئۆستەك كەنتى 143-قورۇدا

قەلب خاتىرەمدىن

▲ ھەرقانچە ئالم بولسىمۇ، نومۇسىز بولسا ئادەم ئاتاشقا ئەرزىمەيدۇ.

▲ نومۇسنى يوقاتقان ئادەمنىڭ ئەخلاق - پەزىلەتتىن گەپ قىلىشى تېخىمۇ نومۇسىزلىقتۇر، نومۇس قەلب قەسەردە پىنھاندۇر.

▲ نومۇس ئادەمنى ياخشى يولغا ئۈندەيدۇ.

▲ نومۇسىز ياشاشنىڭ مەنىسى ۋە مەزمۇنىمۇ بولمايدۇ.

▲ نومۇس ئادەم تۇغۇلۇشى بىلەن تەڭ تۇغۇلىدۇ.

▲ نومۇس ئەقلى كۈچى تەرىپىدىن مەھرۇم بولسا، ھاياتى كۈچنى يوقىتىدۇ.

▲ نومۇس ئىنساننىڭ تاكامۇللىشىغا ئەگىشىپ تاكامۇللىشىدۇ.

▲ نومۇس ئىنسان ۋۇجۇدىدىكى نازۇك گۆھەرگە ئوخشايدۇ.

▲ بىر قېتىم تۆكۈلگەن نومۇسنى بىر ئۆمۈر ئەسلىگە كەلتۈرگىلى بولمايدۇ.

▲ نومۇسنى ئارىيەت ئالغىلى بولمايدۇ.

▲ كىشىلەردىكى نومۇسنىڭ ئاجىز ۋە كۈچلۈكلۈك پەرقى بولىدۇ.

▲ ئادەمنىڭ قىزىقىشى يۈرەكتىكى داغنى سىيرىۋېتىدۇ.

▲ نومۇس بولسا ئەقىلمۇ ئۆزىنىڭ كۈچىنى كۆرسەتەلەيدۇ.

▲ ئەخلاق بۇزۇلغان جايدا شەھۋەتخورلۇق ئەۋج ئالغان بولىدۇ.

▲ ئۈمىد بىلەن خام خىيال ئوخشاشمايدۇ.

▲ ھايا ئەدەپ - ئەخلاقنىڭ ئاساسدۇر.

▲ ھاياتلىق كىشىلەر قانچىلىك نامرات بولسىمۇ، ئادەملىرىنىڭ ئالدىدا ھۆرمىتى بولىدۇ.

▲ غەيۋەت ھەسەتتىن تۇغۇلىدۇ.

— نۇرمۇھەممەد ئىمىن روزى

ئاپتور: پەيزاۋات ناھىيەلىك «نۇرمۇھەممەد سالامەتلىكى ئەسلىگە كەلتۈرۈش مەركىزى» دە

زەخمەت كۆپ بولىدۇ.

▲ مەلۇم جەھەتتىن دۇنيا قاراش ۋە قىممەت قاراشقا ئىگە ئىزباسارلار يېتىشىپ چىققان مائارىپ، مەڭگۈ ئىنسانىيەتنىڭ ئۆچمەس چىرىغىدۇر.

▲ ھايات ئۇلۇغ! ھاياتنى سۆيگەنلەر تېخىمۇ ئۇلۇغ، ئاشۇ ئۇلۇغلۇق ئىچىدىن بىر تامچە سۇ ئىزدىگەنلەر، سۇ ئىزدىگەنلەر ئىچىدىن بىر تامچە سۇ ئىچكەنلەر تېخىمۇ ئۇلۇغدۇر.

▲ «مەن سېنى سۆيىمەن» دېيىش ئاسان، لېكىن «سەن مېنى سۆيەمسەن» دېيىش تولمۇ تەستۇر.

▲ ئون گادىنىڭ بولغىنىدىن، بىر باينىڭ بولغىنى ئەۋزەلدۇر.

▲ بۆرىنىڭ ھۇۋلىغىنىدىن، تۈلكىنىڭ ھىجايغىنى خەتەرلىك.

▲ قەلبتىن چىقمىغان سۆزنىڭ، ئەزەلدىن ئىختىلابى كۆپ بولىدۇ.

▲ سېنىڭ باشقىلارنى ئالدىغىنىڭ، ئەمەلىيەتتە ئۆزۈڭنى ئالدىغىنىڭدىن دېرەك بېرىدۇ.

▲ باشقۇرۇشنىڭ قۇلغا ئايلىنىپ قالغان باشلىق، ھەقىقىي ئىختىساسلىقلارنى بايقىيالمايدۇ.

▲ شەخسى مەنپەئەت ئەۋج ئالغان جەمئىيەتتە، كىرىزىس شۇنچە كۆپ بولىدۇ.

▲ مۇھەببەت بولسۇن گويا سۈزۈك ئېقىندەك، ئۇ ھەرگىزمۇ ياۋا ئېرىقلاردىكى لاي - لاتقىلارغا ئوخشاپ قالماستۇن.

▲ ئەگەر سەن قۇشنى كۆككە قويۇۋەتسەڭ، ئۇ تېخىمۇ ئېگىز ئۇچۇشنى ھەم مەغرۇر قانات قېقىشنى ئۆگىنىدۇ.

▲ زىيالىيلرى كامالەتكە يەتكەن مىللەتتىن، ئالم ۋە مۇتەخەسسسىس كۆپ چىقىدۇ.

▲ پەرزەنتلەرنى ياراملىق تەربىيەلەش ئۈچۈن، ئانىلاردا بىلىم ۋە ساپا، دادىلاردا ئىقتىساد ۋە ۋاپا بولۇشى كېرەك.

▲ ۋاقىت بەزىدە كاتتا غوجاين، بەزىدە ئادەتتىكى بىر مالاي، شۇنداقتمۇ سەن ئۇنى ھەر دائىم جېنىڭدىنمۇ ئەزىز كۆر.

▲ ۋاقىت بەزىدە كاتتا غوجاين، بەزىدە ئادەتتىكى بىر مالاي، شۇنداقتمۇ سەن ئۇنى ھەر دائىم جېنىڭدىنمۇ ئەزىز كۆر.

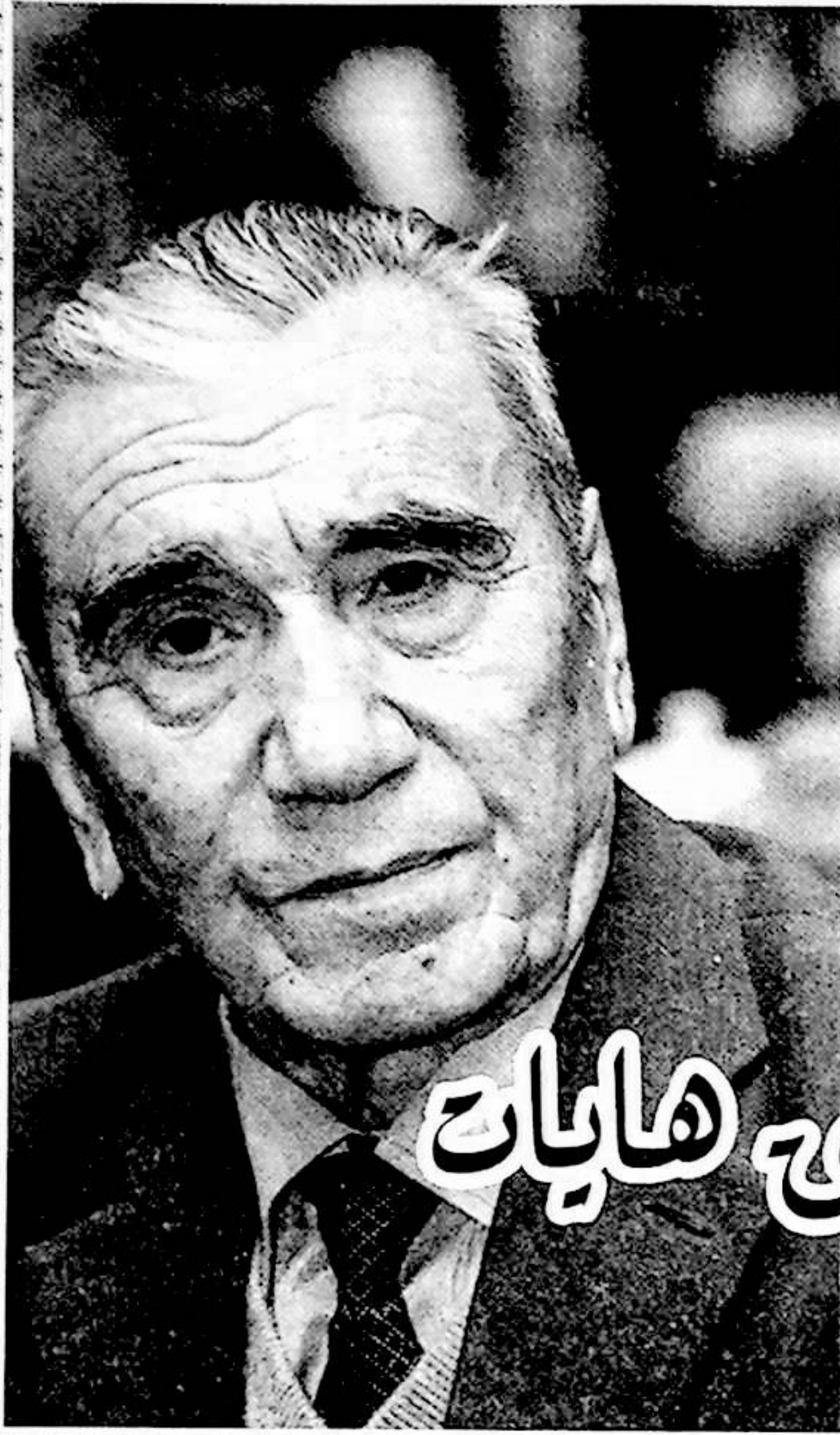
— روزىمەھمەت نىزام

ئاپتور: خوتەن ناھىيە بېيجىڭ تولۇق ئوتتۇرا مەكتەپتە

قەلب چىقىنلىرى

▲ ئالدى ھەم ئارقاڭدا جاپالىق داۋان، بوپقالسا قاق.

مىسىرلىك ئوسمانىيە: ئانا تىلغا كەسەدەنچە ھايات

دەيدۇ: «بىر مىللەتنىڭ تىلى شۇ مىللەتنىڭ روھى، بىر مىللەتنىڭ روھى شۇ مىللەتنىڭ تىلىدۇر». ئېلىمىز-نىڭ ئاتاقلىق ئالىمى لو چاڭپىي «تىل - يېزىق بىر مىللەت مەدەنىيىتىنىڭ جەۋھىرى. مۇشۇ مىللەت ئەنئەنىسى (كىلاسسىك) مەدەنىيىتى مانا مۇشۇ تىل - يېزىق ئارقىلىق مەدەنىيلىك دەۋرىگە يېتىپ كەلگەن. كەلگۈسى-دىكى مەدەنىيەتمۇ شۇنىڭغا تايىنىدۇ» دېگەن. ئۇيغۇر تىلى ئۇزاق تارىخنى باشتىن كەچۈرۈپ دەۋرىمىزگە يېتىپ كەلدى. ئورخۇن - يېنسەي ۋادىسىدىكى مەڭگۈ تاش پۈتۈكلەردىن ھېسابلىغاندىمۇ، ئاز بولمىغان مىللەتسۆيەرلەر ئانا تىلىمىزنىڭ ساپلىقى، مەۋجۇتلۇقى، را-ۋاجلىنىشى ئۈچۈن تۆھپە قوشۇپ كەلگەن. 11 - ئەسىر-دىكى بۈيۈك ئالىم مەھمۇد كاشغەرىي ئەرەب تىلى بىلەن بەيگىدىكى ئاتتەك چېپىپ كېتىۋاتقان ئانا تىلىنىڭ ئۇتۇقى ئۈچۈن مېھنەت قىلىپ، «دېۋانۇ لۇغەتت تۈرك» تەك مەڭگۈلۈك ئابىدىنى بارلىققا كەلتۈرگەندى. مەھمۇد كاشغەرىي بىلەن دەۋرداش گىگانى، مۇتەپەك-كۈر شائىر يۈسۈپ خاس ھاجىب «قۇتادغۇبىلىك» ناملىق بىباھا ئەسىرى بىلەن مەڭگۈلۈك بىر ماياك قال-دۇرغانىدى. 16 - ئەسىردە ياشىغان بۈيۈك شائىر

خەلقنىڭ بارلىقى ۋە ئۇنىڭ پۈتۈن ۋەتىنى تىلىدا گەۋدىلىنىدۇ... تىل خەلقنىڭ ئۆتمۈشى، ھازىرى ھەم كېلەچىكى. تىل ئەۋلادلارنى مۇستەھكەم بىر پۈتۈنلۈككە، تارىخىيلىق ۋە جانلىقلىق جەھەتتە چېپىلىققا ئايلاندۇرغۇچى ئەڭ ھاياتىي، ئەڭ باي، ئەڭ مۇستەھكەم ۋاستىدۇر. — ك. د. ئوشىنسكىي

تىل مىليونلىغان ئەجدادلار تەرىپىدىن يارىتىلغان تىرىك جاندۇر. تىل مىللەتنىڭ قەلبى، تىل غايە، تەپەك-كۈرنىڭ جانلىق مۇجەسسسىمىدۇر. — ئا. ن. تولستوي

تىل مىللەت مەۋجۇتلۇقىنىڭ يىلتىزى. ئانا تىلنى ئۆگىنىش ۋە قوللىنىش، راۋاجلاندىرۇش، ئەنە شۇ تىل ئارقىلىق تىلى چىققان ھەرقانداق بىر كىشىنىڭ باش تارتىپ بولمايدىغان مەسئۇلىيىتى، بۇرچى، شۇنداقلا ئانا تىل ئالدىدىكى قەرزى. بىر گېرمان ئالىمى شۇنداق

تىل مەدەنىيىتى دالاسىدا

ئەلشىر نەۋائىي «خەمسە»، «چاھار دىۋان» قاتارلىق ئە-
سەرلىرى بىلەن تىلىمىزنىڭ يۈكسەك پەللىسىنى يارىتىش
بىلەن بىللە، «مۇھاكىمەتۇل لۇغەتەين» ناملىق ئەس-
رى بىلەن «ئەرەب تىلى ھەسەلگە ئوخشايدۇ، پارس
تىلى شېكەرگە ئوخشايدۇ» قارىشىغا «تۈركىي ھۈنە-
رەست» قارىشىنى قوشۇپ، پارسكۈيلىقتىن تۈرككۈي-
لىققا يەنى ئۇيغۇر تىلىنى قەدىرلەشكە يول ئاچقاندى.
ئانا تىلنىڭ ساپلىقى ۋە تەرەققىياتى ئۈچۈن بارلىقىنى بې-
غىشلىغان سېڭقۇسەلى تۇتۇڭ، مەھمۇد كاشغەرىي،
يۈسۈف خاس ھاجىب، ناسىردىن رابغۇزى، ئەلشىر نە-
ۋائىي، ئابدۇرېھىم نىزارىيلارنى تىلغا ئېلىش بىلەن بىللە،
«ئىدىقۇت مەھكىمىسى سۆزلۈكى» (توغرىسى «ئۇيغۇر
مەھكىمىسى سۆزلۈكى»، چۈنكى، ئەسەردە «گاۋچالڭ»
سۆزىگە «ئۇيغۇر» دەپ ئىزاھات بېرىلگەن) ۋە «ماز-
جۇچە بەش تىللىق لۇغەت»... قاتارلىق بىر قاتار ئە-
سەرلەرنى تۈزۈشكە قاتناشقان نام - شەرىپى ئۇنتۇلغان
كىشىلەرنى، 9 - ئەسىردىكى ئۇيغۇرچە - خەنزۇچە لۇغەت-
نىڭ تۈزگۈچىلىرىنى ۋە شۇنىڭغا ئوخشاش چاغاتاي
ئۇيغۇر تىلى ئۈچۈن ئىشلەنگەن كۆپلىگەن لۇغەتلەرنىڭ
مېھنەتكارلىرىنىمۇ ئۇنتۇماسلىقىمىز كېرەك. 20 - ئەسىر-
دىن بۇيان، بولۇپمۇ 1980 - يىللىرىدىن كېيىن، تىل -
يېزىق خىزمىتىمىزدە زور ئۇتۇقلار قولغا كەلدى. بۇ
جەرياندا نەچچە يۈز توم لۇغەتلەر ئىشلەندى، توم - توم
كىلاسسىك ئەسەرلەر نەشر قىلىندى. مانا بۇ شانلىق ئۇ-
تۇقلارغا «ئۇيغۇر تىلىنىڭ ئىزاھلىق لۇغىتى»، «ھازىر-
قى زامان ئۇيغۇر ئەدەبىي تىلىنىڭ ئىملا لۇغىتى»، «ھا-
زىرقى زامان ئۇيغۇر ئەدەبىي تىلىنىڭ تەلەپپۇز لۇغ-
تى»، «خەنزۇچە - ئۇيغۇرچە لۇغەت»، «ئۇيغۇرچە -
خەنزۇچە لۇغەت»، «چاغاتاي تىلىنىڭ ئىزاھلىق لۇغ-
تى»، «دىۋانۇ لۇغەتت تۈرك» نىڭ ئۇيغۇرچە ۋە خەن-
زۇچە نەشرلىرى... قاتارلىق ئىلمىي قىممىتى يۇقىرى،
زور ھەجىملىك ئەسەرلەرنى پەخىرلىنىش ھېسسىياتىمىز
بىلەن تىلغا ئالىمىز. شانلىق ئۇتۇقلار ئاسان قولغا
كەلگەن ئەمەس، بۇ ئۇتۇقلار تىلشۇناسلىرىمىزنىڭ داۋ-
راڭسىز، مېھنەتسىز مېھنىتىنىڭ مەھسۇلى، ئەلۋەتتە. ئانا
تىلىمىزنىڭ ساپلىقى، مۇكەممەللىكى ۋە تەرەققىياتى
ئۈچۈن مېھنەت قىلىۋاتقان ئالىملىرىمىز ئىچىدە، ئانا
تىل ئالدىدىكى مۇقەددەس بۇرچىنى ئادا قىلىش يولىدا
جان تەسەددۇق قىلىۋاتقان بىر ئالىم بار، ئۇ بولسىمۇ

تەتقىقاتچى مەرسۇلتان ئوسمانوف ئاكىدۇر.
مەرسۇلتان ئوسمانوف ئاكا 1929 - يىلى 7 - ئاينىڭ
31 - كۈنى قازاقىستان جۇمھۇرىيىتىنىڭ ياركەنت شەھ-
رى ئاڭكەنت يېزىسىدا، ئاتا - بوۋىسى خوتەن قازاقى-
لىق، باشلانغۇچ مەكتەپ ئوقۇتقۇچىسى ئازىمباقى ئائىل-
سىدە دۇنياغا كەلگەن. 1932 - يىلى مومىسى بىلەن بىللە
غۇلجا شەھىرىگە كۆچۈپ كېلىپ نوغاي تۇ يېزىسىغا ئو-
رۇنلاشقان ۋە شۇ يەردە ئوقۇغان، 1935 - يىلىدىن 1943
- يىلى باشلانغۇچ مەكتەپ ۋە ئىلى گېمنازىيەدە ئوقۇ-
غان. 1945 - يىلىدىن 1951 - يىلىغىچە گېزىتخانىدا نابور-
چىك، ئۈچ ۋىلايەت ئىنقىلابى ياشلار تەشكىلاتى ئورگ-
نىدا كاتىپ، ئورگان ژۇرنىلىدا كوررېكتور بولۇپ ئىشل-
ىگەن. 1951 - يىلى بېيجىڭغا بېرىپ، مەركىزىي مىللەتلەر
ئىنىستىتۇتىدىكى ئاز سانلىق مىللەت كادىرلىرىنى يېتىش-
تۈرۈش كۇرسىدا بىلىم ئاشۇرغان. بىر يىلدىن ئارتۇق
بىلىم ئاشۇرغاندىن كېيىن، مەركىزىي مىللەتلەر ئىنىستىتۇ-
تىغا ئوقۇتقۇچىلىققا ئېلىپ قېلىنغان ۋە خەنزۇ ئوقۇغۇچى-
لارغا ئۇيغۇر تىلىدىن دەرس ئۆتكەن. ئۇ ئەنە شۇ يىل-
لاردىن باشلاپ ئانا تىلىنى چوڭقۇرلاپ ئۆگىنىش ۋە
تەتقىق قىلىشنى باشلىغان. 1957 - يىلى شىنجاڭ ئۇيغۇر
ئاپتونوم رايونىغا قايتىپ كەلگەن ۋە 1965 - يىلىغىچە
شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتىدا ئوقۇتقۇچى بولۇپ تىل - ئەدە-
بىيات فاكۇلتېتىدىكى ئوقۇغۇچىلارغا ھازىرقى زامان
ئۇيغۇر تىلى ۋە ئومۇمىي تىلشۇناسلىق دەرسلىرىنى
ئۆتكەن. 1965 - يىلى شۇ ئار مىللەتلەر تىل - يېزىق
خىزمىتى كومىتېتىغا يۆتكەلگەن ھەمدە 1980 - يىلىنىڭ
ئاخىرىغىچە مۇشۇ ئورۇندىكى تەتقىقات بۆلۈمىدە
ئىزچىل ئۇيغۇر تىلى تەتقىقاتى بىلەن شۇغۇللانغان. 1981
- يىلىدىن 1989 - يىلىغىچە شۇ ئار ئىجتىمائىي پەنلەر
ئاكادېمىيەسى تىل تەتقىقات ئىنىستىتۇتىدا خىزمەت
قىلغان. 1989 - يىلىدىن 1992 - يىلى ئارامغا چىققىچە ش
ئۇ ئار مىللەتلەر تىل - يېزىق خىزمىتى كومىتېتىدا ئىش-
لىگەن. ئارامغا چىققان 1992 - يىلىدىن 1997 - يىلىغىچە
يۇقىرىقى ئورۇندا تەكلىپ بىلەن داۋاملىق ئىشلىگەن.
ئالىم بىر ئۆمۈر تىرىشىپ ئۆگىنىش، تەتقىق قىلىش
ئارقىلىق تۈرك - رۇنىك يېزىقى ۋە شۇ يېزىقتا خاتىرد-
لەنگەن تىل، قەدىمكى ئۇيغۇر تىل - يېزىقى، چاغاتاي
ئۇيغۇر تىل - يېزىقلىرىنى ئۆگەنگەن ھەمدە مۇشۇ يې-
زىقلاردىكى كلاسسىك يازمىلارنى تەتقىق قىلغان. ياش

ۋاقىتلىرىدىن تارتىپلا تىل ئۆگىنىشكە ئەھمىيەت بەرگەن. لىكتىن خەنزۇ، قازاق ۋە تۈرك تىللىرىدىن بىمالال پاي-دىلىنالايدىغان سەۋىيەگە يەتكەن. 1960-يىلى سابىق شىنجاڭ ئىنستىتۇتىدا لېكتورلۇق ئۇنۋانىغا ئېرىشكەن. 1983-يىلى كاندىدات تەتقىقاتچى، 1987-يىلى تەتقىقات-چى ئىلمىي ئۇنۋانى ئالغان. 1987-يىلىدىن 1989-يىلىغىچە شۇ ئۇ ئا ر ئىجتىمائىي پەنلەر ئاكادېمىيەسى تىل تەتقىقات ئىنستىتۇتىنىڭ مۇئاۋىن مۇدىرى بولغان. 1983-يىلى شۇ ئۇ ئا ر بويىچە مۇنەۋۋەر مۇتەخەسسسىس بولۇپ باھالىنىپ مۇكاپاتلانغان. 1988-يىلى ئاپتونوم رايون دەرىجىلىك گەۋدىلىك تۆھپە قوشقان مۇنەۋۋەر مۇتەخەسسسىس بولۇپ باھالانغان. 1989-يىلىدىن 1994-يىلىغىچە شۇ ئۇ ئا ر بويىچە مۇنەۋۋەر مۇتەخەسسسىسلەر-نى باھالاش گۇرۇپپىسىنىڭ ئەزاسى بولۇپ ئىشلىگەن. 1991-يىلى «دۆلەت دەرىجىلىك تۆھپە قوشقان مۇنەۋ-ۋەر مۇتەخەسسسىس» بولۇپ باھالىنىپ، ئالاھىدە تەمىن-ناتتىن بەھرىمەن بولغان. 2005-يىلى قەشقەردە ئېچىل-غان «مەھمۇد كاشغەرىي تۇغۇلغانلىقىنىڭ 1000 يىللىقىنى خاتىرىلەش مەملىكەتلىك ئىلمىي مۇھاكىمە يىغىنى»دا توققۇز نەپەر ئالىم ۋە جامائەت ئەربابى بىلەن بىللە «-دۇنخۇناسلىقتىكى تۆھپىكار» شەرەپنامىسى بېرىلگەن. 2008-يىلى 15-دېكابىر شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتىدا ئۆت-كۈزۈلگەن «مەھمۇد كاشغەرىي تۇغۇلغانلىقىنىڭ 1000 يىللىقىنى خاتىرىلەش ئىلمىي مۇھاكىمە يىغىنى»دا مەرھۇم ئالىم ئىمىن تۇرسۇن بىلەن «دۇنخۇناسلىقتىكى تۈرك»نى نەشرگە تەييارلاش ئىشلىرى، تىلىمىز ئۈچۈن ئېلىپ بارغان تەتقىقاتلىرى ھۆرمىتى ئۈچۈن تون كىيدۈ-رۈلگەن. 2011-يىلى 11-ئاينىڭ 1-كۈنى ئۈرۈمچى شەھىرىدە ئۆتكۈزۈلگەن «ئەلشىر نەۋائىي تۇغۇلغانلىقى-نىڭ 570 يىللىقىنى خاتىرىلەش خەلقئارالىق مۇھاكىمە يى-غىنى»دا «نەۋائىشۇناسلىق تەتقىقاتىدىكى گەۋدىلىك تۆھپىسى ئۈچۈن»، نەۋائىي ئەسەرلىرىنى خەنزۇ تىلىغا تەرجىمە قىلغان تەرجىمان جالڭ خۇڭچاۋ بىلەن بىرلىكتە مۇكاپاتلانغان. 2013-يىلى (15-ئىيۇن) شىنجاڭ «مۇ-ئەللىم» ئېلېكترون پەن-تېخنىكا شىركىتى ئۈستىگە ئالغان ئانا تىلىمىز ئۈچۈن مېھنەت قىلغان تۆھپىكارلار-نى تەقدىرلەشتە «ئۇستاز تىلىشۇناس» بولۇپ باھالىنىپ مۇكاپاتلانغان. تۈركىيەدە ئۆتكۈزۈلۈۋاتقان، تۆت يىلدا بىر قېتىم باھالىنىدىغان «تۈركىي تىللار تەتقىقاتى

شەرەپ مۇكاپاتى» نىڭ 5-قېتىملىقى 2014-يىلى 11-ئاينىڭ 22-كۈنى تارقانغان، بۇ قېتىم تۈركىي تىللارنىڭ تەتقىقاتىغا تۆھپە قوشقان مرسۇلتان ئوسمانوف؛ ۋېنگە-رىيەلىك دوكتور ئىمىرە باسكى؛ قىرغىزىستانلىق كېنەش جۇسۇپوف؛ ياپونىيەلىك دوكتور، پىروفېسسور ماساھىرو شوگايتو؛ گېرمانىيەلىك دوكتور، پىروفېسسور پېتىر زېيم قاتارلىق بەش ئالىمنى تەقدىرلىگەن، تەتقىقاتچى مرسۇلتان ئوسمانوف ئاكنىڭ ئۇيغۇر تىلى ئۈچۈن جان تەسەددۇق قىلىپ ئىشلىگەن بىر ئۆمۈرلۈك مېھنىتى خەلقئارا تىلىشۇناسلارنىڭ ئېتىراپ قىلىشىغا ئېرىشىپ، مۇشۇ قېتىمقى مۇكاپاتقا نائىل بولغان. 2015-يىلى 2-ئاينىڭ 15-كۈنى تۈركىيە جۇمھۇرىيىتى كۆگمەن نەشىرد-ياتى ئۇنىڭ تۇغۇلغانلىقىنىڭ 85 يىللىقىغا خاتىرە ۋە ئالا-ھىدە سوۋغا سۈپىتىدە «قەدىمكى تۈرك تىلىدىن ھازىر-قى زامان ئۇيغۇر تىلىغىچە» ناملىق ئىلمىي ماقالىلەر توپلامىنى نەشر قىلغان، بۇ توپلامغا جەمئىي 25 پارچە ماقالە كىرگۈزۈلگەن بولۇپ خەلقئارادىكى داڭلىق تۈر-كولوگىلاردىن كىلاۋۇس رۇبىن، ماركسېل ئېردال، مەھمەت ئۆلمەز، دايماتسو، ماتسۇمى سۇگاخارا، سېنېمېن ياسۇشى، ئوسمان فىكرەت سەرتقايا، ئەرخان ئايدىن، خاقان ئايدەمىر قاتارلىقلارنىڭمۇ ئەسەرلىرى بار. مرسۇلتان ئوسمانوف ئاكا ھاياتىنى ئانا تىلىمىزنىڭ ساپلە-قى، مۇكەممەللىكى ۋە تەرەققىياتى ئۈچۈن ئاتا، مەن-نەتسىز، داۋراڭسىز مېھنەت قىلغان تۆھپىكاردۇر.

1. تىل تەكشۈرۈش

ھەرقانداق تىل ئاۋۋال ئېغىز تىلى ھالىتىدە مەۋجۇت بولۇپ كەلگەن، كېيىن يېزىق پەيدا بولۇپ ساقلىنىش بوشلۇقى كېڭەيگەن، يېزىقنىڭ ئىجاد بولۇشىغا ئەگىشىپ ئەدەبىي تىل بارلىققا كەلگەن. ھەرقانداق بىر ئەدەبىي تىل ئېغىز تىلى ئاساسىدا بارلىققا كېلىدۇ ھەمدە ئېغىز تىلىغا ئەگىشىپ ئۆزگىرىدۇ. ھەرقانداق بىر ئەدە-بىي تىل ھەرگىزمۇ ئېغىز تىلىنىڭ ئەينەن خاتىرىسى ئەمەس، ئەدەبىي تىل ئېغىز تىلىنىڭ ئاساسىدا بارلىققا كەلسمۇ، بارلىققا كەلگەندىن كېيىن نىسبەتەن مۇستەقىل تەرەققىي قىلىدۇ، ئەمما سۆزلۈك ۋە گىرامماتىكىلىق قۇ-رۇلما جەھەتلەردىن ئاساسەن ئېغىز تىلى بىلەن بىردەك بولىدۇ. شۇڭا، ئۇيغۇر تىلىنىڭ تارىخى دەۋرلەردىكى ھالىتىنى ۋە ھازىرقى ئەھۋالىنى چۈشىنىش ئۈچۈن مەۋجۇت ئېغىز تىلىنى تەكشۈرۈپ تەتقىق قىلىش تولمۇ

مەرسۇلتان ئوسمانوف ئاكىنىڭ پۈتۈن ئۆمرى ئانا تىل ئىشىدا گۈلخان دەك يېنىپ ئۆتتى. 1955-يىللىرىدا كى ئاشۇ جاپالىق شارائىت دەۋرىدىن باشلاپ، بۈيۈك ئەللىمە مەھمۇد كاشغەرىينىڭ ئىزىدىن مېڭىپ ئۇيغۇر تىلى داللىرىنى، يېزا - قىشلاقلارنى ئايلىنىپ تىل تەكشۈرۈشكە باشلىغان. 1955-، 1956-يىللىرى دۆلەت مەلەتلەر ئىشلىرى كومىتېتى ۋە جۇڭگو پەنلەر ئاكادېمىيەسىنىڭ رەھبەرلىكىدە مەملىكەت خاراكتېرلىك تىل تەكشۈرۈش ئېلىپ بېرىلغان. بۇ قېتىمقى تەكشۈرۈشتە جۇڭگو پەنلەر ئاكادېمىيەسى تىل تەتقىقات ئىنستىتۇتى، ئاز سانلىق مىللەتلەر تىللىرى تەتقىقات ئورنى، مەركەزىي مىللەتلەر ئىنستىتۇتى ۋە شىنجاڭدىكى مۇناسىۋەتلىك ئورۇنلاردىكى خادىملاردىن تەركىب تاپقاندى. شىنجاڭدا تىل تەكشۈرۈش ئەترىتى ئۇيغۇرلارنى ئۆز ئىچىگە ئالغان، ئاز سانلىق مىللەتلەر تىللىرىنى ئىلگىرى - كېيىن ئىككى قېتىم 1 - قېتىمدا 1955-يىلى 17 نۇقتىدا، 2 - قېتىمدا بىر يىلدەك ۋاقىت سەرپ قىلىنىپ 30 نۇقتىدا - (دا) تىل تەكشۈرۈپ مەنبە ماتېرىياللارغا ئېرىشكەن. ئۇ يۇقىرىقى خىزمەت ئەترىتىنىڭ 6 - گۇرۇپپىسىغا قاتنىشىپ، 1955-يىلى يازدا قەشقەر شەھەر ئىچى، ئوپال يېزىسى، پەيزاۋات ناھىيەسىدە؛ 1956-يىلى 8 - ئايدىن 1957-يىلى 3 - ئايغىچە خوتەن ۋىلايىتىنىڭ گۇما، قارا-قاش، ئىلچى، لوپ، چىرا، نىيە، كېرىيە ناھىيەلىرىدە تىل تەكشۈرگەن ۋە تىل تەكشۈرۈش ماتېرىياللىرىنى جۇڭگو ئىجتىمائىي پەنلەر ئاكادېمىيەسى مىللەتلەر تەتقىقات ئورنىغا تاپشۇرغان. ئۇ شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتىغا يۆتكىلىپ كەلگەندىن كېيىن، ئۆز ئىختىيارلىقى بىلەن تىل تەكشۈرۈش ئىلتىماسى سۇنۇپ 1960-يىلى 5 - ئايدىن 9 - ئاينىڭ ئاخىرىغىچە لوپنۇر ناھىيەسىنىڭ مەرسالى، كۈزلەك، تىكەنلىك (ھازىرقى دېھقانچىلىق 2 - شى 34 - تۈەن تۇرۇشلۇق ئورۇن) يېزىلىرىدا؛ چاقىلىق ناھىيەسىنىڭ مەرىن ۋە يېڭىسۇ يېزىلىرىدا تىل تەكشۈرگەن، تىل ماتېرىياللىرى خاتىرىلەنگەن ۋە بىر يەشكەكە قاچىلانغان قېلىن تۆت خاتىرىنى شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتىغا تاپشۇرۇپ بەرگەن، ئەمما بۇ ماتېرىياللار «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» دا يوقالغان. 1962-يىلى 4 -، 5 - ئايلاردا ئۇيغۇر ئەدەبىي تىلىنىڭ تەلەپپۇز مەسىلىسىنى مەركەز قىلغان ھالدا، تۇرپاننىڭ ئاستانە يېزىسى ۋە ئۇ-

رۇمچىدە؛ 1965-يىلى 7-، 8- ئايلاردا ئۇيغۇر ئەدەبىي تىلىنىڭ ئىملا لۇغىتىنى تۈزۈشتە بەزى مەسىلىلەرنى ئېنىقلاش يۈزىسىدىن قەشقەرنىڭ شەھەر ئىچى ۋە خوتەن ئىلچىدا تىل تەكشۈرگەن. 1967-يىلىدىكى قازاق تىلىنى تەكشۈرۈش خىزمىتىدە ئۈرۈمچى (نەنسەن)، ئىلى (كۈنەس)، ئالتاي رايونىدا يېتەكچى بولۇپ قاتناشقان، تىل ماتېرىياللىرىنى خاتىرىلىگەن. قازاق تىلىنى تەكشۈرۈش داۋامىدا ئېرىشكەن ماتېرىياللىرىنى ئەينى ۋاقىتتا ئىلى قازاق ئاپتونوم ئوبلاستلىق مىللەتلەر تىل - يېزىق كومىتېتىغا تاپشۇرغان. 1980-يىلى «دېۋانۇ لۇغەتتۇ تۈرك» نى نەشرگە تەييارلاش ۋە بەزى لېكسىكىلىق مەسىلىلەرنى ئېنىقلاش ئۈچۈن ئاتۇش، قەشقەر كۈنئەھەر ۋە يېڭىسار ناھىيەلىرىدە تەكشۈرۈشتە بولغان. 1982-يىلى مەھمۇد كاشغەرىينىڭ مازىرىنى ئىزدەش مۇناسىۋىتى بىلەن ئاتۇش، قەشقەر كۈنئەھەر ۋە يېڭىسار ناھىيەلىرىدە تەكشۈرۈشتە بولغان ۋە پاكىتنى تېپىپ چىقىپ مەھمۇد كاشغەرىي مازىرىنىڭ ئېنىقلىنىشىغا تۆھپە قوشقان. 1986-يىلى ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلىنىڭ تەسۋىرىي گىرامماتىكىسىنى تۈزۈش گۇرۇپپىسىنىڭ ھاۋالىسى ۋە ئۇيغۇر تىلى دىيالېكتلىرىنىڭ چېگراسىنى ئايرىشنى نۇقتا قىلىپ ئاتۇش، يەكەن، قاغىلىق، مەكىت، يوپۇرغا، مارالبېشى، كەلپىن، ئاقسۇ، كۇچا ناھىيەلىرىدە ئېلىپ بېرىلغان تىل تەكشۈرۈش خىزمىتىگە قاتناشقان. 1986-يىلى خوتەننىڭ لاڭرۇ كەنتىدە تىل تەكشۈرگەن. 1988-يىلى پىچان ناھىيەسىنىڭ دىغار ۋە لۈكچۈنلەردە؛ 1989-يىلى قاغىلىق ناھىيەسىنىڭ پاختۇ يېزىسىدا، 1991-~ 1992-يىللىرى قاغىلىق ناھىيەسىدە تىل تەكشۈرگەن. 70 ياشقا يېقىنلاپ قالغاندا يەنى 1996-يىلى 5-ئاينىڭ 17-كۈنىدىن 7-ئاينىڭ 1-كۈنىگىچە قومۇل ۋىلايىتىنىڭ تۆمۈرتى، ئاقتاش (داڭسلىك) قاتارلىق جايلىرىدا تىل تەكشۈرۈش خىزمىتىگە كەسپىي يېتەكچى بولۇپ قاتناشقان. مانا مۇشۇلاردىن قارايدىغان بولساق، تارىخىمىزدا ھېچقانداق بىر تىلشۇناس ئۇيغۇر تىلىنى بۇنداق ئۇزاق ۋاقىت تەكشۈرمىگەن بولۇشى مۇمكىن. تىل تەكشۈرۈش ناھايىتى مۇشەققەتلىك خىزمەت. مەرسۇلتان ئوسمانوف تىل تەكشۈرۈشكە قاتناشقان ئاشۇ يىللارنى ئەسلىگىنىمىزدە، ئۇنىڭ مۇشەققەتتىن قورقماستىن روھىغا ئاپىرىن ئېيتماي تۇرالمايمىز. ئالدىنقى ئەسىرنىڭ ئوتتۇرىلىرى ئېلىمىزنىڭ تەرەققىياتى كۆپ ئارقىدا

بولۇپ قاتناش، تۇرالغۇ، ئوزۇقلۇق جەھەتتىن قىيىنچىلىق ئارقىلىق ناھايىتى نۇرغۇن ئىدى، ناھىيەلەرگىچە قاتنايدىغان ماشىنىمۇ ناھايىتى ئاز ئىدى، بولغاندىمۇ ئايدا بىرەر قېتىم قاتنايتتى، ئۇدۇل كەلسە يۈك ماشىنىلىرىنىڭ ئۈس-ئىدىدە ئولتۇرۇپ بېرىشقا توغرا كېلەتتى. ھەتتا، كۆپىنچە ۋاقىتلاردا ناھىيەدىن ناھىيەگە، ناھىيەدىن يېزىلارغا بارغاندا ئات، ئېشەك ياكى تۆگىگە مېنىپ بېرىشقا توغرا كېلەتتى. نەچچە كۈنلەپ مۇشەققەت چېكىپ تىل تەكشۈرۈۋالغان يېزا - قىشلاقلارغا يۈرگەندە، نەدە كەچ بولسا شۇ يەردە، كىمىنىڭ ئۆيى ياكى كەپسى بولسا شۇ يەردە قونۇپ ئىشلەيتتى. ئۇ دەۋرلەردە يەنە مېھمانخانىلارمۇ بولمىغانلىقى، تەكشۈرۈش خىزمىتى يېزا - قىشلاقلاردا بولغانلىقتىن يوقان - كۆرپە، كىيىم ۋە خىزمەت ماتېرىياللىرىنى يۈدۈپ يۈرۈپ ئىشلىگەن. يېمەك - ئىچمەك مەسىلىسىمۇ قىيىن بولۇپ، شۇ چاغدىكى «ئۈچتە بىللە بولۇش» پىرىنسىپى بويىچە دېھقان، چارۋىچىلار بىلەن بىللە يېتىپ - قوپقان، بىللە ئەمگەككە قاتناشقان ۋە نورمىلىق تەمىنلەنگەن ئوزۇق بىلەن دېھقان، چارۋىچىلار بىلەن بىللە ئوزۇقلانغان. كۈندۈزى ئىش - ئەمگەككە قاتناشسا، ئەتىگەن - كەچ ۋە ئارام ئارىلىقلىرىدا تىل تەكشۈرۈپ ئۆز خىزمىتىنى ئادا قىلغان. مانا بۇنداق مۇشەققەتلىك تىل تەكشۈرۈش خىزمىتىگە قەلبىدە ئوتتەك ئىشتىياق بولغاندىلا ئاندىن يەتكىلى بولىدىغان پەللە ئىدى. بۇ ھويىسىپت 1960 - يىلىدىكى تىل تەكشۈرۈش خىزمىتىنى ئەسلىپ: «ئۇ ۋاقىتلاردا شارائىت تولمۇ ناچار ئىدى، لوپنۇرنىڭ تىكەنلىك رايونىدىن چاقىلىق ناھىيە بازىرىغا پوچتا ماشىنىسىغا ئولتۇرۇپ بارغاندۇق. مەزىدە تىل تەكشۈرگەندە تېخىمۇ قىيىنالدۇق. يوغان ھومىنى بىرلا سىقسا ھېچ نەرسىسى قالمايدۇ، قورساق ئاچلا يۈرۈپ پۇتتا ماغدۇر يوق. ئاچلىقتىن كاۋىنى قا-زانغا سېلىپ قاينىتىپ ئازراق قۇيۇلغاندا يەپ جان ساقلىدۇق. مەيلى قەيەرگە بارايلى خەلق بىزنى (بىر شاگىر-تىمۇ بىللە ئىدى) قوللىدى، ئاغرىساق داۋالدى، ئاچ قالساق بارىنى ئايىمىدى» دەيدۇ. تىل تەكشۈرمەي، تىل ئاساسىي مەنبەلىرىنى جۇغلىماي تۇرۇپ تىلنىڭ ئەمەلىي مەسىلىلىرىنى ھەل قىلماق مۇمكىن ئەمەس، شۇڭا مانا مۇشۇنداق تىل تەكشۈرۈش خىزمىتىگە يېشى 70 كە يېقىنلاپ قالغان 1997 - يىلىغىچە قاتنىشىپ ناھايىتى نۇرغۇن تىل ماتېرىياللىرىغا ئېرىشكەن. 1980 - يىللارغا

كەلگەندە قاتناش جەھەتتىن خېلى ياخشىلىنىش بولغان بولسىمۇ، تىل ئۆزگىچىلىكلىرىنى ساقلاپ قالغان ئاھالەلەر زامانىۋىلىقنىڭ شاۋقۇنلىرىدىن يىراق بولغان يېزا - قىشلاقلاردا بولغانلىقتىن، يەنىلا شۇنداق جاپالىق ئىش-ئىشكە توغرا كەلگەن. مەسىلەن ئالساق، «دېۋانۇ لۇغەتت تۈرك» نىڭ 3 - تومىنى تەييارلاشتا ئەرەب تىلى تەرجىمانى ئابدۇرەشىد قارىم سابىت قەشقەرلىك بولغانلىقى ۋە شۇ ئۇستازنىڭ تۇرمۇش مەسىلىلىرىنى ئويلاش-قان ھالدا، 1982 - يىلى 12 - ئايدىن 1983 - يىلى 3 - ئايدىنغىچە قەشقەردە ئىشلەشكە توغرا كەلگەن. خىزمەت داۋامىدا ئىبراھىم مۇتئىي بىلەن مەرسۇلتان ئوسمانوف قەشقەر ۋىلايەتلىك ئۇيغۇر تىبابىتى شىپاخانىسىنىڭ كېسەلخانىسىغا ئورۇنلىشىپ، ئۆزلىرى كۆمۈر ھەل قىلىپ، ئۆزلىرى كۆمۈر قالاپ، ياتاق تازىلاپ تۇرۇپ ئىشلەگەن. ھەر خىل قىيىنچىلىقلارنى يېڭىپ، ئەسەرنىڭ 3 - تومىنى مۇۋەپپەقىيەتلىك ئىشلەپ تۈگىتىش بىلەن بىللە، قەشقەر كۈنئەھەر ناھىيەسى ئوپال يېزىسىدىكى «ھەزرىتى موللام» مازىرىنىڭ مەھمۇد كاشغەرىينىڭ مازىرى ئىكەنلىكىنى پاكىتلار ئاساسىدا ئېنىقلاپ چىققان. ئىبراھىم مۇتئىي بىلەن «مەھمۇد كاشغەرىينىڭ يۇرتى، ھاياتى ۋە مازىرى توغرىسىدا» ناملىق ماقالىسىنى يېزىپ «تارىم» ژۇرنىلىنىڭ 1984 - يىللىق 3 - سانىدا ئېلان قىلىنغان، شۇنىڭدىن كېيىن بۇ ماقالە رۇس تىلىغا تەرجىمە قىلىنىپ تۈركمەنىستاننىڭ پايتەختى باكۇ شەھىرىدە چىقىرىلغان «سوۋېت تۈركولوگىيەسى» ژۇرنىلىنىڭ 1987 - يىللىق 3 - سانىدا ئېلان قىلىنغان. رۇسچە تەرجىمىسى يەنە قازاقىستاننىڭ ئالماتى شەھىرىدە نەشر قىلىنغان «ئۇيغۇر تىلى بويىچە تەكشۈرۈشلەر» ناملىق مەجمۇئەگەمۇ كىرگۈزۈلگەن. مەھمۇد كاشغەرىينىڭ مازىرى تولۇق ئىلمىي پاكىتلار بىلەن ئىسپاتلانغانلىقتىن، دۇنيا تۈركولوگىيەسىنىڭ ئېتىراپ قىلىشىغا ئېرىشكەن. مەھمۇد كاشغەرىينىڭ مازىرىنىڭ بېكىتىلىش توغرىلىق بەزى قا-لايمىقان ئېغىز پاراڭلىرى چىققانلىقتىن، 2009 - يىلى «ئۇلۇغ ئالىم مەھمۇد كاشغەرىي مازىرىنىڭ قەشقەر ئوپالدا ئىكەنلىكىنىڭ ئېنىقلىنىش جەريانى» («شىنجاڭ پېداگوگىكا ئۇنىۋېرسىتېتى ئىلمىي ژۇرنىلى» 2009 - يىللىق 1 - سان) ناملىق ماقالىسىنى ئېلان قىلىپ، مۇنا-سۈۋەتلىك مەسىلىلەرگە ئىچكىرىلىگەن ھالدا جاۋاب بەرگەن. ئالىمنىڭ مانا مۇشۇنداق مۇشەققەتلىك تىل

تەكشۈرۈش داۋامىدا ئېرىشكەن ماتېرىياللىرى ئىلمىي تەتقىقاتنى ناھايىتى مۇھىم مەنبەلەر بىلەن تەمىن ئەتكەن، جۈملىدىن، ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلى دىيا- لېكت ۋە شۇئىرنىڭ لېكسىكىلىق، گىرامماتىكىلىق ۋە فونېتىكىلىق ئالاھىدىلىكلىرىنى ئېنىقلاش ھەم شۇ ئاساس- لار بىلەن ئۇيغۇر تىلى دىيالېكتلىرىغا ئىلمىي تەبىر بېرىش، چېگراسىنى ئايرىش، ئۇيغۇر تىلىنىڭ ئۆلچەم- لىك تەلەپپۇزىنى تۇرغۇزۇش ۋە باشقا تەتقىقات خىزمەت- لىرىدە ناھايىتى مۇھىم ئەھمىيەتكە ئىگە بولغان. گېزى كەلگەندە شۇنىمۇ ئېيتىش مۇمكىنكى، ئالىمنىڭ 2013- يىلىدىكى ياۋروپا سەپىرىمۇ گېرمانىيە، ئاۋسترالىيە قاتار- لىق ئەللەردىمۇ قەدىمكى قول يازمىلارنى ئۆگىنىش بىلەن بولغان. 2015- يىلىدىكى قومۇلدىكى قىسقا مۇد- دەتلىك زىيارىتىنى، 2015- يىلى دېكابىرنىڭ ئاخىرىدىكى تۈركىيەدىكى ئىلمىي زىيارىتىمۇ يەنە شۇ ئىلىم يولىدىكى ئىزدىنىش مۇساپىسىنىڭ داۋامى ھېسابلىنىدۇ.

2. ئۇيغۇر تىلى تەتقىقاتى

ئورتاق تىل ياكى ئەدەبىي تىل ئېغىز تىلىنىڭ پىش- شىقلاپ ئىشلەنگەن، قېلىپلاشتۇرۇلغان شەكلىدىن ئىبار- رەت بولۇپ يازما ۋە ئېغىزچە مەۋجۇت بولىدۇ. ئورتاق تىل ھامان بىر دىيالېكت ئاساسىدا بارلىققا كېل- دۇ، ئورتاق تىلغا ئاساس بولغان دىيالېكت مەركىزىي دىيالېكت دەپ ئاتىلىدۇ. مەركىزىي دىيالېكتنى بەلگە- لەش ھەرگىزمۇ سۈبېيكتىپ ئارزۇغا باغلىق بولماستىن، مەلۇم بىر دىيالېكتنىڭ شۇ مىللەت ئاھالىسى ئىچىدە تۇتقان ئورنىغا باغلىق بولىدۇ. مەلۇم بىر دىيالېكت شۇ جەمئىيەتنىڭ سىياسىي، ئىقتىسادىي ۋە مەدەنىيەت مەرك- زى بولسا، كەڭ تەسىرگە ۋە ۋەكىللىك خاراكتېرىگە ئىگە بولغانلىقتىن مەركىزىي دىيالېكت بولۇپ قالىدۇ. مەرسۇلتان ئوسمانوف ئاكتىنىڭ تەتقىقاتلىرى ئۇيغۇر تىل- نىڭ ھەر قايسى ساھەلىرىگە چېتىلغان ھالدا، دىيالېكتلار- نى تەكشۈرۈش، ئورتاقلىق ۋە پەرقلىرىنى تېپىپ چىقىش، ئېغىز تىلىنىڭ ئەدەبىي تىلغا پايدىلىق بولغان تەركىبلىرىنى تېپىپ چىقىپ ئەدەبىي تىلنى بېيىتىش ھەم مۇكەممەلەشتۈرۈش ئۈچۈن كۆپ مېھنەت قىلدى. ئۇيغۇر تىلىنىڭ قائىدە - قانۇنىيەتلىرىنى پۇختا ئىگىلە- گەندە، چوڭقۇرلاپ تەتقىق قىلغاندا، ئاندىن تىلنىڭ مۇ- كەممەللىكى، زىللىقى ۋە ئىپادىلەش كۈچىنى ئاشۇرۇشتا مۇناسىپ ئەمگەكلەرنى قىلىشقا بولىدۇ. ئۇنىڭ ئۇيغۇر

تىلى ئۈستىدە ئېلىپ بارغان تەتقىقاتلىرى بۇرۇنلا باش- لانغان، تۇنجى چوڭ ئەمگىكى تىلشۇناس نەسرۇللا يول- بولدى بىلەن بىرلىشىپ يازغان ئۈچ قىسىملىق (يېداگو- گىكا ئالىي تېخنىكومى سىرتتىن ئوقۇيدىغان ئوقۇغۇچى- لار ئۈچۈن دەرسلىك قىلىنغان) «ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلى» ناملىق كىتابى 1964- يىلى كونا ۋە يېڭى يېزىقتا شىنجاڭ رادىيو ئۇنىۋېرسىتېتى تەرىپىدىن نەشر قىلىن- دى. بۇ كىتاب شۇ ۋاقىتتا سىستېمىلىق دەرسلىك بول- ماسلىق بوشلۇقىنى تولدۇرغان. شۇنىڭدىن كېيىنكى تەد- قىقاتلىرىدا گەرچە ئۇيغۇر تىلىنىڭ گىرامماتىكىسى توغرىدا سىدا يازغانلىرى ئازراق بولسىمۇ، مۇھىم مەسىلىلەر ئۈستىدىكى تەتقىقاتلىرىنى ئېلان قىلىپ كەلگەن. بۇنىڭغا «ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلىدىكى رەۋىشلەر توغرىسىدا» «ئۇيغۇر تىلىدا سۆز ياساشتىكى بىر ئۈنۈملۈك قو- شۇمچە توغرىسىدا ئىزدىنىش» قاتارلىق ئەمگەكلىرىنى كۆرسىتىشكە بولىدۇ. ئۇنىڭ يەنە ئۇيغۇر تىلىنىڭ ئىپادى- لەش كۈچىنىڭ زىللىقى، مەنە قاتلاملىرىنىڭ روشەنلىكى ئۈچۈن، تىلشۇناسلىق ئىشلىرىمىزنىڭ تەرەققىياتى ئۈچۈن قىلغان مېھنەتلىرىگە «ئالتاي تىلى نەزەرىيەسى» (ئامېرىكىلىق نىكولاس پوپپىنىڭ ماقالىسىنى تەرجىمە قىلغان)، «ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلىدىكى تىنىش بەل- گىلىرى ۋە ئۇلارنىڭ قوللىنىلىشى» (ئامىنە غايپار، راخمان خانىبابا بىلەن بىرلىكتە)، «قىسقىچە تىلشۇناسلىق لۇغىتى» (مۇھەممەد رېھىم سايت بىلەن ھەمكارلىقتا تۈزگەن)، «ھازىرقى زامان ئۇيغۇر ئەدەبىي تىلى تا- ۋۇشلىرىنىڭ ئاكۇستىكىلىق تەتقىقاتى» (جۇ تۇڭچۈن، ئامىنە غايپار، نىجات قاسىمىلار بىلەن بىرلىكتە ئىشلەن- گەن كىتاب)، «ئۇيغۇر تىلىنىڭ تەسۋىرىي گىرامماتىكى- سى» (كوللېكتىپ ئىشلەنگەن كىتاب) قاتارلىق ماقالە ۋە كىتابلىرىنى كۆرسىتىشكە بولىدۇ. بۇلارنىڭ ئىچىدە «ھا- زىرقى زامان ئۇيغۇر ئەدەبىي تىلى تاۋۇشلىرىنىڭ ئا- كۇستىكىلىق تەتقىقاتى» ناملىق ئىلمىي ئەسەرنى ئالسا، ئۇيغۇر تىلى تەتقىقاتى تارىخىدىكى تۇنجىلار- دىن ھېسابلىنىدۇ. ئاۋازنى تەتقىق قىلىدىغان ئىلىم ئاۋاز- شۇناسلىق (ئاكۇستىكا) دېيىلىدۇ، ئۇيغۇر تىلىدا تىلنىڭ تەلەپپۇزى ۋە ئىنتوناتسىيەسىمۇ مەنە پەرقلىنىدۇرۇش ئىقتىدارىغا ئىگە، ئۇيغۇر يېزىقىدا مانا بۇ ئىقتىدار ئەكس ئەتتۈرۈلمەستىن مەزمۇن دائىرىسى ئارقىلىق پەرق ئېتى- لىدۇ، لېكىن بەزى سۆزلەملەر ئېغىز تىلىدا تەلەپپۇزى

ئارقىلىق پەرقلەندۈرۈلدى، سۆزلەملەر يەككە ئېيتىلغاندا تىل تاۋۇشلىرىنىڭ تەلەپپۇزى (ئىنتوناتسىيەسى، ئۇرغۇ-سى)غا ئاساسەن مەنىسى ئۆزگەردى، تىل تاۋۇشلىرىنىڭ چۈشۈپ قېلىشى ياكى قوشۇلۇپ قېلىشىمۇ تاۋۇشلارنىڭ تەلەپپۇز ۋاقتىنى ئۆزگەرتىۋېتىدۇ. ئۇيغۇر تىلىدىكى شەكىلداش سۆزلەر مۇشۇ دائىرىگە كىرىدۇ. مانا مۇشۇنىڭغا ئوخشاش نۇرغۇن مەسىلىلەر مەرسۇلتان ئوسمانوف قاتارلىق تىلشۇناس ئۇستازلارنىڭ ئۆملۈكتە تىرىشىشى ئارقىسىدا ھەل بولۇپ، ئانا تىلىمىزنىڭ پاساھتى تېخىمۇ يۇقىرى كۆتۈرۈلگەن.

«بىر مىللەتنىڭ ئەدەبىي تىلىنىڭ نوپۇزى ئالدى بىلەن ئۇنىڭ ئىملا ۋە تەلەپپۇز نورمىلىرىنىڭ قېلىپلاش-قانلىقىدا ئىپادىلىنىدۇ» (ئامىنە غايپار)، شۇڭا ھەرقانداق بىر تىل - يېزىقتا ئىملا قائىدىسى ۋە ئىملا لۇغەتلىرىنى تۈزۈش تولىمۇ زۆرۈر، بۇ تولىمۇ ئەھمىيەتلىك، مۇشەق-قەتلىك خىزمەت. ئىملا قائىدىسى تۈزۈلۈپ ئىجرا قىلىنسا بىر ئەدەبىي تىلنىڭ قېلىپلىشىشى ۋە ئومۇملىشىشى زور قىيىنچىلىققا يولۇقىدۇ، جۈملىدىن بىر سۆز مەتبۇئاتتا نەچچە خىل يېزىلىدىغان ئەھۋال كېلىپ چىقىدۇ. 20-ئەسىردىن بۇيانقى 100 نەچچە يىلنى ئېلىپ ئېيتساق، ئۇيغۇر يېزىقىنىڭ ئىملا قائىدىسى كۆپ قېتىم تۈزۈلدى. بۇ ئەلۋەتتە مۇشۇ قىسقىغىنا يۈز يىل ئىچىدە خەلقىمىزنىڭ چاغاتاي ئۇيغۇر يېزىقى، كىرىل ھەرپلىرى ئاساسىدىكى ئۇيغۇر يېزىقى، لاتىن يېزىقى ئاساسىدىكى ئۇيغۇر يېزىقى (ئوتتۇرا ئاسىيا ئۇيغۇرلىرى قوللانغان يېزىق ھەمدە ئۇيغۇر يېڭى يېزىقى كۆزدە تۇتۇلدى)، ئۇيغۇر يېزىقى (ھازىرقى زامان يېزىقى كۆزدە تۇتۇلدى) قاتارلىق نەچچە خىل يېزىقنى قوللانغانلىقىمۇ سەۋەب بولدى. شۇنداقلا مەسىلىلەر ئىچىدە نەشر قىلغان كىتابلار ۋە شۇلار ئۈچۈن تۈزۈلگەن ئىملا ۋە تەلەپپۇز قائىدىلىرى، ئوتتۇرا ئاسىيا ئۇيغۇرلىرى (شىنجاڭ كۆزدە تۇتۇلدى) ئارقىسىدا مۇنازىرىلەرگە سەۋەب بولۇپ ئۆز-گىرىپ تۇرغان ئىملا قائىدىسى («ئۇيغۇر تىلىنىڭ ئىملا قائىدىسى» 1963، -، 1969، -، 1984 - يىللىرى ئۈچ قېتىم نەشر قىلىنغان) ۋە شۇ ئارقىلىق تۈزۈلۈپ قوللىنىۋاتقان ئىملا قائىدىلىرى (1950 - يىلىدىن بۇيان يەتتە قېتىم)، تەلەپپۇز قائىدىسى (ئىككى قېتىم) تۈزۈلدى. مانا مۇشۇ يۈز يىل داۋامىدىكى سىياسىي ۋەزىيەت، ئىجتىمائىي ئالاقىلەر داۋامىدا كىرگەن سۆزلەملەر ۋە ئۇنىڭ

ئىملادا ئىپادىلىنىشى قاتارلىق مەسىلىلەر ئىملا قائىدىسىدە ئۆز تەسىرلىرىنى كۆرسەتمەي قالدى. ئىملا قائىدىسىدە مورفولوگىيەلىك پىرىنسىپ بىلەن فونېتىكىلىق پىرىنسىپلار ئارىسىدا ئېغىش ۋە مۇرەسسە بولۇپ كەلگەنلىكتىن، ئىملا قائىدىسىنى ۋە شۇنىڭغا ئەگەشكەن تەلەپپۇز قائىدىلىرىنى كۆپ قېتىم ئىشلەشكە توغرا كەلگەن. مەرسۇلتان ئوسمانوف «ھازىرقى زامان يېزىق ئەدەبىي تىلى ۋە جانلىق ئەدەبىي تىلنى قېلىپلاشتۇرۇش خىزمىتىدە بۇ ئىشقا دائىر نەزەرىيەۋى ئاساسلارنى تۈزۈشقا يېتەكچىلىك قىلدى ۋە بۇ ساھەدە مۇھىم تۆھپىلەرنى قوشتى... ئەينى دەۋردە ئوتتۇرىغا چىققان بەزى شەكىللەرگە تارتىپ كېتىش خاھىشلىرىغا خاتىمە بېرىش بىلەن، ئۇيغۇر يېزىقى ئەدەبىي تىلىنىڭ ئىملاسىدا ئومۇمەن مورفولوگىيەلىك پىرىنسىپنى ئاساس قىلىش، فونېتىكىلىق ۋە تارىخىي پىرىنسىپنى قوشۇمچە قىلىش، بىر پۈتۈن ئۇيغۇر تىلى يېتەكچىلىكى ئاستىدا دىيالېكت ۋە شەكىللەرنىڭ پايدىلىق تەركىبلىرىنى قوبۇل قىلىش پىرىنسىپىنى ئوتتۇرىغا قويدى. نەتىجىدە ھازىرقى زامان ئۇيغۇر يېزىق تىلى بىلەن جانلىق ئەدەبىي تىل تارىختەكى ھەرقايسى دەۋرلەرگە نىسبەتەن زور دەرىجىدە بىرلىككە كېلىش يولىدا تەرەققىي قىلماقتا» (ئامىنە غايپار). 1984 - يىلىدىن بۇيان تۈزۈلگەن ئىملا قائىدىلىرىدە مورفولوگىيەلىك پىرىنسىپ ئاساس قىلىنىپ پەيدىنپەي ئىزچىللاشتۇرۇلغان، نەتىجىدە سابىق سوۋېت ئىتتىپاقىدا قوللىنىلغان فونېتىكىلىق پىرىنسىپ تەلەپپۇز ئەھۋالىدىن قالدۇرۇلۇپ (بۇ يۆنىلىشتە ماڭسا دىيالېكتلار ئارقىسىداكى پەرق چوڭىيىپ كېتەتتى)، جانلىق تىل بىلەن يېزىق تىلىنىڭ پەرقىنىڭ چوڭىيىپ كېتىشىنىڭ ئالدى ئېلىندى. ئىملا ۋە تەلەپپۇز مەسىلىسىدە ئۆزىنىڭ مورفولوگىيەلىك پىرىنسىپلىرىنى ياقلاپ كەلگەن تىلشۇناس مەرسۇلتان ئوسمانوف، ئىملا ۋە تەلەپپۇز قائىدىلىرىنى بېكىتىش، لۇغەتلەرنى تۈزۈش جەھەتلەردىمۇ ئاز بولمىغان ئەھمىيەتكە كەلگەنلىكىنى «ئۇيغۇر يېڭى يېزىقىنىڭ ئىملا قائىدىسىدىكى بەزى قائىدىلەر توغرىسىدا» (1963 - يىلى)، «ئۇيغۇر يېڭى يېزىقىنىڭ ئىملا قائىدىسى» (ئابدۇرېشىت سابىت بىلەن ھەمكارلىقتا، 1973 - يىلى)، «ھازىرقى زامان ئۇيغۇر ئەدەبىي تىلىنىڭ ئىملا قائىدىسى ۋە ئىملا لۇغىتىنىڭ تۈزۈلۈشى توغرىسىدا» (1985)، «ھازىرقى زامان ئۇيغۇر ئەدەبىي تىلىنىڭ ئىملاسى ھەققىدە

قى زامان ئۇيغۇر ئەدەبىي تىلىنىڭ ئىملا لۇغىتى (ئىملا ۋە تەلەپپۇز قانۇندىسى) نى نەشر قىلدى. مەرسۇلتان ئوسمانوف يۇقىرىقى چوڭ ھەجىملىك لۇغەتنىڭ 1-نەشرى تورى بولۇپ 2005-يىلىدىن باشلاپ كۆپ مېھنەت قىلغان. بۇ لۇغەتنى ھازىرقى زامان ئۇيغۇر ئەدەبىي تىلىنىڭ ئىملا ۋە تەلەپپۇزنى قېلىپلاشتۇرۇشتا مۇھىم ئەھمىيەتكە ئىگە ئەسەر دېيىشكە بولىدۇ.

مەرسۇلتان ئوسمانوف ئاكا ئۇيغۇر تىلىنىڭ ئىملا قانۇندىسىنى بېكىتىشتە مورفولوگىيەلىك پىرىنسىپنى ئاساس قىلغان، يەنى، يېزىقتا سۆزلەرنىڭ تۈپ يىلتىزى - غولىنى ساقلاپ قېلىش، جانلىق تىلغا ئەگىشىپ كەت-مەسلىكنى ئىزچىل تەشەببۇس قىلىپ كەلگەن. مەيلى ئىملا قانۇندىسى تۈزۈلسۇن ياكى ئىملا لۇغىتى ئىشلەند-سۇن، تۈپ سۆزلەردىكى مەسلىلەر ئىمكانقەدەر مورفو-لوگىيەلىك پىرىنسىپ بويىچە ھەل قىلىنغان. قوشۇمچە ئارقىلىق ياسالغان سۆزلەر ۋە جۈپ سۆزلەردە مورفولو-گىيەلىك پىرىنسىپ ئاساس قىلىنىپ، ئىلگىرىكى فونېتىك-لىق ئۆزگىرىشكە قاراپ بېكىتىش پىرىنسىپى كەلتۈرۈپ چىقارغان قالايمىقانچىلىق ئوخشالغان. گەرچە ھازىرغىچە ئىملا ۋە تەلەپپۇز توغرىسىدىكى بەزى مەسلىلەردە پىكىر بىرلىكى بولمايۋاتقان بولسىمۇ، 1980-يىلىدىن بېرى تۈزۈلۈۋاتقان ئىملا قانۇندىسى ۋە تەلەپپۇز لۇغەت-لىرى ئەدەبىي تىلىمىزنىڭ مۇكەممەللىشىشى، قېلىپلىشىشى، ئومۇملىشىشىدا تۈرتكىلىك رول ئويناپ كەلمەكتە.

3. دىيالېكت تەتقىقاتى

تىل مىللەتنى پەرقلەندۈرۈشتىكى مۇھىم بەلگىلەر-دىن بىرى ھېسابلىنىدۇ. ھەرقانداق بىر تىلدا دىيالېكت بولىدۇ، ئەمما دىيالېكت توغرىسىدىكى قاراشلار ھەر خىل، جۈملىدىن، غەرب تىلشۇناسلىرى «ئۆزئارا تىل ئۇقۇشۇش دەرىجىسى» نى تىل ۋە دىيالېكت ئايرىشنىڭ ئۆلچىمى سۈپىتىدە قارايدۇ، بۇنداق ئايرىش ئۇسۇلىدىن قارايدىغان بولساق، ئۇيغۇر تىلىدا دىيالېكت مەۋجۇت بولمايلا قالماستىن، يەنە بەزى تۇغقان تىللار ئارىسىدا-كى ئايرىم تىل دېگەن توساقلارنىمۇ ئېلىۋېتىشكە توغرا كېلىدۇ. مەرسۇلتان ئوسمانوف ئاكا ۋە باشقا ئۇيغۇر تىل-شۇناسلىرىنىڭ ئۇيغۇر تىلى دىيالېكتلىرى ئۈستىدىكى تەتقىقاتى قانداقتۇر ئۇيغۇر تىلىنى بىر قانچە دىيالېكتقا بۆلۈپ تۇغقان تىللارنى پەيدا قىلىش بولماستىن (ھازىر-قى دەۋر تەرەققىياتىدا دىيالېكتلار ئارىسىدا پەرق چوڭ-

ساۋات) «ئابدۇرېشىت سابىت بىلەن ھەمكارلىقتا، 1987-يىلى، «ئىملا قانۇندىسىگە ئائىت ئېنىق بولمىغان بىر مەسىلە توغرىسىدا» (1989) قاتارلىق ماقالە ۋە كىتابلەر-رى ئىملا قانۇندىسى ئۈستىدە ئېلىپ بېرىلغان تەتقىقات-نىڭ نەتىجىلىرىدۇر. ئۇ، 1985-يىلى نەشر قىلىنغان 30 مىڭغا يېقىن سۆز كىرگۈزۈلگەن «ھازىرقى زامان ئۇيغۇر ئەدەبىي تىلىنىڭ ئىملا لۇغىتى» نى تۈزۈش خىزمىتىگە قاتناشقان ۋە لۇغەتنىڭ مەسئۇل مۇھەررىرلىكىنى ئۈستى-گە ئالغان. شۇ ئۇ ئاردا 1957-يىلى 1000 سۆزلۈك، 1966-يىلى 3000 سۆزلۈك (مەرسۇلتان ئوسمانوف ئىش-لىگەن)، 1976-يىلى 8000 سۆزلۈك كىرگۈزۈلگەن ئىملا لۇغەتلىرى تۈزۈلگەندى، مۇشۇ سۆزلۈك سېلىشتۇرۇلمى-رىدىنلا 1985-يىلى نەشر قىلىنغان ئىملا لۇغىتىنى ئىشلە-گەن تىلشۇناسلارنىڭ ئەمگىكىنىڭ سالمىقىنى مۆلچەر-لەش مۇمكىن. مىللەتلەر نەشرىياتى 1988-يىلى تىلشۇ-ناسلىرىمىزدىن ئامىنە غايپار، مەرسۇلتان ئوسمانوف قا-تارلىق بەش تىلشۇناسنىڭ جاپالىق ئەمگىكىنىڭ مەھسۇ-لى بولغان، 1950-يىلىدىن كېيىن تۈزۈلگەن تۇنجى تە-لەپپۇز لۇغىتى — «ھازىرقى زامان ئۇيغۇر ئەدەبىي تى-لىنىڭ تەلەپپۇز لۇغىتى» نەشر قىلىندى، بۇ لۇغەت ئەدە-بىي تىلىمىزنىڭ تەلەپپۇزنى قېلىپلاشتۇرۇشتا چوڭ رول ئوينىدى. مەرسۇلتان ئوسمانوف ئامىنە غايپار، خەلىم سالىھلار بىلەن ھەمكارلىشىپ ئىشلىگەن «ئۇيغۇر تىلى-نىڭ ئىملا لۇغىتى» 1988-يىلى مىللەتلەر نەشرىياتى تە-رىپىدىن نەشر قىلىندى. ئۇ يەنە خەمەت تۆمۈر، ئامىنە غايپار ۋە باشقا ئۈچ تىلشۇناس بىلەن بىرلىكتە «ھازىر-قى زامان ئۇيغۇر ئەدەبىي تىلىنىڭ تەلەپپۇز ۋە ئىملا لۇ-غىتى» نى ئىشلەپ چىقتى، بۇ لۇغەت شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى تەرىپىدىن 1997-يىلى نەشر قىلىندى. ئۇ بۇ لۇغەتكە باش تۈزگۈچى بولغاندىن سىرت، بېكىتىش ۋە مەسئۇل مۇھەررىرلىك خىزمەتلىرىنى ئىشلىگەن. «ھا-زىرقى زامان ئۇيغۇر ئەدەبىي تىلىنىڭ تەلەپپۇز ۋە ئىملا لۇغىتى» شۇ ئۇ ئار بويىچە ئىجتىمائىي پەن تەتقىقات ئەسەرلىرىنى باھالاشتا 2-دەرىجىلىك مۇكاپاتقا ئېرىش-كەن. ئۇ يەنە ئىملا قانۇندىسىنىڭ توغرا ئومۇملىشىشى، تەلەپپۇزنىڭ ئۆلچەملەشتۈرۈلۈشى كۆزدە تۇتۇلغان «-ھازىرقى زامان ئۇيغۇر ئەدەبىي تىلىنىڭ ئىملا ۋە تەلەپ-پۇزىدىن سىناق ئېلىش پروگراممىسى» نى تۈزۈشكە قات-ناشقان. 2009-يىلى شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى «ھازىر-

يېپ بارماستىن كىچىكلەپ يوقىلىشقا قاراپ يۈزلىنىۋاتىدۇ. دىيالېكت جۇغراپىيەسىنى ئېنىقلاپ چىقىپ، ئەنە شۇ دىيالېكت تارقالغان جايلاردىكى ئېغىز تىلىنىڭ ئالاھىدىلىكى ئارقىلىق تارىخىي جەريانلاردىكى ئىجتىمائىي ئالاھىدىلىك قىلەر داۋامىدا يۈز بەرگەن ئۆزگىرىشلەرنى ئېنىقلاشتىن ئىبارەت. دىيالېكت ئەمەلىيەتتە بىر تىلنىڭ رايون پەرقىدىن ئىبارەت بولۇپ ئانا تىلنىڭ ۋارىيانتىدۇر. دىيالېكت ۋە شىۋە تارىخىي تەرەققىيات داۋامىدا شەكىللەنگەن بولغانلىقتىن ماكان ۋە زامان ئامىللىرى بىلەن زىچ مۇناسىۋەتلىك بولىدۇ. ئەسلىدىن بىر تىلدا سۆزلىشىدىغان خەلقلەر ياشاۋاتقان دائىرىنىڭ كېڭىيىشىگە ئەگىشىپ ھەمدە ئۇچرىغان ئىجتىمائىي تەسىرلەر سەۋەبىدىن تەدرىجىي دىيالېكت پەيدا بولىدۇ، ئۆزئارا ئالاقىنىڭ ئازىيىشىغا ئەگىشىپ ھەتتا تۇغقان تىللارغا ئايلىنىپ كېتىدۇ. جەمئىيەتنىڭ پارچىلىنىشى رايون خاراكتېرلىك دىيالېكت ياكى تۇغقان تىللارنى پەيدا قىلىدۇ. تىل تەرەققىياتىدىكى تەڭپۇڭسىزلىق (باشقا تىللارنىڭ تەسىرىگە ئۇچراش-مۇ شۇنىڭ ئىچىدە) رايون خاراكتېرلىك پەرقلەرنى كەلتۈرۈپ چىقىرىدۇ.

دىيالېكت ئېغىز تىلىنىڭ تاشقاتمىسى بولۇپ ئۇنىڭ يوقىلىشىغا مەلۇم ۋاقىت ۋە جەريان كېتىدۇ. ئەمما، ھازىر ئەدەبىي تىلنى مەنبە قىلغان تاراتقۇلارنىڭ شىددەتلىك تەرەققىياتى نەتىجىسىدە، دىيالېكت ۋە شىۋىلەرنىڭ مەۋجۇتلۇق بوشلۇقى كۈنسېرى كىچىكلەۋاتىدۇ. دىيالېكت تەكشۈرۈش ۋە تەتقىقات ھازىرقى زامان ئۇيغۇر ئەدەبىي تىلىنىڭ ئۆلچەملىك تەلەپپۇزى ۋە ئىملاسىنى بېكىتىشتە ئىنتايىن مۇھىم ئەھمىيەتكە ئىگە بولۇپ قالماستىن، ئەدەبىي تىلنىڭ لېكسىكا بايلىقىنى كېڭەيتىش، تىلنى قېلىپلاشتۇرۇش، گىرامماتىكىلىق قۇرۇلۇشلىرىنى تولۇقلاپ، تىلنىڭ ئىپادىلەش كۈچىنى ئۆستۈرۈشتىمۇ زور ئەھمىيەتكە ئىگە.

دىيالېكت ئورتاق تىل بىلەن ئوخشاشلىقلارنى ئۆز ئىچىگە ئالغان لۇغەت تەركىبى ۋە گىرامماتىكىدىن تەركىب تاپقان بىر پۈتۈن سىستېما. ئۇ ئاشۇ دىيالېكت رايونىدىكى ئومۇمىي خەلققە ئورتاق بولىدۇ، شۇ رايوندىكى كىشىلەرنىڭ ئالاقىلىشىش ۋە تەپەككۈر قىلىش قوراللىرىدۇر. ئەدەبىي تىل بىلەن دىيالېكت ئارىسىدىكى پەرق ئالدى بىلەن سۆزلەردىكى فونېتىكىلىق پەرقلەردىن ئىبارەت، لېكىن گىرامماتىكا جەھەتتىن ئاساسەن

پەرق يوق دېيەرلىك بولىدۇ. دىيالېكتلارنىڭ تەرەققىياتى تىل ئىجتىمائىي شارائىتى بەلگىلەيدۇ. ئۇيغۇر تىلى دىيالېكت - شىۋىلىرىدىكى ئېغىز ئەدەبىيات ماتېرىياللىرىنى يىغىش، رەتلەش ۋە خەلقئارالىق ترانسكرىپسىيە بىلەن ئەينەن خاتىرىلەش ئارقىلىق ئۇيغۇر تىلى دىيالېكت - شىۋە ماتېرىياللىرى ئارخىپىنى تۇرغۇزۇپ، كېيىنكى تەتقىقاتلار ئۈچۈن مەنبە ھازىرلاش تولىمۇ زۆرۈر. تىلشۇناس ئۇستاز، پروفېسسور مۇھەببەت قاسىم ئېيتقاندەك: «ئەنئەنىۋى تىل تەكشۈرۈش ئۇسۇلى بىلەن زامانىۋى ۋاسىتىلەرنى بىرلەشتۈرۈپ، يېزىق، ئۇنئالغۇ، سىنئالغۇ، سېپىرلاشقان كۆپ ۋاسىتىلەرنى قوللىنىش ئارقىلىق، ئۇيغۇر تىلىنىڭ ھەرقايسى دىيالېكت - شىۋىلىرىدىكى ئەپسانە، شېئىر - قوشاق، ھېكمەتلىك سۆز، مەسەل، ماقال - تەمسىل، تېپىشماق، ئىدىيە، ھېكايە، چۆچەك، رىۋايەت قاتارلىقلارنى ئامالنىڭ بارىچە كۆپ ھەم ئەينەن خاتىرىلەپ، ئۇيغۇر تىلى دىيالېكتلىرىدىكى ئېغىز ئەدەبىياتى ماتېرىياللىرى توغرىسىدا ھەقىقىي ھەم ئەينەن بولغان، سىستېمىلىق ۋە مۇكەممەل بولغان، خەلقئارالىق ترانسكرىپسىيە بىلەن ئىنچىكە خاتىرىلەنگەن ھەم چۈشەندۈرۈلگەن دىيالېكت ئارخىپى، دىيالېكت - شىۋىلەرنىڭ تاۋۇش ئارخىپى ۋە سانلىق مەلۇمات ئامبىرىنى قۇرۇشىمىز لازىم». ھازىرقى كۈندە كىشىلەرىمىزدە ئۇيغۇر تىلىدا دىيالېكت مەۋجۇت ئەمەس، دېگەندەك پىكىر ئېقىمى ئوتتۇرىغا چىقماقتا، بۇنىڭدا ئاساسلىقى ئۇيغۇر تىلىدا سۆزلىشىدىغان بارلىق ئاھالىلەرنىڭ بىمالال ئالاقە قىلالايدىغانلىقىنى دەلىل قىلىدۇ. دەرھەقىقەت، ئۇيغۇر مىللىتى ئاھالىلىرى ئۆزئارا بىمالال تىل ئوقۇشىدۇ. بىزدە شۇ نەرسە ئېنىق بولۇشى زۆرۈركى، ئۇيغۇر تىلىنى دىيالېكتلارغا بۆلۈش ھەرگىز مۇكەممەل بولمىغان دىيالېكتنى تىل قىلىپ پارچىلاش بولماستىن، ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلىنىڭ جۇغراپىيەلىك دائىرىدىكى لېكسىكىلىق، فونېتىكىلىق ئالاھىدىلىكلىرىنى چوڭقۇر چۈشىنىش، ئۇيغۇر ئەدەبىي تىلى ئۈچۈن ئۆرنەك بولالايدىغان ئالاھىدىلىكلەرنى قوبۇل قىلىپ ئەدەبىي تىلنى تېخىمۇ بېيىتىش، مۇكەممەلەشتۈرۈش ۋە ئىپادىلەش كۈچىنى ئاشۇرۇش، شۇنداقلا دىيالېكت رايونلىرىنىڭ ئىجتىمائىي تەرەققىيات داۋامىدا ئۇچرىغان ئىجتىمائىي تەسىرلەرنى ئېنىقلاشتىن ئىبارەت. مۇشۇ نۇقتىدىن ئالغاندا، ھىرسۇلتان ئوسمانوف ئاكا ئۇيغۇر

تىلىنىڭ دىيالېكتلىرىنى ئېنىقلاش، ئالاھىدىلىكلىرىنى كۆرسىتىش، دىيالېكتلارنىڭ تارقالغان جۇغراپىيەلىك دا-ئىرىسىنى ئېنىقلاش، دىيالېكتلارنىڭ باشقا تىللارنىڭ تەسىرىگە ئۇچراش مەسىلىلىرىنى ئېنىقلاشتىمۇ ئاجايىپ زور ئەمگەكلەرنى قىلغان. ئۇنىڭ «ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلىنىڭ لوپنۇر دىيالېكتىنى قىسقىچە تونۇشتۇرۇش» (1962)، «ئۇيغۇر تىلىنىڭ غەربىي - جەنۇبىي دىيالېكتى خوتەن شېۋىسى توغرىسىدا» (1963) قاتارلىق ماقالىلىرى شۇ ئىزدىنىشلارنىڭ باشلانمىسى بولغان. 1980 - يىللىرىدىن باشلاپ تىل تەكشۈرۈش ۋە بۇ توغرىدىكى تەتقىقاتلىرى تېخىمۇ چوڭقۇرلاپ بارغان، «ھا-زىرقى زامان ئۇيغۇر تىلىنىڭ لوپنۇر دىيالېكتى» (1982)، «قاغىلىق ناھىيەسىنىڭ پاخچۇ شېۋىسى توغرىسىدا» (1990) قاتارلىق ماقالىلىرى ئېلان قىلىنىپ بەلگىلىك تەسىر پەيدا قىلغان. ئۇ تەتقىقات ئىشلىرىمىزنىڭ سىستېمىلىق ۋە ئىلمىي بايانلارغا تولمۇ موھتاجلىقىنى چوڭقۇر تونۇپ يېتىپ، سىستېمىلىق يېزىپ چىققان تەتقىقات ئەسەرلىرىنى ئېلان قىلىشقا باشلىغان. ئۇيغۇر تىلى ۋە دىيالېكتلىرى ئۈستىدىكى ئۆمۈرلۈك تەتقىقاتلارنىڭ سەمەرسى بولغان ئىلمىي كىتابلىرى ئارقا - ئارقىدىن كەڭ كىتابخانلار بىلەن يۈز كۆرۈشكەن. 1990 - يىلى «ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلى دىيالېكتلىرى» ناملىق كىتابى ئۇيغۇر تىلى دىيالېكتلىرى ئۈستىدە ئېلىپ بېرىلغان ئەدەبىي تەتقىقاتنىڭ مەھسۇلى بولۇپ، «ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلى دىيالېكتلىرىنى بۆلۈشنىڭ توغرا ئۆلچىمى، شۇ ئۆلچەم بويىچە ئۇيغۇر تىلى دىيالېكتلىرىنىڭ بۆلۈنۈشى (جۈملىدىن ئاساسىي جۇغراپىيەلىك چەك - چېگرا - سى)، ھەر بىر دىيالېكتنىڭ، خۇسۇسەن ھازىرقى زامان ئۇيغۇر ئەدەبىي تىلىنىڭ ئاساسىي دىيالېكتى بولغان مەركىزىي دىيالېكتنىڭ مۇھىم ئالاھىدىلىكلىرى، ئۇلارنىڭ ئەدەبىي تىل بىلەن بولغان ئىچكى باغلىنىشى، ھەر بىر دىيالېكتقا تەۋە شېۋىلەر ۋە باشقا ئالاقىدار مەسىلىلەر جانلىق، تىپىك ماتېرىياللار بىلەن بىر قەدەر تەپسىلىي بايان قىلىنغان». ئۇيغۇر تىلى دىيالېكتلىرىنى ئۆگىنىش - مەزە يېتەكچى ماتېرىيال بولالايدىغان بۇ كىتاب 1990 - يىلى شۇ ئۆزى بويىچە پەلسەپە - ئىجتىمائىي پەن تەتقىقات نەتىجىلىرىنى باھالاشتا 2 - دەرىجىلىك مۇكاپاتقا ئېرىشكەن.

1997 - يىلى شىنجاڭ پەن - تېخنىكا، سەھىيە نەشرى -

ياتى «ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلىنىڭ قومۇل شېۋىسى» ناملىق كىتابىنى نەشر قىلدى. بۇ كىتابنى يېزىش گۇرۇپپىسىدىكىلەر مەرسۇلتان ئوسمانوفنىڭ كەسپىي يېتەكچىلىكىدە 1996 - يىلى 5 - ئاينىڭ 17 - كۈنىدىن 7 - ئاينىڭ 1 - كۈنىگىچە قومۇل ۋىلايىتىدە ئېلىپ بېرىلغان تىل تەكشۈرۈش ۋە ئېلان قىلىنغان تىل ماتېرىياللىرىنى چوڭقۇرلاپ ئۆگىنىش ھەم تەتقىق قىلىش ئارقىلىق يېزىپ چىققان. بۇ گۇرۇپپىدىكىلەر ئالىمنىڭ يېتەكچىلىكى ۋە بىۋاسىتە قول سېلىپ ئىشلىشى بىلەن قومۇل شېۋىسى ھەققىدە يېڭى تونۇشقا كەلگەن. تەكشۈرۈش ۋە تەتقىقات «قومۇل شېۋىسىنىڭ ھەقىقەتەن مەركىزىي دىيالېكت رايونى ئىچىدە ئالاھىدە ئەھمىيەتلىك بىر شېۋە ئىكەنلىكىنى، ئەدەبىي تىلنى بېيىتىشتا ناھايىتى مۇھىم رول ئويدىغانلىقىنى كۆرسەتتى»، شۇنداقلا «بۇ ساھەدىكى مۇھىم بىر بوشلۇقنى تولدۇردى». بۇ ئەسەر مالوفنىڭ مۇشۇ ھەقتىكى كىتابىدىن كېيىنكى دەۋر بۆلگۈچ ئەھمىيەتكە ئىگە مۇھىم ۋە مەخسۇس ئىلمىي ئەسەر ھېسابلىنىدۇ.

1999 - يىلى شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى نەشرىياتى «ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلىنىڭ لوپنۇر دىيالېكتى» ناملىق كىتابىنىڭ قىسقارتىلغان (خەنزۇچە تەرجىمە) نۇسخىسىنى نەشر قىلدى. بۇ كىتابنى ئالىم 1960 - يىلى لوپنۇر رايونىدا ئېلىپ بارغان ئالتە ئايلىق تەكشۈرۈش ماتېرىياللىرىدىن قولدا ساقلىنىپ قالغانلىرى ۋە كېيىنكى ئۆگىنىش ھەم تەتقىقاتلىرىنى ئاساس قىلىپ يېزىپ چىققان. بۇ كىتاب لوپنۇر دىيالېكتىنىڭ پۈتۈن ئالاھىدىلىكىنى يورۇتۇپ بەرگەن، لوپنۇر دىيالېكتىنىڭ پۈتۈن ئەھۋالىنى يورۇتۇشتا مۆلچەرلىگۈسىز ئەھمىيەتكە ئىگە ئىلمىي ئەسەر ھېسابلىنىدۇ. 2006 - يىلى بۇ ئەسەرنىڭ تولۇق نۇسخىسى شىنجاڭ ياشلار - ئۆسمۈرلەر نەشرىياتى تەرىپىدىن ئۇيغۇرچە نەشر قىلىندى. بۇ ئىلمىي ئەسەرنىڭ يەنە بىر مۇھىم ئالاھىدىلىكى شۇكى، ئۇنىڭغا لوپنۇر دىيالېكتىنى يورۇتۇپ بېرىدىغان مول تارىخىي قىممەتكە ئىگە ئېغىز ئىجادىي ئەسەرلىرى، خەلقئارا تەرانىسكىرىپسىيەدە ئەسلىي تەلەپپۇزى بويىچە خاتىرىلەپ ئېلان قىلىنغان. بۇ كىتاب لوپنۇر دىيالېكتىنى چۈشىنىش - تىل ئەمەس، لوپنۇر خەلق ئېغىز ئەدەبىياتىنى، بۇ ئەل ئېغىز ئەدەبىياتى ئارقىلىق لوپلۇقلار ۋە لوپنۇر ناھىيەسىدىكى خەلقنى چۈشىنىشتىمۇ ئىنتايىن زور قىممەتكە

ئىگە. بۇ كىتاب لوپنور شۇناسلىقتىكى مۇھىم نامايەندە بولۇپ، رۇسىيە ئۇيغۇر شۇناس س. ي. مالوفنىڭ تىل ماتېرىياللىرى (1914 - يىلى لوپنور ۋە چاقىلىق ناھىيەسى تەۋەسىدە تىل تەكشۈرگەن، كىتابى «لوپنور دىيالېك-تى» 1957 - يىلى فرونزىدا رۇس تىلىدا نەشر قىلىنغان). نى خاتىرىلەشتە ئۆتكۈزگەن سەۋەنلىكلەرنى تۈزۈش بىلەن بىللە، تەتقىقات يەكۈنلىرىدىكى بەزى ئېغىش ۋە خاتالىقلارنىمۇ تۈزەتكەن، شۇنداقلا لوپنور دىيالېكتىنى ئەڭ مۇكەممەل يورۇتۇپ بەرگەن خاس ئەسەر ھېسابلىنىدۇ.

2004 - يىلى شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى ئۇنىڭ «ھا-زىرقى زامان ئۇيغۇر تىلىنىڭ خوتەن دىيالېكتى» ناملىق كىتابىنى نەشر قىلىپ تارقاتتى. بۇ كىتاب ئۇنىڭ 1956 - يىلى 9 - ئايدىن 1957 - يىلى 3 - ئايغىچە بولغان تىل تەكشۈرۈش داۋامىدا ئىگىلىگەن ماتېرىياللىرىدىن ئۆزىدە ساقلانغانلىرىنى ئاساس، كېيىنكى تەكشۈرۈشتە ئېرىشكەن ماتېرىياللىرىنى قوشۇمچە پايدىلىنىش ماتېرى-يالى قىلىپ يېزىپ چىققان، بۇ ئەسەر خوتەن دىيالېك-تىنى چۈشىنىشتە ئىنتايىن مۇھىم ئەھمىيەتكە ئىگە، بۇ ئەسەر ئېلىمىزگە نىسبەتەن خوتەن دىيالېكتى ھەققىدە تەتقىقات ئېلىپ بېرىلغان بىردىنبىر سىستېمىلىق ئىلمىي ئەسەر ھېسابلىنىدۇ.

تىلشۇناس ئامىنە غاپپار خانىم مەرسۇلتان ئوسما-نوف ئاكىنىڭ ئۇيغۇر تىلى دىيالېكتلىرى ئۈستىدىكى تەت-قىقاتقا باھا بېرىپ، «بۇ دىيالېكتلارنى بۆلۈش ۋە ئۇلارنىڭ چېگرالىرىنى ئايرىشتا غەرب ئالىملىرى تەكت-لەپ كەلگەن ئۆلچەملەرنى رەت قىلىش بىلەن بىللە، پې-ئىللارنىڭ ھازىرقى - كەلگۈسى زامان فورمىسى بىلەن پۈتمىگەن سۈپەتداشلار فورمىسىدىن ئىبارەت ئىككى ئۆلچەمنى بېكىتتى ۋە مۇشۇ ئۆلچەمگە ئاساسەن، ئۇيغۇر تىلى دىيالېكتلىرىنىڭ چېگرالىسى ۋە ئومۇمىي ئىس-خېمىسىنى كۆرسىتىپ بەردى. شۇنىڭ بىلەن ئۇيغۇر تىلى دىيالېكتلىرى توغرىسىدىكى مۇجەمل قاراشلار ئايدىڭ-لاشتۇرۇلدى» دەيدۇ.

20 - ئەسىرنىڭ بېشىدىن باشلاپ چەت ئەل ئالىملى-رى تىل تەكشۈرۈش داۋامىدا ئەزەلدىن ئۆزلىرىنىڭ كىملىكىنى ئۇيغۇر دەپ تونۇپ كەلگەن ئېتىنىڭ گۈرۈپپى-لار ئىچىدە لوپلۇقلار ۋە دولانلارنى مالوف ۋە بىر قىسىم ئالىملارنىڭ بايانلىرى سەۋەبىدىن ئۇيغۇر

ئەمەس، قىرغىز، موڭغۇل ئەۋلادى دېگەندەك قاراش ئاۋۇپ قالغانىدى. مەرسۇلتان ئوسمانوف ئاكا تىل تەك-شۈرۈش، تەتقىقات يۈرگۈزۈش داۋامىدا مۇناسىۋەتلىك تارىخىي ماتېرىياللاردىن پايدىلىنىپ ئىلمىي يەكۈن چىق-رىشقا تىرىشىپ كەلگەن. كىتاب ۋە ماقالىلىرىدە، ئەنە شۇنداق نوپۇزلۇق ئالىملارنىڭ تىل ماتېرىياللىرىنى تە-رانىسكرىپسىيە قىلىش جەھەتتىكى سەۋەنلىكلىرىنى ھەمدە ئېتىنىڭ كېلىپ چىقىش توغرىسىدىكى ناتوغرا قاراشلىرىنى تۈزەتكەن. «دولان ئۇيغۇرلىرى توغرىسىدا» (1987)، «لوپنورلۇقلارنىڭ ئەجدادى كىملىرى؟» (1998)، «خوتەن دىيالېكتىنىڭ ئاق ھۇن قاتلىمى توغرىسىدا» (1998) قاتارلىق ماقالىلىرى مۇشۇنداق تەتقىقاتلارنىڭ مەسالى بولالايدۇ. ئۆزىنىڭ دادىلى پىكىرلىرى ھەتتا خەلقئارا ئىلمىي مۇھاكىمە يىغىنلىرىدا ئوتتۇرىغا قويۇپ، بەزى ئالىملارنىڭ تېئورىيىسىغا ئايلىنىپ قالغان بايانلىرىنى ئاغدۇرغان. مەسىلەن: 2000 - يىلى تۈركىيەدىكى ئەنقە-رە ئۇنىۋېرسىتېتى تىل - ئەدەبىيات، تارىخ - جۇغراپىيە فاكولتېتىدا لوپنور دىيالېكتى توغرىسىدا لېكسىيە سۆزلە-گەندە، لوپنور دىيالېكتىنىڭ قىرغىز تىلى بىلەن بولغان مۇناسىۋىتىنى تۈپتىن ئىنكار قىلىپ، مالوفنىڭ يۈز يىللار-دىن بۇيان ھۆكۈمران ئورۇندا تۇرۇپ كەلگەن «لوپنور دىيالېكتى قىرغىز تىلىنىڭ قالدۇقى بولۇشى مۇمكىن» دېگەن قارىشى (بۇ قاراش بىر قىسىم ئەمەلىي تىل تەك-شۈرۈش قىلمىغان تىلشۇناسلارنىڭ ھېسسىي ئەگىشىشىگە مۇيەسسەر بولغان)نى ئاغدۇرغان. 1999 - يىلى دېكابىردا ياپونىيەنىڭ توكيو ئۇنىۋېرسىتېتىدا ئۇيۇشتۇرۇلغان «جۇڭگو شىنجاڭ قەشقەر ۋىلايىتى شەيخلەر كەنتىدىكى ئاھالىنىڭ لېكسىكسى ھەققىدە مۇھاكىمە» يىغىنىغا قاتنە-شىپ، شىنجاڭدا ياشاۋاتقان ۋە ئەينۇلار، شەيخلەر، ئاد-دالار دەپ ئاتىلىپ كەلگەن ئاھالە توپلىرىنىڭ تىلىنىڭ ئايرىم بىر تىل بولۇشى ئىمكانىيىتى يوقلۇقى توغرىسىدا-كى بايانلىرى يىغىن قاتناشقۇچىلىرىنىڭ دىققىتىنى قوزغى-غان. يۇقىرىقى مەسىلىلەرگە مۇناسىۋەتلىك بايانلىرى كە-تابلىرىدىمۇ تەپسىلىي مۇھاكىمە قىلىنىپ ئېلان قىلىنغان. مانا مۇشۇنداق دىيالېكت تەتقىقاتىدا، ئۇزاق يىللىق تەك-شۈرۈش ۋە تەتقىقات ئاساسىدا، بەزى چەت ئەللىك ئا-لىملارنىڭ دولانلار ۋە لوپلۇقلار (لوپنورلۇق)لارنى موڭغۇل ياكى قىرغىزلارغا باغلىشىنىڭ ئىلمىي ئاساسى يوقلۇقىنى تىل ۋە تارىخ قاتلىمى ئارقىلىق رەت قىلىپ،

ماقالىلىرى تولىمۇ قىممەتلىك تەتقىقات نەتىجىلىرى ھېسابلىنىدۇ. «دىئوانۇ لۇغەتت تۈرك» نى مەنبە قىلغان ھالدا ئوتتۇرىغا قويۇلغان قەدىمكى ئۇيغۇر تىلىدىكى ئۇزۇن سوزۇق تاۋۇش مەسىلىسى ناھايىتى ئىلمىي يو- سۇندا پاكىتلار بىلەن بايان قىلىنىپ، مۇشۇ ساھەدە ھەل بولمايۋاتقان بىر مەسىلىنى ئايدىڭلاشتۇرۇپ بەردى، شۇنداقلا «دىئوانۇ لۇغەتت تۈرك» نىڭ 2008 - يىلىدىكى نەشرىدە زۆرۈر تۈزىتىشلەرگە سەۋەب بولدى. بىر تىلنى مۇكەممەل ئۆگىنىمىز دەيدىكەنمىز، شۇ تىلنىڭ تارىخى تەرەققىيات باسقۇچلىرىنى، شۇ تارىخى تەرەققىيات يات جەرياندىكى ئالاھىدىلىكلىرىنى ئىلمىي يوسۇندا ئىنچىكە تەتقىق قىلماي تۇرۇپ، توغرا بىر يەكۈنگە ئېرىشمەك بەسى مۇشكۈل. مەسىلەن ئوسمانوف ئاكا تىلىمىزدىكى بەزى مەسىلىلەرنى روشەنلەشتۈرۈش ئۈچۈن، تىلىمىزنىڭ تارىخى تەرەققىياتىغا نەزەر ئاغدۇرۇپ، ناھايىتى ئەھمىيەتلىك ئەمگەكلەرنى قىلىپ ئۇتۇق قازىنىپ ھۆرمەتكە ئائىل بولغان ئۇستاز تىلىشۇ- ناسلاردىن بىرى ئىكەنلىكىنى يۇقىرىقى ئەمگەكلىرىدىن مۇ كۆرۈۋالالايمىز.

5. نەشرگە تەييارلىغان ئەسەرلىرى

«دىئوانۇ لۇغەتت تۈرك» ئۇيغۇرلار ئۈچۈنلا ئەمەس، پۈتكۈل ئىنسانىيەت ئۈچۈنمۇ ناھايىتى بىباھا مەنئى مەراس ھېسابلىنىدۇ. ئەسەرنىڭ قول يازمىسى تېپىلغاندىن بۇيانقى يۈز يىلدىن ئارتۇق ۋاقىتتا، دۇنيا- دىكى نۇرغۇن ئالىملار ئۇنى تەتقىق قىلىپ، تۈركىي خەلقلەر ۋە ئوتتۇرا ئاسىيا تارىخىدىكى نۇرغۇن يېشىلمە- گەن مەسىلىلەرنىڭ سىرىنى يېشىپ چىقتى. تۈركىي تىللار تارىخى تىلشۇناسلىقىنى «دىئوان» سىز تەسەۋۋۇر قىلىش مۇمكىن ئەمەس. ئۇيغۇر خەلقى بۇ بىباھا ئەسەر- نىڭ ھەقىق ئىگىلىرى بولسىمۇ، تۈرلۈك تارىخى سە- ۋەبلەردىن بىبەرە قالغانىدى. ئۇيغۇر تىلىدىكى نەشرى چىقىشتىن بۇرۇن ئاز ساندىكى زىيالىيلرىمىز بۇ ئەسەر- نىڭ تۈركچە ۋە ئۆزبېكچە نەشرىدىن بەھرە ئېلىپ كەلگەن بولسىمۇ، كۆپ سانلىق ئاھالىلەر بۇ ئىمكانىيەت- لەردىن مەھرۇم ئىدى. 1978 - يىلىغا كەلگەندە ئۇيغۇر سايرانى ۋە ئابدۇسالام ئابباسلارنىڭ تەشەببۇسى بىلەن «دىئوانۇ لۇغەتت تۈرك» نى نەشر قىلىش كۈنتەرتىپكە ئېلىنىپ، بۇ ۋەزىپە قۇرۇلۇش ئالدىدا تۇرغان شۇ ئا- ر ئىجتىمائىي پەنلەر ئاكادېمىيەسىگە تاپشۇرۇلغان.

نوپۇزلۇق ئالىملارنىڭ ئۆتكۈزگەن سەۋەنلىكلىرىنى تۈ- زەتكەن.

4. قەدىمكى ۋە يېقىنقى زامان ئۇيغۇر تىلى توغ- رىسىدىكى تەتقىقاتلىرى

ھەرقانداق بىر تىلنىڭ تارىخى تەرەققىيات باسقۇچ- لىرى بولىدۇ، بىر تىلنىڭ تارىخى تەرەققىيات جەريانىنى چۈشەنمەي تۇرۇپ، ھازىرقى تىلى توغرىسىدىكى تەتقى- قاتنى چوڭقۇرلاشتۇرۇش مۇمكىن ئەمەس. بۇ نۇقتىنى ناھايىتى ياخشى چۈشەنگەن مەرسۇلتان ئوسمانوف ئاكا ئۇيغۇر تىلىنىڭ ھەرقايسى دەۋرلەردىكى تەرەققىيات ئەھۋالىنى ئۆگىنىش، تىلىمىزنىڭ خۇسۇسىيەتلىرىنى بايقاش ۋە باشقا جەھەتلەردە كۆپ ئىزدىنىشتە بولغان. ئۇنىڭ «يېقىنقى زامان ئۇيغۇر تىلىنى دەسلەپكى قەدەم- دە تونۇشتۇرۇش» ناملىق كونسىپكى 1964 - يىلى شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى تىل - ئەدەبىيات فاكۇلتېتى تەرىپ- ىدىن ماشىنىدا بېسىپ تارقىتىلغان. شۇنىڭدىن بۇيان داۋاملىشىپ كەلگەن بۇ تەتقىقاتقا «مەھمۇد كاشغەرىي ۋە ئۇ «دىئوانۇ لۇغەتت تۈرك» تە بايان قىلغان ئەدەبىي تىل ھەققىدە» (1985)، «XI ئەسىر تۈركىي تىل يادىكارلىقلىرىدىكى Z ھەرپى ۋە ئۇ ئىپادە قىلغان تاۋۇش توغرىسىدا مۇلاھىزە» (1984)، «چاغاتاي تىلى توغرىسىدىكى بەزى قاراشلىرىمىز» (1993)، «15 يىل دەم يېگەن بىر تەنقىدكە قارىتا» (1995)، «قۇتادغۇ- بىلىك» تە ئىپادىلەنگەن ئەدەبىي تىل توغرىسىدا» (1997)، «قۇتادغۇبىلىك» تە غۇلگۇ قوشۇمچىلىرى ئار- قىلىق ياسالغان ئىسمىداشلارنىڭ قوللىنىلىشى» (1999)، «ئۇيغۇر تىلىدىكى ئۇزۇن سوزۇق تاۋۇشلار مەسىلىسى توغرىسىدا» (2009)، «قەدىمكى ئۇيغۇر يېزىق يادىكار- لىقلىرىدىكى باغلىغۇچى قوشۇمچە li/h توغرىسىدا ئىزدى- نىش» (2012)، ... قاتارلىق ئەسەرلىرىنى كۆرسىتىش مۇمكىن. ئۇنىڭ بۇ ئەسەرلىرى ئورخۇن دەۋرىدىن باشلاپ چاغاتاي ئۇيغۇر تىلىنىڭ ئاخىرلىرىغىچە بولغان ھەرقايسى تارىخى باسقۇچلاردىكى ئالاھىدىلىكىنى چۈ- شىنىشتە ئىنتايىن مۇھىم ئەھمىيەتكە ئىگە. بۇلارنىڭ ئە- چىدە ئالاھىدە گەۋدىلىك بولغىنى «قۇتادغۇبىلىك» ۋە «دىئوانۇ لۇغەتت تۈرك» نى مەنبە قىلغان شۇ دەۋردى- كى ئەدەبىي تىل توغرىسىدىكى ئىزدىنىشلىرى ۋە «چا- غاتاي تىلى توغرىسىدىكى بەزى قاراشلىرىمىز» ناملىق

ئەسلىي ئەسەر تىلى ئەرەبچە بولغانلىقتىن ئەرەب تىلى يېتۈكلەرى جەمئىيەتتىن قوبۇل قىلىنىش بىلەن بىللە، كورلا شەھىرىدە شىنخۇا 2 - باسما زاۋۇتىدا ئىشلەۋاتقان ئىبراھىم مۇتئىي كەسپىي يېتەكچىلىككە يۆتكەپ كېلىندى. كەن، تىلكومدىكى مەرسۇلتان ئوسمانوفمۇ يۆتكەپ كېلىندى. مۇشۇ خىزمەتكە قاتناشتۇرۇلغان. ئەسەرنىڭ 1 - تومىنى ئاتاقلىق تېۋىپ ئابدۇلھەمىد يۈسۈفى ئەرەبچە - دىن تەرجىمە قىلغان. 2، - 3 - توملىرىنى قەشقەردىكى ئۆلىما ئابدۇرەشىت قارىم سابىت تەرجىمە قىلغان. ئەرەبچە بىلىدىغان مۇسۇلمانلار ئېغىزچە تەرجىمە قىلسا، باشقا خادىملار تۈركچە ۋە ئۆزبېكچە نەشرى بىلەن سېلىشتۇرۇپ كارتىلاشتۇرغان. مەرسۇلتان ئوسمانوف بۇ جەرياندا مۆھتەرەم ئالىملىرىمىزدىن ئىبراھىم مۇتئىي ۋە ئىمىن تۇرسۇنلاردىن ئۆگىنىش بىلەن بىللە، ئۇيغۇر تىلى دىيالېكت - شېۋىلىرى ھەم قېرىنداش تۈركىي تىللار بىلەن سېلىشتۇرۇپ تىرانسكرىپسىيەسىنى بىرەم - بىر بېكىتكەن. 2 - تومىنى ئىشلىگەندە ئىبراھىم مۇتئىي ئاغرىپ قالغانلىقتىن 2، - 3 - تومنىڭ مەسئۇل مۇھەررىرلىكىنى ئۈستىگە ئالغاندىن سىرت، گىرامماتىكا قىسمىنىڭ تەرجىمىسىنى ئىشلىگەن. مەرسۇلتان ئوسمانوف ئاكا 1978 - يىلىدىن 2008 - يىلىغىچە 30 يىل جەرياندا داۋام - لىق «دىۋانۇ لۇغەتت تۈرك» نى ئۆگىنىپ ۋە تەتقىق قىلىپ كەلگەن. بۇ جەرياندا ئۇيغۇرچە نەشرىدە كۆرۈل - گەن سەۋەنلىكلەر ئاۋۋال خەنزۇچە نەشرىدە، كېيىن يەنى 2008 - يىلىدىكى ئۇيغۇرچە نەشرىدە تۈزىتىلىشى ئۈچۈن چوڭ تۆھپە كۆرسەتكەن. 2008 - يىلى ئۇيغۇر - چە نەشرى ئىشلىنىش ھارپىسىدا بايقالغان 500 نەچچە خاتالىقنى كارتىلاشتۇرغان ماتېرىيالى ھەم 40 بەت يازما تۈزىتىش پىكرىنى مۇناسىۋەتلىك ئورۇنغا تاپشۇرغان. شۇ ۋاقىتتا ئۇيغۇر تىلى تارىخىدا ئۇزۇن سوزۇق تاۋۇش - نىڭ مەۋجۇت ئەمەسلىكى توغرىلىق پاكىتلىق بايانلىرى مۇتەخەسسسلەرنىڭ ئېتىراپىغا ئېرىشكەنلىكتىن، ئۇيغۇر - چە تۇنجى نەشرىدىكى ئۇزۇن سوزۇق تاۋۇش تىرانسكرىپسىيەسىدە ئىپادىلەنگەن سۆزلەملەر تۈزىتىلىش بىلەن بىللە، كىرىش سۆزگە تۈزىتىش كىرگۈزۈلگەن. ئىزاھات - لىرى قايتىدىن تۈزىتىلگەن ياكى تولۇقلانغان. 2002 - يىلى مىللەتلەر نەشرىياتى تەرىپىدىن «دىۋانۇ لۇغەتت تۈرك» نىڭ خەنزۇچە تەرجىمىسى نەشر قىلىنغان، ئۇ 1 - تومنىڭ تەكشۈرۈپ بېكىتىش ۋە كوررېكتورلۇق خىزمەت -

تىگە قاتناشقان ھەمدە كىرىش سۆزىدىكى بەزى مەسىلە - لەرنىڭ ئوچۇق - ئاشكارا تىلغا ئېلىنىشىغا تۈرتكە بولغان. 2008 - يىلى شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى «دىۋانۇ لۇغەتت تۈرك» نىڭ بىر قەدەر مۇكەممەل نۇسخىسىنى نەشر قىلدى. بۇ نۇسخىنىڭ بېكىتىش خىزمىتىگە قاتنە - شىپ، ئالدىنقى نەشرىدە كۆرۈلگەن خاتالىقلار يېزىلغان 500 نەچچە كارتىسى ئاساسىدا بىر قىسىم سۆزلەملەردە - كى خاتالىقلار تۈزىتىلگەن، يېڭى نەشرىدە ئالىمنىڭ 40 نەچچە بەتلىك يازما پىكرى ئاساسىدا سەۋەنلىك (بىر سۆزنىڭ ئىككى خىل تىرانسكرىپسىيە قىلىنىپ قېلىشىنىمۇ ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ) لەر تۈزىتىلگەن. جۇڭگو ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىياتى ۋە مۇقام ئىلمىي جەمئىيىتى نەۋا - يى ئەسەرلىرىنى رەتلەش، نەشر قىلىش گۇرۇپپىسىنىڭ باشچىلىقىدا نەۋاينىڭ «چاھار دىۋان» ناملىق ئەسىردە - نىڭ ئاكادېمىك نۇسخىسى تەييارلىنىپ مىللەتلەر نەشرىياتى تەرىپىدىن 2011 - يىلى نەشر قىلىندى. مەرسۇلتان ئوسمانوف ئاكا نەۋاينىڭ «چاھار دىۋانى» نى ئىشلەشتە - مۇ يېشىنىڭ چوڭىيىپ قېلىشى، سالامەتلىكىنىڭ ياخشى بولماسلىقىغا قارىماستىن كۆپ مېھنەت قىلىپ، ئەسەرنىڭ مۇۋەپپەقىيەتلىك چىقىشى ئۈچۈن كۆپ ئەجىر قىلغان. «چاھار دىۋان» دىكى «نەۋادىرۇش شەباب» نىڭ چاغا - تاي ئۇيغۇر يېزىقىدىكى مەتىنى ۋە لاتىنچە تىرانسكرىپ - سىيەسىنى نەشرگە تەييارلىغان ھەمدە ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلىدىكى نۇسخىسىنىڭ تەھرىرلىكىنى تەكلىپ بىلەن ئىشلىگەن. «غەرەيبۇس سىغەر» نىڭ لاتىنچە تى - رانسىيەسى، چاغاتاي ئۇيغۇر يېزىقىدىكى مەتىنىنىڭ ھەمدە ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلىدىكى نۇسخىسىنىڭ تەھرىرلىكىنى تەكلىپ بىلەن ئىشلىگەن. «فۇۋايدۇل كە - بەر» نىڭ لاتىنچە تىرانسكرىپسىيەسى، چاغاتاي ئۇيغۇر يېزىقىدىكى مەتىنىنىڭ تەھرىرلىكىنى تەكلىپ بىلەن ئىشلى - گەن. «بەدايىئۇل ۋەسەت» نىڭ چاغاتاي ئۇيغۇر يېزىقى - دىكى مەتىنىنىڭ تەھرىرلىكىنى تەكلىپ بىلەن ئىشلىگەن. 16 - ئەسىردە ياشىغان مەرزى مۇھەممەد ھەيدەر كۆرە - گاننىڭ «تارىخى رەشىدى» ناملىق ئەسىرىنىڭ موللا مۇھەممەدنىياز بىننى ئابدۇلغەفور تەرجىمىسىنىڭ شۇ كىشى يازغان مۇقەددىمىسىنى نەشرگە تەييارلاپ ئېلان قىلغان. 18 - ئەسىردە ياشىغان ئۇيغۇر شائىرى مۇھە - مەد ئەمىن گۇمىنام (ھىرقەتى) نىڭ «دىۋانى گۇمىنام» ناملىق ئەسىرىنى نەشرگە تەييارلىغان، بۇ كىتاب

كېلىشىدە زور ئەھمىيەتكە ئىگە بولۇپ قېلىشى مۇمكىن.

6. ئوقۇتۇش ئىشلىرى

ئۇ بىر تىل تەتقىقاتچىسى بولۇپلا قالماستىن يەنە ئىقتىدارلىق ئۇستاز ھېسابلىنىدۇ. ئۇ ئۈنۈپرسىتىپلاردا 13 يىل ۋاقتىنى دەرس مۇنبىرىدە ئۆتكۈزگەن، كېيىنكى ۋاقتلاردا ئاسپىرانتلارغا دەرس ئۆتۈپ، يۇقىرى سەۋدە-يەلىك ئىختىساس ئىگىلىرىنى تەربىيەلەشكەمۇ ئاز بولمە-غان تۆھپىلەرنى قوشقان. 1952 - يىلىدىن 1957 - يىلىغىچە مەركىزىي مىللەتلەر ئىنىستىتۇتىدا ئىككى قارارلىق خەنزۇ ئوقۇغۇچىلارغا ئۇيغۇر تىلى دەرسى ئۆتكەن. 1957 - يىلىدىن 1965 - يىلىغىچە شىنجاڭ ئۈنۈپرسىتىپىدا ئۈچ قارارلىق ئۇيغۇر تىلى ۋە ئومۇمىي تىلشۇناسلىق دەرسىنى ئۆتكەن. 1964 -، 1985 -، 1999 - يىلى ئېچىلغان ئۈچ قېتىملىق كۇرستا ئۇيغۇر ئوقۇغۇچىلارغا ئۇيغۇر تىلى ۋە چاغاتاي ئۇيغۇر تىلى گىرامماتىكىسى دەرسىنى ئۆتكەن. 1980 - يىلىدىن باشلاپ شىنجاڭ ئۈنۈپرسىتىپى ماگىستىر ئاسپىرانتلىرىدا نىڭ دىسسېرتاتسىيە ياقلاش ئىشلىرىغا تەكلىپ بىلەن با-ھالىغۇچى بولۇپ قاتنىشىپ كەلگەن ھەمدە ئون نەچچە قارار ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلى دىيالېكتلىرى، چاغاتاي ئۇيغۇر تىلى دەرسلىرىنى ئۆتۈپ ئۇيغۇر تىلشۇناس-لىقى بويىچە ئاسپىرانت تەربىيەلەش ئىشلىرىغا تۆھپە قوشقان.

7. لۇغەتچىلىك

1950 - يىلىدىن 2008 - يىلىغىچە ئۇيغۇر تىلىغا ئائىت 250 خىلدىن ئارتۇق لۇغەت نەشر قىلىنغان. بۇلاردىن باشقا، زامان تەرەققىياتىغا ماس ھالدا «ئۇيغۇر سۆفتى»، «ئىرپان»، «مۇئەللىم»، «ئوكيانۇس» قا ئوخشاش ئې-لىپكترون لۇغەتلىرىمۇ بارلىققا كەلگەن، بۇ ئېلىپكترون لۇغەتلىرىمۇ مېھنەتكەش تىلشۇناسلىرىمىزنىڭ جاپالىق ئەمگىكىدە بارلىققا كەلگەن لۇغەتلەرنىڭ زامانىۋى ئې-لىپكتىر تېخنىكىسى ئارقىلىق يېڭىچە شەكىلدە ئىشلىتىلىش ئۇسۇلىنىڭ يېڭىلىنىشى ۋە كېڭەيتىلىشىدىن ئىبارەت. بۇرھان شەھىدى تۈزگەن، 1953 - يىلى نەشر قىلىنغان «ئۇيغۇرچە - خەنزۇچە - رۇسچە لۇغەت» تىن باشلاپ ھازىرغىچە ئېلىمىزدىكى ئۇيغۇر تىلشۇناسلىرىنى ئۆز ئىچىگە ئالغان ھالدا ھەر مىللەت خەلقىدىن بولغان تىلشۇ-ناسلار ئۈزلۈكسىز ئۆگىنىش، تەتقىق قىلىش ئارقىلىق

شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى تەرىپىدىن 2004 - يىلى نەشر قىلىنغان. تەكلىپ بىلەن شىنجاڭ ئاكادېمىيەسى تىل تەتقىقات ئورنى تۈزگەن «ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلىنىڭ دىيالېكت ۋە شېۋىلىرى لۇغىتى»، غۇلام غوپۇر تۈزگەن «ئۇيغۇر شېۋىلىرى سۆزلۈكى»، ئايازبېك قۇشچىنىڭ «جاھاننامە» قاتارلىق ئەسەرلەر-نىڭ تەھرىرلىكىنى ئىشلىگەن. ئالىمنىڭ 80 ياشتىن ئاش-قاندا ئىشلىگەن مۇھىم ئەمگەكلىرىدىن بىرى 11 - ئەسىر-دە ياشىغان بۈيۈك شائىر يۈسۈپ خاس ھاجىبىنىڭ «قۇ-تادغۇبىلىك» ناملىق چوڭ ھەجىملىك ئەسىرىنىڭ تەھرىرلىكى ئاساسىدىكى ئۇيغۇر يېزىقىدا كۆچۈ-رۈلگەن قاھىرە (مىسىر) ۋە پەرغانە (ھىرات) قول يازما نۇسخىلىرىنىڭ فاكسىمىلىغا ئاساسەن، ئەسەرنىڭ مەتىنىنى تۇرغۇزۇپ ئەسلىي يېزىلىشى بىلەن نەشرگە تەييارلىشى-دۇر، بۇ ئەسەر شىنجاڭ ئۈنۈپرسىتىپى نەشرىياتى تەرىپىدىن 2013 - يىلى نەشر قىلىندى. ئۇ يەنە بۈيۈك شائىر ئەلشىر نەۋائىي (1441 - 1501) نىڭ ئەسەرلىرىنى چوڭقۇر-لاپ ئۆگىنىش، تەتقىق قىلىش داۋامىدا تېخى ئېلان قى-لىنمىغان غەزەللىرىنى نەشرگە تەييارلىغان، بۇ كىتاب «ئەلشىر نەۋائىينىڭ يېڭىدىن تېپىلغان غەزەللىرى» دېگەن نامدا مىللەتلەر نەشرىياتى تەرىپىدىن 2011 - يىلى نەشر قىلىنغان. ئۇ يەنە 2014 - يىلى كۈچ سەرپ قىلىپ «ئۇيغۇر ئون ئىككى مۇقامى ئىلى ئۇسلۇبىنىڭ تېكىست-لىرى» نى يازمىلار ئاساسىدا مۇكەممەللەشتۈرۈپ تۇرغۇ-زۇپ چىققان. مانا ئەمدىلىكتە، 85 ياشتىن ئاشقان ۋاقت-دا «قۇتادغۇبىلىك» نىڭ تېكىستىنى تۇرغۇزۇش ئۈچۈن تىرىشچانلىق كۆرسەتمەكتە، گەرچە بەسىم ئاتالاي قاتار-لىق ئالىملار تەرىپىدىن ئەينى زاماندىكى ئوقۇلۇشى ئا-ساسىدا تېكىستى تۇرغۇزۇلغان بولسىمۇ، بەزى تەرەپلەر-دىن تىل ۋە شېۋىلەرگە تارتىپ مەتنى تۇرغۇزۇش ئەھ-ۋاللىرىدىن خالىي بولالمىغان، شۇ سەۋەبتىن مۇشۇ ئەسەر يېزىلغان جايدا ياشاۋاتقان ھەغدا ئىگىلىرى تەرىپىدىن ئىشلىنىش زۆرۈرىيىتى بار، چۈنكى، باشقا تىللاردا ئارخائىزم بولغان ياكى ئەسلىدىن مەۋجۇت بولمىغان سۆزلۈكلەر ۋە تىل ئەھۋاللىرىدىن خەلقىمىزدە ساقلىنىپ قالغانلىرى ھېلىمۇ بار. تارىخىي دەۋرلەردىكى ئۇيغۇر تىلى ھەمدە دىيالېكت - شېۋىلىرىدىن مۇپەسسىل خەۋەر-دار مېرسۇلتان ئوسمانوف ئاكنىڭ بۇ ئەمگىكى روياپقا چىقسا، ئەسەرنىڭ تېخىمۇ مۇكەممەل تېكىستىنىڭ بارلىققا

يۇقىرىقىدەك ناھايىتى خۇشاللىق بارلىققا كەلگەن. مەرسۇلتان ئوسمانوف ئاكىمۇ ئىسلاھات، ئېچىم-ۋېتىش سىياسىتىدىن بۇيان بارلىققا كەلگەن لۇغەت ۋە لۇغەتچىلىك ئىشلىرىمىز ئۈچۈن ئاز بولمىغان ئەمگەك-لەرنى قىلدى. بۇرھان شەھىدى تۈزگەن يۇقىرىقى لۇغەتتە 12 مىڭ سۆزلۈك بولسا، 2006-يىلى نەشر قىلىنغان «ئۇيغۇرچە - خەنزۇچە لۇغەت» كە 70 مىڭدىن ئارتۇق سۆزلۈك كىرگۈزۈلگەن، بۇ لۇغەتكە يەنە بىر قىسىم تارىخىي ئاتالغۇلار كىرگۈزۈلۈش بىلەن بىللە، قەدىمكى ئۇيغۇر تىلى ۋە دىيالېكت - شېۋىلەردىكى 10 مىڭدىن ئارتۇق سۆزلۈك كىرگۈزۈلۈپ لۇغەتنىڭ ۋە ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلىنىڭ مەزمۇنى، سۆزلۈك دائىرىسىنى كېڭەيتىپ، ئىشلىتىلىشچانلىقىنى تېخىمۇ يۇقىرى كۆتۈرگەن، شۇنىڭ بىلەن بىللە، ئالىمنىڭ تەشەببۇس قىلىشى ئارقىسىدا «ئۇيغۇر خەلقىدىن مەملىكىتىمىزنىڭ مەدەنىيەت تارىخىدا زور تۆھپە ياراتقان مۇھىم شەخسلەر» نىڭ ئىسمىم - شەرىپى، ياشىغان ۋاقتى، مۇھىم ئەسىرى ئۇيغۇر ۋە خەنزۇ تىلى - يېزىقلىرىدا كىرگۈزۈلۈپ، 187 كىشىنىڭ نامىنىڭ ۋە ئەسىرىنىڭ يېزىلىشىنى بىرلىككە كەلتۈرگەن. «ئۇيغۇرچە - خەنزۇچە لۇغەت» نىڭ شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى 1982-يىلى نەشر قىلغان يېڭى يېزىق نۇسخىسىنى تەكشۈرۈپ بېكىتىش خىزمىتىنى ئىشلىتىپ بېرىلگەن. 2002-يىلىدىن باشلاپ 2006-يىلىغىچە «ئۇيغۇرچە - خەنزۇچە لۇغەت» نى تۈزۈش خىزمىتىنى ئىشلىتىپ لۇغەتكە قاتناشقان، بۇ لۇغەت 2006-يىلى مىللەتلەر نەشرىياتى تەرىپىدىن نەشر قىلىنىپ تارقىتىلدى، بۇ لۇغەتكە 70 مىڭدىن ئارتۇق سۆزلۈك كىرگۈزۈلگەن بولۇپ مەرسۇلتان ئوسمانوف لۇغەتنى تۈزۈش خىزمىتىگە قاتنىشىش بىلەن بىللە، تەكشۈرۈپ بېكىتىش گۇرۇپپىسىنىڭ باشلىقى بولۇپ تەكشۈرۈپ بېكىتىش خىزمىتىنىمۇ تاماملىغان.

ھازىر دۇنيادا 6000 خىلدىن ئارتۇق تىل بولۇپ 95 تىلنى دۇنيا نوپۇسىنىڭ %4 نى ئىگىلەيدىغان ئاھالە قوللانماقتا. زامانىۋى جەمئىيەتنىڭ شىددەتلىك تەرەققىياتى ئارقىسىدا ھەر ئىككى ئايدا ئوتتۇرا ھېساب بىلەن بىر خىل تىل يوقالماقتا. ئېلىمىزنىڭ مىللەت سىياسىتىنىڭ پارلاق نۇرى ئاستىدا، مەملىكىتىمىزدە ئۇيغۇر تىلى - يېزىقىدا نەشر قىلىنىۋاتقان گېزىت - ژۇرناللار سانى ۋە سۈپەت جەھەتتە خەنزۇ تىلىدىنلا كېيىن تۇرىدۇ، شۇنىڭ-

غا مۇناسىپ ئۇيغۇر تىلىدىكى رادىيو - تېلېۋىزىيە پروگراممىلىرىمۇ يېزا - قىشلاقلارمىزنىمۇ قاپلىغان. ھازىر ئالدىمىزدا تۇرۇۋاتقان جىددىي مەسىلە ئانا تىلىمىزنى ياخشى ئۆگىنىش، شۇنداقلا دۆلەت تىلى، ئىلىم - پەن تىلى بولغان خەنزۇ تىلىنىمۇ ۋايىغا يەتكۈزۈپ ئۆگىنىپ دەۋر بىلەن تەڭ ئىلگىرىلەش. بىرلەشكەن دۆلەتلەر تەشكىلاتى پەن - مائارىپ تەشكىلاتى خەۋپ ئىچىدىكى تىللارنى قوغداش بويىچە خەلقئارادا داڭلىق مۇتەخەسسسىس كويچىرو ماتسۇرا ئەپەندى «مەدەنىيەتنىڭ كۆپ خىللىقى ۋە ئىنسانلارنىڭ يۇقىرى سۈپەتلىك مائارىپتىن بەھرىمەن بولۇش ھوقۇقى نۇقتىسىدىن ئالغاندا، يەنى ۋە مەكتەپ مائارىپىدا ئانا تىلنى قوللىنىش ئاساسىنى ئىلگىرى سۈرۈش نېگىز. ئەڭ يېڭى تەتقىقات نەتىجىلىرى ئانا تىل بىلەن ھۆكۈمەت تىلىنى بىرلەشتۈرۈپ ئوقۇتۇش ئېلىپ بارغاندا، ئوقۇغۇچىلارنىڭ تېخىمۇ ياخشى نەتىجىگە ئېرىشىشى ۋە ئۇلارنىڭ تونۇش ھەمدە كۆزىتىش ئىقتىدارىنى يېتىلدۈرۈشكە ياردەم بولىدىغانلىقىنى ئېنىق كۆرسىتىپ بەردى» دېگىنىدەك مەكتەپلەردە قوش تىل مائارىپى يولغا قويۇلۇپ ھەرقايسى مىللەتلەرنىڭ ئۆز تىلىنى ساقلاپ قېلىش، راۋاجلاندۇرۇش ئىشلىرىنى كاپالەتلەندۈرۈش بىلەن بىللە، زامانىۋى تەرەققىياتتا تەڭ ئىلگىرىلەش پۇرسەت ۋە شارائىتلىرىنى ھازىرلاپ بەردى. ھازىر كىشىلەرنىڭ ئالدى سەۋىيەسى ۋە تونۇشى يېتەرلىك بولمىغانلىقتىن بەزى ئېغىشلار بولۇۋاتسىمۇ، ناھايىتى ياخشى تەرەققىيات ۋە زىيىتى بارلىققا كەلمەكتە. ھازىرقى مۇشۇنداق تەرەققىيات شارائىتىدا ئۇيغۇر مىللىي مەدەنىيىتىنىڭ تۈۋرۈكى بولغان ئۇيغۇر تىلىنى ياخشى ئۆگىنىش، تەتقىق قىلىش ۋە راۋاجلاندۇرۇش بىلەن بىللە، خەنزۇ تىلى - يېزىقىنى ياخشى ئۆگىنىپ پۈتكۈل مىللەتنىڭ ئومۇمىي تەرەققىياتىنى ئىلگىرى سۈرۈش تەخىرىسى مۇھىم خىزمەت ھېسابلىنىدۇ. مانا بۇ جەھەتلەردە مەسىلىلەرگە ئىلمىي نەزەردە قارايدىغان، تەتقىقاتتا ئىلغار مېتود قوللىنىدىغان، ئانا تىلنى ئېغىزدا ئەمەس، ئەمەلىي ھەرىكىتى بىلەن سۆيىدىغان كىشىلەرگە موھتاجمىز، مانا بۇنىڭغا مەرسۇلتان ئوسمانوف ئاكىغا ئوخشاش ئانا تىلغا جان تەسەددۇق قىلالايدىغان كىشىلەرگە موھتاجمىز. تىلشۇناس ئالىم مەرسۇلتان ئوسمانوف ئاكىنىڭ ئۇيغۇر تىلى تەتقىقاتى (دىيالېكت تەتقىقاتىنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ)، ئوقۇتۇشى،

لۇغەتچىلىكى، ئۇيغۇر تىلى ئىملاسى ۋە تەلەپپۇزىنىڭ ئۆلچەملىشىشى ھەم ئومۇملىشىشى جەھەتتىن ئىشلىگەن ئەمگەكلىرى مەڭگۈ ئەسلەنگۈسى. ئالىمنىڭ مۇبارەك ئەمگەك، ئۇتۇقلىرىنى قۇتۇقلۇقلاش بىلەن بىللە توغراق يېشى تىلەيمىز.

ئەسەرلىرىنىڭ ئومۇمىي تىزىمى

I. ئۆزى يازغان ۋە تۈزۈشكە قاتناشقان

كىتابلىرى

1. «ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلى» (نەسرۇللا يول-بولدى بىلەن بىرلىكتە يازغان)، 1964 - يىلى شىنجاڭ را-ديو ئۇنىۋېرسىتېتى يېڭى يېزىقچە نەشر قىلغان.
2. «ئۇيغۇر يېڭى يېزىقىنىڭ ئىملا قائىدىسى» (- ئابدۇرەشىد سابىت بىلەن ھەمكارلىقتا)، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى، 1973 - يىلى يېڭى يېزىق نەشرى.
3. «ئۇيغۇرچە - خەنزۇچە لۇغەت» (تەكشۈرۈپ بېكىتىش خىزمىتىنى ئىشلىگەن)، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى، 1982 - يىلى يېڭى يېزىق نەشرى.
4. «ھازىرقى زامان ئۇيغۇر ئەدەبىي تىلىنىڭ ئىملاسى ھەققىدە ساۋات» (ئابدۇرەشىد سابىت بىلەن ھەمكارلىقتا)، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى، 1987 - يىلى نەشرى.

5. «ھازىرقى زامان ئۇيغۇر ئەدەبىي تىلىنىڭ ئىملا لۇغىتى» (مەسئۇل مۇھەررىرلىكنى ئىشلىگەن)، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى، 1985 - يىلى نەشرى.
6. «ھازىرقى زامان ئۇيغۇر ئەدەبىي تىلىنىڭ تەلەپ-پۇز لۇغىتى» (ئامىنە غايپار قاتارلىقلار بىلەن ھەمكارلىقتا)، مىللەتلەر نەشرىياتى، 1988 - يىلى نەشرى.
7. «ئۇيغۇر تىلىنىڭ ئىملا لۇغىتى» (ئامىنە غايپار، خەلىم سالھىلار بىلەن ھەمكارلىقتا)، مىللەتلەر نەشرىياتى، 1988 - يىلى نەشرى.

8. «ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلى دىيالېكتلىرى» (مەخسۇس ئەسىرى)، شىنجاڭ ياشلار - ئۆسمۈرلەر نەشرىياتى، 1990 - يىلى نەشرى.
9. «ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلىدىكى تىنىش بەلگە-لىرى ۋە ئۇلارنىڭ قوللىنىلىشى» (ئامىنە غايپار، راخمان خانبابا بىلەن بىرلىكتە)، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى، 1991 - يىلى نەشرى.

10. «قىسقىچە تىلشۇناسلىق لۇغىتى» (مۇھەممەد رېھىم سايت بىلەن ھەمكارلىقتا)، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى، 1991 - يىلى نەشرى.

ياتى، 1991 - يىلى نەشرى.

11. «ھازىرقى زامان ئۇيغۇر ئەدەبىي تىلى تاۋۇش-لىرىنىڭ ئاكۇستىكىلىق تەتقىقاتى» (جۇ توڭچۇن، ئامىنە غايپار، نىجات قاسىملار بىلەن ھەمكارلىقتا)، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى، 1992 - يىلى نەشرى.

12. «ھازىرقى زامان ئۇيغۇر ئەدەبىي تىلىنىڭ تەلەپ-پۇز ۋە ئىملا لۇغىتى» (خەمەت تۆمۈر، ئامىنە غايپار ۋە باشقا ئۈچ تىلشۇناس بىلەن بىرلىكتە)، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى، 1997 - يىلى نەشرى.

13. «ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلىنىڭ قومۇل شېۋىسى» (كەسپىي يېتەكچى)، شىنجاڭ پەن - تېخنىكا سەھىيە نەشرىياتى، 1997 - يىلى نەشرى.

14. «ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلىنىڭ لوپنۇر دىيالېكتى» (قىسقارتىلغان خەنزۇچە نۇسخىسى)، شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى نەشرىياتى، 1999 - يىلى خەنزۇچە نەشرى.

15. «ھازىرقى زامان ئۇيغۇر ئەدەبىي تىلىنىڭ ئىملا ۋە تەلەپپۇزىدىن سىناق ئېلىش پروگراممىسى» (مۇ-ھەممەد ئېلى قاتارلىق بەش تىلشۇناس بىلەن ھەمكارلىقتا)، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى، 2003 - يىلى نەشرى.

16. «ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلىنىڭ خوتەن دىيالېكتى» (مەخسۇس ئەسىرى)، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى، 2004 - يىلى نەشرى.

17. «ئۇيغۇرچە - خەنزۇچە لۇغەت»، (تۈزۈش ۋە تەكشۈرۈپ بېكىتىش خىزمىتىگە قاتناشقان)، مىللەتلەر نەشرىياتى، 2006 - يىلى نەشرى.

18. «ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلىنىڭ لوپنۇر دىيالېكتى»، شىنجاڭ ياشلار - ئۆسمۈرلەر نەشرىياتى، 2006 - يىلى نەشرى.

19. «ھازىرقى زامان ئۇيغۇر ئەدەبىي تىلىنىڭ ئىملا لۇغىتى (ئىملا ۋە تەلەپپۇز قائىدىسى)» (تاھىر ئابدۇۋەلى قاتارلىق بەش تىلشۇناس بىلەن ھەمكارلىقتا)، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى، 2009 - يىلى نەشرى.

II. ئىلمىي ماقالىلىرى

1. «ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلىنىڭ لوپنۇر دىيالېكتىنى قىسقىچە تونۇشتۇرۇش»، «شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى ئىلمىي ماقالىلەر توپلىمى (تىل - ئەدەبىيات قىسمى)»، خەنزۇچە، 1962 - يىلى 1 - سان.

قائىدىسى ۋە ئىملا لۇغىتىنىڭ تۈزۈلۈشى توغرىسىدا»،
 «تىل ۋە تەرجىمە» ژۇرنىلى، 1985-يىلى 4-سان.
 11. «مەھمۇد كاشغەرىي ۋە ئۇ «دىۋانۇ لۇغەتت تۈرك» تە بايان قىلغان ئەدەبىي تىل ھەققىدە»،
 «مەھمۇد كاشغەرىي» ناملىق توپلام، 1985-يىلى
 قەشقەر ئۇيغۇر نەشرىياتى، ئۇيغۇرچە نەشرى (خەنزۇچە
 تەرجىمىسى «دىۋانۇ لۇغەتت تۈرك» تەتقىقاتى ماقالىدە
 رىدىن توپلام»، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى، 2006-يىلى
 نەشرىگە كىرگۈزۈلگەن).
 12. «دولان ئۇيغۇرلىرى توغرىسىدا»، «شىنجاڭ
 ئىجتىمائىي پەنلەر تەتقىقاتى» ژۇرنىلى، 1987-يىللىق 4-
 سان.
 13. «ئىملا قائىدىسىگە ئائىت ئېنىق بولمىغان بىر
 مەسىلە توغرىسىدا»، «تىل ۋە تەرجىمە» ژۇرنىلى، 1989-
 يىلى 5-سان.
 14. «قاغىلىق ناھىيەسىنىڭ پاخۇ شېۋىسى توغرىدا-
 سىدا» (ئامىنە غايپار بىلەن ھەمكارلىقتا)، «تىل ۋە تەرجى-
 مە» ژۇرنىلى، 1990-يىلى 3-سان.
 15. «ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلىدىكى رەۋىشلەر
 توغرىسىدا»، «تىل ۋە تەرجىمە» ژۇرنىلى 1993-يىلى
 2-سان.
 16. «ھازىرقى زامان ئۇيغۇر ئەدەبىي تىلىدىكى
 تەقىد سۆزلەر توغرىسىدا»، «تىل ۋە تەرجىمە» ژۇرنى-
 لى 1992-يىلى 6-سان.
 17. «چاغاتاي تىلى توغرىسىدىكى بەزى قاراشلارد-
 ىز» (خەمەت تۆمۈر بىلەن ھەمكارلىقتا)، «شىنجاڭ ئۇ-
 نۋېرسىتېتى ئىلمىي ژۇرنىلى»، 1993-يىلى 1-سان. بۇ
 ماقالە مىللەتلەر نەشرىياتى، 2006-يىلى نەشر قىلىنغان
 «خەمەت تۆمۈر ئىلمىي ماقالىلىرى» ناملىق كىتابقىمۇ
 كىرگۈزۈلگەن. ئىنگىلىزچە تەرجىمىسى گېرمانىيەدە ھار-
 راسوۋىتس نەشرىياتى نەشر قىلغان، «تۈركىي تىللار»
 ناملىق ژۇرنالنىڭ 2013-يىللىق 1-، 2- ساندا ئېلان
 قىلىنغان.
 18. «15 يىل دەم يېگەن بىر تەنقىدكە قارىتا»،
 «بۇلاق» ژۇرنىلى، 1995-يىلى 4-سان.
 19. «قۇتادغۇبىلىك» تە ئىپادىلەنگەن ئەدەبىي
 تىل توغرىسىدا» (خەمەت تۆمۈر، ئامىنە غايپارلار بىلەن
 ھەمكارلىقتا)، «شىنجاڭ ئىجتىمائىي پەنلەر تەتقىقاتى»
 ژۇرنىلى، 1997-يىلى 2-، 3- سانلىرى.

2. «ئۇيغۇر تىلىنىڭ غەربىي - جەنۇبىي دىيالېكتى
 خوتەن شېۋىسى توغرىسىدا»، «شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى
 ئىلمىي ماقالىلەر توپلىمى (تىل - ئەدەبىيات قىسمى)»،
 خەنزۇچە، 1963-يىلى 1-سان.
 3. «ئۇيغۇر يېڭى يېزىقىنىڭ ئىملا قائىدىسىدىكى
 بەزى قائىدىلەر توغرىسىدا»، «يېڭى يېزىق گېزىتى»،
 1963-يىلى 12- ئاينىڭ 15- كۈنى.
 4. «يېقىنقى زامان ئۇيغۇر تىلىنى دەسلەپكى قەدەم-
 دە تونۇشتۇرۇش» ناملىق كونسېپكى، 1964-يىلى
 شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى تىل - ئەدەبىيات فاكولتېتى تەرد-
 پىدىن ماشىنىدا ئۇرۇپ بېسىپ تارقىتىلغان.
 5. «ئۇيغۇر تىلىدىكى بىرىككەن سۆزلەر ۋە ئۇنى
 قوشۇپ يېزىش ئۇسۇلى ھەققىدە»، «شىنجاڭ يېزىق
 ئۆزگەرتىشى» ژۇرنىلى 1965-يىلى 6-سان.
 6. «ئۇيغۇر خەلقىنىڭ كىلاسسىك شائىرى
 گۈمنا»، «بۇلاق» (مەجمۇئە، ئومۇمىي 3- توپلام)،
 شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى، 1981-يىلى نەشرى، گۈمنا-
 نىڭ تەرجىمىھالى تونۇشتۇرۇلۇش بىلەن بىللە «گۈمنا
 غەزەللىرى» نى نەشرگە تەييارلاپ ئېلان قىلغان.
 7. «ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلىنىڭ لوپنور دىيالېك-
 تى» («تۈركىي تىللار تەتقىقاتى (2)»، مىللەتلەر نەشرى-
 ياتى، 1983-يىلى ئۇيغۇرچە نەشرى، «شىنجاڭ ئىجتىما-
 ئىي پەنلەر تەتقىقاتى»، 1982-يىلى 2- 3- سان)
 8. «XI ئەسىر ئوتتۇرا تۈركىي تىل
 يادىكارلىقلىرىدىكى Z ھەرپى ۋە ئۇ ئىپادە قىلغان
 تاۋۇش توغرىسىدا مۇلاھىزە» («ئۇيغۇر تىلى مەسىلىدە-
 رى»، ش ئۇ ئا ر تىل - يېزىق كومىتېتى، 1984-يىلى
 ئۇيغۇرچە نەشرى).
 9. «مەھمۇد كاشغەرىينىڭ يۇرتى، ھاياتى ۋە مازد-
 ى توغرىسىدا» (ئىبراھىم مۇتئىي بىلەن ھەمكارلىقتا)،
 «تارىم» ژۇرنىلىنىڭ 1984-يىللىق 3- ساندا ئېلان قى-
 لىنغان (بۇ ماقالە رۇس تىلىغا تەرجىمە قىلىنىپ تۈركمە-
 نىستاننىڭ پايتەختى باكۇ شەھىرىدە چىقىدىغان «سوۋېت
 تۈركولوگىيەسى» ژۇرنىلىدا 1987-يىللىق 3- ساندا
 ئېلان قىلىنغان. رۇسچە تەرجىمىسى قازاقىستاننىڭ ئالما-
 ئاتا شەھىرىدە چىقىرىلغان «ئۇيغۇر تىلى بويىچە تەكشۈ-
 رۇشلەر» ناملىق مەجمۇئەگىمۇ كىرگۈزۈپ نەشر قىلىن-
 ىغان).
 10. «ھازىرقى زامان ئۇيغۇر ئەدەبىي تىلىنىڭ ئىملا

شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى 2008 - يىلى «دىۋانۇ لۇغەتت تۈرك» نىڭ يېڭى نۇسخىسى نەشر قىلدى، مەرسۇلتان ئوسمانوف تەكشۈرۈپ بېكىتىش خىزمىتىنى ئىشلىگەن ھەمدە ئالدىنقى نەشرىدە كەتكەن خاتالىقلارنى تۈزەتكەن.

2. «چاھار دىۋان»، جۇڭگو ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىياتى ۋە مۇقام ئىلمىي جەمئىيىتى «نەۋايى ئەسەرلەرنى رەتلەش، نەشر قىلىش گۇرۇپپىسىنىڭ باشچىلىقىدا نەۋايىنىڭ «چاھار دىۋان» ناملىق ئەسىرىنىڭ ئاكادېمىك نۇسخىسى تەييارلىنىپ مىللەتلەر نەشرىياتى تەرىپىدىن 2011 - يىلى نەشر قىلىندى. مەرسۇلتان ئوسمانوف «نەۋادىرۇش شەباب» نىڭ چاغاتاي ئۇيغۇر يېزىقىدىكى مەتىنى ۋە لاتىنچە ترانسكرىپسىيەسىنى نەشرگە تەييارلىدى ھەمدە ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلىدىكى نۇسخىسىنىڭ تەھرىرلىكىنى تەكلىپ بىلەن ئىشلىگەن. «غەرەپىدە بۇس سەغەر» نىڭ لاتىنچە ترانسكرىپسىيەسى، چاغاتاي ئۇيغۇر يېزىقىدىكى مەتىنىنىڭ ھەمدە ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلىدىكى نۇسخىسىنىڭ تەھرىرلىكىنى تەكلىپ بىلەن ئىشلىگەن. «فىۋايدۇل كىبەر» نىڭ لاتىنچە ترانسكرىپسىيەسى، چاغاتاي ئۇيغۇر يېزىقىدىكى مەتىنىنىڭ تەھرىرلىكىنى تەكلىپ بىلەن ئىشلىگەن. «بەدايىئۇل ۋەسەت» نىڭ چاغاتاي ئۇيغۇر يېزىقىدىكى مەتىنىنىڭ تەھرىرلىكىنى تەكلىپ بىلەن ئىشلىگەن.

2. «دىۋانۇ لۇغەتت تۈرك» نىڭ خەنزۇچە تەرجىمەسى مىللەتلەر نەشرىياتى تەرىپىدىن 2002 - يىلى نەشر قىلىندى، مەرسۇلتان ئوسمانوف 1 - تومنىڭ تەكشۈرۈپ بېكىتىش ۋە كوررېكتورلۇق خىزمىتىگە قاتناشقان.

3. مەرسۇلتان ئوسمانوف ھەيدەر كۆرەگاننىڭ «تارىخى رەشىدىي» ناملىق ئەسىرىنىڭ موللا مۇھەممەدنىياز بىننى ئابدۇلغەفور تەرجىمىسىنىڭ شۇ كىشى يازغان مۇقەددىمىسىنى نەشرگە تەييارلاپ، «بۇلاق» ژۇرنىلى 2000 - يىلى 1 - ساندا ئېلان قىلغان.

3. شائىر گۇمانىنىڭ «دىۋانى گۇمانى» ناملىق ئەسىرىنى نەشرگە تەييارلىغان، بۇ كىتاب شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى تەرىپىدىن 2004 - يىلى نەشر قىلىنغان.

4. شۇ ئارقىلىق ئىجتىمائىي پەنلەر ئاكادېمىيەسى تىل تەتقىقات ئورنى تۈزگەن، مىللەتلەر نەشرىياتى، 2007 - يىلى نەشر قىلغان «ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلىنىڭ (ئاخىرى 39 - بەتتە)

20. «لوپنورلۇقلارنىڭ ئەجدادى كىملىرى؟»، «شىنجاڭ تەزكىرىچىلىكى» ژۇرنىلى، 1998 - يىلى 3 - سان.

21. «خوتەن دىيالېكتىنىڭ ئاق ھۇن قاتلىمى توغرىسىدا»، «شىنجاڭ تەزكىرىچىلىكى» ژۇرنىلى، 1998 - يىلى 4 - سان.

22. «قۇتادغۇبىلىك» تەغۇلگۇ قوشۇمچىلىرى ئارقىلىق ياسالغان ئىسمىداشلارنىڭ قوللىنىلىشى»، «ئۇلۇغ ئىلمىي ئابىدە - «قۇتادغۇبىلىك»، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى، 1999 - يىلى ئۇيغۇرچە نەشرى، «تىل ۋە تەرجىمە» ژۇرنىلى 2005 - يىلى 4 - سان.

23. «بۇنىڭدىن 90 يىل ئىلگىرى تۇرپان قاراغوجىلىق ئوبۇل مەھدى يازغان بىر «نەزم بېيىت»»، «شىنجاڭ تەزكىرىچىلىكى» ژۇرنىلى، 2004 - يىلى 1 - سان.

24. «ئۇيغۇر تىلىدىكى ئۇزۇن سوزۇق تاۋۇشلار مەسىلىسى توغرىسىدا»، «بۇلاق» ژۇرنىلى، 2009 - يىلى 6 - سان.

25. «ئۇلۇغ ئالىم مەھمۇد كاشغەرىي مازىرىنىڭ قەشقەر ئوپالدا ئىكەنلىكىنىڭ ئېنىقلىنىشى جەريانى»، «شىنجاڭ پېداگوگىكا ئۇنىۋېرسىتېتى ئىلمىي ژۇرنىلى»، 2009 - يىلى 1 - سان.

26. «قەدىمكى ئۇيغۇر يېزىق يادىكارلىقلىرىدىكى باغلىغۇچى قوشۇمچە li/h توغرىسىدا ئىزدىنىش»، «شىنجاڭ پېداگوگىكا ئۇنىۋېرسىتېتى ئىلمىي ژۇرنىلى»، 2012 - يىلى 2 - سان.

27. «ئۇيغۇر تىلىدا سۆز ياساشتىكى بىر ئۈنۈملۈك قوشۇمچە توغرىسىدا ئىزدىنىش»، «تىل ۋە تەرجىمە» ژۇرنىلى 2014 - يىلى 1 - سان.

III. نەشرگە تەييارلىغان ئەسەرلىرى

1. «دىۋانۇ لۇغەتت تۈرك» 1980 ~ 1984 - يىلى شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى نەشر قىلغان، ئۇ 1 - تومنى نەشرگە تەييارلاش خىزمىتىگە قاتناشقان. 2 - ۋە 3 - توملىرىنى نەشرگە تەييارلاش خىزمىتىگە قاتنىشىش بىلەن بىللە مۇھەررىرلىكىنى ئىشلىگەن. 2002 - يىلى مىللەتلەر نەشرىياتى «دىۋانۇ لۇغەتت تۈرك» نىڭ خەنزۇچە نۇسخىسىنى نەشر قىلدى، ئۇ 1 - تومنىڭ تەكشۈرۈپ بېكىتىش ۋە كوررېكتورلۇق خىزمىتىنى ئىشلىدى.

پاقا ھەققىدىكى ھېكايىنىڭ ئىككى تەرىپى

ئىلگىرى «ئىلمان سۇدىكى پاقا» نىڭ ھېكايىسىنى ئوقۇپ، بۇنى جانلىق مىسال سۈپىتىدە قىسمەن لېكسىيەلىرىمدە تىلغا ئالغانىدىم. ئۇنىڭدا پاقىنى تازا قىزدىغان قازاندىكى مايغا تاشلىغاندا، پاقىنىڭ ئويلىمىغان يەردىن قازاندىن سەكرەپ چىقىپ كەتكەنلىكى، پاقىنى ئالدى بىلەن ئىلمان سۇغا سېلىپ تېمپىراتۇرىنى ئاستا-ئاستا ئۆرلەتكەندە، پاقا دەسلەپتە ھۇزۇر ھېس قىلىپ بەخىرامان تۇرۇۋەرگەنلىكى، تېمپىراتۇرا ئۆرلەپ، خەتەر يېتىپ كەلگەنلىكىنى بىلگەندە بولسا ماغدۇر-سىزلىنىپ كۈچىدىن قېلىپ، قازاندىن سەكرەپ چىقال-ماي چېنىدىن ئايرىلغانلىقى مەزمۇن قىلىنغانىدى. پاقا-نىڭ كۆز ئالدىدىكى خەتەرگە قايتۇرىدىغان ئىنكاس-نىڭ ناھايىتى تېز بولىدىغانلىقى، ئەمما تېخى يېتىپ كەلمىگەن خەتەرگە نىسبەتەن قايتۇرىدىغان ئىنكاس-

مەۋجۇتلۇق ۋە مۇتەپەككۈرلۈك

نىڭ ناھايىتى ئاستا بولىدىغانلىقىدىن ئىبارەت بۇ «ھە-قىقەت» ئادەملەرگە تەتبىق قىلىنىپ، كىشىلىك ھايات سەپىرىدىكى مۇشكىلاتلارنىڭ ئادەمنى سەگەكلەشتۈرۈپ، جاسارەت بىلەن ئالغا ئىلگىرىلەشكە ئۈندەيدىغانلىقى؛ ئوڭۇشلۇق ۋەزىيەت ئادەمنىڭ ئىرادىسىنى ئاجىزلاشتۇرۇپ بىخۇدلاشتۇرۇپ قويدىغانلىقى چۈشەندۈرۈلگەنىدى. يەنە بىر ماقالىدە چىرىكلىشىش يولىغا قاراپ ماڭغان مەمۇرلار ئاشۇ قىزىتىلىۋاتقان ئىلمان سۇدىكى پاقاغا ئوخشىتىلغانىدى. چىرىكلەشكەن بىر مەمۇر تولىمۇ ئەپسۇسلانغان ھالدا: «ئەگەر بېشىدىلا قايناق سۇغا تاشلىۋېتىلگەن بولساق چوقۇم بىر تاقلا-پلا چىقىۋالاتتۇق. مانا ھازىر ۋاقىتلىق راھەت بىزنىڭ كۈرەش قىلىدىغان جاسارىتىمىزنى خورۇتۇپ، ئاخىر قىممەتسىز بىر كىشىگە ئايلاندۇرۇپ قويدى» دېگەن. كىشىلىك ھايات يولى داغدام، ئوڭۇشلۇق بولۇ-ۋەرمەيدۇ، بىز ياشاش جەريانىدا ئاشكارا ۋە يوشۇ-رۇن خەۋپلەرنىڭ خىرىسىغا دائىم دېگۈدەك دۇچ كېلىپ تۇرىمىز. بەزى شېرىن نەرسىلەرگە زەھەر يال-تىلغان بولىدۇ، ئەگەر ئالدىنىپ ئۇنى يەپ قويساق

يىللاپ قۇياش يەر شارىنى مەركەز قىلىپ چۆرگەندە،
دۇ، يۇقىرىدىن ئېغىر جىسىم بىلەن يېنىك جىسىمنى
تەڭ تاشلىغاندا ئېغىر جىسىم بالدۇر چۈشىدۇ دېگەندە.
دەك نۇرغۇن خاتا قاراشلارغا ئىشىنىپ كەلگەندە،
يوشۇرۇن ئاڭغا ئۆتكەن خاتا قاراشلار خاتا ھەرىكەت-
لەرنى كەلتۈرۈپ چىقارغاچقا، كىشىلەرنى ئوخشاش
بولمىغان دەرىجىدە قىسمەتلەرگە مۇپتىلا قىلغاندى.
شەخس، ئىجتىمائىي توپمۇ بۇنىڭدىن مۇستەسنا
ئەمەس. مىسالى، يەكەن خانلىقى دەۋرلىرىدىن باشلاپ
ئىدىئولوگىيە ساھەسىدە ھۆكۈمرانلىق ئورۇنى ئىكەن-
لەشكە باشلىغان خوجا ئىشانلارنىڭ ئاتالمىش سوپىزم
سۈلۈك تەلىماتلىرى كىشىلەرنىڭ ئېڭىنى ئېغىر دەرىجە-
دە خۇراپاتلىق ئىدىيەلىرى بىلەن زەھەرلەپ، خەلقنى
400 - 500 يىل جاھالەت پاتقىقىغا پاتۇرۇپ، ئادىمىيلىك
قەدىر-قىممەتتىن ياتلاشتۇرۇپ، چىدۇغۇسىز ئېچىنىش-
لىق قىسمەتلەرگە پاتۇرۇپ قويغاندى. قارىماققا توغ-
رىدەك تۇيغۇ بېرىدىغان، ئەمەلىيەتتە خاتا بولغان ئى-
دىيە - قاراشلار، كىشىنى ھالاكەت يولغا ئىتتىرىدىغان
شېرىن - شېكەر گەپلەر، گۈزەللىك ئىچىگە يوشۇرۇن-
غان رەزىللىكلەرنى ئاشۇ پاقىنىڭ جېنىنى ئالىدىغان
ئىلھان سۇغا ئوخشىتىشقا بولاتتى.

مەسىلىگە يەنە بىر نۇقتىدىن قارىساق: ئاق تاماكا
چېكىش ئادەمنى قىسقا ۋاقىت ئىچىدە ئۆلۈم گىردابىغا
سۆرەپ بارىدۇ، شۇڭا نۇرغۇن كىشىلەر ئۇنى چېكىش-
تىن ھەزەر ئەيلەيدۇ. ئادەتتىكى تاماكنى كۆپ چې-
كىشنىڭ ئاقۇنتىمۇ ئوخشاشلا ئادەمنى ئاخىرقى ھېساب-
تا راي كېسىلىگە ئوخشاش ئېغىر كېسەللەرگە مۇپتىلا
قىلىدۇ، لېكىن تاماكا خىروئىنىغا ئوخشاش جانغا تېز تا-
قالمىغاچقا، يەنە كېلىپ نۇرغۇن كىشىلەر تاماكا چېكىش-
نى ئادەتتىگە ئايلاندۇرۇۋالغاچقا، كىشىلەر تاماكا چې-
كىشتىن ئۈنچە ھەزەر ئەيلەپ كەتمەيدۇ. بىز ئادەتتە
جىددىي خاراكتېرلىك كېسەللەردە جىددىي مۇئامىلىدە
بولمىز، ئاستا خاراكتېرلىك كېسەلگە ئانچە ئوڭۇپ
كەتمەيمىز. نۇرغۇن مەسىلىلەردە سان ئۆزگىرىشىگە
ئېتىبارسىز قارايمىز، سۈپەت ئۆزگىرىشى كېلىپ چىققان-
دا ھەيران قالمىز. ئادەم تەييارلىقىنى ھالەتتە تۇرغان-
دا تاسادىپىي زەربىگە ئۇچرىسا، دەماللىققا نېمە قىلارد-
نى بىلەلمەي تەڭپۇڭلۇقنى يوقىتىپ قويدۇ. كۆپ ھال-
لاردا تۇيۇقسىز زەربىلەر شۇ ئادەمنىڭ مەغلۇبىيىتىنى

زەھەرلىنىپ قالمىز ياكى ئىلھان سۇدىكى پاقىدەك ئې-
چىنىشلىق قىسمەتكە دۇچ كېلىمىز. «تىلى شېكەر،
دىلى زەھەر» بولۇشقا ئائىت ئىبرەتلىك ساۋاقلار
شۇنىڭ جۈملىسىدىندۇر. بىر قىسىم توغرا بولمىغان ئى-
دىيە قاراشلار دەماللىققا كالىمىزدىن ئۆتمەيدۇ،
بۇنداق چاغدا ئاشكارا ئېڭىمىز دەرھال مۇداپىئە ھال-
تىگە ئۆتۈپ بۇ خىل قاراشلارنى يوشۇرۇن ئېڭىمىزغا
ئۆتكۈزمەيدۇ. بىراق بۇ خىل ئىدىيە قاراش كىشىلەر
تەرىپىدىن ھەقىقەت دەرىجىسىگە كۆتۈرۈلۈپ ئۇزاق
ۋاقىت تەكرارلانسا، ئومۇملاشقان قاراشقا ئايلانسا
ياكى سىرتقى كۈچ تەرىپىدىن تۈرلۈك ۋاسىتىلەر ئارقى-
لىق ئېڭىمىزغا ئاستا - ئاستا سىڭدۈرۈلسە، ئامالسىز
قالغان يوشۇرۇن ئاڭمۇ ئىشىكىنى ئېچىشقا مەجبۇر
بولۇپ، خەتەرلىك بىر قاراش يوشۇرۇن ئېڭىمىزدىن
ئورۇن ئالىدۇ. سەپسەتە كۆپ تەكرارلىنىۋەرسە ئەقلى
كوتا كىشىلەر ئاسانلا ئۇنى ھەقىقەت سۈپىتىدە قوبۇل
قىلىۋالىدۇ، ئۇ چاغدا چىن مەنىدىكى ھەقىقەت
ئۇلارنىڭ نەزەردە سەپسەتە دەپ قارىلىپ بىلىش ۋە
تەپەككۈر خاتالىقى كېلىپ چىقىدۇ. بىز يېقىنقى دەۋر-
لەرگىچە نامراتلىقنى شەرەپ ھېسابلاپ كەلگەچكە،
نۇرغۇن كىشىلەر ئۆزلىرىنىڭ نامراتلىقىدىن پەخىرلىنىپ
يۈرۈشتى. بىر قىسىم يازغۇچى، شائىرلار جىسمانىي
كۈچىگە تايىنىپ جاپالىق ئەمگەك قىلىشۇ نامراتلىقتىن
قۇتۇلالمايدىغان ئەمما «ئەخمەقلەرچە ياشاش رو-
ھى»غا مەدھىيەلەر ئوقۇشتى. كىشىلەرنىڭ نامرات
تۇرمۇش كەچۈرۈش بىلەن باياشات ياشاشتىن ئىبارەت
مۇشۇنچىلىك ئاددىي ئىشنىڭ پەرقىنى بىلەلمەس دەرد-
جىسىگە بېرىپ يېتىشى، بىر تەرەپتىن شۇ چاغدىكى س-
ياسىي تۈزۈلمىدىن بولسا، ئاساسلىقى جاپا تارتىپ
ياشاش، نامرات تۇرمۇش كەچۈرۈش ئىدىيەسىنىڭ ك-
شىلەر ئېڭىغا سىڭدۈرۈلۈشىنىڭ مەھسۇلى ئىدى.
ئېسىل تاماق ئالدىدا كىمنىڭ قۇرۇق ناننى غاجلىغۇ-
سى كېلىدۇ؟ ئېسىل كىيىم تۇرسا كىمنىڭ كونا كىيىمى
كىيگۈسى كېلىدۇ؟ تەييار ماشىنا تۇرسا كىمنىڭ ۋېلىس-
پىت بىلەن ماڭغۇسى كېلىدۇ؟ كالىسى سىز ئەمەس ئا-
دەمۇ بۇنىڭ پەرقىنى بىلىدۇ. مانا بۈگۈنكى كۈندە
نامراتلىق نومۇس، دەپ قارىلىدىغان بولغاچقا بۇ خىل
ئىدىيەنىڭ تۈرتكىسىدە كىشىلەر نامراتلىقتىن قۇتۇلۇش
ئۈچۈن كۈرەش قىلماقتا. بۇرۇن كىشىلەر 1000

كەلتۈرۈپ چىقىرىدۇ. شۇنىڭ بىلەن بىللە ئادەم جىددىي ئەھۋاللارغا دۇچ كەلگەندە ھوشيارلىشىپ، جىددىي ئىنكاس قايتۇرۇش پوزىتسىيەسىدە بولىدۇ. «قاۋىمىغان ئىتتىن قورۇق» دېگەندەك، خەۋپ - خەتەرنىڭ ئىپادىسى يوشۇرۇن ھالەتتە بولسا ياكى شەپە چىقارماي يېقىنلاشسا ئادەم ھوشيارلىقىنى يوقۇتۇپ قولىدۇ. دە، خۇددى ئىلمان سۇدىكى پاقىدەك ئۆزىنى تۈزەشتۈرگىچە ئۈلگۈرەلمەي قالىدۇ. دېمەك، بىز يوشۇرۇن ئېڭىمىزغا ئايلىنىپ بولغان تاشقى تەسىرلەرگە جىددىي ئىنكاس قايتۇرالايمىز، تېخى يوشۇرۇن ئېڭىمىزغا ئايلىنىمىغان تاشقى تەسىرلەرگە جىددىي ئىنكاستا بولمايمىز. پاقىدەمۇ تۆۋەن دەرىجىلىك ئالڭ بولۇشى مۇمكىن، ئۇنىڭ قىزىق ماي قازاندىن سەكرەپ چىقىپ كېتىشى يوشۇرۇن ئالڭنىڭ ئىنكاسى ئەمەس، بەلكى تەن سەزگۈلىرىنىڭ ئىنكاسىدۇر. چۈنكى پاقىدا يوشۇرۇن ئالڭ بولۇشى ناتايىن. بولۇپمۇ ئالڭ ئىدىيە يەنى روھىي جەھەتتىكى بىخۇدلۇق، ئۇچۇرلارغا نىسبەتەن پەرق ئېتىش ئىقتىدارىنىڭ تۆۋەن بولۇشى، كىرىزىس ئېڭى بولماسلىق، بىخۇد بىپەرۋا ياشاش «مىققا ئۈسمە» گىچە ھوشنى تاپماسلىق» تەك ئاقىۋەتلەرنى كەلتۈرۈپ چىقىرىدۇ. «ئىلمان سۇدىكى پاقا» نىڭ ھېكايىسى ئېڭىمدا يۇقىرىقىدەك بىر قاتار پىكىر ۋە قاراشلارنىڭ تۇغۇلۇشىغا تۈرتكە بولغانىدى.

كېيىن يەنە بىر ماتېرىيالدىن «ئىلمان سۇدىكى پاقا» نىڭ يەنە بىر ھېكايىسى» ناملىق ماقالىنى ئۇچىردىم. ماقالىدە دېيىلىشىچە، ئالدىنقى ئەسىرنىڭ 90 - يىللىرىدا بېيجىڭدىكى بىر ئايال بىيولوگىيە ئوقۇتقۇچىسى، سىنىپىدىكى ئوقۇغۇچىلارنى تەشكىللەپ بۇ ھەقتە تەجرىبە ئېلىپ بارغان. ئوقۇغۇچىلار بىر نەچچە گۇرۇپپىغا بۆلۈنۈپ، ھەر بىر گۇرۇپپىغا بىردىن قاچا ۋە بىردىن پاقا تەقسىملەپ بېرىلگەن. ئوقۇغۇچىلار سۇنى سۇس ئوتتا قىزىتىپ، سۇنىڭ تېمپېراتۇرىسىنى كۆرسىتىدىغان تېرمومېتىر ئارقىلىق پاقىدىكى ئۆزگىرىشلەرنى كۆزەتكەن. تېمپېراتۇرا ئۆرلەپ 60 گىرا - دۇسقا يەتكەندە پاقا سەكرەشكە باشلىغان، 65 گىرا - دۇسقا يەتكەندە، قاچىدىكى پاقىلارنىڭ ھەممىسى سىرتقا سەكرەپ چىقىۋالغان. ئوقۇتقۇچى بۇنىڭدىن خۇلاسىە چىقىرىپ: «پاقىلار پىشىپ قالسىمۇ سەكرەپ چىقىمايدىغان دەرىجىدە دۆت ئەمەس. سىلەر كىشىلەر -

نىڭ ھەممىسى بىردەك ئېتىراپ قىلغان ۋە دائىم تىلغا ئالدىغان قائىدىلەرنىڭمۇ خاتا چىقىپ قالىدىغانلىقىنى ھەرگىز ئېسىڭلاردىن چىقارماڭلار، جەمئىيەت ئومۇمە - يۈزلۈك ئېتىراپ قىلغان «ھەقىقەت» نىڭ سەپسەتە بولۇپ چىقىشىمۇ ئېھتىمالغا يېقىن. ھەرقانداق ئىشنى ئۆزۈڭلارنىڭ تەجرىبىسى، تەكشۈرۈپ تەتقىق قىلىشى ۋە پىكىر يۈرگۈزۈشىدىن ئۆتكۈزۈمەي تۇرۇپ، باشقىلار نېمە دېسە شۇنىڭغا ئەگىشۈرمەڭلار» دېگەن. ئەپسۇس، مەكتەپ رەھبەرلىكى بۇ ئۆزگىچە قاراشقا ئىگە ئىقتىدارلىق ئوقۇتقۇچىنىڭ «ئوقۇتۇش مەزمۇنىدا يوق»، «ئوقۇغۇچىلارنىڭ نەتىجە نومۇرى بىلەن مۇناسىۋەتسىز» بولغان تەجرىبىنى ئىشلىگەنلىكى -

دىن غەزەپلىنىپ، باھانە سەۋەبلەرنى كۆرسىتىپ ئۇنى خىزمىتىدىن ئىستىپا بېرىشكە قىستىغان. بۇ ماقالىنى ئوقۇپ كالىمدا يەنە مۇنداق پىكىرلەر ئەكس ئەتتى. ئەمەلىي تەجرىبىگە ھۆرمەت قىلغىنىمىزدا، «ئىلمان سۇدىكى پاقا» ھەققىدىكى قاراش خاتا بولغان بولىدۇ. ئىلمىي تەتقىقات نۇقتىسىدىن ئېيتقاندا، بۇنداق پىرىنسىپال خاتالىقلارغا ھەرگىز يول قويۇشقا بولمايدۇ. ئەگەر بىر دوختۇر كېسەلگە خاتا دىياگنوز قويسا، خاتا داۋالاشنى كەلتۈرۈپ چىقىرىدۇ. دە، ئېغىر ئاقىۋەتنىڭ كېلىپ چىقىشىغا سەۋەب بولىدۇ. بىر تېببىي ئالىم تەكرار ھالدا تەجرىبىدىكى خاتالىققا يول قويۇپ ياكى تەپەككۈرى خاتا رايونغا كىرىپ قېلىپ مەلۇم بىر دورىنى ياساپ چىققان بولسا، بۇنىڭ زىيىنى ھەسسىلەپ ئېغىر بولىدۇ. شۇڭا تەجرىبە ئىشلەش ناھايتى ئىنچىكىلىكنى تەلەپ قىلىدۇ، توغرا تەجرىبە نەتىجىسىگە ئېرىشىش ئۈچۈن بەزىدە 100 قېتىملاپ ھەتتا 1000 قېتىملاپ تەجرىبە ئىشلەشكە توغرا كېلىدۇ. كىشىلەرگە بىلىمنى خاتا يەتكۈزۈش، ساغلام بولمىغان ئىدىيەلەرنى سىڭدۈرۈشنىڭ زىيىنىمۇ ئۇنىڭدىن قېلىشمايدۇ ھەتتا ئېشىپ كېتىدۇ. ئىشلەنگەن تەجرىبە توغرا ياكى خاتا بولسۇن، ئۇنى ئىجتىمائىي تۇرمۇشقا توغرا تەتبىقلاش مەسلىسى ناھايتى مۇھىم، يەنى تەتبىقلاش ئوقۇرمەننىڭ ئاكتىپ روھىي ھالەت، ئاكتىپ پوزىتسىيە شەكىللەندۈرۈشىگە پايدىلىق بولۇشى كېرەك. بۇ مەنە - دىن ئالغاندا، مېنىڭچە پاقا ھەققىدىكى ھېكايە گەرچە ئىلمىي نۇقتىدىن ئېيتقاندا خاتا بولسىمۇ، لېكىن بۇ ئارقىلىق كىشىلەرنى مۇشكىلاتلار ئارقىلىق ئۆزلىرىنى

چېلەكتىن چىقىپ كېتىدۇ. بۇ ئارقىلىق پائىسىپ، ئۈمىد-سىز ئادەملەرنىڭ قىيىنچىلىق ياكى خەتەرگە يولۇققاندا ئاسانلا بەل قويۇۋېتىپ مەغلۇبىيىتىگە تەن بېرىدىغانلىقى؛ تەشەببۇسكارلىق بىلەن ھەل قىلىش چارىسىنى ئىزدىگەن، پۇرسەت يارىتىشنى بىلىدىغان ئادەملەر-جىزە يارىتالايدىغانلىقىدەك ئىدىيەنى يورۇتۇپ بېرىدۇ. يەنە بەزىدە ماددىلارنىڭ ھەرىكەت قانۇنىيەتلىرىنى مىسالى ئېلېكترونلارنىڭ ھەرىكىتى دېگەندەك تەبىئىي پەندىكى قانۇنىيەتلەرنى تۇرمۇشتىكى ئىشلارغا تەتبىقلاش ئارقىلىق يېڭى پىكىرلەرگە ئىگە بولغىلى بولىدۇ. دېمەكچىمەنكى، ئادەم پىكىر ۋە تەپەككۈر قىلالايدىغان، ھېسسىياتقا باي، روھىي دۇنياسى تولمۇ مۇرەككەپ بولغان ئەڭ يۇقىرى دەرىجىلىك ھايۋان. شۇڭا يۇقىرىقىغا ئوخشاش تەدبىقلاشلارنىڭ ئىنسان تەبىئىتىگە مۇۋاپىق كېلىدىغانلىرىمۇ، مۇۋاپىق كەلمەيدىغانلىرىمۇ بولىدۇ. شۇڭا بۇنداق مەسىلىلەرنى ئۆلۈك ھالدا قوبۇل قىلىشقا ئالدىرماي تەپەككۈرنىڭ ئەلگەكىدىن ۋە تەجرىبىنىڭ سىنىقىدىن ئۆتكۈزۈپ بېقىشقا توغرا كېلىدۇ.

ھېلىقى ئايال ئوقۇتقۇچىنى ھېسابقا ئالمىغاندا، نېمە ئۈچۈن «ئىلھان سۇدىكى پاقا» تەجرىبىسىگە سان-ساناقسىز كىشىلەر گۇمان بىلەن قاراپ باقمىدى، ياكى بۇ ئاددىي تەجرىبىنى ئىشلەپ كۆرمىدى؟ بۇنىڭدىن بىز جۇڭگولۇقلارنىڭ خاسلىق ۋە مۇستەقىللىق خاراكتېرىمىزدە، ئەقلىي تەپەككۈرىمىزدا ئېغىر نۇقسانلارنىڭ بارلىقىنى، بىزدە يېڭىلىق يارىتىش تىپىدىكى ئادەملەرنىڭ تولمۇ ئازلىقىنى، ئەكسىچە ھېسسىيات يات تىپىدىكى ئادەملەرنىڭ ساناقسىز ئىكەنلىكىنى كۆرۈۋېلىشقا بولىدۇ. بۇنىڭ سەۋەبى ئوقۇرمەنلەرگەمۇ ئايان بولسا كېرەك. ئائىلە مۇھىتىدىن ئېيتساق، مۇتلەق كۆپ ساندىكى ئاتا-ئانىلار پەرزەنتلىرىنىڭ ئەمدىلا بىخ سۈرۈۋاتقان گۇمانتار قاراشلىرىغا ئېتىبارسىز قارايدۇ، ئۆزلىرىنى بىلەرمەن چاغلایدۇ، ھەممىدە مېنىڭ دېگىنىم ھېساب، مېنىڭ دېگىنىم توغرا، بالا دېگەن ئاتا-ئانىنىڭ گېپىنى شەرتسىز ئاڭلىشى كېرەك دەپ قارايدۇ. يەنى بالىلارنىڭ تىزگىنىكى ئائىلە باشلىقلىرىنىڭ قولىدا بولۇپ، ئۇلار ئۆزلىرىنىڭ پىكىرىغا ئىشەنمەي مەجبۇرىي ھالدا بالىلىرىنىڭ ئېڭىغا سىڭدۈرىدۇ. ئۇلارنىڭ سانسىز نېمە ئۈچۈنلىرى جاۋابسىز

سەگەكلەشتۈرۈپ تۇرۇشنى، قىيىنچىلىقنىڭ ئادەمدە جاسارەت پەيدا قىلىدىغانلىقىنى، ئوڭۇشلۇق ۋەزىيەتنىڭ ئادەمنىڭ ئىرادىسىنى ئاجىزلاشتۇرۇپ بىخۇدلاشتۇرۇپ قويدىغانلىقىنى، شۇڭا ھەر ۋاقىت سەگەك ياشاشنىڭ زۆرۈرلۈكىدىن ئىبارەت قاراشنى تەكىتلەشنى خاتا دەپ قاراشقا بولمايدۇ. بىز كۆپ ھاللاردا تەرىپ-يەنىڭ تەسىرچانلىقىنى ئاشۇرۇش، ئوتتۇرىغا قويغان نۇقتىئىنەزەرنى جانلىق پاكىتلار بىلەن يورۇتۇش مەقسىتىدە، ھايۋاناتلار دۇنياسىدىكى ئىشلارنى ۋە ئۇلار ھەققىدە ئېلىپ بېرىلغان تەجرىبىلەرنى ئىنسانلار تۇرمۇشىغا تەتبىقلاپ ئۇنى پىكىر قاراشلىرىمىزنىڭ دەلىلى قىلىمىز. مىسالى، تۈكلۈك چىپار قۇرتنىڭ ھالاكتى ھەققىدىكى تەجرىبىسىگە ئاساسەن، كۆپ ساندىكى كەشلىرىنىڭ قارا قويۇق باشقىلارنى دوراش، «ئەل قاتارى مېڭىش»، پىكىرنىڭ تۇرغۇنلىشىپ قېلىشىدىن ئىبارەت قىلتاقلار ۋە جىدىن چىدۇغۇسىز بەدەللەرنى تۆلەشكە مەجبۇر بولىدىغانلىقى، مول ھاياتلىق مەئىشەتلىرىنىڭ ناھايىتى ئاز بىر قىسمىدىنلا بەھرىمەن بولالايدىغانلىقى، قىلتاققا چۈشمەسلىك ئۈچۈن پىكىر يۈرگۈزۈشكە ماھىر بولۇپ، خاسلىقىنى ئېتىقادقا ئايلاندۇرۇش كېرەكلىكى... دېگەنگە ئوخشاش قاراشلارنى ئىلگىرى سۈرىمىز. بىز بەزىدە ئىنسانلار تەبىئىتىگە خاس ئىشلارنى ھايۋاناتلارغا، ئۆسۈملۈكلەرگە يۈكلەش ئارقىلىق، يەنى ئىبىرەتلىك مەسەل چۆچەكلەر ئارقىلىق كىشىلەرنى ئۇلاردىن ساۋاق ئېلىپ ئەقىل ۋە ئىبىرەتكە ئىگە قىلىشقا ئۈندەيمىز. مىسالى، «ئۈچ پاقا قىنىڭ تەقدىرى» ناملىق مەسەلدە، سۈت چېلىكىگە چۈشۈپ كەتكەن 1-پاقا ئۆزىنى تەقدىرنىڭ ئارغامچىسىغا تاپشۇرۇپ، مىدىر-مىدىر قىلماي ئەھۋالنى كۆرۈپ زىتتەن يېتىپ ئۆلۈپ قالىدۇ. 2-پاقا گەرچە چىقىپ كېتىشكە ئۇرۇنۇپ باققان بولسىمۇ، چىقىپ كېتىشكە كۆزى يەتمىگەندىن كېيىن ئۈمىدىنى ئۈزۈپ، چېلەك ئاستىغا كىرىپ ئۆزىنى تۇنجۇقتۇرۇۋالىدۇ. 3-پاقا ۋەزىيەتنى كۆزىتىپ، پۈتۈنلۈك ئاستىغا قويدىغان بىرەر نەرسە بولسا چىقىپ كېتەلەيدىغانلىقىغا ئىشەنچ قىلىپ، ئۇياق-بۇياققا ئۈزۈپ يۈرۈپ پۈتۈنلۈك ئاستىغا قويغۇدەك نەرسە ئىزدەيدۇ، پاقىنىڭ توختىماي ئۈزۈشى بىلەن سۈت ئۇيۇپ قايماق بولۇپ شەكىللىنىدۇ. شۇنىڭ بىلەن قايماقنىڭ ياردىمىدە پاقا بىر سەكرەپ

قاندىن كېيىنكى ماڭدىغان يول خەرىتىسى ئالدىن بېرىپ كىتىلگەن بولدى. قىسقىسى بىزدە ھەممە نەرسىلەر شۇ قەدەر قېلىپلاشقان، ئۆلچەملەشكەن، توغرا بىلەن خاتا-نىڭ چەك - چېگراسى ئېنىق ئايرىلغان. شۇنداق بولمىغاچقا بىزنىڭ ئىش - ھەرىكەتلىرىمىز، پىكىر قىلىش ئۆسۈلمىز، ياشاش شەكلىمىز مەلۇم بىر قېلىپ ياكى ئەندىزىنىڭ كونتروللۇقىغا ئۆتتۈرۈلگەن، تەپەككۈرىمىز ناھايىتى قاشاڭلىشىپ كېتىدۇ. باشقىچە ئېيتقاندا بىز جانلىق بىر ئادەم، مۇستەقىل سۈبىيىكت بولۇشتەك ئادىمىيلىك خاراكتېرىمىزنى يوقۇتۇپ سېزىپ سەزمىگەن ئاساستا ماشىنلاشقان ئادەملەرگە ئايلىنىپ قالدىمىز. خاسلىق خاراكتېرى بولمىغان ئادەمدە ھەرگىز يېڭىلىق ياردىمى ئىقتىدارى بولمايدۇ.

كېيىنكى ماقالىنىڭ ئاپتورى چەت ئەللىك بىر دوستىدىن «ئىلھان سۇدىكى پاقا»غا قانداق قارايدىغانلىقىنى سورىغاندا، ئۇ مۇرىسىنى قېقىپ قويۇپ، بۇ ئىشتىن خەۋەرسىزلىكىنى، بىراق تەجرىبە ئىشلىپ باققان مۇتەخەسسسلەردىن سۇرۇشتۇرۇپ باقسا بولىدىغانلىقىنى ئېيتقان. دېمەك ئۇ چەت ئەللىك مەسىلەلەرگە ھېسسىيات نۇقتىسىدا ئەمەس، بەلكى ئەقلىي تەپەككۈر نۇقتىسىدا تۇرۇپ پىكىر يۈرگۈزۈشكەن تەبىئىيەتنى نامايان قىلغان. بىز بۇنى ئىككى خىل مائارىپنىڭ ھاسىلاتى دېمەي تۇرالمايمىز. كىشىنى تولمۇ ئەپسۇس-لاندىرىدىغىنى، ئەسلىدە جۇڭگو مائارىپى پاقا ھەققىدە تەجرىبە ئېلىپ بارغان بىيولوگىيە مۇئەللىمىگە ئوخشاش مۇئەللىملەرگە تولمۇ ئېھتىياجلىق ئىدى. جۇڭگو مائارىپىنىڭ تەقدىرىنى ئەنە شۇنداق ئوقۇتقۇچىلار قۇتۇلدۇرۇپ قالالايتتى. بىراق ئۇ ئوقۇغۇچىلارنىڭ گۇمانىي قارىشىنى يېتىلدۈرۈشكە، پىكىر يوللىرىنى ئېچىشقا كۆڭۈل بۆلگەن «گۇناھى» سەۋەبلىك مەكتەپتىن ھەيدەلدى. بۇ ئادەمنى چوڭقۇر ئويغا سالدىمۇ ۋە ئېچىندۈرىدۇ. يۇقىرىقىدەك بىر مەسىلىنىڭ ئىككى تەرىپى كۆرسىتىپ بېرىلگەن مەسىلىلەر تەپەككۈرىمىزنى ئازراق بولسىمۇ سىلكتىمەي قالمايدۇ.

ماختاش پايدىلىقمۇ

بىز ئادەتتە ماختاشنى ئىلھاملاندۇرۇشنىڭ ئۈنۈم-لۈك ئۇسۇلى دەپ قارايمىز. شۇڭا ماختاش ئارقىلىق

قالدۇرۇلغاچقا، گۇمانىي قاراشلىرى بىخ ھالىتىدىلا نابۇت بولۇشقا باشلايدۇ. شۇنىڭ بىلەن بالدا كاللا ئىشلەتمەيدىغان، ھەممىدە ئاتا - ئانىغا يۆلىنىۋالدىغان خاراكتېر يېتىلىشكە باشلايدۇ. ئۇلار مەكتەپكە كىرگەندىن كېيىن بۇ خىل ئەھۋال تېخىمۇ ئېغىرلىشىدۇ. ئوقۇتقۇچىلىرىمىز كىتابى بىلىملەرنى مۇتلەق ھەقىقەت سۈپىتىدە ئوقۇغۇچىلارغا يەتكۈزۈش، بۇ بىلىملەرگە شەك كەلتۈرۈشكە، گۇمان بىلەن قاراشقا ئىمكانىيەت قالدۇرمايدۇ. باشقىچە پىكىردە بولغانلار چەتكە قېقىلىدۇ، مەسخىرە ياكى تەنقىدكە ئۇچرايدۇ. بىز ئوقۇغۇچىلارنىڭ جاۋابلىرىغا كىتابتىكى ئۆلچەمنى ئاساس قىلىپ ناھايىتى يەڭگىلەنكەن بىلەن «توغرا» ياكى «خاتا» دەپ باھا بېرىمىز، بىلىمنى ئۆلۈك ھالدا يەتكۈزۈشكە ئېتىبار بىلەن قاراپ ئىقتىدار يېتىلدۈرۈشكە سەل قارايمىز. مەسىلى، بىزنىڭ تارىخ دەرسىمىزدىن جياۋۇ ئۇرۇشى قاچان پارتلىغان؟ قانداق شەرتنامە ئىمزالانغان؟ قانچىلىك يەر كېسىپ بېرىلگەن؟ قانچەلىك تۆلەم تۆلەنگەن؟ دېگەندەك بىلىم خاراكتېرى كۈچلۈك، ئەمەلىي قىممىتى ئانچە يوق سوئاللار چىقىرىلسا؛ ياپونىيەنىڭ تارىخى ئىمتىھان سوئالىدا؛ ياپونىيە بىلەن جۇڭگو ھەر 100 يىلدا بىر قېتىم ئۇرۇش قىلىدۇ. 19 - ئەسىردە ياپونىيە بىلەن چىڭ سۇلالىسى ئۇرۇشتى. 20 - ئەسىردە يەنە بىر قېتىم جۇڭگو ياپونىيە ئۇرۇشى بولدى. ئەگەر 21 - ئەسىردە ياپونىيە بىلەن جۇڭگو ئۇرۇش قىلىپ قالسا، سىزنىڭچە بۇ ئۇرۇش قاچانلاردا يۈز بېرەر؟ مۇمكىنچىلىكىنىڭ يىراق سەۋەبى ۋە يېقىن سەۋەبى نېمە؟ ئەگەر ياپونىيە غەلبە قىلسا قەيەردە غەلبە قىلالار؟ ئەگەر مەغلۇپ بولسا قانداق شارائىت ئاستىدا مەغلۇپ بولىدۇ؟ بۇلارغا نىسبەتەن تەھلىلىڭىزنى ئوتتۇرىغا قويۇڭ دېگەندەك ئوقۇغۇچىلارنى پىكىر قىلىشقا يېتەكلەيدىغان سوئاللارنى چىقىرىدىكەن. قىسقىسى بىز پەرزەنتلەرنىڭ گۇمانىي قارىشىنى يېتىلدۈرۈشكە، مەسىلىلەرگە باشقا نۇقتىدىن پىكىر يۈرگۈزۈپ كۆرۈشكە پىكىر ۋە تەپەككۈرىمىزنى يېتىلدۈرۈشكە تولمۇ ئېتىبارسىز قارايمىز. كىتابتىكى مەزمۇنلارغا مۇناسىۋەتسىز سوئاللارنى سورايدىغان، ئۆزگىچە قاراشقا ئىگە، مۇئەللىمنىڭ دېگەنلىرىگە گۇمان بىلەن قارايدىغان «ئۆز بېشىمچى» ئوقۇغۇچىلار كۆزىمىزگە سىغمايدۇ. ئۇلارنىڭ جەمئىيەتكە چىقىشى

مېنىڭ بۇ مەسىلە ھەققىدىكى قارىشىم مۇنداق: ھەرقانداق بىر ئادەم باشقىلارنىڭ ماختاش ۋە تەرىپى-شىگە ئېرىشكەندە خۇشاللىق كەيپىياتىدا بولىدۇ، ئەگەر سىچە تەنقىد ۋە ئەيىبلەشكە ئۇچرىغاندا كۆڭلى غەش بولىدۇ، ئازابلىنىدۇ. بولۇپمۇ بىر ئادەم ئۆزى يوق يەردە باشقىلارنىڭ ماختىغانلىقىدىن خەۋەر تاپقاندا تېخىمۇ خوش بولۇپ كېتىدۇ. چۈنكى كىشىلەرنىڭ ماختاشى ۋە ئېتىراپ قىلىشىغا ئىنتىلىش ئىنساننىڭ تەبىئىيىتى. دالى كارنىڭ ئېيتقاندا: «ئىنسان تەبىئىتىدىكى ئەڭ جىددىي ئېھتىياج - مۇئەييەنلەشتۈرۈشكە بولغان تەشەببۇس». بالىلارغا نىسبەتەن ماختاشنىڭ تەسىرى كۈچى تېخىمۇ چوڭ بولىدۇ. بۇ مەنىدىن ئالغاندا ماختاش ئارقىلىق ماختالغۇچىنىڭ ئاكتىپ روھىي ھالەتنى يەنىمۇ قوزغاتقىلى، ئىرادە كۈچىنى ئاشۇرغىلى، تېخىمۇ ياخشى نەتىجىلەرنى قولغا كەلتۈرۈشكە مەدەت بەرگىلى بولىدۇ. بەلكىم دەل جايدا ئېلىپ بېرىلغان بىر قېتىملىق ماختاش ۋە رىغبەتلەندۈرۈش بىر بالىنىڭ كەلگۈسىدە مۇۋەپپەقىيەت قازىنىشىدىكى ئىچكى ئېنېرگىيە بولۇپ قېلىشى مۇمكىن. بىراق ماختاش توغرا مۇددىئادا، توغرا ئۇسۇلدا ئېلىپ بېرىلىشى كېرەك. پەداگوگىكلار بالىلارنى كەلسە-كەلمەس ماختىماسلىقىنى، بالا ئۆزىنىڭ نېمە ئۈچۈن، قانداق بىر ئىشنى ياخشى قىلغانلىقى سەۋەبلىك ماختالغانلىقىنى بىلىشى كېرەك. كىشى ئالاھىدە تەكىتلەيدۇ. بالا ماختىغۇدەك بىر ئىشنى قىلمىغان ئەھۋالدا قۇرۇقتىن-قۇرۇق ماختاش بالىنى گاڭگىرتىپ قويدۇ، ماختاشنىڭ ئەتىۋارى ۋە تەسىرى چىنلىق تۆۋەنلەپ كېتىدۇ. مۇبادا بالا ماختاش قىلا كۆنۈپ قالسا، ئوڭۇشسىزلىققا ئۇچرىغاندا ئۆزىنى ئاسانلا يوقىتىپ قويدۇ، پىسخىكىسى ئاجىز يېتىلىپ قالىدۇ. مېنىڭچە بالىلارغا نىسبەتەن ئۇلارنىڭ ئارتۇق-چىلىقىنى بايقىغان ھامان لايىقىدا ماختاپ ئىلھام بېرىش، بولۇپمۇ باشقىلار ئالدىدا بالىنىڭ ئارتۇقچىلىقى تەرەپلىرىنى ئۇستۇلۇق بىلەن باغا ئاڭلىتىپ تۇرۇپ ماختاش بالىنىڭ تىرىشچانلىقىغا زور ئىلھام بېرىدۇ. مېنىڭ ئانام گەرچە ساۋاتسىز بولسىمۇ، بالا تەربىيەلەشكە خېلى ئېپى بار ئىدى. كىچىك چاغلىرىمدا ئۆيگە كەلگەن مېھمانلار مېنىڭ ئىككى تۆت ئېغىز تەرىپىمنى قىلىپ قويسا، ئانام بۇنداق پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ ئۇلارغا بىر مۇنچە ياخشى گېپىمنى قىلىپ بېرەتتە.

بالمىزنىڭ ئاكتىۋاللىقىنى قوزغاتماقچى بولمىز، باشقىلارنى ماختاش ئارقىلىق كۆڭلىنى ئۇتۇماقچى ياكى بىرەر مەقسەتمىزنى ئىشقا ئاشۇرۇش غەرىزىدە بولمىز. ئوقۇتقۇچى سىنىپتا نەتىجىسى گەۋدىلىك بولغان ئوقۇغۇچىنى ماختاش ئارقىلىق شۇ ئوقۇغۇچىنىڭ تىرىشچانلىقىغا ئىلھام بېرىش بىلەن بىللە، باشقىلارنىمۇ ئۇنىڭدەك بولۇشقا رىغبەتلەندۈرۈشكە كۈچى بولىدۇ. رەھبەرلەر خىزمەتتە نەتىجىسى گەۋدىلىك بولغان خىزمەتچىلەرنى كۆپچىلىك ئالدىدا ماختاش ياكى تەقدىرلەش ئارقىلىق ئۇلارنىڭ رولىدىن پايدىلانماقچى بولىشىدۇ. مۇتەخەسسسلەرنىڭ قارىشىچە، كۆپچىلىكنىڭ ئالدىدا مەلۇم بىر كىشىنى ماختاشقا ھەرگىز بولمايدىكەن. چۈنكى ماختاش بىر خىل خەتەرلىك ھەم تېز ئۈنۈم كۆرسىتىدىغان ئۇسۇل بولۇپ، ماختاشقا توغرا كەلسە ئەڭ ياخشى ئاستىرتتىن ماختاش مۇۋاپىق ئىكەن. ئەڭ يېڭى تەتقىقاتلاردا كۆرسىتىلىشىچە، ماختاشنىڭ زىيىنى ناھايىتى چوڭ بولۇپ، ياندىكى كىشى تەرىپلەنگەن كىشىگە دۈشمەنلىك نەزەرى بىلەن قارا-پلا قالماستىن، بەلكى شۇ ۋاقىتنىڭ ئۆزىدە ماختىغۇچىدىن بىزار بولۇشقا باشلايدىكەن. يەنە تېخى ماختالغۇچىغا ھەسەت قىلىپ، ماختىغۇچىغا نەپرەت كۆزى بىلەن قارايدىكەن. كەسپىي ساھەدىكى ئەھۋال مۇخۇددى شۇنىڭغا ئوخشاش ئىكەن. مەلۇم بىر خىزمەتچى باشقا بۆلۈمدىكى بىرەر خادىمنىڭ خوجايىنى تەردىپىدىن ماختالغانلىقىنى ئاڭلاپ قالسا ئانچە پەرۋا قىلىپ كەتمەيدىكەن. ئەمما، خوجايىنىڭ يېنىدىكى خىزمەتچى دىشىنى ئوچۇقتىن ئوچۇق ماختىغىنىنى ئاڭلىسا ئىچى ئاچچىق بولىدىكەن. كۆپ ساندىكى باشقۇرغۇچىلار بىر قىسىم كىشىلەرنىڭ نەتىجىسىنى ماختىغاندا باشقىلار تېخىمۇ تىرىشىپ ئىشلەيدىغان بولىدۇ دەپ قارايدىكەن. ئەمەلىيەتتە بۇ پەقەت نارازىلىق كەيپىيات پەيدا قىلىپ، تېخىمۇ كۆپ ئۆچمەنلىك ئۇرۇقىنى چاچىدۇ. كەن. مىسالى، ھەر ھەپتىدە ئەڭ ياخشى خادىمنى باھالاپ چىقىش ياكى شىركەت خەۋىرىدە مەلۇم خادىمنىڭ پارلاق نەتىجىلىرىنى تەشۋىق قىلىش قاتارلىق ئىشلارنىڭ پايدىسىدىن زىيىنى كۆپ ئىكەن. يۇقىرىقى قاتارلىق ئىشلار لۇسىي كېلاۋىنىڭ «ماختاش پايدىلىقمۇ» ناملىق ماقالىسىدا تىلغا ئېلىنىدۇ.

رەلمەيدىغانلار، ئۆچمەنلىك بىلەن قارايدىغانلار كۆپ-
يىپ، تۈرلۈك ۋاسىتىلەر بىلەن ئۇنىڭغا ئۆچمەنلىك
قىلاتتى، ھەتتا ئارىغا ئالماي چەتكە قاقاتتى. ئۇنىڭ
ساۋاقداشلاردىن كۆڭلى سۇ ئىچمىگەچكە ئۆگىنىش
ئارقىلىق ئۆزىگە خۇشاللىق تاپاتتى، تەسەللىگە ئېرىد-
شەتتى. كېيىن مەن خىزمەت جەريانىدىمۇ بۇ خىل ئەھ-
ۋاللارنى كۆپ ئۇچراتتىم. بۇ خىل رېئاللىق ماڭا، بىر
ياكى بىر قانچە ئادەمنى رىغبەتلەندۈرۈش بەدىلىگە
كۆپچىلىكنىڭ نارازىلىقىنى قوزغاش، خىزمەت ئۈنۈم-
نى يۇقىرى كۆتۈرۈشكە پايدىسىز ئىكەنلىكىنى ھېس
قىلدۇرغانىدى. راستىنى ئېيتقاندا زىيادە كۆپ ئېلانغا
چىقىپ كەتكەن، كۆپ ماختىلىپ كەتكەن، زىيادە
ئاكتىپ، نۇقسانسىز، مۇكەممەل كىشىلەرنى كۆپچىلىك
ياقتۇرۇپ كەتمەيدۇ. يۇقىرىقى ماقالىدە «ماختاشنىڭ
زىيىنى ناھايىتى چوڭ» دەپ قارالغان. بۇ قاراشنىڭ
قايسى نۇقتىدىن چىقىپ دېيىلىۋاتقانلىقىغا دىققەت
قىلىش كېرەك. دەل جايدا، ئورنىنى تېپىپ قىلىنغان
ماختاش شۇ شەخسكە نىسبەتەن ئىلھام ئاتا قىلىدۇ.
لېكىن كۆپچىلىك ئالدىدا بىراۋنى ماختاش، بولۇپمۇ ئا-
شۇرۇپ ماختاش، خاتا ھالدا ماختاش ياكى قەستەن
ھالدا ماختاش باشقىلاردا نارازىلىق كەيپىيات پەيدا قى-
لىدۇ. ئەگەر بىر ئوقۇغۇچى ئىزچىل تىرىشىۋاتقان،
ئارتۇقچىلىقىنى نامايان قىلىۋاتقان، بۇرۇنقىغا قارىغاندا
ئىلگىرىلەش ھاسىل بولغان بولسىمۇ، لېكىن بۇنىڭغا
ھېچكىم دىققەت قىلمىسا، باشقىلارنىڭ رىغبەتلەندۈرۈ-
شىگە ئېرىشەلمىسە ئىرادىسى بوشاپ، تىرىشماس بولۇ-
ۋالىدۇ. بىر خىزمەتچى شۇنچە تىرىشىپ ئىشلىسىمۇ
باشقىلار ئۇنىڭ تەرىپىنى قىلىپ قويمىسا، بولۇپمۇ
رەھبەر بولغۇچىنىڭ مۇئەييەنلەشتۈرۈشىگە ئېرىشەلمى-
سە، خىزمەت قىزغىنلىقى بارا-بارا سۇسلاپ كېتىدۇ.
شۇلا ئورنىنى تېپىپ لايىقىدا ماختاش ئىلھاملاندۇرۇش
دورسى ھېسابلىنىدۇ. پېداگوگىلار «بىر ئادەمنىڭ ئەڭ
زور ئىقتىدارىنى جارى قىلدۇرۇش ئىمكانىيىتىگە ئىگە
قىلىش ئۇسۇلى — ئۇنى مەدھىيەلەش ۋە ئۇنىڭغا
ئىلھام بېرىشتۇر» دەپ قارايدۇ. شۇڭا ئايرىم، ئالاھى-
دە ئەھۋاللاردا ئۆلگىلەرنى كۆپچىلىك ئالدىدا ماختاش
زىيانلىق ئەمەس. بىزدە «ئۆلگىنىڭ كۈچى چەكسىز»
دېگەن گەپ بار. ئادەم ئەتراپىدىكى رىقابەتچىلىرىنىڭ
ماختىلىشىنى ياخشى كۆرمىسىمۇ، ئەمما مۇۋەپپەقىيەت

تى. بۇنداق چاغلاردا بۆلەكچىلار روھلىنىپ كېتەتتىم،
غەيرىتىمگە غەيرەت قېتىلغاندەك، روھىم كۈچكە تول-
غاندەك بىر خىل ئاكتىپ ئېنېرگىيە تېشىمغا تېپىپ، كى-
شىلەر ماختىغۇدەك ئىشلارنى كۆپلەپ قىلىش، تېخىمۇ
ياخشى بالا بولۇش نىيىتىگە كېلەتتىم، ئاشۇ ماختاش
رىغبەتلەندۈرۈشلەر مېنىڭ يامان ئىشلارنى قىلىشىمنى
توسۇپ تۇراتتى. «ئادەم قۇلاقتىن سەمىرىدۇ» دېگەن
تەمسىل سەۋەبسىز ئېيتىلمىغان بولسا كېرەك.

بالىلىق قەلب ساپ بولىدۇ، ياشنىڭ چوڭىيىشىغا
ئەگىشىپ قەلبنىڭ ساپلىقىمۇ بۇلغىنىشقا باشلايدۇ.
تۈرلۈك ئېھتىياجىلار كىشىلەر ئوتتۇرىسىدىكى مەنپە-
ئەت توقۇنۇشلىرىنى كۈچەيتىشكە باشلايدۇ. بىراۋنىڭ
كۆپچىلىك ئالدىدا ماختىلىشى شۇ شەخسنىڭ ئاكتىۋاللى-
قىنى يەنىمۇ قوزغىتىشقا پايدىلىق بولسىمۇ، بۇنداق
ماختاشنى ئەتراپتىكىلەرنىڭ خوپ كۆرۈپ كېتىشى ناتا-
يىن. بىر ئادەمنى ماختاش ئارقىلىق باشقىلارنىڭ ئا-
كتىۋاللىقىنى قوزغىغىلى بولىدۇ دەپ كېسىپ ئېيتىشقا
بولمايدۇ. چۈنكى ھەرقانداق ئادەمدە ھەسەتخورلۇق،
كۆرەلمەسلىك پىسخىكىسى بولىدۇ. بۇ خىل پىسخىكى-
نىڭ ھەر بىر ئادەمدە ئىپادىلىنىشى دەرىجىسى
ئوخشاش بولمايدۇ. گوللاندىيەلىك پىسخولوگ نېلس
ۋاندېبۇن ئېيتقاندا، ئىجابىي رىقابەت ئادەمنى
قارشى تەرەپتىن ئېشىپ كېتىشكە ئۈندىسە؛ پاسسىپ
رىقابەت ئادەمنى قارشى تەرەپنى چەتكە قېقىشقا،
ئۇلارغا ئاستىرتتىن زىيانكەشلىك قىلىشقا قۇترىتىدۇ.
بىر ئادەمنى ماختاش ئەمەلىيەتتە باشقىلارنى چۆكتۈر-
گەنلىك، باشقىلارغا روھىي زەربە بەرگەنلىك، باشقى-
لارنىڭ ھېسسىياتىغا ھۆرمەت قىلمىغانلىق ھېسابلىنىدۇ.
شۇڭا كۆپ ساندىكى كىشىلەر بىزنى ئۇچۇرۇپ
ماختاش ئارقىلىق كۆپچىلىكنى چۆكۈرىدىغان ماختاشنى
خالمايدۇ، ئۇلار يالغاندىن ئالقىش ياڭرىتىپ، يالغان-
دىن باش لىگىشىتىپ قويغىنى بىلەن ئىچىدە نارازى
بولدۇ.

ئەسلىسىم، ئوقۇغۇچىلىق دەۋرىمدە بىر ساۋاقد-
شىمنىڭ ئۆگىنىش تەتىبىسى سىنىپ بويىچە ئالدىدا
بولۇپ، ئۇ بەكلا تىرىشچان ئىدى، باش كۆتۈرمەي
ئۆگىنىش قىلاتتى. ئۇنى ھەممە ئوقۇتقۇچىلار دېگۈ-
دەك ماختاپ بىزنى ئۇنىڭدىن ئۆگىنىشكە دەۋەت
قىلاتتى. لېكىن ئۇ ماختاشقا قانچە ئېرىشكەنسىرى كۆ-

قازانغان شەخسلەرنىڭ تەسىرلىك ئىش ئىزلىرىنى تېلې-
ۋىزور ۋە كىتابلاردىن كۆرۈپ تەسىرلىنىدۇ ۋە تېگىش-
لىك ئىلھام ۋە قوزغىتىش كۈچىگە ئىگە بولالايدۇ.
بۇ يەردە ئۆزۈمنىڭ بىۋاسىتە تەسىراتىدىن
ئۆتكەن بىر مىسالنى قىستۇرۇپ ئۆتۈشنى توغرا تاپتىم.
ئىككى يىل ئىلگىرى شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايون-
لۇق ئاياللار بىرلەشمىسىنىڭ يېتەكچىلىكىدە، «ئانىنىڭ
كامالىتى — بالىنىڭ ھالاۋىتى» ناملىق كىتابنى
تۈزۈش ھەيئىتى قۇرۇلۇپ، شۇ نامدا كىتاب نەشر قى-
لىنغانىدى. كىتابنىڭ كىرىش سۆزىدە «مەزكۇر كىتابقا
رايونىمىزدىكى تۈرلۈك ئىجتىمائىي مەسىلىلەر تەتقىقا-
تى، نىكاھ، ئائىلە مەسىلىلىرى، پەرزەنت تەربىيەسى،
پىسخولوگىيە، قانۇن، تېببىي ئىلىم قاتارلىق ساھەلەر-
دىكى نوپۇزلۇق مۇتەخەسسسلەرنىڭ كۆپ يىللىق
ئىزدىنىشلىرى ۋە تەتقىقاتلىرىنىڭ جەۋھىرى كىرگۈزۈل-
دى» دەپ يېزىلغانىدى. كىتابقا مۇندەرىجە تەرتىپى
بويىچە ئابدۇقادىر جالالىددىن، يالقۇن روزى، ھاجى
ئاتىكە مەرئەخمەت، تۇرسۇنمۇھەممەد توختى، گۈلبا-
ھار ناسىر، زىنۇددە ئابدۇكېرىم، گۈلنار تىيىپ، گۈزەل-
نۇر ئابلىز، رۇقىيە غوجى قاتارلىق توققۇز ئاپتونوم
ئەسىرى كىرگۈزۈلگەن بولۇپ، ئەسىرىمىڭ يۇقىرىدا
نامى زىكىر قىلىنغان نوپۇزلۇق قەلەم ئىگىلىرىنىڭ ئە-
سەرلىرى قاتارىدا بېرىلگەنلىكىدىن تېگىشلىك ئىلھامغا
ئېرىشكەندىم. يېقىندا مەلۇم بىر نەشرىيات تەرىپىدىن،
مەلۇم ژۇرنالدا ئېلان قىلىنغان ماقالىلەردىن تاللاپ
تۈزۈلگەن «ئوقۇتقۇچىنىڭ ئەقىدىسى ۋە مائارىپنىڭ
كەلگۈسى» ناملىق كىتاب نەشر قىلىندى. كىتابنىڭ
كىرىش سۆزىدە «يېقىنقى يىللاردىن بۇيان» ماقالە-
ئەسەرلىرى «كەڭ ئوقۇرمەنلەر ئارىسىدا كۈچلۈك
زىلزىلە پەيدا قىلغان» يەتتە نەپەر ئاپتونوم ئىسمى
ئالاھىدە تىلغا ئېلىنغانىدى. ۋەكىل سۈپىتىدە بىر
نەچچە ئاپتونوم ئىسمى تىلغا ئېلىش، ئەمەلىيەتتە
ئالاھىدە تۆھپىسى يوق دېيىلگەن تەقدىردىمۇ،
ئۇلاردەك «كۈچلۈك زىلزىلە» پەيدا قىلىدىغان ئەسەر
يازالمىغان بولسىمۇ، لېكىن ئىزچىل تۈردە ئاشۇ ژۇر-
نالنىڭ تۈگىمىگە سۇ قويۇپ، مەنئەتسىز ئەجر قىلىپ
كېلىۋاتقان باشقا ئاپتونوملارنىڭ ھېسسىياتىغا ئازار بەر-
گەنلىك ھېسابلىنىدۇ. ئۇنىڭ ئۈستىگە كىرىش سۆز
پەقەت بىر شەخس تەرىپىدىن يېزىلىدۇ، ئۇنىڭغا

شەخسنىڭ سۈبېكتىپ ھېسسىياتى ئارىلاشقان بولىدۇ.
ئوقۇرمەنلەر قەلبىدە تەسىر قالدۇرغان ئاپتونوملار مۇندە-
رىجىدە تىلغا ئېلىنغان ئاپتونوملارمۇ ياكى باشقا ئاپ-
تونوملارمۇ، بارلىق ئوقۇرمەنلەرنى يىغىپ پىكىر ئالدى-
غاندىكىن بۇنىڭغا ئالدىراپ بىر نېمە دېگىلى بولمايدۇ.
ئەجەبلىنەرلىكى، ئالاھىدە تىلغا ئېلىنغانلار ئىچىدە بىر
نەپەر ئاپتونوم «يېقىنقى يىللاردىن بۇيان» ژۇرنالدا ما-
قالە ئېلان قىلمىغاچقىمۇ ياكى باشقا سەۋەبتىنمۇ ئەس-
رى توپلامغا كىرگۈزۈلمىگەندى. پىقىرمۇ يېقىنقى يىل-
لاردىن بۇيان بۇ ژۇرنالدا ئىزچىل ماقالە ئېلان قىلىپ
كېلىۋاتقان بولۇپ، ئۆزۈمچە ژۇرنالنى خېلى سۈپەتلىك
ئەسەرلەر بىلەن تەمىنلىدىم دەپ قارايتتىم، چۈنكى بىر
قىسىم ماقالىلىرىمىڭ ئىجتىمائىي تەسىرى يامان
ئەمەس بولغانىدى. گەرچە مېنىڭمۇ بىر پارچە ماقالەم
توپلامغا كىرگۈزۈلگەن بولسىمۇ، «كۈچلۈك زىلزىلە»
پەيدا قىلغۇدەك ئەسەر يازالمىغىم ئۈچۈن، ئالاھىدە
تىلغا ئېلىنىشقا شەرتىم توشمىغانىدى. چىن گەپنى قىل-
غاندا كىتاب يامان ئەمەس تۈزۈلگەن بولسىمۇ،
كىرىش سۆزىنى ئوقۇپلا بۇ كىتابتىن رايىم قايتىپ
كەتتى، خۇشال بولۇشنىڭ ئەكسىچە چېيىمغا چىۋىن
چۈشۈپ كەتكەندەك غەشلىك ھېسسىياتىدا بولىدۇم.
كىچىككىنە بىر ئىش يەنى نەچچە ئادەمنى ماختاش بە-
دىلىگە كەڭ ئاپتونوملارنى تۆۋەن كۆرگەندەك تەسىرات
پەيدا قىلىش رايىمىنى قايتۇرغانىدى. مەن بۇنى ئۇسۇل-
دا كەتكۈزۈپ قويغانلىق دەپ قارىدىم. دېمەكچىمەن-
كى، ئاشۇنداق توپلاملارنى تۈزگەندە كىتاب تۈزگۈ-
چى كىرىش سۆزگە سەل قارىماسلىقى، دەبدەبىلىك ئە-
بارىلەرنى ئىمكانقەدەر ئاز ئىشلىتىشى، پىكىرنى ئەگ-
تىپ كەتمەسلىكى، مۇددىئا مەقسەت ئېنىق، چۈشىنىش-
لىك ئوتتۇرىغا قويۇلشى كېرەك. بولۇپمۇ بىر قانچە-
سىنى ماختاش بەدىلىگە كۆپ سانلىق ئاپتونوملارنىڭ ئە-
چىنى قاتۇرۇپ قويۇش كەڭ ئاپتونوملارنىڭ قىزغىنلىقىغا
سۇ سېپىلا قالماي، يەنە پايدىسىز ئەھۋاللارنى كەلتۈ-
رۈپ چىقىرىدۇ. بۇنىڭدىن ئورنىنى تېپىپ قىلىنمىغان
ماختاشنىڭ تەتۈر ئۈنۈم پەيدا قىلىدىغانلىقىنى كۆرۈۋې-
لىشقا بولىدۇ، بۇ مىسالنى مۇناسىۋەتلىك باشقا ئىشلار-
غىمۇ تەتبىقلاشقا بولىدۇ.

قىسمەن ئادەملەر باركى، ماختاشنى چەكتىن ئا-
شۇرۇۋېتىدۇ. يۈزىڭىزدىن يۈزىڭىزگە ئاشۇرۇپ

ماختاپ سىزنى بىئارام قىلىپ قويدۇ، سەسكىنىش تۈي-
 غۇسى پەيدا قىلىدۇ. شۇنىڭ بىلەن بىر سەۋەبلەرنى
 كۆرسىتىپ ئۇنىڭدىن ئۆزىڭىزنى تارتىشقا مەجبۇر بولى-
 سىز. بۇنى ماختاش دېگەندىن كۆرە خۇشامەت دېگەن
 تۈزۈك. بىراۋنى زىيادە ماختاپ كەتسىڭىزمۇ چاكنىلىد-
 شىپ قالىسىز، قارشى تەرەپنىڭمۇ بىزارلىقىنى قوزغاپ
 قويسىز. ماختاش ئەمەلىيەتكە ئۇيغۇن كەلمەسە قايلا
 لىقىڭىزنى قوزغىيالمىدۇ، ئىلھام بېرەلمەيدۇ. دالى
 كارنىڭ تەرىپلەش بىلەن ماختاپ ئۇچۇرۇشنىڭ پەرقى
 ھەققىدە توختىلىپ: «بىرى سەمىي نىيەتتە ئېيتىلغان
 بولىدۇ، بىرى سەمىي نىيەتتە ئېيتىلمىغان بولىدۇ.
 بىرى چىن يۈرەكتىن چىقىدۇ، بىرى ئېغىزنىڭ ئۈچ-
 دىلا چىقىدۇ. بىرىنى ھەممە ئادەم ياقىدۇ، يەنە بى-
 رىنى ھەممە ئادەم ياقىدۇ. ماختاپ ئۇچۇرۇش
 بىر خىل ئەرزىن باھالىق مەدەھىيەدۇر. ماختاپ ئۈچۈ-
 رۇش — باشقا بىر ئادەمگە شۇ ئادەمنىڭ كۆڭلىدىكى
 ئويىنى ئېيتقۇزۇشتىن ئىبارەت» دېگەن. ئېيىنىشتىن
 ماختاشنىڭ سەلبىي تەسىرى ھەققىدە توختىلىپ: «مەن
 كىشىلەرنىڭ ھەددىدىن زىيادە ماختىشى ۋە ھۆرمەتلى-
 شىگە سازاۋەر بولىدۇم. ئۇ ھەرگىز مېنىڭ سەۋەنلىكىم
 ئەمەس، ئۆزۈمنىڭ تۆھپىسىمۇ ئەمەس. بەلكى ھەقىقە-
 تەنمۇ تەقدىرنىڭ مەسخىرىسى ھېسابلىنىدۇ. شان-
 شەرەپ مېنى بارغانسېرى ئەخمەق قىلىپ قويدى. ھا-
 زىرقى زامان كىشىلىرى مېنى مەبۇد دەپ قارىشىدۇ،
 شۇنىڭ بىلەن بىللە ئەكسىچە دەپ بىلىشىدۇ، تولىمۇ
 ئۇزۇن ئۆمۈر كۆرۈپ كېتىپتەن. ئەمەلىيەتتە بولسا
 ھەقىقىي ئېيىنىشتىن ئاللىقاچان ئۆلۈپ كەتكەن،
 بۇلارنىڭ ھەممىسى ئەقىلسىزلىق، كالتە پەملىك بولغان-
 لىقىمىنىڭ ئالامىتى خالاس» دېگەن.

ئىلگىرى مەن بىر ماقالەمدە مۇكاپاتلاشنىڭ زىياد-
 لىق تەرەپلىرى ھەققىدە توختالغانىدىم. ئەمەلىيەتتە
 ئىلغارلارنى سايلاش، كۆپچىلىك ئالدىدا ئۇلارنى مۇ-
 كاپاتلاش خىلمۇخىل ئىنكاس پەيدا قىلىدۇ. چۈنكى
 بىللە خىزمەت قىلىۋاتقانلار ئىچىدە خىزمەت پوزىتسى-
 يەسى پاسسىپ ئايرىم ساندىكىلەرنى ھېسابقا ئالمىغان-
 دا، نۇرغۇن كىشىلەرنىڭ خىزمەت نەتىجىسى ۋە ئىش
 ئۈنۈمىدە زور پەرقلەر بولمايدۇ، چوڭ جەھەتتىن ئېيت-
 قاندا، ھەممە ئادەم بىر كۈندە ئوخشاش سەككىز
 سائەت خىزمەت قىلىدۇ، تەشكىل تاپشۇرغان ۋەزىپە-

لەرنىڭ ھۆددىسىدىن چىقىش ئۈچۈن تىرىشىدۇ. شۇڭا
 ئۇلار «ئوخشاش ئىشلەۋاتقان تۇرساق بىزمۇ نېمىشقا
 مۇكاپاتلانمايمىز» دەپ قارايدۇ. خىزمەتچىلەر ئىلغار
 سايلىنىشى تەشكىلنىڭ مەزكۇر كىشىنىڭ ئەجىر - ئەم-
 گىكىنى كۆرگەنلىكىنىڭ، خىزمەت ئۈنۈمىنىڭ گەۋد-
 لىك ئىكەنلىكىنى مۇئەييەنلەشتۈرگەنلىكىنىڭ ئىپادىسى،
 تەشكىلنىڭ نەزەردە شۇ كىشىنىڭ ئورنىنىڭ يۇقىرىلى-
 قى، يۈزىنىڭ يورۇقلۇقىنىڭ بەلگىسى دەپ چۈشىنىدۇ.
 ئىلغار سايلىنالماسلىقى رەھبەرلىك ۋە ئامما مېنىڭ
 خىزمىتىمنى كۆرمىدى دەپ چۈشىنىدۇ. يەنە بىر تە-
 رەپتىن ئىلغار سايلىنىش مەنپەئەتكە بېرىپ تاقىلىدىغان
 ئىش بولغاچقا، ھېچكىم بۇنداق مەنپەئەتتىن قۇرۇق
 قېلىشىنى خالىمايدۇ. شۇنچە چوڭ كولىپكىتىقا نىسبەتەن
 سايلىنىدىغان ئىلغارلارنىڭ سانى چەكلىك بولغاچقا، بۇ
 ئىش بىر قىسىم كىشىلەرنىڭ ئاكتىۋاللىقىنى قوزغاپ،
 بىر قىسىم كىشىلەرنىڭ خىزمەت قىزغىنلىقىغا سەلبىي
 تەسىر كۆرسىتىدۇ. ئىدىيەدىن ئۆتمىگەن ئىشلار ھامان
 خىزمەتتىكى توسالغۇلارنى كەلتۈرۈپ چىقارماي قالماي-
 دۇ. باھالاش ئادىل، لىلا، توغرا ئېلىپ بېرىلسىمۇ زى-
 يىنى كۆپ بولمايدۇ. بىراق لىلا بولمىغاندا زىددىيەت
 ۋە نارازىلىقلار كۈچىيىپ ئومۇمىي خىزمەتلەرنىڭ ئۈ-
 نۈمىگە ئېغىر تەسىر يەتكۈزىدۇ. بەزى ئورۇنلار ھەق-
 قى ئۈنۈمگە ئېتىبار بەرمەي شەكىلگە كۆپرەك
 كۈچەپ كېتىدۇ. ئەگەر شەكىلۋازلىققا ئېتىبار بېرىلسە
 خىزمەتنىڭ خاراكتېرىمۇ ئۆزگىرىپ، كىم شەكىلۋازلىقنى
 ئەڭ قاملاشتۇرالىسا شۇ ئىلغار سايلىنىدىغان ئەھۋال
 كېلىپ چىقىدۇ. بۇنىڭ يوشۇرۇن خەۋپى ۋە كەلتۈرۈپ
 چىقىرىدىغان زىيىنى مۆلچەرلەپ بولغىلى بولمايدۇ.
 بەزىلەرنىڭ مەنپەئەت ۋە شەرەپ قارشى زىيادە
 كۈچلۈك بولغاچقا، ئۇلار نوقۇل ھالدا شەرەپكە ئېرىد-
 ىشىنى خىزمەت نىشانى قىلىۋېلىپ ئەسلى مەقسەتتىن
 چەتنەپ كېتىدۇ، يەنى مۇكاپات ئېلىشىنى كۆزلەپ
 خىزمەت قىلىدىغان بولۇۋالىدۇ. شۇڭا ئىلغارلىققا نىسبە-
 تەن توغرا قاراش شەكىللەنمەسە ئادەم شان - شەرەپ-
 نىڭ قۇلغا، ھەتتا قۇربانغا ئايلىنىپ قالىدۇ. دە ھايا-
 تىنى ھەقىقىي مەنىگە ئېرىشتۈرەلمەيدۇ، بۇ خىلدىكى
 كىشىلەر قۇرۇق نام - ئابروى، ئىلغارلىق ۋە شۆھرەت
 كۈچلىرىدا تاماخورلۇق بىلەن نۇرغۇن ۋاقىت ۋە زې-
 نىنى بەھۇدە ئىسراپ قىلىۋەتكەنلىكىنى ھېس قىلغىنىدا

لەرنىڭ ئىشى ھەققىنى ئۆستۈرۈشنى بىكار قىلغانىكەن. (شىن چاڭ ئىمزالىقىدىكى بۇ فېلىيەتون «شىنجاڭ مەدەنىيىتى» ژۇرنىلىنىڭ 2006-يىللىق 4-سانغا بېسىلغان. ئەسقەر ئەھمىدى تەرجىمىسى) كۆپ ھاللاردا بىر نەرسىنى ئىككى ئادەم تالىشىپ تىركىشىپ تۇرۇۋالغاندا، ئولجا ئۈچىنچى بىر شەخسكە ئۆتۈپ كېتىدۇ.

قاپاق كېرەكمۇ باراڭمۇ

ياڭ ساسا ئىمزالىقىدىكى «ئىسپىنا قوشۇپ ئىشلەش پەلسەپىسى» ناملىق قىسقا ماقالىدە مۇنداق بىر مەسىلە ئوتتۇرىغا قويۇلغان بولۇپ، ئالىي مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرىدىن تۆۋەندىكى ئۈچ شىركەتنىڭ باشقۇرۇش تۈزۈملىرىگە قارىتا قايسى شىركەتنىڭ تەرەققىيات ئىستىقبالىنىڭ پارلاق بولىدىغانلىقىغا ھۆكۈم قىلىش تەلەپ قىلىنغان.

A شىركەتنىڭ بەلگىلىمىسىدە سائەت 8:00 دە ئىشقا كېلىش، كېچىكسە ياكى بالدۇر قايتسا پۇل تۇتۇپ قېلىش، بىر تۇتاش فورما كىيىش، كارتا تاقاش، يىلدا بىر قېتىم ساياھەتكە تەشكىللەش، ئىككى قېتىم يىغىلىش قىلىش، ئۈچ قېتىم بىرلەشمە كۆڭۈل ئېچىش پائالىيىتى ئېلىپ بېرىش، ھەر بىر ئىشچى - خىزمەتچى يىلدا تۆت تۈرلۈك مۇۋاپىق تەكلىپ بېرىش دەپ ئېنىق بەلگىلەنگەن.

B شىركەتنىڭ بەلگىلىمىسىدە 9:00 دا ئىشقا كېلىش، يوقلىما قىلماسلىق، ئىشخانىنى ھەر بىر ئادەم - نىڭ قىزىقىشى بويىچە ئورۇنلاشتۇرۇش، ئىچىملىك ۋە مېۋە - چېۋىلەر بىلەن ھەقسىز تەمىنلەش، خىزمەت ۋاقتىدا ساتراشخانىغا بارسىمۇ، سۇ ئۈزگىلى بارسىمۇ يول قويۇش دەپ بەلگىلەنگەن.

C شىركەتتە ئىشقا بېرىش ۋاقتى بەلگىلەنمىگەن، ئىت ۋە بالىلارنى ئېلىپ كەلسىمۇ بولىدۇ، خىزمەت ۋاقتىدا دەم ئېلىش قىلىشىمۇ مائاشى تۇتۇپ قېلىنمايدۇ دەپ كۆرسىتىلگەن. نەتىجىدە 90 ئوقۇغۇچى A شىركەتنىڭ تەرەققىيات ئىستىقبالى ئەڭ ياخشى دەپ قارىغان. A شىركەت بىر DVD ئىشلەپچىقىرىش كارخانىسى بولۇپ، 1997 - يىلى قۇرۇلۇپ 2005 - يىلى تاقىلىپ قالغان. B شىركەت مىكروسوفت، C شىركەت بولسا يېقىندىن بېرى تەرەققىياتى ئەڭ تېز بولۇۋاتقان

ئۆزىنىڭ ئەخمەقلىقىدىن، ھاياتىنىڭ ئالۋۇنلىرىغا ئالدا - غانلىقىدىن، زۆرۈر ۋە ئەھمىيەتلىك ئىشلارنى قىلىش - نىڭ قىممەتلىك پۇرسەتلىرىنى قولدىن بېرىپ قويغانلىقىدىن ئۆكۈنىدۇ، ھەسرەت يۇتىدۇ.

ئىلغار سايلاش، دەرىجە ئۆستۈرۈش، ئۇنۋان بېرىش دېگەندەك مەنپەئەتكە مۇناسىۋەتلىك ئىشلار خىزمەتچىلەر ئارىسىدىكى شۇنداقلا خىزمەتچىلەر بىلەن تەشكىل ئوتتۇرىسىدىكى زىددىيەت توقۇنۇش - لارنى كۈچەيتىپ، دەۋا دەستۇرلارنىڭ كۆپىيىپ كېتىشىگە سەۋەب بولىدۇ. شۇ تۈپەيلى بىر - بىرنى كوچە - لايدىغان، بىر - بىرنى چاقىدىغان، بىر - بىرنى ئەسكى قىلىدىغان ئىللەتلەر ئاۋۇپ، كىشىلىك مۇناسىۋەت جىددىي تۈس ئېلىپ ئىناقلىق ۋە ئۆملۈكنىڭ ئۇلغا دەز كېتىدۇ. بىر قىسىم كىشىلەرنىڭ شۆھرەتكە بېرىپ - لىپ چىن ئىنسانىي پەزىلەت ۋە ئادىمىيلىك خىسلىتىدىن يىراقلىشىپ ئەسلىي تەبىئىتى ۋە ئۆزلۈك ئەقىدىسىنى يوقىتىپ قويۇشى كىشىنى ھەقىقەتەن ئەپسۇسلاندۇرىدۇ. بۇ مەزمۇنلارنى يېزىۋېتىپ شىن چاڭ ئىمزالىقىدىكى «جۇڭگولۇقلارنىڭ ئىش ھەققىنى ئۆستۈرۈش نېمە ئۈچۈن قىيىن» دېگەن فېلىيەتونى ئېسىمگە كېلىپ قالدى. فېلىيەتوندا ئېيتىلىشىچە: ئامېرىكىلىق بىر شىركەتنىڭ غوجايىنى يىل ئاخىرىدا ھەر بىر گۇرۇپپىدىن بىرلا ئادەمگە 500 ئامېرىكا دوللىرى ئىش ھەققى قوشۇپ بېرىشنى، كىمگە قوشماقچى بولسا ھەرقايسى گۇرۇپپا دېموكراتىك ئاساستا مۇزاكىرە قىلىپ ئادەمنى بېكىتىپ ئىشتىن چۈشۈشتىن بۇرۇن تىزىملىكنى يوللاپ بولۇشنى ئۇقتۇرغان. ياپونىيە گۇرۇپپىسى بىر قانچە مىنۇت ئىچىدىلا ئىسپاتلىقنى چىقىرىپ بەرگەن. بېكەتلىگەن ئادەم دەل غوجايىنمۇ كۆڭلىگە پۈككەن ئادەم بولغاچقا ناھايىتى مەمنۇن بولغان. ۋېيتنام گۇرۇپپىسى مەلۇم قىلغان ئادەم تېخنىكىسى ئوتتۇراھال، مائاشى تۆۋەن بىچارە ئادەم بولغان. كورىيە گۇرۇپپىسىمۇ تېخنىكىسى ناچار، مۇناسىۋەتكە ئۇستا بىرسىنى مەلۇم قىلغان. جۇڭگو گۇرۇپپىسىدىكى بەش ئادەم يېرىم كۈن مۇزاكىرە قىلىشىپ، بىر - بىرىدىن تالىشىپ، ھېچكىم ھېچكىمگە يول قويمىغان. ئۇلار غوجايىندىن: «يا تەڭ تەقسىم قىلىپ ھەر بىرىمىزگە 100 دوللاردىن قوشايلى، يا ھېچكىمگە قوشمايلى!» دەپ تەلەپ قىلغان. نىكەن، غوجايىن ئاچچىقلىنىپ جۇڭگو گۇرۇپپىسىدىكى -

گۈگۈل شىركىتى ئىكەن. بۇ لايىھە ئەسلىدە كەلگۈسە دىكى سودا ساھەسىدىكى قەھرىمانلارنى شىركەتنىڭ تەرەققىياتىدا ئەنئەنىۋى چەكلەپ باشقۇرۇش ئۇسۇلىغا تايىنىۋالمايدىغان ئاڭغا ئىگە قىلىشنى مەقسەت قىلغان. بۇ ئادەمنى ھەقىقەتەن ئويغا سالىدىغان مەسىلە ئىدى. مەن شىركەتلەرنىڭ ئەھۋالىنى ئانچە چۈشىنىپ كەتمەيمەن، بىراق ئۇزاق يىل مەكتەپ باشقۇرۇش خىزمىتى بىلەن شۇغۇللانغاچقا بۇ ساھەدە بەلگىلىك تەجرىبەم بار. ئەگەر بىز B ۋە C شىركەتنىڭ باشقۇرۇش تۈزۈمىنى ئۆزىمىزگە تەتبىقلاپ يوقلىما تۈزۈم-نى بىكار قىلساق، خىزمەت ۋاقتىدا خىزمەتچىلەرنىڭ دەم ئېلىشىغا، خالىغانچە سىرتقا چىقىشىغا يول قويساق... ئىشىنىمەنكى بىزگە نىسبەتەن بايرام بولۇپ كېتىدۇ. چۈنكى بىزدە ھەممە ئۆزىنى-ئۆزى سورايدىغان، ئۆزىنىڭ ئىشىنى ئۆزى تېپىپ قىلىدىغان ئاڭلىقلىق تېخى يېتىلگەن يوق. بىراق A شىركەتنىڭ باشقۇرۇش تۈزۈملىرى ناھايىتى قاتتىق بولسىمۇ سەككىز يىلغا بارمايلا تاقىلىپ قالغانلىقى؛ B ۋە C شىركەتلەرنىڭ باشقۇرۇش تۈزۈملىرى ناھايىتى بوش، خىزمەتچىلەرگە كەڭ ئەركىنلىك پۇرسىتى بېرىلگەن بولسىمۇ يەنىلا تەرەققىي قىلىپ، دۇنيادىكى باشلامچى كارخانىلاردىن بولۇپ قالغانلىقىنى ئىنكار قىلغىلى بولمايدىغان ھەقىقەت. ئىدارە ئورگانلاردا جاھاننىڭ رەپىتارىغا كىرىۋالغان بىر قىسىم كىشىلەر باركى، ئۇلار كۈنى ئېلەپ-سەپلەپ ئۆتكۈزۈپ ئاي توشقاندا ما ئاشىنى تولۇق ئالالايدۇ. بىراق شىركەت كارخانا ئۇنىڭغا ئوخشىمايدۇ، ئىقتىسادىي قىممەت يارىتالمايدىغان شىركەتكە مەنپەئەت ئېلىپ كېلەلمەيدىغان ھەرقانداق ئادەمنى كېرەك قىلمايدۇ. مىكروسوفت ۋە گۈگۈل شىركىتى دۇنيانىڭ رىقابەت بەيگىسىدە ئالدىدا ئات چاچتۇرۇپ كېتىۋاتقان، ھەرقانداق ئىشتا ئۈنۈمنى 1-ئورۇندا قويدىغان شىركەتلەر تۇرۇپ، ئىشچى-خىزمەتچىلىرىنى ئاشۇنداق ئۆز مەيلىگە قويۇۋېتەرەمۇ؟ خىزمەتچىلەرنىڭ نېمە قىلىشى بىلەن، بولۇپمۇ ئىش ئۈنۈمى بىلەن ھېسابلاشمايمۇ؟ مېنىڭچە بۇ مۇمكىن ئەمەس. بۇ ئىككى شىركەت گەرچە خىزمەتچىلەرگە كەڭ ئەركىنلىك بوشلۇقى بەرگەن بىلەن، ئۈنۈمنى چىقىش قىلغان، ئىلغار ۋە مۇكەممەل بولغان ئىچكى باشقۇرۇش مېخانىزمىنىڭ بارلىقىغا گۇمان قىلىشقا بولمايدۇ.

مىسا كېرەك. مۇنداقچە ئېيتقاندا ئۇلار سىزنىڭ قاچاندەك ئىشقا كېلىشىڭىز دېگەندەك شەكلەن ئىشلار بىلەن ئانچە ھېسابلىشىپ كەتمىگەن بىلەن، ئىش ئۈنۈمىڭىز-نى، ياراتقان ئەمەلىي قىممىتىڭىزنى 1-ئورۇنغا قويدىغانلىقىدا شەك يوق. قانچىلىك كۆپ قىممەت ياراتسىڭىز شۇنىڭغا مۇناسىپ ھەققە ئېرىشەلەيسىز، قىممەت يارىتالمىسىڭىز تەبىئىي ھالدا ئورۇننى بوشىتىشىڭىزغا توغرا كېلىدۇ. ئۈنۈمنى كۆزلەپ قىلىنغان ئىشتا شەكىل-ۋازلىق پۈت تىرەپ تۇرالمىدۇ، ئىقتىدارلىقلار بىلەن ئادەتتىكى ئادەملەرنىڭ پەرقى ئېنىق ئايرىلىپ چىقىدۇ، خىزمەتچىلەرگە ئۆز ئىقتىدارىنى نامايان قىلىش سەھنىسى ھازىرلاپ بېرىلگەن بولىدۇ. بىز ئادەتتە كۈنبويى باش چۆكۈرۈپ ئىشلەۋاتقان، تۈزۈملەرگە ئاڭلىق بولمىدىغان بىر خىزمەتچىگە «خىزمەت پو-زىتسىيەسى ئاكتىپ» دەپ باھا بېرىمىز، ئۇنىڭ ئىشى ئۈنۈمى بىلەن ئانچە ھېسابلىشىپ كەتمەيمىز. لېكىن ئۇلار بىزدەك ئويلىمايدۇ، سىز ھەتتا ئىسمىڭىزغا قوشۇپ ھەرقانچە كۆپ ۋە جاپالىق ئىشلىگەن تەقدىردىمۇ، ياراتقان ئۈنۈمىڭىز تۆۋەن بولسا ئانچە ئېتىبارغا ئېلىنمايسىز. ئۇنچە جاپالىق ئىشلىمەيمۇ ئاز ۋاقىت سەرپ قىلىپ بايقى ئادەمگە قارىغاندا كۆپ ئۈنۈمگە ئېرىشىشكەن بولسىڭىز ئىقتىدارلىق ھېسابلىنىپ شۇنچە ئېتىبارغا ئېرىشىشىڭىز.

ئىگىلىشىمچە، مەلۇم بىر مەكتەپنىڭ رەھبەرلىك بەنزىسى تەشكىللىگەندىن كېيىن، يېڭى مەكتەپ رەھبەرلىرى مەكتەپنى ناھىيە، ھەتتا ۋىلايەت بويىچە ئالدىنقى قاتاردىكى كۆزىگە كەلگەن ئىشلارنى ئۇلۇغۋار ئىرادىسىگە كېلىپتۇ. ئۇلار مەكتەپنى قاتتىق باشقۇرۇش ئۈچۈن ئىشنى ئالدى بىلەن تۈزۈملەرنى مۇكەممەللەشتۈرۈشتىن باشلاپتۇ. مەكتەپ رەھبەرلىرى، ئوت-تۇرا قاتلام كادىرلىرى بىر مەزگىل ئىش قوشۇپ ئىشلەپ ناھايىتى ئىنچىكە بولغان مەكتەپنىڭ باھالاش ئۆلچەملىرى ۋە قائىدە-تۈزۈملىرىنى قېلىن بىر توپلام قىلىپ تۈزۈپ چىقىپتۇ. جازالاش تۈزۈملىرىمۇ قاتتىق بولۇپ، ھىسالى بىر سائەت سەۋەبسىز دەرسكە كىرمەگەن ئوقۇتقۇچىدىن 400 يۈەن تۇتۇپ قېلىنىدۇ، دېگەنگە ئوخشاش بەلگىلىمىلەر بار ئىكەن. يوقلىما تۈزۈمىمۇ كۈچەيتىلىپ بىر كۈندە تۆت قېتىم بارماق بېسىش يولغا قويۇلۇپتۇ. تۈزۈملەر كەڭ ئىشچى-خىزمەتچىلەرگە.

سەپلەپ كۈن ئۆتكۈزۈشنىڭ كويىغا چۈشۈپ قالدۇ. ئىشچى - خىزمەتچىلەرنىڭ ئاكتىۋاللىقىنى قوزغىتىشنى چىقىش قىلىپ تۇرۇغۇزۇلمىغان تۈزۈم مەغلۇبىيەتكە سەۋەب بولىدۇ. كۆڭۈل ئازادلىكى بولمىغان ئىشتىن نەتىجە كۈتۈشكە بولمايدۇ.

ئەگەر يۈزدىن ئارتۇق خىزمەتچىسى بولغان بىر ئىدارىگە نىسبەتەن بىر كۈندە تۆت قېتىم بارماق بېسىش تۈزۈمى يولغا قويۇلغان بولسا، بۇ ئىشلارغا مەخسۇس بىر خادىم ئاجرىتىلمىسا، ئۇنىڭدىن خۇلاسىە چىقىرىپ بولغىلى بولمايدۇ. باھالاش تۈزۈملىرى زىيا-دە ئىنچىكىلىشىپ كەتسە تەكشۈرۈش ۋە خۇلاسىە چىقىرىش مۇھىم مەسىلىگە ئايلىنىدۇ، بۇنىڭغا بىر گۇرۇپپا ئادەمنىڭ نۇرغۇن ۋاقتى ۋە زېھنى كۈچى سەرپ بو-لىدۇ. ئىشلار قانچە كۆپ ئورۇنلاشتۇرۇلسا دىققەت شۇنچە چىچىلىدۇ، نازازلىق كەيپىيات ئەۋج ئالىدۇ، يازىدىغان نەرسىلەر شۇنچە كۆپىيىدۇ. يازىدىغان خاتە-رىلەرنىڭ كۆپ بولۇشى ۋاقت ۋە قەغەز ئىسراپچىلىقى-نى كەلتۈرۈپ چىقىرىدۇ. بەزى ئورۇنلاردا ئەنە شۇنداق ۋاقت ۋە زېھن ئىسراپچىلىقى، ئادەم كۈچى بايلىقى ئىسراپچىلىقى زىيادە ئېغىر بولۇپ بۇنى ئېچى-نىشلىق ئەھۋال دەپ قاراشقا بولىدۇ. مېنىڭچە ئادەم باشقۇرۇشتىكى بۇنداق قاتمىلىق بىزنىڭ تەرەققىيات-مىزنى چەكلەپ تۇرۇۋاتقان ئەڭ ئېغىر مەسىلە بولسا كېرەك. بەزى ئورۇنلاردا قۇرۇق يىغىنلار كۆپ، لېكىن قوزغىتىش كۈچى تولمۇ ئاجىز. ئۇلارنىڭ قائى-دە - تۈزۈملىرىنىڭ مەزمۇنى كۆپ ھەم ئىنچىكە، لېكىن خىزمەتلەرنى ئىلگىرى سۈرۈشكە پايدىسىز. گەپ بەك كۆپ، قۇرۇق پالاقشىدىغان ئىشلار كۆپ، بىراق ئۈنۈم ئاز بولۇش، بولۇپمۇ كىشىلەرنى ئايىغى چىقمايدىغان چاپ - چاپ كوچىغا سېلىپ قويۇش، شەخسنىڭ ئۆز كەسپى ئۈستىدە ئىزدىنىشىگە پۇرسەت بەرمەسلىك، يېڭىلىق يارىتىش روھىنى بەربات قىلىش-لار بىلەن تەرەققىي قىلغىلى بولامدۇ؟ ئىنسان تەبىئىتى-گە ھۆرمەت قىلىنماي ھېسسىياتقا بېرىلىپ ئېلىپ بېرىل-غان ئىشلارنىڭ ئاقىۋىتى ياخشى بولمايدۇ. سىرىكى ئى-سىملىك ئاپتور «ئۇخلاش ئارام ئېلىش ئۇسۇلى ئەمەس» ناملىق ماقالىسىدە ئۈنۈمسىز ئىشلەۋېرىشنىڭ قانچىلىك قورقۇنچلۇق ئىش ئىكەنلىكىنى ئالاھىدە تىلغا ئالغان. بالتاسار گراسمەن «ئانچە مۇھىم بولمى-

مەتچىلەرگە جاكارلىنىپ، ئىشلار شۇ بويىچە باشلىنىپ كېتىپتۇ. دەمەۋدەم چۈشۈپ تۇرىدىغان يۇقىرى دەرد-جىلىك ئورۇنلارنىڭ، مەكتەپ تەشكىلىنىڭ ئورۇنلاش-تۇرۇشلىرىدىن سىرت، ھەرقايسى بۆلۈملەرمۇ نۇرغۇن ئىشلارنى ئورۇنلاشتۇرۇپ تۇرىدىكەن. يىغىن ۋە پائال-لىيەتلەر زىيادە كۆپىيىپ كەتكەچكە، ئىستاتىستىكا قىل-دىغان، مەكتەپ ۋە يۇقىرىغا يوللايدىغان خاتىرە ۋە گىرافىلارنىڭ تۈرلىرى ئاۋۇپ كەتكەچكە، تۈرلۈك تەكشۈرۈش كۆپىيىپ كەتكەچكە ئوقۇتقۇچىلار شۇ قەدەر چاپ - چاپ بولۇپ كېتىپتۇكى بېشىنى قاشلاشقە-مۇ ھەپسىلىسى قالماپتۇ. شۇ سەۋەبلىك نۇرغۇن ئوقۇت-قۇچىلار دەرسكەمۇ چالا تەييارلىق بىلەن كىرىشكە مەجبۇر بوپتۇ. بىر قاراشتا مەكتەپ ئىشلىرى يۈرۈ-شۈپ، جانلىنىپ كەتكەندەك تۇيغۇ بېرىدىكەن. دەس-لەپتە ئوقۇتقۇچىلار چامىنىڭ يېتىشىچە تىرىشىپ بېقىپ-تۇ، ئىشلارغا يېتىشىپ بولالمىغانسىرى شەرتنى ئورۇن-داش يۈزىدىن قول ئۇچىدا قىلىدىغان بولۇۋاپتۇ. خىزمەت بېسىمى زىيادە ئارتىپ كەتكەچكە بىر قىسىم ئوقۇتقۇچىلار بىر يىل بەرداشلىق بېرەلەپتۇ، ئىككى يىل بولغاندا نۇرغۇن ئوقۇتقۇچىلار بەل قويۇۋېتىپ پاسسىپ ھالغا چۈشۈۋاپتۇ، ھەممە دېگۈدەك خىزمەت-تىن بىزار بولۇپ مەكتەپكە بوينىنى باغلىغاندەك كېل-دىغان پاسسىپ كەيپىيات ئەۋج ئېلىشقا باشلاپتۇ. بىر قىسىم ئوقۇتقۇچىلار يېشى توشماي تۇرۇپلا دەم ئې-لىشقا چىقىشنىڭ ئاماللىرى ئۈستىدە ئىزدىنىپتۇ. شۇنىڭ بىلەن يېڭى مەكتەپ رەھبەرلىرىنىڭ مەكتەپنى كۆزىدەك مەكتەپكە ئايلاندۇرۇش غايىسى سۇغا چىلىشىپتۇ. كۆ-رۈۋېلىشقا بولىدۇكى خىزمەت بېسىمىنىڭ زىيادە ئېشىپ كېتىشى، تۈزۈم ۋە ئورۇنلاشتۇرۇشلارنىڭ زد-يادە كۆپ بولۇپ كېتىشى، شەكىلۈزلىقنىڭ ئەۋج ئېل-شى — ئوقۇتقۇچىلارنى ئۆز كەسپى ئۈستىدە ئىزدى-نىش شارائىتىدىن مەھرۇم قالدۇرۇپ، خىزمەتتىكى تەتۈر ئۈنۈمنى كەلتۈرۈپ چىقىرىدۇ. چۈنكى بېسىم قانچە ئاشقانسىرى، تۈزۈم قانچە قاتتىقلاشقانسىرى قارشىلىق ۋە نارازىلىقلار شۇنچە كۈچىيىشكە باشلايدۇ. ھەقىقىي ئۈنۈم بىلەن مۇناسىۋىتى بولمىغان، ۋاقت ۋە زېھنىنى بەھۇدە خورىتىدىغان ئىشلار ئادەم-نى تېخىمۇ چارچىتىپ خىزمەتتىن راينى قايىتۇرىدۇ. شۇنىڭ بىلەن كۆپ ساندىكى خىزمەتچىلەر ئەپلەپ-

غان بەزى پائالىيەتلەر قىممەتلىك ۋاقتنى بەھۇدە زايە قىلىدۇ. ئۇنىڭدىنمۇ يامان ئىش - ئەرزىمەس ئىشلار بىلەن ھەپلىشىش، بۇ ھېچقانچە ئىش قىلمىغاندىنمۇ بەكرەك ئوسال ئىش» دەپ ناھايىتى توغرا ئېيتقان. مەن شۇنداق قارايمەن: پاتماندا بىر تۈزۈمنى تۈزۈۋېلىپ خىزمەتچىلەرنىڭ زېھنىنى چاچقاندىن، تۈزۈۋەننى ئاز ۋە ساز، كىشىلەرنىڭ ئېسىدە قالغۇدەك تۈزۈپ ئۈنۈملۈك ئىشلارنى قىلغان مىڭ ئەۋزەل. سۈر - ھەيۋە كۆرسىتىپ قاتتىق باشقۇرغاندىن، ئىللىق چىراي بولۇپ، ئازادە كەيپىيات يارىتىپ، خىزمەتچىلەرنىڭ ئاكتىۋاللىقىنى قوزغاش خىزمەتلەرنى ئىلگىرى سۈرۈش - كە تېخىمۇ پايدىلىق. ئۈنۈمنى كۆزلەپ ئىش قىلىدىغان.

لارغا نىسبەتەن ۋاقت تولمۇ قىممەتلىك. بۇ خىلدىكى ئادەمنىڭ خىزمەت ۋاقتى پۈتۈنلەي باشقىلارنىڭ كۈنت - روللۇقىغا ئۆتۈپ كەتسە ئۆز قىممىتىنى نامايان قىلالمايدۇ. مەن ب ۋە س شىركەتتە ئورۇنلاردا ئىشلەشنى ئارزۇ قىلىمەن. شەخسكە كەڭ ئەركىنلىك ۋە تەرەققىيات پۇرسىتى بېرىلگەن بۇنداق ئورۇنلاردا، پۈتۈن زېھنىمنى خىزمەتكە قارىتىپ، يوشۇرۇن ئىقتىدارىمنى جارى قىلدۇرۇش يوللىرى ئۈستىدە ئىزدىنىپ، ئۈزلۈك قىممىتىمنى نۇرلاندۇرۇپ بارالايدىغانلىقىمغا ئىشىنىمەن.

ئاپتور: قورغاس ناھىيەلىك 5-ئوتتۇرا مەكتەپتە.

بۇ كىتابنىڭ نەشر قىلىنىشىغا ۋە ئۇنىڭدىكى خىزمەتچىلەرنىڭ ئىش قىلىشىغا ئىنتايىن قىزىقارلىق.

(بېشى 26 - بەتتە)

دىيالېكت ۋە شېۋىلىرى لۇغىتى»؛ مىللەتلەر نەشرىياتى 1986 - يىلى نەشر قىلغان «ئۇيغۇر شېۋىلىرى سۆزلۈكى»، مرزا مۇھەممەد ھەيدەر كۆرەگاننىڭ ئايىزى تە - خەللۇسىدىكى «جاھاننامە» ناملىق ئەسىرى قاتارلىق ئەسەرلەرنىڭ مۇھەررىرلىكىنى تەكلىپ بىلەن ئىشلەگەن.

تەرجىمە» ژۇرنىلىنىڭ 1982 - يىلى 3 -، 4 - سانلىرىدا ئېلان قىلغان.

2. «ئۇيغۇر تىلى جۈملىلىرىدىكى تولدۇرغۇچى ۋە باشقا جۈملە تەركىبلىرى توغرىسىدا قىسقىچە مۇلاھىزە»، «تىل ۋە تەرجىمە» ژۇرنىلى، 1985 - يىلى 4 - سان.

5. يۈسۈف خاس ھاجىنىڭ «قۇتادغۇبىلىك» ناملىق ئەسىرىنىڭ ئەرەب ئېلىپبەسى ئاساسىدىكى يېزىقى تا يېزىلغان ئىككى نۇسخىسىنى سېلىشتۇرۇپ تولۇقلاپ ئەسلى يېزىلىشى بىلەن نەشرگە تەييارلىغان، بۇ ئەسەر شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى نەشرىياتى تەرىپىدىن 2013 - يىلى نەشر قىلىندى.

V. ئىشلەشكە قاتناشقان، نەشر قىلىنمىغان ئەسەر - لرى

1. «ئۇيغۇر تىلىنىڭ تەسۋىرىي گىرامماتىكىسى» (كوللېكتىپ ئىشلەنگەن)

2. «ئورخۇن - يېنسەي مەڭگۈ تاشلىرى ۋە ئۇلارنىڭ سۆزلۈك تەتقىقاتى» (2008 - يىلىدىن باشلاپ تېپا گۇرۇپپىسىغا يېتەكچىلىك قىلىپ ئىشلىگەن، لېكىن، بۇ تېپا مەلۇم سەۋەبلەر بىلەن تاماملانمىغان).

3. «چاغاتاي تىلى گىرامماتىكىسى»، شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتىدا سۆزلەنگەن لېكسىيە.

4. «ئۇيغۇر ئون ئىككى مۇقامى ئىلى ئۇسلۇبىنىڭ تېكىستلىرى» (ئون ئىككى مۇقامنىڭ ئىلى ئۇسلۇبىنىڭ تېكىستلىرىنى يازمىلار ئاساسىدا تۇرغۇزۇپ چىققان، بۇ خىزمەتنى 2014 - يىلى تاماملانغان).

5. «قۇتادغۇبىلىك»، مانا ھازىر مۇشۇ ئەسەرنىڭ مۇكەممەل مەتىنى تۇرغۇزۇش خىزمىتىنى ئىشلەۋاتىدۇ.

IV. تەرجىمە قىلغان ئەسەرلىرى

1. «ئالتاي تىلى نەزەرىيەسى» (ئامېرىكىلىق نىكولاس پوپپىنىڭ ماقالىسى)، تەرجىمە قىلىپ «تىل ۋە

ئاپتور: چاقىلىق ناھىيە تېلېگرافى شىركىتىدە

ياپون ئاياللىرىنىڭ باساش مەدەنىيىتى

خان شيوۋا پادىشاھلىق تەختىگە ئولتۇرغان 1926 - يىلىدىن 1989 - يىلىغىچە بولغان دەۋر. ياپونىيە كالىپندارى بويىچە شيوۋا 1 - يىلىدىن شيوۋا 64 - يىلىغىچە بولغان ئارىلىققا توغرا كېلىدۇ) خېسپىنىڭ ھازىرقى مۇلايىم ئەرلىرى (خېسپى، 125 - ئەۋلاد خان ئاكىختو (خانلىق نامى كىنجيوۋ) تەختكە چىققان 1989 - يىلىدىن ھازىرغىچە بولغان دەۋر. بۇ دەۋر خانلىق نامى بىلەن ئەمەس، ئۇرۇشتىن كېيىنكى تىنچلىق ۋە تەرەققىياتنىڭ سىمۋولى سۈپىتىدە خېسپى دەپ ئاتالغان) بولسا كەسىپتىكى بەجاندىللىقى، ئائىلىدىكى مەسئۇلىيەتچانلىقى، ئاياللارنى قەدىرلەش ۋە يول قويۇشتىكى نە- مۇنىلىقى بىلەن ئەكسىچە بىزنىڭ ئۇيغۇر ئەرلىرىمىزگە تېخى- مۇ ياخشى ئۈلگە بولالايدۇ.

ئاياللارنىڭ جەمئىيەت ۋە ئائىلىدىكى ئورنىنىڭ مۇھىم- لىقى كۈندىن- كۈنگە تونۇلۇپ ۋە ئېتىراپ قىلىنىۋاتقان بارلىق تەرەققىي قىلغان ئەللەرگە ئوخشاشلا ياپونىيەدىمۇ ئا- ياللارنىڭ ھوقۇق- مەنپەئەتى ۋە قەدىر- قىممىتى ئەڭ ئاۋۋال ئائىلىدە ئەرلىرىنىڭ ھىمايىسى ۋە قوللىشى بىلەن كا- پالەتكە ئىگە بولىدۇ. جەمئىيەت ئۇلارنى قوغدايدۇ. ئاياللار- غا ھۆكۈمرانلىق ۋە مۇستەبىتلىك كۆرسىتىشنىڭ نامەردلىك ھەم لۈكچەكلىك بولىدىغىنىنى تەرەققىيات ۋە ئىنسانپەرۋەر- لىك ئېڭى بىلەن تويۇنغان بۈگۈنكى ياپون ئەرلىرى خېلى بۇرۇنلا تونۇپ يەتكىنىدەك، ئېرنى تەزىم بىلەن كۈتۈۋېد- لىشىنى مەجبۇرىيەت سانايدىغان قۇللۇق ئىدىيەسىدىكى ئايال-

يېقىندىن بېرى «ياپون ئەرلىرىنىڭ ئاياللارنى بويسۇن- دۇرۇشتىكى سۈر ۋە ھەيۋىتى، ئارقىچە مېڭىپ، تەزىم بىلەنلا ئۆتىدىغان ئىتائەتمەن ئاياللارنىڭ نازاكتى» ھەققىدىكى پا- راڭلار كۈندىن- كۈنگە سىرلىق تۇس ئېلىپ، تور ۋە مۇز- بەرلەرنى گاڭگىرتىپ قويۇۋاتىدۇ، مۇنازىرە ھەم تالاش- تارتىشقا ھېرىس زىيالىيلرىمىزغا قارىمۇقارشى مەيدان ھا- زىرلاپ، ئورۇنسىز زىددىيەتلەرگە ئوت يېقىۋاتىدۇ. ئەرلەر- گە دەستەك، ئاياللارغا بېسىم بولۇۋاتقان بۇ سۇۋاق پاراڭ- لارنىڭ قۇيرۇقى ئۈزۈلمىگەنچە مەن ئون نەچچە يىلدىن بېرى كۈنمۇ- كۈن چۈشىنىۋاتقان ۋە بارا- بارا باشقىچە يۈ- زىنى كۆرۈۋاتقان شۇ «ئىتائەت ئۈلگىلىرى» بىلەن «مۇستە- بىتلىك قەھرىمانلىرى» ھەققىدە بىر- ئىككى ئېغىز گەپ قىلىپ قويۇشنى لايىق تاپتىم.

ياپون ئاياللىرىنىڭ ھەقىقەتەن بىز ئاياللار ئۆگەنگۈ- دەك، ئۈلگە قىلغۇدەك تەرەپلىرى ناھايىتىمۇ كۆپ، ئەمما ئەرلەر ھەۋەس قىلىپ، ھېكايە توقۇپ يۈرگەن ئىتائەتمەن- لىكتە بولسا قايىمۇقۇپ قېلىش، يۈزەكى چۈشىنىۋېلىش خېلىلا ئېغىر. بۈگۈنكى كۈندىكى ياپونىيەدە سۈرلۈك ھەم زوراۋان سامۇرايالارنىڭ ۋاقتى ئاللىقاچان ئۆتۈپ كەتتى. شيوۋاۋانىڭ تۈرگۈن ئەرلىرىمۇ قېرىپ كەتتى. (شيوۋاۋا، 124 - ئەۋلاد

لارمۇ ئاللىقاچان كەلمەسكە كەتكەن. (ئەلۋەتتە كۈچلۈك ئەنئەنىۋى ئائىلە تەربىيەسىنىڭ ئاسارىتى كەتمىگەن، سۈكۈت ۋە بويسۇنۇشنى تۇرمۇش مىزانى قىلغان ئايرىم ئا- ياللارنىڭ بولغىنىغا ئوخشاش، زوراۋانلىقنىڭ جاھىل قوغدى- غۇچىلىرى سۈپىتىدە جەمئىيەت تەرەققىياتىنىڭ قارشى قۇتۇ- پىدا تۇرۇۋاتقان ئاز بىر قىسىم ئەكسى ئېقىمنىڭ مەۋجۇت بو- لۇشىمۇ نورمال ئەھۋال).

ئۇنداقتا، ھەرقاچان مۇلايىم ۋە نازاكتەلىك كۆرۈنىدۇ- گان ئۇ سىزلىق ئاياللارنى زادى قانداق چۈشىنىش مۇمكىن؟ ياپونىيە ئاياللىرىدىكى ئەخلاق ۋە ھايا ئىسلام ئەللىرى، مۇسۇلمان ئاياللارنى ئەڭ ھاياتلىق ھەم ئىپتىدائىي دەپ قارايدۇ. بۇ باھاغا قارشى ئەمەسمەن. ئەمما بۇنداق شەرەپ مۇسۇلمانچىلىقنى دوراپ ئەمەس، مەجبۇرىي ئەمەس، خۇراپىي ئەمەس ھەقىقىي مەنىسىنى چۈ- شىنىپ، چىن نىيىتى بىلەن ئىخلاس قىلىپ، ئۇنى ئەخلاق ۋە ئېتىقادنىڭ ئۆلچىمى دەپ بىلگەن ئاياللارغا مۇناسىپ دەپ قارايمەن. بىزدە ھازىر پۈركۈنۈپىلىش چەكتىن ئېشىپ كېت- ۋاتقىنىدەك، ئېچىۋېتىش نۇقتىدىن چىقىپ كەتتى.

بۇ جەھەتتە مەن ياپون ئاياللىرىغا ھەقىقەتەن ھەيران ھەم قايىل. ئۇلار يېپىۋېلىش سەنئىتىنىڭ ئاياللارنىڭ سېھرىي كۈچىنى ئاشۇرۇشتىكى ئىنتايىن ئۈنۈملۈك كوزىر ئىكەنلىكى- نى بىلگەن ئۈچۈنمۇ ياكى جەمئىيەت ئەخلاقىنى تۇرمۇش ئا- دىتىگە سىڭدۈرۈش ھايات مەنتىقىسىگە ئايلىنىپ كەتكىنى ئۈ- چۈنمۇ بەدەننىڭ سىزلىق جايلىرىنى ھەرگىز ئېچىپ قويمىد- ى. كۆكرەك، قولىق، كاسا، يوتلىرىنى يارىشىملىق ۋە ئەپچىللىك بىلەن يېپىپ، شۇنىڭغا ماسلاشقان كىيىملەر بىلەن جەلپكارلىق ۋە نازاكتىنى ساقلايدۇ. چىپىدە كېلىدىغان، بەدەن سىزلىقنى كۆرۈنۈپ قالىدىغان كىيىملەرنى كىيىمىد- ى. تار شىم كىيگەندە بولسا، پاسونلىرى ئۆزگىچە يارىشىم- لىق ئۇزۇن كوپتا ياكى قىسقا يوپىكا بىلەن كاسىنى چىرايلىق يۆگەپ يەنە ئۆزگىچە بىر مودا يارىتىدۇ. ھەرقانداق خىزمەت ئورنىدىكى ئاياللار كىيىملىرىنىڭ ياقىسىز ياكى تۆۋەن ئويىملىق، يەڭسىز بولۇشى مەننى قىلىنىدۇ. مەكتەپ فورمىسىنىڭ يوپىكىسىنى تۈرۈپ كىيىشكە ئامراق ئوتتۇرا مەكتەپ قىزلىرى، غەلىتىلىكتە يېڭىلىق يارىتىش كويىدا يۈرگەن ئازغۇن ياشلار ياكى ئايرىم چەت ئەللىكلەرنى ھې- سابقا ئالمىغاندا، قولىق ياكى كۆكرەكنى ئېچىپ كۆڭلەك كىيىدىغان ئاياللارنى مەن ئۇچراتمىدىم. بولۇپمۇ ئاياللار ئوتتۇز ياشتىن ئاشقاندا ئۆزى ۋە ئەتراپىدىكىلەرنىڭ كىيى-

نىش، ياسىنىشىغا ئىنتايىن سەزگۈر بولۇپ، ئوچۇق ۋە چىڭ كىيىملەرنى مەدەنىيەتسىزلىك، جەمئىيەت ئەخلاقىغا يات ئەيىب دەپ تونۇيدۇ. ياپونىيەدىكى ئۇيغۇر ئاياللىرىنىڭ ھەممىسىنىڭ دېگۈدەك ۋەتەندىن ئېلىپ بارغان قىممەت با- ھالىق يەڭسىز كۆڭلەكلىرىمىز بار. ئەمما بۇ كۆڭلەكلەرنىڭ ئۈستىگە يوپۇق ياكى يەڭلىك يېپىنچا ئورۇماستىن كىيەلمەيد- مىز. بۇ ھەرگىزمۇ بىرەر ياپوننىڭ بىزنى ئەيىبلىشىدىن قورق- قىنىمىز ئۈچۈن ئەمەس، بەلكى مۇھىت، ئەخلاق، ھاياتلىق بىزنى قىزارتقىنى، ئۆزىگە كۆندۈرگىنى ئۈچۈن. ئەمەلىيەتتە ياپونلارنىڭ بۇ خىل كىيىنىش ئالاھىدىلىكىمۇ ئۇلارنىڭ خا- راكىتىدىكى ئىنچىكىلىك، ئىلمىيلىكنىڭ ناھايىتىمۇ زىل، سەزگۈرلۈك بىلەن ئىپادىلەنگەن ئەڭ جانلىق شەكلى. ئۇلار كىيىنىش سەنئىتىدە ناھايىتى يېتەرلىك ئىزدەنگەن ۋە ئاق- لانە يەكۈنلىگەن. ئېنىقكى، ئاياللارنىڭ بەدەن شەكلى ۋە تېرە سۈپىتى ياشنىڭ چوڭىشىغا ئەگىشىپ ئىنتايىن تېز ئۆز- گىرىدۇ. بولۇپمۇ 30 ياشتىن كېيىنكى باسقۇچى، بەدەن سەمىرىپ، ئەت بوشاشقا باشلايدىغان، تېرىنىڭ ئېلاستىكىلىقى يوقاپ، داغ- سەپكۈنلەر ئاينىدىغان، سىزلىق بەلگىلەر رو- شەنلىشىپ، مەننى ئالامەتلەر كۆپىيىدىغان مەزگىل، داۋاملىق ئېچىۋېلىپ نامايان قىلغۇدەك گۈزەللىك، نازاكتەت قالمىغان بەدەننى ئەپچىللىك بىلەن يېپىۋېلىپ، سالاپەت ھەم جەلپكار- لىقنى ساقلاپ قېلىش تېخىمۇ ئاقىلانلىك ۋە ئۆزگىچە گۈزەل- لىك ئەمەسمۇ؟ بىز ئۆزىمىز گۈزەل دەپ قارىغان نۇرغۇن نەرسىلەر ئەمەلىيەتتە ئاڭسىز ئادەتلىنىشتىن، مودىغا سىڭ- شىپ، ئۆزگىچىلىككە ئېتىبار بەرمەسلىكتىن كېلىپ چىقىشى مۇمكىن. ئەلۋەتتە ھەر خىل كىشىلىك قاراشلارغا ئوخشاشلا گۈزەللىك قارىشىمۇ ئوخشىمىغان ئەل، ئوخشىمىغان ئادەم- لەردە پەرقلىق بولىدىغىنى ئېنىق. ئەمما مەيلى قانداق زامان، قانداق ماكاندا بولسۇن گۈزەللىك پەقەت گۈزەل نەرسىلەرنى نامايان قىلىش ياكى گۈزەللەشتۈرۈپ كۆرسى- تىش خالاس.

ياپون ئاياللىرىنىڭ كىيىنىش ئادەتلىرى

ئۇلارنىڭ توي- تۆكۈن، ئۆلۈم- يېتىم مۇراسىملىرى ئەڭ يېقىن ئادەتلىرى ئارىسىدا، ناھايىتىمۇ خاس ئۆتكۈزۈل- ىدىغىنى ئۈچۈن، قات- قات مۇراسىم كىيىملىرىگە ئېھتىياجى چۈشمەيدۇ. ئادەتتىكى تۇرمۇشتا كىيىلىدىغان كىيىم، خىزمەت كىيىمى، ئۇچرىشىش ۋە كىچىك يىغىلىشلاردىكى كىيىم، مۇراسىم كىيىملىرى ناھايىتى ئېنىق پەرقلىنىدىغىنى ئۈچۈن كىيىنىش ۋە گىرىم ئۆلچىمىنىمۇ سورۇن ۋە مۇھىتقا

غان ئايرىم ياشانغانلاردىن باشقا) ھەتتا ئاسانلىقىچە تاپقىلىمۇ بولمايدۇ.

ئۇلار يەنە كىيىنىش، ياسىنىش گۈزەللىكىگە ئەھمىيەت بەرگەندىن باشقا، ساغلاملىقنى ئاسراش، بەدەن شەكلىنى ساقلاش، تېرە سۈپىتىگە كۆڭۈل بۆلۈش جەھەتلەردىمۇ ئىنتايىن ئىنچىكە ۋە ئەستايىدىل. ئەمما ئۇلارنىڭ بۇ جەرياندا كى تىرىشچانلىقلىرى قىممەت باھالىق ئالاھىدە گىرىم بۇ-يۇملىرى، ھۆسن تۈزەش ئورۇنلىرىنىڭ ياردىمى دېگەندەك ئائىلە ئىقتىسادىغا بېسىم كەلتۈرىدىغان ۋە ئۈنۈمگە كاپالەتلىك قىلغىلى بولمايدىغان بىر تەرەپلىمە زورۇقۇشلار بىلەن ئەمەس، ماتېرىياللار ياكى مەسلىھەت بېرىش ئورۇنلىرىنىڭ ئىلمىي يېتەكلىشى بىلەن ئەمەلگە ئاشدۇ. قانداق يېمەكلىك-لەرنى يېيىش، قايسى خىل چېنىقىش ئۇسۇلىنى قوللىنىش، قانداق تەركىبىتىكى مايلىرىنى ئىشلىتىش دېگەندەك تېخىمۇ ئەمەلىي، تېخىمۇ ئۈنۈملۈك، ئۆزىگە ئەڭ باب ئۇسۇللارنى تاللايدۇ. گۈزەللىك مەقسىتىگە يېتىش ئۈچۈن ئەڭ ئاۋۋال ئىچكى ئورگانىزىملىرىنى تازىلاش، ھۈجەيرە ئالمىشىشنى تېزلىتىش، قان ئايلىنىشىنى راۋانلاشتۇرۇشنىڭ تېخىمۇ جىددىي زۆرۈرىيەت ئىكەنلىكىنى، يېمەك-ئىچمەك ۋە چېنىقىشنىڭ ھەممىدىن ئۈنۈملۈك، قولاي ۋە ئەرزان ئامال ئىكەنلىكىنى ئۇلار چۈشىنىدۇ ۋە ئەمەلىيىتىدە كۆرسىتىدۇ. ياپون ئاياللىرى تېرىسىنىڭ گۈزەللىكى، بەدەن شەكلىنىڭ ئەۋرىشمەلىكى، ئۇزۇن ئۆمۈر كۆرۈشتىكى چېمپىيونلۇقى بىلەن بۇنىڭ ئەڭ جانلىق ئىسپاتى بولالسا كېرەك.

ياپون ئاياللىرى ئىنتايىن پىلانلىق، ئىنچىكە ۋە ئىقتىسادچىل

خىزمەت قىزغىنلىقى ۋە خىزمەت سىجىللىقىنىڭ يۇقىرىلىقى، مەسئۇلىيەت ئېغىنلىقى كۈچلۈك بولۇشى ياپون ئاياللىرىنىڭ ئائىلىسى بىلەن بولغان ئارىلىقىنى مەلۇم جەھەتتە چۈشەپ قويغان. ئۇلارنىڭ مۇتلەق كۆپچىلىكى ئىش ئورنىدا نەتىجە يارىتىش، كۈچلۈك رىقابەت مۇھىتىدىن ئۆزۈپ چىقىش، ئەر-كەكلىك ئورنى بىلەن ئائىلىنىڭ بارلىق ئىقتىسادىي يۈكىنى ھەل قىلىشنى ئاساسىي ياشاش مىزانى قىلغىنى ئۈچۈن، ئائىلە باشقۇرۇش، بالا تەربىيەسى ۋە ھەرخىل ئىجتىمائىي ئالاقى-لەر ئاساسەن دېگۈدەك ئاياللارنىڭ خىزمەت تەقسىماتىغا ئايلانغان. شۇڭا تويىدىن كېيىن كۆپلىگەن ئاياللار جەمئىيەتتىن ئائىلىگە خىزمەت يۆتكەيدۇ. ئاياللارنىڭ ئائىلە باشقۇرۇشتىكى ئەستايىدىللىقى، تېجەشلىكى ۋە مەسئۇلىيەتچانلىقى ئەرلەرنى تەبىئىي ھالدا پۈتۈن زېھنى ۋە ۋۇجۇدى بىلەن

قاراپ ئىنتايىن ئىنچىكە تاللايدۇ. كىيىم-كېچەك ئادىتىدىكى بۇ پەۋقۇلئادە پەرقنى مەن مەكتەپ ۋە يەسىلەردىكى ھەرخىل مۇراسىم پائالىيەتلىرىدە يەنىمۇ روشەن ھېس قىلىمەن. كۆكتات سومكىسىنى كۆتۈرۈپ ھەر كۈنى تاللا بازىرىدا ئۇچرىتىپ تۇرىدىغان قوشنىلىرىمنى بۇ كۈنلىرى تونۇماي قالغىمەن. ئۈستىبېشىدىكى ماركىلىق كىيىملەر، قۇلاق-بويۇن-لىرىدىكى مەخسۇس مۇراسىم زىبۇ-زىننەتلىرى (بۇنداق سورۇنلاردا ئالتۇن ئەمەس، مەرۋايىت بۇيۇملارنى تاقاش ئومۇملاشقان)، سائەت-سومكىلىرىنىڭ ماركىسى، قىممىتى ھېچ ھەم ھەيران، ھەم ھەۋەستە قالدۇرىدۇ. بۇ كۈنلىرى ئۇلار مەخسۇس گىرىم قىلدۇرۇپ چاچ ياسىتىدۇ (ئەلۋەتتە مەكتەپ مۇراسىملىرىغا لايىق ئىلمىلىك بىلەن)، ئۆزىنىلا ئەمەس، ئەرلىرى ۋە پەرزەنتلىرىنىمۇ كاستۇم، گالىستۇكلار بىلەن ياساپ، مەيدىسىگە گۈللەر تاقاپ، ئەڭ ئىلغار ئاپپاراتلار بىلەن شۇ كۈنى ئۈچۈن خاتىرە قالدۇرىدۇ. ئادەتتە ھېچ ھەشەم-دەرەھسىز شۇنچە ئاددىي يۈرىدىغان بۇ ئاياللار پۈتۈن ھۈنرىنى، ھەممە دەسەمىسىنى، ئەڭ ئېسىل، ئەڭ قىممەتلىك نەرسىلىرىنى توي كۈنىدە كالا ئەھمىيەت بېرىدىغان مۇشۇ خاتىرە كۈن ئۈچۈن ئاتايدۇ. ماددىيەت ھەقىقىي مەنئۇدلىككە ئايلانغان، كىيىنىشتىكى سۈپەت ۋە ساپانىڭ ماكان قىممىتى بۇ قەدەر يۈكسەكلىك ۋە ھەيۋەت پەيدا قىلالايدىغان ھاياتى جانلىق كۆرۈنۈشلەر مەن ئۈچۈن ھەقىقەتەنمۇ يېڭىلىق.

گۈزەللىك ۋە ساغلاملىق ئېغى

ياپونىيە ئاياللىرى ھېچ گۈزەل ئەمەس (ئۇيغۇرلارنىڭ گۈزەللىك ئۆلچىمى بىلەن) ئەمما گۈزەللىكىنى ئاجايىپ چۈشىنىدۇ ھەم قەدەرلەيدۇ. چىرايى سىيىدام، كىيىنىشلىرى سىيىدام، ھەتتا گىرىملىرىمۇ سىيىدام بۇ ئاياللار، شۇنچە پاكىز تۇرقىنى سۇس ھەم يەڭگىل قىياپەت بىلەن تېخىمۇ سۈزۈك، لاتاپەتلىك بېزەيدۇ. كىرىمىز ھاۋا، پاكىز مۇھىت بىلەن شۇنداق چىرايلىق ماسلىشىدۇكى، ئادەم ئىختىيارسىز، قېنىق ۋە رەڭلىك كىيىملەرنى قاتۇرۇپ كىيىپ، تۆكۈلۈپ تۇرغان گىرىملەر بىلەن تولمۇ ئېغىر كەيپىيات بېرىدىغان بىزگە تونۇش چىرايلىرىنى ئەسكە ئېلىپ قالىدۇ ھەم ھەقىقىي گۈزەللىكىنىڭ قانداق بولىدىغىنى، بولۇشى كېرەكلىكىنى قايىللىق ئىچىدە ھېس قىلىدۇ. ياسىنىشنى بىلىدىغان، ياخشى تەربىيە ئالغان ئاياللار گىرىمنى چاندۇرماي قىلىدۇ، دەپ قارايدۇ ئۇلار. سۇس رەڭ، كىيىم ماسلاشتۇرۇشقا ئەپلىك، يەڭگىل ھەم نەپىس كۆرۈنگەچكە، قېنىق رەڭلىك، گۈللۈك كىيىملەر كۆپ كىيىلمەيدۇ (ياش ھەم تېتىك كۆرۈنۈشىنى ئارزۇ قىلىدۇ).

خىزمەتكە ئۆزىنى ئاتىيالايدىغان خاتىرىلەشكە ئىگە قىلدۇ. ئاياللار جەمئىيەت ئۈچۈن لايىقەتلىك ئەر، سۈپەتلىك ئەۋلاد يېتىشتۈرىدىغان تېخىمۇ غوللۇق كۈچ. ئۇلارنىڭ ئا-ئىلىدىكى خىزمىتى ئاخىرقى ھېسابتا جەمئىيەتكە قوشقان تۆھ-پىسى، جەمئىيەتمۇ ئەلۋەتتە ئۇلارنى ئېتىراپ قىلىدۇ.

ياپونىيەدە بىز ۋە باشقا نۇرغۇن ئەللەر قوللىنىدىغان «ئائىلە ئايالى» دېگەن ئاتالغۇ «كەسپىي غوجىدار ئايال» دېگەن مەنىنى بىلدۈرىدىغان «سېنگىيوۋ شىيۇفۇ» سۆزى بىلەن ئىپادىلىنىدۇ. بۇنىڭدىن كۆرۈۋېلىشقا بولىدۇكى، ياپونىيەدە ئائىلىدىكى ئاياللار خىزمەتچى ئەمەس، بەلكى غوجىدار ھەم كەسپىي خادىم. دەرۋەقە، ئائىلە باشقۇرۇشنىڭ ئۆ-زىمۇ بىر كەسپ. ئۇلار شۇ خىزمىتى ئۈچۈن دۆلەتنىڭ بارلىق پاراۋانلىق تەمىناتلىرىدىن بەھرىمەن بولالايدۇ. يەنى داۋالاش، كۈتۈنۈش، پېنسىيە سۇغۇرتىسىغا قاتنىشا-لايدۇ ۋە ياش چەكلىمىسىنىڭ تۆۋەنلىكى سەۋەبلىك خىزمەت-تىكى ئېرىدىن بۇرۇن پېنسىيە مائاشى ئالالايدۇ. تىجارەت، مۇلازىمەت ئورۇنلىرى بولسا بۇ قىممەتلىك غوجىدار خېرىد-دارلىرىنى تېخىمۇ بەكرەك ئەتىۋارلايدۇ. ئائىلىدە بولسا ھە-قىيى غوجاينىلىق ئىمتىيازى بىلەن ياشايدۇ. چۈنكى مۇشۇ ئىشسىز ئاياللار ئائىلىنىڭ پۈتۈن ئىقتىسادىي كىرىم-چىقىم-لىرىنى، ئەرلىرىنىڭ مائاش - مۇكاپاتلىرىنى باشقۇرىدۇ. كۆ-پىنچە ئەرلەر ئىشقا پويىزدا قاتنىغىنى ئۈچۈن ئائىلە ماشىنى-سىمۇ ئاياللارنىڭ ئىشلىتىشىگە قالىدۇ. ئۇلار بالىلارنى كۇرسلارغا يەتكۈزىدۇ، باغچە ۋە ئويۇن ئۆيىگە ئاپىرىدۇ، ئانا-بالىلار توپلىشىپ ھەر خىل پائالىيەتلەرگە قاتنىشىدۇ، چېنىقىش سورۇنلىرىغا، سۆھبەتلەرگە بارىدۇ. بازار باھاسىنى ئىگىلەپ، ئۈنۈملۈك سودا قىلالايدۇ. بىزدە ئەرلەرنىڭ قازان بېشىغا چېپىلىشى ئەيىب بولغىنىدەك ياپون ئەرلىرىدە-مۇ ئىقتىسادقا ئارىلىشىش مەردلىك ۋە تەربىيە كۆرگەنلىكىنىڭ ئالامىتى ئەمەس. شۇنىڭ ئۈچۈنمۇ ئاياللار بۇ خىزمەتنى مەجبۇرىيەت ياكى ئامالسىزلىقتىن ئەمەس، ئۆزلىرى خالاپ، ياخشى كۆرۈپ قىلىدۇ. غۇرۇر تۇيدۇ. چۈنكى ئەرلىرىنىڭ كۆيۈنۈشى، ئېتىراپ قىلىشى ۋە يېتەرلىك ئىقتىسادىي كاپال-تى بولغان ئاياللارلا خىزمەت ۋە ئۆيىنىڭ قوش يۈكىدىن قۇ-تۇلۇپ، «ئائىلە ئايالى» بولۇش شەرىپىگە ئېرىشەلەيدۇ. ۋاقتى، زېھنى بىلەن ئەرلىرىنى كۈتەلەيدۇ، بالىلىرىنى تەربى-يەلىيەلەيدۇ. بالىسى يوق ياكى بالىلىرى مۇستەقىل بولغان جەمئىيەتكە مايىل ئاياللار، ئەرلىرى ئائىلىنىڭ ئىقتىسادىي يۈكىنى يالغۇز ئۈستىگە ئېلىش قىيىن بولغان ئاياللار ۋە ياكى

ئايرىم ئائىلىۋى زىددىيەتلەر تۈپەيلى ئۆز خىراجىتىنى ئۆزى ھەل قىلىش ئېھتىياجى تۇغۇلغان ئاياللار توختاملىق ۋە قىسقا سائەتلىك خىزمەتلەر بىلەن ھەر خىل زۆرۈرىيەتلەرنى قام-دايدۇ. ئەپسۇسكى بۇنىڭلىق بىلەن ئۇلارنىڭ ئائىلىدىكى يۈكى يەڭگىلەپ قالمايدۇ. ئۇلار پەقەت قوش يۈك، قوش مەجبۇرىيەت ئاستىدا چارچايدۇ، بېسىلىدۇ، شۇڭا ئائىلە ئا-ياللىرى مەلۇم مەنىدىن بەختلىك ئاياللار، قەدىر - قىممىتىنى تاپقان ئاياللار.

يەنە كېلىپ ئائىلە ئاياللىرىنىڭ ۋاقت جەھەتتىكى پايدى-لىق ئورنى ئۇلارنى پائالىيەت دائىرىسىنى كېڭەيتىش، يېڭى ئۇچۇرلارنى ئىگىلەش، ئۈزلۈكسىز ئۆگىنىش، تەربىيەلىنىش شارائىتى بىلەن تەمىنلىگەن. تاشقى قىياپەتكىلا ئەمەس، ئىچكى ساپاغىمۇ ئالاھىدە ئەھمىيەت بېرىدىغان بۇ ئاياللار يېڭى ۋە پايدىلىق ئۇچۇرلىرى، مول بىلىملىرى بىلەن ئەرلە-رىگە ھەرقاچان ئاقىل ۋە كۈچلۈك مەسلىھەتچى، ھەتتا يې-تەكلىگۈچى بولالايدۇ. ئائىلىدە ئاياللارغا، خىزمەتتە ئەرلەر-گە يول قويۇش ۋە ئەگىشىش ناھايىتىمۇ ئەقەللىي تۇرمۇش ئادىتىگە ئايلانغاچقا، بويسۇندۇرۇش ياكى ئۆز پىكرىنى قا-رارلاشتۇرۇش، قارشىلىق ياكى زىددىيەتلەر مۇ ئاز بولىدۇ.

دېمەك، بۈگۈنكى ياپون ئاياللىرىدىكى پىداكارلىق ۋە رايىشلىق ھەرگىزمۇ سۈرلۈك ۋە مۇستەبىت ئەرلىك ھەيۋە-سىدىن ئەمەس، ئەرلەردىكى مەسئۇلىيەتچانلىق ۋە يول قۇيۇش پەزىلىتىدىن كېلىپ چىققان. تويۇنغان ھوقۇق ۋە قەدىر - قىممەت ئېڭىدىن كېلىپ چىققان، ئاياللىق تەبىئىيەتكە خاس مەجبۇرىيەت ۋە مەسئۇلىيەت تۇيغۇسىدىن كېلىپ چىققان. يېقىنقى كۈنلەردىن بېرى بىزدىمۇ، ئاياللار ئائىلىدە ئولتۇرۇپ بالا تەربىيەلىشى كېرەك، دېگەن تەلەپتىكى ئەرلەر ۋە بۇ پىكىرگە ئاكتىپ ئاۋاز قوشۇۋاتقان ئاياللار خېلىلا كۆپىيىپ قاپتۇ. بۇ ھەقتە مەنمۇ 2012-يىلى «تەڭرى-تاغ» ۋە «شىنجاڭ مەدەنىيىتى» ژۇرناللىرىدا ئېلان قىلغان «چەتئەلدىكى ئىشسىز ئانىلار» قاتارلىق ماقالىلىرىمدە ياپونىيە، مىسىر، تۈركىيەدىكى ئاياللار تۇرمۇشىنى ۋە ئۇلارنىڭ ئويى - پىكىرلىرىنى ھىساپ قىلىپ، يۇقىرىقى قاراشقا بايراقدار بولغانمەن. بىراق، بىزدىكى ئائىلە ئاياللىرىنىڭ ئىجتىمائىي ئورنى زادى قانچىلىك، ئەرلىرىمىز بېرەلەيدىغان ھوقۇق ۋە ئۈستىگە ئالالايدىغان مەسئۇلىيەت قانچىلىك، ئاياللىرىمىزدە-كى روھىي تەييارلىقچۇ... بۇ نۇقتىلار ماڭا نىسبەتەن يەنىلا بىر تۈگۈن. ئىجتىمائىي پىسخولوگىيە ۋە جەمئىيەتشۇناسلىق ساھەسىدىكى تەتقىقاتچىلارنىڭ ياپونىيەدە تۇرۇۋاتقان ۋە يا-

لىك كاپالەتلەردىن بەھرىلەيدۇ. ھازىر دۇنيادا ئەر- ئايال با- راۋەرلىك دەۋاسى تەلەپ قىلىۋاتقان كۆپلىگەن دۆلەت ۋە مىللەتلەردە ئەمەلىيەتتە ئائىلىدىكى ئاياللارنىڭ ئىقتىسادىي ۋە ئىجتىمائىي ئورنى ئىنتايىن تۆۋەن. شۇڭا ئۇلار ئۆزلىرىنى نى ئائىلە ۋە جەمئىيەتكە ئېتىراپ قىلدۇرۇشقا، ھازىرى ۋە كەلگۈسى ئۈچۈن بىخەتەرلىك كاپالىتى تېپىشقا موھتاج. قىس- قىسى، ئۇلار ئەزەلدىن باراۋەرلىككە ئېرىشەلمىگەن ئۈچۈن باراۋەرلىك تەلەپ قىلىۋاتىدۇ، ئۆز قەدىر- قىممىتىنى جەمئى- يەتتىن ئىزدەۋاتىدۇ.

بۇ پىكىر قاتناشتۇرغۇچىلار ئىچىدە ئاياللارنىڭ نىسبى- تىمۇ كۆرۈنەرلىك بولۇپ، ياپونىيە دۇنيا بويىچە ئەر- ئايال- لار باراۋەرلىكى ئەڭ ياخشى ئىشقا ئاشقان، ئاياللار ھوقۇقى ئەڭ ئەمەلىي كاپالەتلەنگەن دۆلەت، دېگەنلەر مۇ بولغان. ئەمما ھېچقانداق بىر ئىنچىكە ھالقىنى نەزەردىن ساقىت قىل- مايدىغان بۇ ئەستايىدىل ياپونلار ئاياللارنىڭ ئىچكى دۇنيا- سى مۇرەككەپ، قورقۇنچلۇق، كۆرۈنۈشتىكىدەك ئەمەس، دېگەن باھالارنى جىمجىت ئاتلاپ ئۆتۈپ كەتكەن ياكى نا- ھايىتى ئاز بىر قىسىم جاۋابكارلاردا بۇ ئومۇمىيلىق ئەمەس، ئىنكار قىلىش تەس دېگەندەك ئىنكاسلار چۈشكەن.

ھازىر ياپونلاردا كۆرۈلۈۋاتقان چوڭ ياشلىقلار ئاجرد- شىش ھادىسىسىنىڭ مەنبە ئىستاتىستىكىسىدا، ئاۋۋال ئاجرد- شىشنى تەلەپ قىلىدىغانلارنىڭ ئاساسەن ئاياللار بولىدىغىنى. ئاجرىشىش سەۋەبى: ئەرلەردىكى جاھىللىق، مۇستەبىتلىك ۋە يۆلىنىۋېلىش ئىدىيەسى ئىكەنلىكى ئېنىقلانغان. پەرزەنتلە- رنىڭ ياشاش ئېھتىياجى ۋە ئۆزىنىڭ ئىقتىسادىي كاپالىتى ئۈچۈن ئۇزاق يىل سۈكۈت قىلغان بۇ ئاياللار، كېيىنكى ھا- ياتقا يېتەرلىك ئېشىنچا توپلاپ، پېنسىيە مائاشىدىن بەھرىلە- نىش يېشىغا يەتكەن ۋە بالىلىرى مۇستەقىل بولغاندا بولسا ئۇزاق يىللىق ئۆچ ۋە قارشىلىقنى بىراقلا چىقىرىپ، ئەرلەرد- نى يالغۇزلۇققا مەھكۇم قىلىدىكەن. بىر ئۆمۈر ئەرلىك ھاك- مىيىتى بىلەن ياشاپ، ئۆزىنى كۈتۈش ئىقتىدارى ئاجىز بۇنداق ئەرلەرگە بۇنىڭ ئەڭ ئېغىر جازا بولىدىغىنىنى پىلان- لايدىكەن. روھىي بېسىمدىن كونتروللۇقنى يوقىتىپ، ئەر- ئايال بىر- بىرىنىڭ قاتلى بولۇپ قالىدىغان ئۇچۇرلارنىمۇ كۆرۈپ تۇرىمىز. ئۇنىڭدىن باشقا زىيادە ئىتائەتمەن ئايال- لاردىن ئاسان بىزار بولىدىغان، مۇستەقىللىقى ۋە ھاياتىي كۈچى يوق دەپ، زېرىكىش ھېس قىلىدىغان ئەرلەرمۇ چىقىدىكەن.

ياپونىيە ئاياللىرىنى چۈشىنىش ھەققىدە تەن ناھايىتىمۇ

پونىيەلىكلەرنى چۈشىنىدىغان چەت ئەللىكلەردىن ئىگىلىگەن تەكشۈرۈش نەتىجىسىگە قارىغاندا ياپونىيە ئاياللىرىنىڭ ئورنى ۋە مەجەز ئالاھىدىلىكلىرى تۆۋەندىكىدەك خۇلاسە- لانغان: 1. ئەدەپ- قائىدىلىك، تەكەللۈپچان. كولىپكتىۋىزم- لىق روھىغا باي، مۇھىتقا ماسلىشىشچان. مۇلايىم، چىداملىق؛ پىلان- تەرتىپلىك، ئىنچىكە ۋە ئەستايىدىل، تېجەشلىك، گۈ- زەللىكى، پاكىزلىقنى ياخشى كۆرىدۇ؛ سۆز- ھەرىكىتىگە ئەمەل قىلىدۇ؛ ۋاقىت قارشى يۇقىرى.

2. ئۆز پىكرى، كۆز قارىشىنى ئېنىق ئىپادىلەيدۇ. مۇستەقىللىق، تەشەببۇسكارلىق روھى كەم، ئۆز ئارزۇسى- دىن بەكرەك ئەتراپتىكىلەرنىڭ رايى، باھاسىغا ئېتىبار بېر- دۇ. بويسۇنۇش، ئىتائەتمەنلىك خاھىشى ئېغىر؛ ئاياللار ھو- قۇقى ۋە باراۋەرلىكىگە سەل قارايدۇ. تاشقى كۆرۈنۈشكە كۆپرەك ئەھمىيەت بېرىدۇ. گىرىمىز ئەسلىي چىرايىنى كۆرگىلى بولمىغىنىدەك، ھەقىقىي ئىچكى دۇنياسىنى بىلگىلى بولمايدۇ؛ كۆرۈنۈشى سىپايە ئەمما ماھىيىتى قورقۇنچلۇق، مۇجەمل ۋە مۇرەككەپ.

يۇقىرىقى باھالارغا ياپونلارنىڭ بەرگەن جاۋاب- ئىن- كاسلىرى مۇنداق بولغان.

1. ئاياللارنىڭ مائارىپ قۇرۇلمىسى ۋە تەربىيەلىنىش- دە، ئۆرپ- ئادەت ۋە ئەنئەنىۋى ئائىلە ئەخلاقى ئىنتايىن مۇھىم. كولىپكتىۋىزملىق ۋە ئەگىشىشچانلىق بىر مىللەت ۋە دۆلەتنىڭ مۇستەھكەملىنىشى ياكى پارچىلىنىشىدىكى ئەڭ ئا- ساسىي ھالقا. ياپونلار ئەزەلدىن ئۆزلۈك ۋە شەخسىيەتنى ئىنكار قىلىدىغان مىللەت. ئۇلار ئۆز خاھىشىنى ئەمەس، ئۆز مەسئۇلىيىتىنى چىقىش قىلىپ ھەرىكەت قىلىشقا ئادەتلەنگەن. بۇ پەقەت ئاياللارغا ئەمەس، پۈتۈن ياپون خەلقىگە ئورتاق. ھەركىم ئۆز پىكرى، تەشەببۇسى بىلەن ماڭغاندا ئا- ئىلىدىمۇ، جەمئىيەتتىمۇ بىرلىك بولمايدۇ. ماسلىشىش ۋە ئو- مۇملۇققا ئېتىبار بېرىش ئىتائەتمەنلىك، بويسۇنۇشتىن دېرەك بەرمەيدۇ.

2. ياپونىيە ئاياللىرىغا ھوقۇق ۋە باراۋەرلىك دەۋاسى قىلىش زۆرۈرىيىتى يوق. ئۇلار ئائىلىدە ئەرلەر بىلەن بارا- ۋەر ھەتتا يۇقىرى ئىمتىيازغا، جەمئىيەتتە تولۇق كاپالەتكە ئىگە. ئاياللارغا ئائىلىدىكى ئەڭ مۇھىم ۋە ئەڭ قىممەتلىك ئىككى بايلىق يەنى پۇل ۋە پەرزەنت تاپشۇرۇلغان. ئەرلەر- نىڭ جەمئىيەتتىكى بارلىق شەرەپ- نەتىجىلىرى ئاياللارنىڭ تۆھپىسى بىلەن باغلانغان. جەمئىيەت ئۇلارنىڭ ئائىلىدىكى خىزمىتىنى كەسپىي خىزمەت دەپ ئېتىراپ قىلىدۇ ۋە تېگىش-

قىيىن، ئۇزاق ھەم چوڭقۇر ئارىلاشماي، ئىنچىكە كۆزەتمەي تۇرۇپ ئۇلار ھەققىدە بىرەر چۈشەنچىگە ئېرىشتىم دېيىش ھەقىقەتەن يۈزەكلىك. چۈنكى، ئۇلار بوش سۆزلەيدۇ، چىڭ تۇرىدۇ، سىرتى يۇمشاق، ئىچى قاتتىق. ھېسسىياتى، كۆڭلىدىكى ئىپادىلەيدۇ. ئاچچىقنى كۈلكە بىلەن، ئۆچ-مەنلىكىنى سۈكۈت بىلەن چىقىرىدۇ. جاھىل ھەم چىداملىق. ھەرقانداق ئىشنى ئىچىگە سالالايدۇ. ناۋادا ئۇلاردا بويسۇ-نۇش ۋە ئەگىشىش خاھىشى بار دېيىلسە، بۇ كۆپىنچە ھاللار-دا ھەقىقىي قايىللىق ۋە رازىمەنلىكتىن بولماستىن، جەمئىيەت ئەخلاقى، ئوبراز ۋە تەسىر ئېھتىياجىدىن بولىدۇ. چۈنكى، ئىنسان تەبىئىتى ئەسلىدىن ئېتىراپ قىلىنىش، ھۆرمەتلىنىش ۋە رىغبەتكە موھتاج. ئۇ مەيلى ئەر ياكى ئايال، باي ياكى نامرات بولسۇن شەخسىيەت زەربىگە ئۇچرىسا تەبىئىيىكى نا-رازلىق، قارشىلىق كەيپىياتىدا بولىدۇ. مەسىلەن پەقەت ئۇنى ئاشكارا ياكى يوشۇرۇن ئىپادىلەشتە خالاس. ياپونلاردىكى تۇيغۇلىرىنى يوشۇرۇش، ئۆزىنى مۇھىتقا ماسلاشتۇرۇش، دادىل ۋە ئوچۇق-يورۇق بولالماسلىقتەك ئەنئەنىۋى ئادەت كۈچلىرى ئاخىرقى ھېسابتا ئۇلارنىڭ خاراكتېرىدىكى سوغۇققانلىق، مۇجەللىك، روھىيەتتىكى تەنھالىق، زېرد-كەشلىكتەك پىسخىك ھالەتلىرىنى كۈچەيتىپ، قىزغىنلىق، مېھىر-مۇھەببەت، سەمىمىيلىك ۋە نورمال غەزەپ-نەپرەت-تىنمۇ ياتلاشقان، بۇرۇقتۇم روھىي ھالەتنى يېتىلدۈرىدىكەن. ئەرگە ئۇزاق يىل ئۇن-تىنىسى ۋە قارشىلىقسىز ئەگەشكەن، مۇكەممەل ئايال ۋە ئۈلگىلىك ئانا بولۇش تەلىپى بىلەن بارلىق روھىي ئىسپانلىرىغا قارشى، سۈكۈت ۋە سالاپەت ئە-چىدە ياشىغان ئاياللاردا يۇقىرىقى پىسخىك بىنورماللىق تې-خىمۇ ئېغىر بولىدىكەن. دەرۋەقە مۇكەممەللىك قىيامى ئەزەل-دىن ئىنسانغا باب بولغان ئەمەس. بىلىم سەۋىيەنىڭ، ئەقلىي قابىلىيەتنىڭ، جىسمانىي كۈچ ھەم روھىي قۇۋۋەتنىڭ ھامان چېكى بولىدۇ. ئۆز ئىقتىدار دائىرىسىدىن ھالقىغان ئېھتىياج ۋە زىيادە زورۇقۇش تەن ھەم روھنىڭ مۇۋازىننىتىنى بۇزىدۇ، ھەتتا سەلبىي ھەم پايدىسىز ئاقىۋەتلەرنى كەلتۈرۈپ چىقىرىدۇ. يېقىنقى يىللاردىن بېرى ئۇيغۇر ئاياللىرىدىمۇ مۇكەممەل-لىك، ئېسىل سۈپەتلىك، نازاكاەتلىك ئۆلچىمى بىلەن ئۆزىنى ھەر جەھەتتىن تەربىيەلەشكە كۆڭۈل بۆلىدىغان؛ ئەرلەرنى ھەر خىل خىرىسلىرىدىن ساقلىيالايدىغان گۈزەل، قابىلىيەت-لىك، قۇسۇرسىز ئايال بولۇش؛ بالىلارنى چەت ئەلدە ئوقۇ-تۇپ ياكى ئەڭ يۇقىرى ماددىي ئېھتىياج بىلەن تويۇندۇ-رۇپ، لايىقەتلىك ئانا بولۇش شەرىپىنى ئىستەيدىغان غايىۋى

نشان تىكىلىنىپتۇ. ياپون ۋە ئەرەب ئاياللىرىدىن ئۈلگە تىكلەپ بەرگەن تەلەپچان ئەرلەرنىڭ ئېھتىياجى ۋە ئەتراپ-دىكى قۇسۇرچى ئاياللارنىڭ بېسىمى بىلەن ئۆزىنى ئۇنتۇپ ۋە يوقىتىپ يېتىلىنىشقا باشلاپتۇ. بالىلىقتىكى دوستلىرىغا، ئالىي مەكتەپتىكى ساۋاقداشلىرىغا، سىرداش يېقىنلىرىغا قا-رىسام ئۇلار ھېچ ئۆزى ئەمەستەك، ئارىلىقىمىز بارا-بارا يى-راقلاپ كېتىۋاتقانداك... مەن شۇنچە يىل چەت ئەلدە ياشاپ چەت ئەللىكتەك بولسام دەپ ھېچ ئويلاپ باققىنىمنى بىلمەيمەن. ھەرقاچان لەڭگەدىكى چېقىلىپ ئەسەرمۇ قالما-غان ئۈجمىلىك مەھەللەمنى، ھەر سەھەر سۇ سېپىپ سۈپۈرد-دىغان تال باراڭلىق ھويلىلىرىمنى، بىر باش پىياز سوراپ كىرىپ، سائەتلەپ مۇڭدېشىپ چىقىدىغان، تاۋاق سۇنۇ-شۇپ، ھەر قاچان قول تەمىمىزنى تېتىشىپ تۇرىدىغان دۇنيا-دا يوق قوشنىدار چىلىقىمىزنى، قىسقىسى، شۇ ساددا، شۇ تەبى-ئىي، شۇ كىرىسىز، شۇ نىقابسىز ئاياللىرىمىزنى سېغىنىمەن. بىراق، سەمىمىيلىك، ئاق كۆڭۈللۈك، تەبىئىيلىكى ئېسىل خىسلەت، گۈزەللىك دەپ بىلىدىغان ئۇيغۇر ئاياللىرىنىڭ قا-چاندىن بېرى «ئېسىل سۈپەت» چەت ئەللىكلەرگە، ساختا تەكەللۇپ، سۈنئىي نازاكاەتلەرگە ھەۋەس قىلىپ ياندىغان بولۇپ قالغىنىنى چۈشىنەلمەيمەن. سەن سەن بولالمىساڭ، ئۇ چاغدا ھېچكىم بولالمىسا. سەمىي دوستلۇق يوق، ۋەدىگم ۋاپا يوق، ئىشەنچ، چىنلىق يوق. يا مۇھەببەت ياكى نەپرەت يوق. ئىنسان ئىنسانلىقىدىن ياتناپ كېتىۋاتقانداك. ئەرلەر تەلەپ قىلىش، ئاياللار تەقدىم قىلىش بىلەنلا يېنىۋاتقانداك. چەت ئەللىكلەر يىللار بۇرۇن يوقىتىپ قويۇپ ئەمدى قەدرىنى بىلىۋاتقان، زارىقىپ ئىزدەۋاتقان گۈزەللىك، بىزنىڭ ئاياغ ئاستىمىزدا. ئۇلارنى ھالىسىراتقان، تەنھا قويغان سۇن-ئىيلىكلەر قەلب تۆرىمىزدە. بىز ياپون ياكى ئەرەب بولالمى-مىز ھەم بۇنداق زۆرۈرىيەتمۇ يوق. ئەگەر ئەرلىرىمىز راست-تىنلا شۇ خىل ئاياللارنى ئىستىسە، ئۇنداقتا ئاۋۋال ئۆزلىرى شۇلارنىڭ ئەرلىرىدەك بولۇپ باقسۇن. ئۆگىنىپ باقسۇن! بەلكىم شۇ چاغدا بىلىدۇ. دۇنيادىكى ئەڭ شەخسىيەتچى، ئەڭ ھۇرۇن، ئەڭ مۇستەبىت، ئەڭ مەسئۇلىيەتسىز ئەرلەر-نىڭ كىملىكىنى. ئېرىنى ئۇيغۇر ئاياللىرىدەك بېشىدا كۆتۈرد-دىغان، پىداكار، ئىشچان، قەيسەر تىپىنىڭ يەنە بىر قوۋم، مىللەتتە يوقلۇقىنى!!!

ئاپتور: ئاقسۇ شەھىرى نەنچاڭ غەربىي يولى 3- نومۇر 6- بىنا 302- ئۆيدە ئولتۇرۇشلۇق

ئادەملەر قانداق بۇزۇلدى؟

كچىك ئالۋاستى ئويلاپ تاپقان ئامالنىڭ كارغا كەلمىگەن-
لىكىنى كۆرۈپ، بۇرۇتنى سىيلغىنىچە قايتىپ كېتىشكە
مەجبۇر بوپتۇ.

قېرى ئالۋاستى يەنە بىر كچىك ئالۋاستىنى ئەۋەتىپ-
تۇ. ئۇ ئالۋاستى: «شۇنچە جاپا تارتىشمۇ ئۇنىڭغا كار قىل-
مىغان بولسا، ئۇنداقتا ئۇنىڭ نەرسە - كېرەكلىرىنى ئېلىپ
قاچاي!» دېگەنلەرنى ئويلاپتۇ. دە، دېھقاننىڭ بولكا ۋە
سۈيىنى ئوغرىلاپ قېچىپتۇ. ئالۋاستى كۆڭلىدە: «دېھقان
شۇنچە جاپالىق ئىشلەپ، ھېرىپ - ئېچىپ كەلگەندە بولكا
ۋە سۈيىنىڭ يوقالغانلىقىنى كۆرسە، چوقۇم ئاچچىقتىن يې-
رىلغۇدەك بولۇپ قاتتىق تېرىكىدۇ» دېگەنلەرنى ئويلاپتۇ.

دېھقان ھېرىپ - ئېچىپ، ئارام ئالاي دەپ، دەرەخ-
نىڭ ئاستىغا كېلىپ، قارىغۇدەك بولسا ئويلىمىغان يەردىن
بولكا بىلەن سۈيى يوق تۇرغۇدەك. دېھقان: «قايسىبىر بى-
چارە بۇ بولكا بىلەن سۇغا مەندىنمۇ بەكرەك ئېھتىياجلىق
بولۇپ قالغاندۇ؟ ئەگەر بۇ نەرسىلەر بىلەن شۇ بىچارە تو-
يۇنالىغانلا بولسا، بۇمۇ ياخشى بوپتۇ» دېگەنلەرنى
ئويلاپ، كۆڭلى تەسەللى تېپىپتۇ. مەقسىتىگە يېتەلمىگەن
ئىككىنچى كچىك ئالۋاستىمۇ نىيىتىدىن يېنىپ قېچىپ
كەپتۇ.

قېرى ئالۋاستى ھەيران بولۇپ:

بىر قېرى ئالۋاستى ئادەملەرنىڭ ناھايىتى بەختلىك
تۇرمۇش كەچۈرۈۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ، كچىك ئالۋاستى-
لارغا: «بىز بېرىپ ئۇلارنىڭ تۇرمۇشىنى قالايمىقان قىل-
ۋېتەيلى، بولمىسا باشقىلار بىزنى مەۋجۇت ئەمەسكەن
دەپ قالدۇ» دەپتۇ.

ئۇ ئاۋۋال بىر كچىك ئالۋاستىنى بىر دېھقاننىڭ تۇر-
مۇشىنى قالايمىقان قىلىشقا ئەۋەتىپتۇ. چۈنكى ئۇ دېھقان-
نىڭ ھەر كۈنى شۇنچە جاپالىق ئىشلىسىمۇ، بىراق، قىلچە
روھى چۈشمەي، شۇنچە خۇشال - خۇرام، شۇنچە شۈكۈر
- قانائەت بىلەن ياشاۋاتقانلىقىنى كۆرگەنىكەن.

كچىك ئالۋاستى: «قانداق قىلسام بۇ دېھقاننىڭ تۇر-
مۇشىنى بۇزالايمەن؟» دېگەنلەرنى ئويلاپ باش قاتۇرۇپ-
تۇ. شۇنىڭ بىلەن ئۇ دېھقاننىڭ ئېتىزىنىڭ توپىسىنى قېت-
تىپ، قىيىنچىلىق كەلتۈرۈش ئارقىلىق ئىرادىسىنى بوشاش-
تۇرماقچى بوپتۇ. دېھقان يېرىم كۈن ئېتىزلىقىدا كەتمەن
چىپىپ ناھايىتى جاپا تارتىپتۇ، بىراق، بىردەم ئارام ئېلىۋال-
غاندىن كېيىن يەنە داۋاملىق چىپىشقا باشلاپتۇ، ھالبۇكى
چىرايدا بىزارلىقتىن قىلچىمۇ ئەسەر يوق تۇرغۇدەك.

ھەممىسى كەلگەن، ئەڭ ئېسىل شارابلارنى ئىچىشىپ، ئەڭ ئېسىل تائاملارنى يېيىشىۋاتقان، يەنە نۇرغۇن مالايىلار قول باغلاپ ئۇلارنىڭ خىزمىتىنى قىلىشىۋاتقان. كەن. ئۇلار ئىنتايىن ئىسراپچىلىق بىلەن يەپ - ئىچىپ، بۇزۇپ - چېچىپ، مەستلىكتىن خۇددىنى يوقىتىشقا بولۇپ، بەئەينى چوشقىغا ئوخشاش سەمىرىپ دۆتلىشىپ كەتكەندى.

— سىز ئۇنىڭ تومۇرىدا يەنە بۇرنىڭ قېنىنىڭمۇ ئېقىدۇ. ۋاتقانلىقىنى كۆرەلەيسىز، — دەپتۇ يەنە كىچىك ئالۋاستى. بۇ چاغدا قىزىل ھاراق توشۇۋاتقان بىر چاكار ئېھتىياتسىز. لىقتىن يىقىلىپ كېتىپتۇ. بۇنى كۆرگەن دېھقان شۇ ھامان ئۇنىڭغا تىل ساپتۇ:

— نېمىشقا ئېھتىيات بىلەن ئىش قىلىشمايسەن؟! — ۋاي، غوجايىن! بىز تېخى ھازىرغىچە تاماق يېمەيدۇق، قورسىقىمىز ئېچىپ، پۇت - قولمىزدا جان قالمىدى. — ئىشنى تۈگەتمەي تۇرۇپ، يەنە نېمە تاماقنىڭ گېنى قىلىشىسەن!؟

قېرى ئالۋاستى بۇلارنى كۆرۈپ خۇشاللىقىدىن كىچىك ئالۋاستىغا دەپتۇ:

— ۋاھ! سەن ھەقىقەتەن قالىتسى ئىكەنسەن! سەن قانداق قىلىپ ئۇنى مۇشۇ ھالغا كەلتۈرەلدىڭ؟ — مەن پەقەت ئۇنى ئۆزى ئېھتىياجلىق بولغان نەرسىلەردىن تېخىمۇ كۆپ نەرسىلەرگە ئىگە قىلدىم. شۇنداق قىلغاندىلا ئىنسان تەبىئىتىدىكى نەپسانىيەتچىلىكنى قوزغاتىۋېلىپ بولىدۇ، — دەپتۇ كىچىك ئالۋاستى.

تولستوي ئىمزالىقىدىكى بۇ يازما «مىكرو ھېكايىلەردىن تاللانما» (微型小说选刊) ژۇرنىلىنىڭ 2014 - يىللىق 4 - سانىدىن ئىھەت داۋۇت تەرجىمىسى

تىلماچ: كۇچا ناھىيەلىك «قوش تىل» ئوقۇتقۇچىلىرىنى تەربىيەلەش مەركىزىدە.

— ئەجەبا، ھېچقانداق چارە بۇ دېھقاننىڭ تۇرمۇشىنى قالايمىقان قىلالماسمۇ؟ — دەپتۇ. دەل شۇ پەيتتە ئۇ - چىنچى كىچىك ئالۋاستى ئوتتۇرىغا چىقىپ، قېرى ئالۋاستىغا:

— مېنىڭ بىر ئامال بار، بۇ ئامال چوقۇم ئۇنىڭ تۇرمۇش تەرتىپىنى بۇزالايدۇ، — دەپتۇ. شۇنىڭ بىلەن ئۇ چىنچى كىچىك ئالۋاستى ئاۋۋال ھېلىقى دېھقان بىلەن دوست بولۇشقا بېرىپتۇ، دېھقان ناھايىتى خۇشاللىق بىلەن ئۇنىڭ دوستلۇقىنى قوبۇل قىپتۇ. چۈنكى ئالۋاستىنىڭ ئىشلارنى ئالدىن بىلىش ئىقتىدارى بار بولۇپ، ئۇ دېھقانغا كېلەر يىلى قۇرغاقچىلىق بولىدۇ. غانلىقىنى ئېيتىپ، ئۇنىڭغا شال مايسىلىرىنى نەم تۇپراققا تېرىشنى ئۆگىتىپتۇ. دېھقان ئۇنىڭ دېگىنى بويىچە قىپتۇ. نەتىجىدە، 2 - يىلى باشقىلار مول ھوسۇل ئالالماي، پەقەت ھېلىقى دېھقانلا مول ھوسۇل ئالالاپتۇ، شۇنىڭ بىلەن ئۇ بېيىپ كېتىپتۇ.

كىچىك ئالۋاستى يەنە ھەر يىلى دېھقانغا بۇ يىل نېمە تېرىسا مۇۋاپىق بولىدىغانلىقىنى دەپ بېرىپتۇ. ئۈچ يىلدىن كېيىن دېھقان قاتتىق بېيىپ كېتىپتۇ. ئۇ يەنە دېھقانغا گۈرۈچتىن ھاراق ئىشلەشنى ئۆگىتىپ بازارغا سېلىپ، نۇرغۇن پۇل تېپىپتۇ. ئاستا - ئاستا دېھقان ئىشلىمەيدىغان بوپتۇ، سودىغا تايىنىپ، نۇرغۇن ئالتۇن - كۈمۈشكە ئېرىشىپتۇ.

بىر كۈنى قېرى ئالۋاستى كەپتۇ. كىچىك ئالۋاستى قېرى ئالۋاستىغا:

— قاراڭ، مەن ھازىر ئۆزۈمنىڭ ئەجر مېۋىسىنى ناھايىتى قىلىۋاتىمەن. بۇ دېھقاننىڭ تومۇرىدا ھازىر چوشقىنىڭ قېنى ئېقىۋاتىدۇ، — دەپتۇ.

قېرى ئالۋاستى قارىغۇدەك بولسا، دېھقان كەچلىك زىياپەت ئۇيۇشتۇرۇۋاتقان بولۇپ، زىياپەتكە بايلارنىڭ

غەم يېيىش

بىرەر قېتىم يوقلايدىغان بولدى. بىر كۈنى ساناتورىيەدىن تېلېفون كەلدى، خىزمەتچى خادىم تېلېفوندا ئۇنىڭ ئانىسىنىڭ ئورۇن تۇتۇپ يېتىپ قالغىنى، كېسىلىنىڭ ئېغىرلىقى، ئۆزىنىڭ دەرھال كېلىشىنى ئېيتتى. ئوغۇل دەرھال ساناتورىيەگە يېتىپ كەلدى، كۆردىكى، ئانىسى بىر تىنىقتا قالغان.

دادىسى تۈگەپ كەتكەندىن كىيىن، ئوغۇل ئانىسىنى ياشانغانلار ساناتورىيەسىگە ئاپىرىپ قويدى، شۇنداقلا ئۇ پۈتۈن زېھنى ۋە ۋاقتىنى شىركىتىنىڭ سودىسىغا قارىتا لايىتى. دەسلەپتە ئۇ ھەر ھەپتەدە بىر دېگۈدەك ساناتورىيەگە بېرىپ ئانىسىنى يوقلاپ تۇردى، ۋاقتىنىڭ ئۆتۈشىگە ئەگىشىپ ئايدا بىر يوقلايدىغان، كېيىنچە يىلدا

ئۇزاق تۇردۇم، بۇ ئۆيلەرنىڭ ھېچقايسىسىغا شامال دۇرغۇچ ئورنىتىلمىغان، ھەممەيلەن پىژغىرىم تۈمۈز - دېمىق ئىس- سىقلارغا چىداپ ياشىدۇق، ئەڭ ئەنسىرەيدىغىنىم سېن بالام، كىچىكىڭدىن ئىسسىققا پەقەت چىدىمايسەن، كەلگۈ- سىدە بالاڭ سېنى بۇ يەرگە ئەكىلىپ قويسا، شامال دۇرغۇچ يوق قىيىلىپ كەتسەڭ مەن قانداق چىدايمەن ئوغلۇم؟...

«ئالاھىدە تەرىملەر» (特别文摘) ژۇرنىلى 2015 - يىلى 5 - ئايلىق ئالدىنقى ساندىن شەھىسنىر تۇرغۇن زىلتار تەرجىمىسى

تىلماچ: يەكەن ناھىيەلىك 5 - ئوتتۇرا مەكتەپتە.

دى. ئوغلنى كۆرۈپ ئانىنىڭ تاتارغان چىرايىدا سۇسقىنە تەبەسسۇم پەيدا بولدى. «ئانا، سىزگە نېمە قىلىپ بېرەي؟» ئوغل ئانىسى- دىن جىددىيلا سورىدى.

«مۇمكىن بولسا ساناتورىيەنىڭ ياتاقلىرىغا شامال- دۇرغۇچ ئورنىتىپ بەرسەڭ...» ئانا ئارانلا جاۋاب بەردى. ئوغل ئەجەبلەندى:

— ئانا، بۇ يەردە شۇنچە ئۇزاق تۇرۇقلۇق بۇ ھەقتە ھېچنېمە دېمىگەنتىڭ، ئەمدىلىكتە شامال دۇرغۇچ- نىڭ گېپىنى دەۋاتسەن، بۇ زادى نېمە ئۈچۈن؟»

— ئوغلۇم، دېگىنىڭ ئورۇنلۇق، مەن بۇ يەردە

ئەڭ مۇھىمى ئەر - خوتۇن ئارىسىدا

زىنىشىغا قارىغاندا تېخىمۇ مۇھىم. مەن نەچچە مىڭ يۈەنلىك پەلتو كىيەلەيدىغان، نەچچە ئون يۈەنلىك قىسقا يەڭ مايكىنىمۇ يامان كۆرمەيدىغان؛ ئالىي دەرىجىلىك قەھۋەخانىدىن بەھرىمەن بولالايدىغان، يول بويىدىكى ئاچچىق- چۈچۈك شورپىنىمۇ يۇتالايدىغان، ھەشەمەتلىك پىكاپقا ئولتۇراالايدىغان، يۈگۈرگىنىچە بېرىپ ئاپتوبۇسقا- مۇ ئولتۇرىدىغان؛ سەلتەنەتلىك زىياپەتكە قاتنىشالايدىغان، ئاچا- سىڭىللار ئولتۇرۇشىدىمۇ «ھەي» لىشەلەيدىغان؛ تۆمۈچۈقتەك بالىمۇ بولالايدىغان، ئۆز كۈچىگىمۇ تايىنالايدىغان ئايال كىشىنى ياخشى كۆرىمەن.

سىز بولسىڭىز، مەن پۈتۈن دۇنياغا ئىگە بولىمەن؛ سىز بولمىسىڭىزمۇ، مېنىڭ دۇنيارىم بۇرۇنقىدەكلا ئۇلۇغ بولۇۋېرىدۇ.

يى مىڭ ئىمزالىقىدىكى بۇيازما «فېلىيەتونلاردىن تاللانمىلار» ژۇر- نىلىنىڭ 2016-يىللىق 1-ساندىن غوپۇر قادىر تەرجىمىسى

نىكاھنىڭ ماھىيىتى بىر مەيدان ھەمكارلىق، ھەم- كارلىشىشلا بولسا، بايلىقتا ماسلىشىش مەۋجۇت، سەن بەك تېز ئۇچۇۋەتسەڭ، قارشى تەرەپنى تاشلىۋېتى- سەن؛ سەن بەك ئاستا ئۇچسالاڭ، قارشى تەرەپتىن تاشلىۋېتىلسەن.

ئەر - خوتۇن ئارىسىدىكى ئەڭ قورقۇنچلۇق مۇنا- سۋەت بىر تەرەپ ئىلگىرىلىسە، بىر تەرەپ ئۆز ئورنىدا دەسسەپ تۇرۇش، ئېرىڭىز بەك تېز ئۇچۇۋەتكەن چاغدا، ئىچىڭىزدە خۇشال بولماسلىقىڭىز، بەلكى كىرد- زىس تۇيغۇسىغا ئىگە بولۇشىڭىز كېرەك.

ئايال كىشىنىڭ ئەڭ چوڭ خاتالىقى ھەممىدىن ياخشى كۆرىدىغان ئەر كىشى ئۈچۈن كەسپىدىن ۋاز كەچكەنلىكى، كەسپىڭىز بولمىسا ئىككىنچىلەپ سېھرىي كۈچىڭىز بولمايدۇ. ئەر كىشى ئۆزى- ئۆزىنىڭ كويىدا بولىدىغان ئايال كىشىگە مەڭگۈ مەپتۇن بولىدۇ.

ئايال كىشىنىڭ ئۆسۈپ يېتىلىشى مۇۋەپپەقىيەت قا-

خارۋاد مەكتەپ مۇدىرىنىڭ ئەيىبلەش

مەملىكەتلىك ئىقتىساد مۇھاكىمە ئىلمىي يىغىنىدىكى سۆزد- دە «ئەر- ئاياللار ئوتتۇرىسىدىكى تۇغما پەرق ئاياللار نىڭ ماتېماتىكىلىق ساھەدە ئاز تۆھپە قوشۇشىدىكى سەۋەب بولۇشى مۇمكىن» دەپ چار سالغانلىقى سەۋەب- دىن، بۇ «كىشىنى ھەيران قالدۇرىدىغان سۆز» قىيا- چىيا پەيدا قىلىپ، ھەرقايسى تەرەپلەرنىڭ قاتتىق زەربە بېرىشىگە ئۇچرىدى.

لاۋرېنس سۇمېرس نۇرغۇن رىقابەت رەقىبى (جۈم- لىدىن ئامېرىكىنىڭ سابىق زۇڭتۇڭى كىلىنتون) نى مەغلۇپ قىلىپ، خارۋاردنىڭ 27- نۆۋەتلىك مەكتەپ مۇ- دىرلىقىنى ئۈستىگە ئالدى. ئۇ دەرس ئورۇنلاشتۇرۇش، نومۇر قويۇش تۈزۈمى، دەرس بېرىش مەسئۇلىيىتىنى سۈرۈشتۈرۈش تۈزۈمى قاتارلىقلارغا ئىسلاھات ئېلىپ بېرىۋاتقان مۇھىم پەيتتە، 2006-يىلى 2- ئايدا ئېچىلغان

بۇ ئىشتىن كېيىن، سۈمبەرس كۆپ قېتىم تارتقۇلارغا، ئۆزىنىڭ بۇ پىكرىنىڭ ئىلمىي ئىزدىنىشلا ئىكەنلىكىنى، ھەرگىز ھېچقانداق ئاياللارنى كەمسىتىش مۇددىئاسى يوق-لۇقىنى چۈشەندۈرگەن بولسىمۇ، ئەمما مەكتەپ مۇدىرىيىتى يەنىلا شۇ يىلى 3-ئاينىڭ 15-كۈنى سۈمبەرسقا ئىشەند-مەسلىككە ئاۋاز بېرىش تەرتىپىنى قوزغىدى ھەم 218 ئا-ۋازغا قارشى 185 ئاۋازلىق ئاخىرقى ئاۋاز بېرىش نەتىجىسى بىلەن ماقۇللىدى. بۇمۇ خارۋارد ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ 370 يىللىق تارىخىدىكى بىرىنچى قېتىملىق ئىش ئىدى.

سۈمبەرس ئىنتايىن ئۈمىدسىزلىنىپ، بىرقانچە كۈن-لەرگىچە ئۆيىدىن تالاغا چىقىمىدى. بىر كۈنى مەقسەتسىزلا دېرىزىنىڭ ئەينىكىدىن خارۋاردنىڭ مەخسۇس «بەخت دەرسى» بېرىدىغان پىسخولوگىيە، پەلسەپە ۋە توقۇلما ئىلمىي پىروفېسسورى تايلىور شاھھارنىڭ ئۆيىنىڭ ئالدىدىن ئۆتۈپ كېتىۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ قېلىپ، ئەدەپ تۈ-پەيلىدىن، ئۇنى ئۆيىگە كىرىپ ئولتۇرۇپ چىقىشقا تەكلىپ قىلىۋېدى، تايلىور تەكلىپنى قوبۇل قىلدى.

پاراڭلىشىش ئارىلىقىدا، سۈمبەرس ئىچ پۇشۇقنى تايلىورغا بىراقلا تۆكۈۋەتتى. تايلىور سەۋرچانلىق بىلەن ئاڭلاپ بولۇپ ئۇنىڭغا مۇنداق دېدى:

— سەندىكى ئەلەم، چۈشكۈنلۈك ۋە ئىچى تىتىلا-داشنىڭ ھەممىسى نورمال، چۈنكى سەنمۇ ئادەم، ھازىر باشتىن كەچۈرۈۋاتقان ھەرقانداق ئىشنى دادىللىق بىلەن تەبىئىي ھالدا قوبۇل قىلىش كېرەك. سېنىڭ دۇنيادىكى ئالىي دەرىجىلىك ئۇنىۋېرسىتېتنىڭ مەكتەپ مۇدىرىلىق ئورنىڭنى يىتتۈرۈپ قويغانلىقىڭ پاكىت بولغاندىن كېيىن، خارۋارد مەكتەپ مۇدىرى بولغان كەچۈرمىشلىڭ ئۈستىدە ئويلىنىپ، ئۆگەنگەنلىرىڭ ۋە ئارتۇقچىلىقلىرىڭ بىلەن يېڭى پۇرسەت ۋە تالانتىڭنى جارى قىلدۇرىدىغان جاي ئىزدىگىنىڭنىڭ زەرەرى يوق.

تايلىور ئۇنىڭغا داۋاملىق نەسەت قىلدى:

— سېنىڭ سەرگۈزەشتىلىرىڭ ھەرگىز ئەجەللىك ئەمەس، ئۇنىڭ ئۇزاققىچە مەۋجۇت بولۇشى مۇمكىن ئەمەس. بەزى چاغدا كۈلپەتلىك تەقدىر دېگەن بىر خىل بەخت-تەلەي، ئەگەر ئۈستىلىق بىلەن ئۆزگەرتسەڭ، بىر خىل تېپىلغۇسىز پۇرسەت. ئۇ سېنى باشقا بىر يولنى تاللاپ مېڭىشقا مەجبۇر قىلىدىغان مەنزىلگە قىستاپ ئاپ-رىدۇ. ئەمما، كۈنلەرنىڭ بىرىدە بۇ يېڭى يولغا مېڭىپ قالساڭ، مۇۋەپپەقىيەت ئۆز-ئۆزىدىنلا سېنى قول پۇلاڭ-

لىتىپ چاقىرىشى مۇمكىن. بۇ گەپلەر سۈمبەرسنىڭ دىلىنى يورۇتۇۋەتكەندەك بولدى:

— توغرا، خارۋارد مۇدىرىنىڭ ئورنىدا ئولتۇرالغىنىم كىشىلىك ھاياتىمنىڭ ئۇزۇن ئېقىنىدىكى كىچىككىنە بۇز-غۇندىنلا ئىبارەت، بۇ بۇزغۇن شىددەتلىك زور دولقۇن تەرىپىدىن بېسىۋېتىلگەندىن كېيىن، ئۇنىڭ تارىخى ۋەزد-پىسىنى تۈگەتكەنلىكىنى، شۇنداقلا ئۇنىڭغا يەنە تارتىشىش-نىڭ لازىمى قالمايلىقىنى، بەلكى كۈچ-قۇۋۋىتىم ۋە ئەقىل-پاراستىمنى يىغىپ، باشقا بىر نۆۋەتلىك يېڭى خە-رىسىنى قارشى ئېلىشىم كېرەكلىكىنى چۈشەندۈردى.

ئۇ تايلىوردىن سىناق تەرىقىسىدە:

— بۇ ۋاقىتتا سېنىڭ دەرسىڭنى ئاڭلاپ تۇرسام قانداق؟ — دەپ سورىۋېدى، ئۇ خۇشاللىق بىلەن:

— سەن رازى بولساڭلا، مەن ھەر ۋاقىت دەرسخاناغا ساڭا بىر ئورۇن ئېلىپ قويمەن، — دەپ جاۋاب بەردى. سۈمبەرس تايلىورنىڭ دەرسىنى بىر نەچچە قېتىم ئاڭ-لىغاندىن كېيىن، بۇنىڭدىن ئىلگىرى يۈز بەرگەن ئىشلار-غىمۇ خاتىرجەم بولدى:

— مەن جۈرئىتىمنى تېپىۋالدىم ھەم ئۆزۈمنى ئۈزۈل-كېسىل ئۆزگەرتىشنى قارار قىلدىم، مەن باھار-دەك قەدەم تاشلىغىنىمچە خارۋاردتىن ئايرىلىشىم، ئۇنىڭ-دىن كېيىن ئۆزۈمگە ماس كېلىدىغان باشقا بىر يېڭى ئورۇن ئىزدىشىم مۇمكىن.

2008-يىلىدىكى ئامېرىكا زۇڭتۇڭ سايلىمىدا، ئوباما سۈمبەرسنىڭ بەختسىزلىكىنىڭ زەربىسىگە قارشى تۇرۇش ئىقتىدارىنى ياقىتۇرۇپ قېلىپ، ئۇنى سايلام كولىكتىپىنىڭ ئىقتىساد مەسلىھەتچىلىكىگە كۈچىنىڭ بارىچە تەكلىپ قىلغان، ئوباما سايلامدا غەلبە قىلغاندىن كېيىن، دەرھال سۈمبەرسنى ئاقسارايىنىڭ دۆلەتلىك ئىقتىساد كومىتېتىنىڭ مۇدىرلىقىغا تەيىنلىگەن.

تۇرمۇشتا ئەگەر سىز بەختسىزلىكنىڭ زەربىسىگە بەرداشلىق بېرەلمىسىڭىز، بەخت-تەلەيمۇ سىز بىلەن سۈركىلىپ ئۆتۈپ كېتىشى مۇمكىن. تېڭى-تەكتىدىن ئېيتقاندا، بەختسىزلىك بىلەن بەخت-تەلەي بىر جۈپ قوشكېزەك بولۇپ، ھەم بىر-بىرىنى چەتكە قاقىدۇ، ھەم بىر-بىرىگە ياردەم بېرىدۇ ۋە يۆلەيدۇ.

گوجۇڭخۇا ئىمزالىقىدىكى بۇ يازما «فېلىيەتونلاردىن تالانىلار» ژۇرنىلىنىڭ 2016-يىللىق 1-سانىدىن غوپۇر قادىر تەرجىمىسى

قۇلىقنى ئېتىۋېلىپ قوڭغۇراق ئوغرىلىغۇچىلار

غۇلغان كۈنىنى تەبرىكلەش نامى بىلەن ماكار تېنىپىنى ئەل-چىلەر ئۆمىكىنى باشلاپ زىيارەتكە كېلىشكە ئەۋەتكەن، چىيەنلۇڭ خان بۇ «ياۋايى ئادەملەر»نى رېخىدا قوبۇل قىلغان، قارشى تەرەپنىڭ قېرىنداش دەپ ئاتىشىمىز دەپ تۇرۇۋېلىپ، تىزلىنىپ باش ئۇرۇش مۇراسىمىنى رەت قىلىشنى ئويلاپ باقمىغان. قارشى تەرەپ يەنە شۇ چاغدىكى ئەڭ يۇقىرى ئىلىم-پەن مۇۋەپپەقىيەتلىرىگە ۋەكىللىك قىلىدىغان بىر قاتار يېڭى شەيئىلەرنى ئالغاچ كەلگەن، پادىشاھ ۋە ئەمەلدارلار ئۇلارنى بىر قاراپ قوبۇشقىمۇ ئەرزىمەيدۇ، غەلتە قابىلىيەت، شەھۋانىي ماھارەت دەپ قارىغان، تېخى ئەلچىلەر ئۆمىكى مۇھاپىزەتچىلەر قىسمىنىڭ مەشىقى ۋە زامانىۋى قوراللىرىنى كۆرۈشىنى رەت قىلغان. ئەنگىلىيەلىكلەر مۇ شۇنىڭغا ئاساسەن كۆزىنى يۇمۇۋېلىپ قۇشقاچ تۇتىدىغان، قۇلىقنى ئېتىۋېلىپ چوڭ قوڭغۇراق ئوغرىلايدىغان جۇڭگو پادىشاھى ۋە ئەمەلدارلىرىنىڭ كۆزىنى، قۇلىقنى ئېچىپ قويۇشقا ئۇرۇشتىن باشقا ئۇسۇل يوق ئىكەن، دېگەن يەكۈنگە كەلگەن. دېگەندەك، ئاخىر توپ ئاۋازى چىڭ خانىدانلىقىدىكىلەرنىڭ قۇلاق ئەتكۈچىلىرىنى تىترىتىپ چىقىرىۋېتىپ، بىر مەھەلگىچە ئوڭ-سولەنى تاپالمايدىغان قىلىپ قويغان.

بەزىلەر چىيەنلۇڭ خاننى بەك ئەخمەق ئىكەن، دەپ زاڭلىق قىلغان، ئەمەلىيەتتە ئۇنداق ئەمەس، ھەرقانداق ئادەم ئاسانلا قۇلىقنى ئېتىۋېلىپ چوڭ قوڭغۇراق ئوغرىلىغۇچى بولۇپ قالدۇ. بولۇپمۇ ئەمەلدارلار جامائىتى ۋە ئۇلارنىڭ پائالىيەت سورۇنىدا تېخىمۇ ئاسان پالڭ بولۇپ قالدۇ. كۆرمەيۋاتامسىز، بەزىلەر بىخۇدۇلۇق قىلىپ ھادىسە چىقسلا يوشۇرۇپ مەلۇم قىلماي، مەنسىپىنى ساقلاپ قالماقچى بولىدۇ، ئەمما مەھبۇس بولۇپ قالىدۇ، بەزىلەر ئاشخانغا مېھمان چاقىرىپ، مېھنەت سۇ بوتۇلكىسىغا ماۋتەي ھارنىقى قاچىلاپ قويىدۇ، شۇنداق قىلىپ ئۇنى ھامان بىر كۈنى «پالاكەت باسدۇ»، بەزىلەر ئۇتۇقنىلا مەلۇم قىلىپ، كەمچىلىكىنى مەلۇم قىلمايدۇ، پىكىرگە تاللاپ تۇرۇپ قۇلاق سالىدۇ، كىچىك خاتالىق-لارنى يىغىۋېلىپ، چوڭ بالا-قازالارنى كەلتۈرۈپ چىقىرىدۇ... قۇلىقنى ئېتىۋېلىپ چوڭ قوڭغۇراق ئوغرىلاپ، ئۆزىگىمۇ، ئۆزىگىمۇ زىيان يەتكۈزىدۇ.

ئۆزىنى «تۈرمۈشنىڭ ئاچچىق-چۈچۈكلىرىدىن

قۇلىقنى ئېتىۋېلىپ قوڭغۇراق ئوغرىلاش ئۆزىنىمۇ، ئۆزىگىمۇ ئالدىنقى بولىدۇ، قۇلىقنى ئېتىۋېلىپ چوڭ قوڭغۇراق ئوغرىلاش، يوشۇرمەن دەپ تېخىمۇ ئاشكارا رىلاپ قويغانلىق بولىدۇ. تۇراقلىق ئىبارىلەردە بۇ قىلىق-لارنىڭ ھەممىسى مەسخىرە قىلىنىش ئوبيېكتى بولىدۇ؛ ئەمما تارىخ ۋە رېئاللىقتا شۇنداق ئادەملەر بىلەن ئىشلار دائىم ئۇچراپ تۇرىدۇ.

چىيەنلۇڭ خان ئۆمرىنىڭ ئاخىرقى دەۋرىدە، ئۆزىنىڭ كەچۈرمىشلىرىنى ئاڭلىتىپ كۆرۈپ، «ئون ھەربىي جاسارىتى»نى يىغىپ، «ئوندا تولۇق بوۋاق» دەپ ماختانغان، بۇنىڭدىن ئۇنىڭ «قاغا قاق ئېتىدۇ، ئۆز كۆڭلىنى خۇش ئېتىدۇ» دېگەندەك كۆڭلى مەلۇم بولۇپ تۇرىدۇ. دەل شۇنىڭغا ئوخشاش كۆرەڭلەش تۇيغۇسى ئۇنى ئاستا-ئاستا «قۇلىقنى ئېتىۋېلىپ، چوڭ قوڭغۇراق ئوغرىلاش»قا ئادەتلەندۈرۈپ قويغان. بىر قېتىم، ئۇ خې شېنىنىڭ «جىنايەتنى مۇھاكىمە قىلىش كۈمۈشى» تۈزۈمى تەسىس قىلىش — ئەمەلدارلارنىڭ جىنايىتىنى پۇل بىلەن بېكىتىش تەكلىپىگە قوشۇلغان. بۇ جاھاندىكى پادىشاھلار ئەمەلدارلارنى ئىنتايىن خۇشال قىلىۋەتكەن. كاتتا ئالىم يىن جۇاڭتۇ بۇ قانۇننىڭ زىيىنىنى: «ئەمەلدارلار ئىستىلىنىڭ كۈندىن-كۈنگە يامانلىشىشى، ئۆلكىلەر مالىيەسىنىڭ زىيان تارتىشىنى كەلتۈرۈپ چىقىرىدۇ»، «سو-دىگەرلەرنىڭ يېرىمى قاپقىنى تۇرۇپ ئاھ ئۇرىدۇ، ھال-بۇكى ئۆلكىلەرنىڭ كەيپىياتى ئومۇمەن دۇرۇس بولمايدۇ» دەپ بىۋاسىتە بايان قىلغان. چىيەنلۇڭ خان قاتتىق غەزەپلىنىپ، دەرھال ئىشەنمەيدىغانلىقىنى بىلدۈرگەن. ئالىم: ئىشەنمەسلىك تەكشۈرسە بولىدۇ دېگەندە، خان سېنى پادىشاھنىڭ ئەلچىسى قىلىپ ئەۋەتەي، بېرىپ تەكشۈرگىن، سەن بىلەن قول باغلىشىمەن، ھەرگىز سەن دېگەندەك ئەمەس دېگەن. شۇنداق قىلىپ پادىشاھ بىلەن ئەمەلدار تاۋكاغا چۈشكەن. يىن جۇاڭتۇ ھەر بىر جايغا بارغىچە، چىيەنلۇڭ خان سۈرئەتنى تېزلىتىشكە ئادەم ئەۋەتىپ، مۇددەتتىن بۇرۇن بەش يۈز چاقىرىملىق جايدا يەرلىك ئەمەلدارلارغا ئاشلىق ئامبىرىنى لىق تولدۇرۇۋېدى. تىشىنى ئۇقتۇرۇۋەتكەن، نەتىجىدە يىن جۇاڭتۇ گۇناھى ئۈچۈن ئەپۇ سورتىغان.

ئىككى يىلدىن كېيىن، ئەنگىلىيە پادىشاھى خاننىڭ تۈ-

ئىش. تەنقىد تە «تۇرمۇشنىڭ ئاچچىق- چۈچۈكلەردىن قورقماسلىق» كېرەكلىكىنى ئاغزىدىن چۈشۈرمەي سۆزلەش قانچىلىك جاراڭلىق توۋلسا، چىرىكلىشىش ھە- رىكىتىنى شۇنچىلىك يوشۇرغىلى بولىدىغاندەك، ئۆزىنى- مۇ، ئۆزگىنىمۇ ئالدىغاندەكلا تۇيۇلىدىكەن. يېقىندا تارات- قۇلاردا يەنە مەلۇم شەھەردىكى شەھەر باشلىقىنىڭ توپ ئويناش ماھارىتىنى جورداننىڭكىگە سېلىشتۇرغىلى بولىدۇ- غانلىقى ئاشكارىلاندى. ئۇنىڭ بۇ بىر مەيدان توپ مۇ- سابىقىسىدىن ھوشيار بولۇش ئارقىلىق، قۇلۇقىنى ئېتىۋې- لىپ چوڭ قوڭغۇراق ئوغرىلىغۇچى بولماسلىقىنى ئۈمىد قىلمەن! بۇنداق «ھەرىكەت سەنئىتى»نى سېلىشتۇرىدۇ- غىنى جوردان ئەمەس، بەلكى ۋەن چىڭلياڭ- دە!

پۈتۈن ھىيلە- مېكرىڭىزنى ئىشقا سېلىپ بەك ئەقىل- لىق بولۇپ كەتسىڭىز قۇلۇقىڭىزنى ئېتىۋېلىپ چوڭ قوڭ- غۇراق ئوغرىلىسىڭىز تۇيۇق يولغا كىرىپ قالسىز. كىشى- لەر بۇنىڭدىن ئىبرەت ئېلىشى كېرەك.

جاۋ ۋېي ئىمزالىقىدىكى بۇ يازما «فېلىيەتونلاردىن تاللانمىلار» ژۇرنىلىنىڭ 2016-يىللىق 1-سانىدىن غوپۇر قادىر تەرجىمىسى

قورقمايدىغان» دەۋالغان ۋەن چىڭلياڭ گۇاڭجۇ شەھەر- لىك پارتكومنىڭ شۇجىسى بولغان چاغدا، كارخانا كوماندا- دىسىنى باشلىغىنىچە كەسپىي كوماندىلارنىڭ ئەجدىھاسى- مان كېمە مۇسابىقىسىگە قاتنىشىپ، ئۇدا ئۈچ قېتىم چېم- پىيونلۇقنى ئالغان، تۆتىنچى قېتىمدا چەت ئەللىكلەر مۇ- سابىقىگە قاتناشقانلىقى سەۋەبى بىلەن چېمپىيونلۇقنى قاراپ تۇرۇپ كەتكۈزۈپ قويغان. روشەنكى ئۇ بۇ چېمپىيونلۇققا باشقىلار ئۆز ئىززىتىنى بىلىپ «ئۆتۈنۈپ بەرگەن»لىكتىن ئاندىن ئېرىشكەن، ئۇشتۇمتۇت «ئۆتۈ- نۈپ بېرىش»نى بىلمەيدىغانلارغا ئۇچراشقاندا «پاتقاققا پېتىپ قالغان». سالاپەتلىك شەھەرلىك پارتكوم شۇجىسى ئەخمەقلىقتە مۇشۇنچىلىك ھىيلە- نەيرەڭنىمۇ بىلمەيدىغان ھالغا چۈشۈپ قالغاندۇمۇ؟ خۇشامەتچىلەر كۆپىيىپ كەتتى، «شاھماتچىغا قاراڭغۇ، كۆرگۈچىگە ئايان» دېگەن شۇ، بۇنى سېزىۋېلىش ھەقىقەتەن ئاسان ئەمەس، پادىشاھ ئۆزىنىڭ «يېڭى كىيىمى»دىن رازى بولغان يەردە، قۇلۇقىنى ئېتىۋېلىپ چوڭ قوڭغۇراق ئوغرىلاش ۋاقتى ئۇزىراپ كەتسىمۇ، ئوخشاشلا چوڭ قوڭغۇراقنىڭ ئاۋازىنى ئاڭلىيالماسلىققا راست دەپ ئىشىنىپ قالىدىغان

ئۆلۈم ھەققىدە پاراڭ

تېببىي ئىلمىنىڭ ئىلغارلىقىنى ئۆزلۈكسىز ماختايمىز، ھەر خىل شەكىلدىكى ئۇزۇن ئۆمۈر كۆرۈشنى ئۆزلۈكسىز مەدھىيەلەيمىز. شۇنىڭ بىلەن بىللە، بىز يەنە ئۆلۈمدىن قۇتۇلدۇراالايدىغان ئەۋلىيا- ئەنبىيالارنىڭ رېتسىپلىرىنى تىرىشىپ ئىزدەيمىز. پېرىخون- راھىبلارنىڭ مەڭگۈ قېرد- ماسلىق توغرىسىدىكى ۋەدىلىرى ھەمىشە ئۆتكەن سۇلا- لىلەردىكى پادىشاھلارنى مەپتۇن قىلغان ھەم بۇنىڭغا پۈتۈن كۈچىنى ئايمايدىغان قىلغان، ئەمما پەيلاسوپلار ناھايىتى ھوشيار بولغان.

مونتەينى ئوچۇق- ئاشكارىلا: پەلسەپىنى تەكشۈ رۈش ۋە مۇھاكىمە قىلىش ئۆلۈمنى ئۆگەنگەنلىكتۇر دېگەن، شۇڭا ئاشۇ پەيلاسوپلارنىڭ ئاجايىپ- غارايىپ ئۆلۈشى ئەجەبلىنەرلىك ئەمەس. پەيلاسوپلارنىڭ ئۆلۈم- ھۇ پەلسەپىۋى بولغان.

سوقرات ئۆلۈم جازاسىغا ھۆكۈم قىلىنغاندىن كېيىن، ئادەمنى ھەيران قالدۇرىدىغان: «ھازىر ئايرىلىدىغان چاغ يېتىپ كەلدى، مەن ئۆلۈپ كېتىمەن، سىلەر ياشاي-

ئۆلۈمگە ئۆسمە كېسەللىكلەردى دوختۇرخانىسىغا ئەمدىلا 60 ياشقا كىرگەن بىر تۇغقىنىمنى يوقلاپ باردىم. ئۇ ئوپىراتسىيەدىن ناھايىتى مۇۋەپپەقىيەتلىك چىققاندى، ئەمما كۆرۈشكىنىمىزدە ھەسرەت چېكىپ: «بۇ يەرگە نېمىشقا كەلگەنسىز؟» دېدى. بىز ئۇنىڭ تا- ماكا ئىستازى، ھاۋا رايى، روھىي ھالىتى، ئىمۇنتىت كۈچى ھەققىدە پاراڭلاشتۇق، مەن يەنە ئۇنىڭ بىلەن ما يۈەن — ئۆپكەسىدە چوڭ چاتاق ئېنىقلانغان، كېيىن ئو- قۇتقۇچىلىقتىن ئىستېپا بەرگەن، ئۆيىنى سېتىۋەتكەن، شۇ- شۇاڭبەننادىكى ئېگىز تاغقا چىقىپ ئۆي سالغان ھېلىقى پىروزىچى ما يۈەن توغرىسىدەمۇ پاراڭلاشتىم.

ئەمەلىيەتتە مەن ھېلىقى تۇغقىنىمغا، ياق، بارلىق كە- شىلەرگە ئوخشاش دېگۈدەكلا ئۆلۈمدىن قورقاتتىم. لا- روشىفوك: «ئۆلۈم قۇياشقا ئوخشاشلا، كىشىلەرنى دىققەت- ئېتىبار بىلەن قارىغىلى قويمايدۇ» دەپتىكەن.

بىز مال- دۇنيانى ئىگىلىۋېلىش ئېلىپ كېلىدىغان يۈ- زەكى تەسىراتىمىزغا ھاماقەتلەرچە مەپتۇن بولىمىز،

دىكى ھېكايە بىلەنلا ئىستىئارە قىلماقچىمەن: تېلېس ئادەتتە ئىنسانلارنىڭ تۇنجى پەيلاسوپى دەپ قارالغان، ئۇ ھايات بىلەن ئۆلۈمنىڭ پەرقى يوق دېگەن ئىدىيەسىنى قەتئىي داۋاملاشتۇرغاندا، بەزىلەر ئۇنىڭدىن: «ئەمەس سەن نېمىشقا بېرىپ ئۆلمەيسەن؟» دەپ قايتۇرۇپ سورىغان. ئۇ: «پەرقى بولمىغانلىقتىن!» دەپ جاۋاب بەرگەن. مەيلى قانداقلا بولمىسۇن، ھايات-نىڭ قىسقىلىقى ياكى ئۇزۇنلۇقىنى ئۆلۈمنىڭ ئەبەدىلىكى بىلەن سېلىشتۇرغاندا، ھەممىسى تىلغا ئېلىشقا ئەرزىمەيدۇ.

7853- نومۇرلۇق سەييارە «كۇڭزى»، 7854- سەييارە «مېڭزى» ئاتالدى، «كۇڭزى»، «مېڭزى» لار ئاسمان جىسىملىرىغا ئۆزگىرىپ كەتكەن تەقدىردىمۇ، ئەبەدىي بولۇپ كېتىشى مۇمكىن ئەمەس! شۇڭا ۋولتېر تەرىپىدىن «ئەڭ ئۇلۇغ ئادەم» دەپ ئاتالغان مارك ئا- ئۇرېلىئۇس ۋە ئۇنىڭ «چوڭقۇر ئويلىنىش خاتىرىسى» دېگەن ئەسىرىنى ھەر بىر ياشاۋاتقانلىرىمىز دەستۇر قىلساق بولىدۇ: ھەر بىر كۈنۈڭنى ئەڭ ئاخىرقى بىر كۈنۈم دەپ ئۆتكۈز، مەڭگۈ ئالاقزادە بولما، ئۇنىڭغا ئەسلا ئېتىبارسىز قارىما، شۇنداقلا مەڭگۈ سىپاھگەرچە-لىك قىلما — مانا بۇ ئىنسان تەبىئىيىتىنىڭ كۆڭۈلدىكى-دەك مەنزىلى.

بىزنىڭ ئۆلۈم ھەققىدە پاراڭ قىلىشىمىز دەرھال ئې-رىشىش ئۈچۈن بولدى.

لۇچۈنشياڭ ئىمزالىقىدىكى بۇ يازما «فېلىيەتونلاردىن تاللانمىلار ژۇرنىلى» نىڭ 2016-يىللىق 1-سانىدىن غوپۇر قادىر تەرجىمىسى

تىلماچ: ئەدەبىي تەرجىمان، «ئەدەبىي تەرجىمىلەر» ژۇرنىلىنىڭ پېنسىيۇنېرى

سىلەر، كىمىنىڭ تېخىمۇ بەختلىك ئۆتىدىغانلىقىنى تەڭرىلا بىلىدۇ» دېگەن گەپنى قىلغان.

بەزىلەر ئۆلۈم بىر خىل ھەقىقىي ئۆزگىرىشتۇر، روھ بۇ ئورۇندىن ئۇ ئورۇنغا كۆچىدۇ، ئىككىسىدىن چوقۇم بىرى قالىدۇ، دەيدۇ.

پەيلاسوپلارنىڭ قانداق ئۆلگەنلىكىگە قاراپ باقايدى-لى: ھېراكلېت ئۆزىنى كالا تېزىكىدە دۈملەپ ئۆلتۈرۈ-ۋالغان، ئېسكۇروس گەپ-سۆزلەرگە قارىغاندا، بىر سار بىر تاشپاقىنى ئۇنىڭ تاقىرىپىغا تاشلىۋېتىپ ئۇنى ئۆلتۈ-رۈپ قويغانمىش؛ ئىمپېدوكل ئىلاھقا ئايلىنماقچى بولۇپ، ئېتىنا يانار تېغى ئېغىزىغا سەكرىگەن؛ پىلاتون گەپ-سۆزلەرگە قارىغاندا، زەھەرلىك ئوت بۇۋانە بىلەن ئۆزىنى زەھەرلەپ ئۆلۈۋالغان؛ دىئوگېن ئۆزى دەم ئالماي تۇنجۇقۇپ ئۆلگەن؛ بېكون توڭلىتىپ ساقلاشنىڭ ئۈنۈمىنى باھالاش ئۈچۈن بىر توخۇننىڭ ئىچىگە لىققىدە قار تىققاندىن كېيىن، زۇكام بولۇپ ئۆلگەن؛ دىدېرو ئۆرۈك يېگەن چېغدا گېلىغا تۇرۇپ قېلىپ ئۆلگەن؛ بېنتام كىشىلەرنى ئۆزىنىڭ جەستىگە لىققىدە شال پاخلى تىقتۇرۇپ، لوندون ئۇنىۋېرسىتېتىدىكى ئەينەك قۇتىدا ئولتۇرۇپ كىشىلەرگە ئۆزىنى كۆرسەتكۈزگەن، بۇنىڭدا ئۆزىنىڭ تەسىرىنى ئەڭ چوڭايتىشنى مەقسەت قىلغان، تورېئاۋ بىر يامغۇرلۇق كېچىدە ئۈچ تۈپ دەرەخ كۆت-كىدىكى يىل ھالقىسىنى ساناشقا بېرىپ كانايچە ياللىغىنى يۇقتۇرۇۋالغانلىقتىن ئۆلگەن.

ئۆلۈم ئىنسانلار ھاياتىنىڭ تەركىبىي قىسمى، شۇنداقلا ئىنسانلار ئۆسۈپ يېتىلىشىنىڭ ئەڭ ئاخىرقى باسقۇ-چى. بۇنىڭغا چوقۇم نۇرغۇن كىشىلەر: ئۆلۈم شۇنچە گۈزەل بولسا، سەن نېمىشقا بېرىپ ئۆلمەيسەن؟ دەپ رەددىيە بېرىشى مۇمكىن، مەن جاۋاب بەرمەي، تۆۋەن-

پارتىيەمىز تارىخىدىكى چىرىكلىككە قارشى كۈرەشلەر

ئابلەت مۇھەممەد

ئىش يوللىرى ئۈستىدە ئىزدەنگەن. 1921 - يىلى 7 - ئايدا ئېچىلغان بىرىنچى قۇرۇلتايدىلا تەشكىلى ئىنتىزامغا قاتتىق رېئايە قىلىش، نازارەتنى قوبۇل قىلىش مەسلىسى قۇرۇلتايدا ماقۇللانغان قارار لايىھەگە كىرگۈزۈلگەن. 1922 - يىلىدىكى 2 - قۇرۇلتايدىمۇ تەشكىلى - ئىن-

ئەگەر بىز پارتىيە تارىخىغا ئائىت ھۆججەتلەر، ماتې-رىياللارنى ۋاراقلاپ كۆرىدىغان بولساق، بۇ قېتىملىق چىرىكلىككە قارشى ئېلىپ بېرىلغان كۈرەشنىڭ ئىلگىردى-كى بىر قانچە قېتىملىق كۈرەشنىڭ داۋامى ئىكەنلىكىنى كۆرەلەيمىز، پارتىيەمىز دۇنياغا كېلىشى بىلەن تەڭلا بۇ كۈرەشكە ئىنتايىن ئەھمىيەت بەرگەن. ئۇنىڭدىن ساقلا-

تىزىم مەسلىسى، نازارەت مەسلىسى ئالاھىدە تەكىتلىنىپ ئۇنىڭ مەزمۇنلىرى قوبۇل قىلىنغان قارارنىڭ 1-بابى قىلىنغان.

1927 - يىلىدىكى 5 - قۇرۇلتايدا پارتىيە ئىنتىزامىنى كۈچەيتىش مەقسىتىدە مەركىزىي ئىنتىزام تەكشۈرۈش كومىتېتى تەسىس قىلىنغان، ئۇنىڭغا خىزمەت دائىرىسى، ھوقۇق - مەجبۇرىيەتلىرى، مەسئۇلىيەتلىرى ئالاھىدە كۆرسىتىلگەن.

1928 - يىلى ئېچىلغان 6 - قۇرۇلتايدا مەركىزىي ئىنتىزام تەكشۈرۈش كومىتېتىنىڭ نامى مەركىزىي تەكشۈرۈش كومىتېتىغا ئۆزگەرتىلگەن، ئۇنىڭ ھوقۇق، مەجبۇرىيەتلىرى، مەسئۇلىيەتلىرى قايتىدىن تولۇقلىنىپ بېكىتىلگەن، ئۇنىڭغا كۈچلۈك كادىرلار سەپلىنىپ خىزمەتنىڭ ئۈنۈملۈك، ساغلام ئېلىپ بېرىلىشىغا كاپالەتلىك قىلىنغان. پارتىيە تەشكىلاتلىرى، پارتىيە ئەزالىرىغا بولغان نازارەت-چىلىك كۈچەيتىلگەن ھەم بۇ جەھەتتىكى خىزمەتلەر خۇلاسە قىلىنغان، تەجرىبە - ساۋاقلارنى يەكۈنلىگەن. شۇ قۇرۇلتاينىڭ ئۆزىدىلا چىرىكلەشكەن بىر ئۇنسۇر بىر تەرەپ قىلىنغان.

قىسقىسى، پارتىيەمىز قۇرۇلغان 1 - كۈنىدىن باشلاپ پارتىيە ئىنتىزامىغا ئىنتايىن كۆڭۈل بۆلۈپ ئۇنىڭ ئىناۋىتىگە، نوپۇزىغا، ھاياتىي كۈچىگە تەسىر يەتكۈزۈۋالغان كىشىلەرگە، خىيانەتچىلىك، چىرىكلىك يولغا ماڭغان ئۇنسۇرلارنى ئۆز ۋاقتىدا تەكشۈرۈپ، ئۇلارغا قاتتىق زەربە بېرىپ، ئىستىلىنىڭ ساپلىقىغا، جەڭگىۋارلىقىغا كاپالەتلىك قىلىپ كەلدى. چىرىكلىشىشنى، ئاينىپ ئۆزگىرىپ كېتىشنى پارتىيەنىڭ ھايات - ماماتى، مەۋجۇت بولۇپ تۇرۇش - تۇرماسلىقى، كەڭ خەلق ئاممىسىنىڭ ئىستىقبالى تەقدىرى بىلەن باغلاپ ئاز ساندىكى چىرىكلەشكەن ئۇنسۇرلارنىڭ ستازىنىڭ قانچە ئۇزۇن بولۇشى، تۆھپەسى، كۆرسەتكەن خىزمەتلەرنىڭ قانچە چوڭ بولۇشى، دەرىجىسىنىڭ قانداق بولۇشىدىن قەتئىينەزەر ئۇنىڭغا قاتتىق زەربە بېرىپ، چىرىكلىك، ئاينىپ كېتىش قاتارلىق قىلمىشلارنىڭ كادىرلار، ئوفىتسېر - جەڭچىلەر ئارىسىغا يامراپ ئۇلارنى چىرىتىشنى توسۇپ كەلدى. بۇ مەسىلە پۈتۈن پارتىيەنىڭ دائىملىق كۆرەش نىشانىسى، ئىدىيە-ۋى سەپتىكى كۆرەشنىڭ يادروسىغا ئايلاندى. شۇ سەۋەب-ۋەبلىك مەيلى تېخى ھاكىمىيەتنى قولغا ئالمىغان مەزگىل-

لەردە بولسۇن ياكى بىر قىسىم ئازاد رايونلاردا ھاكىمىيەت يۈرگۈزگەن مەزگىللەردە بولسۇن ۋە ياكى دۇمباقلىرى ياڭرىغان قانلىق كۆرەش يىللىرىدا بولسۇن، ھاكىمىيەتنى قولغا ئېلىپ سوتسىيالىستىك ئۆزگەرتىش، سوتسىيالىستىك ئىنقىلاب ۋە قۇرۇلۇش ئېلىپ بېرىلغان مەزگىللەردە بولسۇن خېلى ئۇزاق مەزگىللەرگىچە پارتىيە ئىستىلىدا ئېغىر مەسىلە، خاتالىقلار يۈز بەرمەي ھەرقايسى سەپلەردەكى ئىشلار بىر قەدەر ئوڭۇشلۇق ئېلىپ بېرىلدى.

تۆۋەندە مەن ئوقۇرمەنلەرنىڭ بۇ ھەقتىكى تونۇشىنى ئۆستۈرۈشكە، ياردەم بېرىشنى كۆزدە تۇتۇپ پارتىيە ئىچىدىكى تارىختا ئېلىپ بېرىلغان چىرىكلىككە قارشى كۆرەش ۋە قاقشاتقۇچ زەربە بېرىلگەن بىر قىسىم ئۆزى-سۇرلار ئۈستىدە قىسقىچە توختىلىپ ئۆتمەن:

بىرىنچى، خىيانەت قىلىش، چىرىكلىشىش سەۋەب-لىك پارتىيەدىن قوغلىنىش

ۋاڭ خويۇەن چىرىكلىشىش، خىيانەت قىلىش سەۋەبلىك پارتىيەدىن قوغلاپ چىقىرىلغان تۇنجى كومپارتىيە ئەزاسى. ئۇ 1900 - يىلى شەندۇڭنىڭ لىچىڭ ناھىيە بازىرىدا تۇغۇلغان، 1922 - يىلى پارتىيەگە كىرگەن، 1926 - يىلى 10 - ئايدا جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيەسى مەركىزىي كومىتېتى، شەندۇڭ ئۆلكىلىك ئىجرائىيە كومىتېتىنىڭ ئەزاسى، چىڭداۋ شەھەرلىك پارتكومنىڭ مەسئۇلى بولغان. 1928 - يىلى ئۇ شاڭخەيگە بېرىپ ئۇ يەردەكى پارتىيە تەشكىلاتى بىلەن ئالاقىلىشىشنى باھانە قىلىپ، شەندۇڭ ئۆلكىلىك پارتكوم ئورگىنىغا قاراشلىق باسماخانىنىڭ 2000 يۈەن پۇلىنى ئېلىپ كېتىپ باسماخانىنىڭ ئىشتىن توختاپ قېلىشتەك ئېغىر ئاقىۋىتىنى كەلتۈرۈپ چىقارغان. ئەينى ۋاقىتتا بۇ باسماخانى پارتىيەنىڭ مۇھىم ئىچكى زۇرنىلى «قىزىل يۇلتۇز» نى پارتىيەنىڭ باشقا ھۆججەتلىرىنى، تەشۋىقات ماتېرىياللىرىنى، ئالاقىدار قارار قاتارلىقلارنى بېسىپ تارقىتىشقا مەسئۇل بولغان. ئۇندىن باشقا ئۇ يەنە 1927 - يىلى 4 - ئاينىڭ 27 - كۈنى كومپارتىيەنىڭ ۋۇخەن شەھىرىدە ئېچىلغان 5 - قېتىملىق پۈتۈن مەملىكەتلىك ۋەكىللەر قۇرۇلتىيىسىغا قاتناشقان مەزگىلدە مەركەز ئۇنىڭغا شەندۇڭدىكى پارتىيە تەشكىلاتىغا ئاجرىتىپ بېرىلگەن پائالىيەت راسخوتىدىن 2000 يۈەن ئېلىپ كېلىشىنى بۇيرۇغاندا ئۇ: «پۇل يولدا يىتۈپ كەتتى» دېگەننى باھانە قىلىپ بۇ پۇلنى يۇتۇۋالغان.

خىيانەتچى ئۇنسۇر بولۇپ قالدى. ئۇ رويجىڭ ناھىيەسىگە قاراشلىق يەپىڭ يېزىسىدىكى بىر نامرات دېھقان ئىكەن. ئىلىسىدە دۇنياغا كەلگەن، 12 يېشىدىن باشلاپ پۈتۈن چىكىلارغا ياللىنىپ ئىشلىگەن. 1929 - يىلى ئىشچى، دېھقانلار قوراللىق قوزغىلىڭىغا قاتناشقان. 1930 - يىلى جۇڭگو كومپارتىيەسىگە ئەزا بولغان، ئۇندىن كېيىن يىپىڭ يېزىلىق سوۋېت ھۆكۈمىتىنىڭ رەئىسى بولغان... باشتا ئۇنىڭ ئەمەل مەنسىپى ئۈچۈن چوڭ بولمىسىمۇ، لېكىن ۋاقىتلىق مەركىزىي ھۆكۈمەتنىڭ قۇرۇلۇشىغا ئەگەشپ ئىدىيەۋى، ئىستىل، تۇرمۇش جەھەتتە چىرىكلەششكە باشلىغان. ئۇ قولىدىكى ھوقۇقتىن پايدىلىنىپ پۈتۈن مېشچىك زورمىگەرلەردىن مۇسادىرە قىلىنغان مال - مۈلۈكلەر تىزىملىكىگە ۋاقىتلىق ھۆكۈمەت تەمىنىنى ئوغرىلىقچە بېسىپ، ساختا يول خەتلىرىنى ياساپ چىقىپ ئەنە شۇ مال - مۈلۈكلەرنى گومىنداڭ ئىشغالىيىتىدىكى جايلارغا ئاپىرىپ سېتىپ ئۇنىڭدىن كەلگەن پۇللارنى ئەگىلەپ ئالغان، تۇرمۇش - ئىستىل جەھەتتە ئېغىر دەرىجىدە چىرىكلەشكەن، باشقىلارنىڭ ئاياللىرىنى تارتىۋېلىش ئۈچۈن كادىرلارنى ھەتتا قىزىل ئارمىيە ئاران تەربىيەلەپ يېتىشتۈرگەن دوختۇرلارنى مەخپىي رەۋىشتە ئۆلتۈرۈپ تاشلىغان. مەزكۇر دېلو ئەينى ۋاقىتتىكى رويجىڭ ناھىيەلىك پارتكوم شۇجىسى دېڭ شياۋپىڭ تەرىپىدىن تەكشۈرۈلگەن، ۋەقە يۈز بېرىپ ئۈچۈن ۋاقىت ئۆتمەيلا، دېلونى بېجىرىش خىزمىتى قىيىنچىلىق، توسقۇنلۇقلارغا دۇچ كەلگەن، شى بۇشىڭنى پارتىيەگە تونۇشتۇرغان ئادەم ئەينى ۋاقىتتا سوۋېت رايونىدىكى مەركىزىي ھۆكۈمەتتە خىزمەت قىلغان بولۇپ، ئۇ شى بۇشىڭنى قانات ئاستىغا ئېلىپ، ئۇنىڭ جىنايىتىنى قىلمىشلىرىنى يوشۇرۇپ، تەكشۈرگۈچىلەرگە قەستەن قىيىنچىلىق تۇغدۇرغان. شۇڭا بۇ مەسىلىنى تەكشۈرۈپ ئېنىقلاشقا مەسئۇل بولغانلار تەكشۈرۈشنى داۋاملاشتۇرالمىدى، رويجىڭ ناھىيەلىك تەپتىش ئورنىغا مەسلىنى مەلۇم قىلغان، لېكىن ئەينى ۋاقىتتىكى مەركىزىي ھۆكۈمەتتىكى بىر قىسىم ھوقۇقلارنى ئىگىلەپ ئالغان كىشىلەر ئۇنىڭ مەسلىسىنى يەنىلا ئېغىر ئەمەس، دەپ قاراپ ئۇنى قويۇۋەتمەكچى بولغان. بۇ ۋاقىتتا، دېڭ شياۋپىڭ ئىنتايىن غەزەپلەنگەن ھالدا ئۈستەلنى مۇشتلاپ تۇرۇپ مۇنداق دېگەن: «شى بۇشىڭ ۋە ئۇنىڭغا ئوخشىغان، ئېغىر دە-

بۇ قىلمىش پارتىيەنىڭ تۇنجى قېتىملىق ۋەكىللەر قۇرۇلتىيىنىڭ ۋەكىلى، شەندۇڭ ئۆلكىلىك پارتكومنىڭ شۇجىسى دېڭ ئېنمەن تەرىپىدىن سېزىلگەن كېيىن، ئۆلكىلىك كومىتېت ئۇنى پارتىيەدىن قوغلاپ چىقىرىشنى قارار قىلغان ۋە مەركەزگە مەلۇم قىلغاندىن كېيىن پارتىيەدىن قوغلاپ چىقىرىلغان، شۇنىڭ بىلەن ئۇ تۇنجى قېتىم پار-تىيەدىن قوغلاپ چىقىرىلغان، چىرىكلەشكەن ئەمەلدار بولۇپ قالغان، ئۇ پارتىيەدىن قوغلانغاندىن كېيىن، ماھىيىتىنى ئاشكارىلاپ گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرىنىڭ قوينىغا ئۆزىنى ئاتقان، بىر مەزگىلدىن كېيىن گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرى تەرىپىدىن ئېتىپ ئۆلتۈرۈلگەن.

ئىككىنچى، قەتلى قىلىنغان چىرىك ئەمەلدارلار: خۇددى يۇقىرىدا تىلغا ئېلىنغاندەك پارتىيە مەركىزىي كومىتېتى ۋە رەئىس ماۋزېدۇڭ پارتىيە ئىچىدىكى ھەر دەرىجىلىك كادىرلارنىڭ قىلمىش - ئەتمىشلىرىگە دىققەت قىلىپ، ئۇنى ئۆز ۋاقتىدا سۈرۈشتە قىلىپ ئۇلار سادىر قىلغان جىنايەت، خاتالىق، كەمچىللىكلەرگە ئىنتايىن كۆڭۈل بۆلۈپ كەلگەن، بولۇپمۇ پارتىيە، ھۆكۈمەت، كەڭ خەلق ئاممىسىنىڭ ھايات - ماماتى، تەقدىرى، ئىستىقبالى قاتارلىقلار بىلەن مۇناسىۋەتلىك بولغان ھەرخىل، ھەر رەڭدىكى چىرىكلەك، خىيانەتچىلىك، پار-خورلۇق، بىيۇروكراتلىق، ئاينىپ ئۆزگىرىپ كېتىش قاتارلىقلارغا ئۆز ۋاقتىدا قاتتىق زەربە بېرىپ كەلگەن، پارتىيە ئىشلىرىنىڭ ئوڭۇشلۇق بولۇشى، تەرەققىي قىلىشىغا كاپالەتلىك قىلغان. تۆۋەندىكى ئەمەلدارلار ئەينى ۋاقىتتىكى چىرىكلەشش سەۋەبلىك ئۆلۈمگە ھۆكۈم قىلىنغان ئەمەلدارلارنىڭ تىپىك ۋەكىللىرىدىن ئىبارەت.

1. شى بۇشىڭ

شى بۇشىڭ پارتىيەمىز تەرىپىدىن ھەممىدىن بۇرۇن بىر تەرەپ قىلىنغان پارخور ئەمەلدار.

1931 - يىلى جۇڭخۇا سوۋېت جۇمھۇرىيىتى ۋاقىتلىق مەركىزىي ھۆكۈمىتى قۇرۇلدى. ھۆكۈمەت قۇرۇلۇپ پەقەت ئۈچ ئايلا ئۆتكەندىن كېيىن ئازات رايونلاردا ئىككى يىلغا سوزۇلغان چىرىكلەك - خىيانەتچىلىك، پارخورلۇق قاتارلىقلارغا قارشى كۈرەش قانات يايدۇرۇلدى. بۇ جۇڭگو كومپارتىيەسى تارىخىدىكى تۇنجى قېتىملىق كۆلىمى بىر قەدەر زور بولغان ھەرىكەت ئىدى. شەبۇشىڭ ئەنە شۇ ھەرىكەت جەريانىدا بىر تەرەپ قىلىنغان

رىجىدە چىرىكلەشكەن، خىيانەتچى، بۇزۇق ئۇنسۇرلار بىر تەرەپ قىلىنمىسا، مەن ناھىيەلىك پارتكوم شۇجىسى كەڭ خەلق ئاممىسىغا قانداق جاۋاب بېرىمەن؟، دېگەن. شۇنىڭدىن كېيىن ئۆزى بىۋاسىتە مەركىزىي بىيورۇغا بېرىپ شەبۇشنىڭ جىنايى قىلمىشلىرىنى ئىنكاس قىلغان ھەم ماۋزېدۇڭغا دوكلات قىلغان. ماۋجۇشى ئەھۋالدىن خەۋەردار بولغاندىن كېيىن قاتتىق بىر تەرەپ قىلىش ھەققىدە يوليورۇق بېرىپ مۇنداق دېگەن: «چىرىكلەك يوقالمىسا سوۋېت ھاكىمىيىتىنىڭ بايرىقىنى كۆتۈرۈپ يۈرگىلى بولمايدۇ، كومپارتىيە ئىناۋىتىدىن، نوپۇزدىن، مەۋجۇت بولۇپ تۇرۇش ئاساسىدىن ئايرىلىدۇ، كەڭ خەلق ئاممىسىنىڭ كۆڭۈل تۆرىدىنمۇ چۈشۈپ كېتىدۇ. چىرىكلەككە قارشى قەتئىي كۈرەش قىلىش بىز كومپارتىيە ئەزالىرىنىڭ مۇقەددەس بۇرچى، باش تارتىپ بولمايدىغان مەسئۇلىيىتى، بۇنى ھېچقانداق كۈچ توسىيالايدۇ».

1932 - يىلى 5 - ئاينىڭ 5 - كۈنى رۇيىجىڭ ناھىيە-لىك سوت شى بۇشنىڭ ئۆلۈم جازاسى ھۆكۈم قىلغان، شى بۇشنىڭ بۇ ھۆكۈمگە قايىل بولماي، ۋاقىتلىق مەركەزىي ھۆكۈمەت ئالىي سوتقا نارازىلىق ئەرزىنى سۇنغان، تۆت كۈن ئۆتكەندىن كېيىن ئالىي سوت ئىككىنچى قېتىم سوت ئېچىپ، شى بۇشنىڭ نارازىلىق ئەرزىنى رەت قىلىپ، 1 - سوتنىڭ ھۆكۈمىنى ساقلاپ قالغان، شۇ كۈنى چۈشتىن كېيىن سائەت ئۈچتە ئۇ ئېتىپ تاشلانغان.

2. زۇشياڭيۈن

زۇشياڭيۈن پارتىيەمىز تارىخىدىكى چىرىكلەشش سەۋەبلىك ئۆلۈم جازاسى بېرىلگەن يەنە بىر يۇقىرى دەرىجىلىك كادىر.

مەركىزىي سوۋېت ھاكىمىيىتى قۇرۇلۇپ، ئۇزاق ئۆتمەي پارتىيە مەركىزىي كومىتېتى مەركىزىي ھۆكۈمەت زالىنى ياساش، ئىنقىلابىي قۇربانلار مۇنارىنى تۇرغۇ-زۇش، قىزىل ئارمىيەنىڭ پارات سۇپىسى قاتارلىقلارنى ياساپ چىقىش ئۈچۈن مەركىزىي ھۆكۈمەت قۇرۇلۇش باشقارمىسىنى تەسىس قىلىپ، زۇشياڭيۈننى ئۇنىڭغا مەسئۇل قىلغان. بۇ قۇرۇلۇشلار ئەينى ۋاقىتتىكى ئەڭ مۇھىم، كۆلىمى زور بولغان، چوڭ تىپتىكى قۇرۇلۇشلار ئىدى. مەركىزىي سوۋېت ھۆكۈمىتى قۇرۇلۇشلارغا كېتە-دىغان مەبلەغ، ماتېرىيال قاتارلىقلارنى ھەل قىلىش ئۈچۈن زايوم تارقىتىپ كەڭ خەلق ئاممىسىنى زايوم سې-

تۈپلىشقا، قۇرۇلۇشنى قوللاپ ئۇنىڭغا ياردەم بېرىشكە رىغبەتلەندۈردى. ئىئانە توپلىدى. ماتېرىيال مەبلەغ قا-تارلىقلارنى تېجەپ ئىشلىتىشنى تەشەببۇس قىلدى، ئەنە شۇنداق بىر قانچە چارە - تەدبىرلەرنى قوللىنىش ئارقى-لىق 100 مىڭ يۈەندىن كۆپرەك مەبلەغ ۋە باشقا ماتې-رىيال، لازىمەتلىكلەرنى توپلاپ قۇرۇلۇشنىڭ تېز سۈر-ئەتتە، نورمال ئېلىپ بېرىلىشىغا كاپالەتلىك قىلدى. بۇ قۇرۇلۇشلار 1933 - يىلى 8 - ئايدا پۈتۈنلەي پۈتۈپ تا-ماملاندى. شۇ يىلى 11 - ئايدا زۇشياڭيۈننىڭ قۇرۇلۇش ئېلىپ بېرىلۋاتقان مەزگىلدە خوجىلىق نازارىتىنىڭ لاۋا-زىمەتچىسى گۇەن يۈسەي بىلەن بىرلىشىپ قۇرۇلۇش مەبلەغىگە خىيانەت قىلغانلىقى، دائىم چوڭ يەپ - چوڭ ئىچىپ ئىسراپچىلىق قىلغانلىقى، ئاممىنىڭ ئۆيلىرىنى مەجبۇرىي چاقتۇرغانلىقى، ئۇلارنىڭ ئورمانلىرىنى خالە-غانچە كەسكەنلىكى قاتارلىق جىنايى قىلمىشلىرى ئامما تەرىپىدىن پاش قىلىندى. مەركىزىي ھۆكۈمەت بۇ ئەھ-ۋالدىن خەۋەر تاپقاندىن كېيىن جىددىي بۇيرۇق چۈشۈ-رۈپ ئىشچى، دېھقان تەپتىش مەھكىمىسى خوجىلىق نازا-رىتى قاتارلىق ئالاقىدار ئورۇنلىرىدىن كۈچ ئويۇشتۇ-رۇپ تەكشۈرۈپ ئېنىقلاپ چىقىشنى تەلەپ قىلدى. تەك-شۈرۈش ئارقىلىق زۇشياڭيۈننىڭ ۋەزىپە ئۆتكەن مەز-گىلدە ئەكسىيەتچى ئۇنسۇرلار بىلەن تىل بىرىكتۈرۈپ ئومۇمىنىڭ مەبلەغىدىن 246.7 يۈەنگە خىيانەت قىلغانلىقى، ھۆكۈمەت تامغىسىنى ئوغرىلاپ قاچماقچى بولغانلىقى ۋە باشقا جىنايى قىلمىشلىرى پاش بولدى. شۇنىڭدىن كېيىن، مەركىزىي ھۆكۈمەت رەئىسى ماۋزېدۇڭ ئۆزى بىۋاسىتە بۇيرۇق چۈشۈرۈپ، خوجىلىق نازارىتىدىن زۇشياڭيۈن مەسلىسى بىر تەرەپ بولغىچە تۇتۇپ تۇ-رۇشنى تەلەپ قىلدى. لېكىن ئەينى ۋاقىتتىكى خوجىلىق نازارىتى باشقۇرۇش باشقارمىسىنىڭ باشلىقى شۇي يى بۇيرۇقنى قەستەن ئوقىمىغان بولۇۋېلىپ، يوشۇرۇن تىل بىرىكتۈرۈپ، باشقىلارغا ئېيتمايلا ئۇنى قويۇۋەتتى، ئۇزاق ئۆتمەي ئۇ تۇتۇپ كېلىندى. بۇ ۋەقە يۈز بەر-گەندىن كېيىن ماۋزېدۇڭ ئىشچى، دېھقان تەپتىش مەھ-كىمىسىگە يەنە بۇيرۇق چۈشۈرۈپ خەلقنىڭ نارازىلىقى، غەزەپ - نەپرىتى ئىنتايىن كۈچلۈك بولغان بۇ دېلونى جىددىي بىر تەرەپ قىلىشنى تەلەپ قىلدى. 1934 - يىلى 12 - ئاينىڭ 13 - كۈنى ماۋزېدۇڭ ھۆكۈمەتنىڭ يىغىنىغا

مەتتىكى خىيانەتچىلىك مەسلىسىنى تەكشۈرگەنلىكى ھەققىدە قىددىكى دوكلاتنى ئاڭلاپ ئۆتكەن. يىغىن رۇيىچىلىك ناھەيلىك مالىيە ئىدارىسىنىڭ باشلىقى لىن ۋېن شۇنى تەكشۈرۈشنى، بوغالتىر تال ك دېرىزىنى سوتقا تاپشۇرۇپ بېرىشىنى ناھەيلىك ھۆكۈمەتنىڭ باشلىقى ياك شىجۇغا ئاگاھلاندۇرۇش جازاسى بېرىشىنى قارار قىلغان.

1934 - يىلى 1 - ئاينىڭ 4 - كۈنى «قىزىل جۇڭخۇا گېزىتى» نىڭ 140 - سانىدا بۇ قارار ئېلان قىلىنغان.

تال ك دېرىزى قولاي شارائىتىدىن پايدىلىنىپ ھەرقايسى ھەربىي، مەمۇرىي ئورۇنلار تاپشۇرغان ئېشىنچا پۇللار، مال - مۈلۈكلەر، ئامما تەرىپىدىن قايتۇرۇۋېتىلگەن زايوم، تاپشۇرۇلغان ئاشلىق، مال - مۈلۈك، پومېشچىك، زومىگەرلەردىن مۇسادىرە قىلىنغان مال - مۈلۈك، جەرد - مانە قاتارلىقلارغا خىيانەت قىلغان، ئۇنىڭ خىيانەت قىلغان نەق پۇل سوممىسى 2000 يۈەندىن ئېشىپ كەتكەن. سوت ئۇنى ئۆلۈمگە ھۆكۈم قىلىش، ئىگىلىۋالغان مال - مۈلۈك، پۇل قاتارلىقلارنى مۇسادىرە قىلىش، لىن ۋېن شۇنىڭ تال ك دېرىزىنى يوشۇرغان جىنايىتى قىلمىشىنى تەكشۈرۈش، باشقا جىنايەت گۇمبازلىرىنى ئەستايىدىل تەكشۈرۈپ ئېنىقلاشنى قارار قىلغان. مەزكۇر خىيانەتچىلىك ئۇۋىسىنىڭ پاش قىلىنىشى، تەكشۈرۈلۈپ بىر تەرەپ قىلىنىشى، ئەينى ۋاقىتتىكى چىرىكلىككە قارشى كۆرەشنى بىر بالداق يۇقىرى كۆتۈرۈپ غايەت زور تەسىر پەيدا قىلغان.

4. شاۋيوىى

شاۋيوىى بەدىنىنىڭ 90 يېرىدە ئوق ئىزلىرى ساقلىنىپ قالغان، خىيانەت قىلىپ ئۆلۈم جازاسى بېرىلگەن، ئاينىغا ئۇنسۇر.

ياپونغا قارشى ئۇرۇش مەزگىلىدە ئېلىپ بېرىلغان بىر مەيدان چىرىكلىككە قارشى جىددىي كۈرەش قانۇنىنىڭ ئىناۋىتىنى ئۆستۈرۈپ، كەڭ ئاممىغا چوڭقۇر تەسىر كۆرسەتتى ھەم قانۇننىڭ كۈچ قۇدرىتىنى نامايان قىلدى. شەنشى، گەنسۇ، نىڭشىيا چېگرا رايونلۇق ھۆكۈمەت 1938 - يىلى ئېلان قىلغان چىرىكلىكنى، پارىخورلۇقنى يوقىتىش ھەققىدىكى ۋاقىتلىق نىزام» (لايىھە) مۇخپىي مۇكەممەل بولۇپ ئەينى ۋاقىتتا مۇھىم رول ئوينىدى. بۇ نىزام ئەينى ۋاقىتتا چىرىكلىكنى، خىيانەتچىلىكنى

رىياسەتچىلىك قىلىپ زۇشياڭيۇن دېلوسى ۋە خوجىلىق نازارىتىدە يۈز بەرگەن خىيانەتچىلىك مەسلىسىنى مۇزاكىرە قىلدى. 1934 - يىلى 2 - ئاينىڭ 15 - كۈنى ئىشچى - دېھقان ئالىي سوتى مەركىزىي ھۆكۈمەت زالىدا زۇشياڭيۇن ۋە باشقا بىر قىسىم جىنايەتچى ئۇنسۇرلارنى ئەيىبلەش يىغىنى ئاچتى. يىغىن ئىنتايىن جىددىي كەيپىياتتا بەش سائەت داۋام قىلدى. يىغىندىن كېيىن زۇشياڭيۇن ئېتىپ تاشلاندى. باشقا جىنايەتچىلەرگىمۇ لايىقىدا جازا ھۆكۈم قىلىندى.

3. تال ك دېرىزى

تال ك دېرىزى بىر پارچە پاش قىلىش خېتىگە ئاساسەن تەكشۈرۈلۈپ بىر تەرەپ قىلىنغان يەنە بىر چىرىكلىككە كەن ئۇنسۇر.

1933 - يىلى ياز كۈنلىرىنىڭ بىرىدە جۇڭخۇا سوۋېت مەركىزىي ھۆكۈمىتىنىڭ ئىشچى - دېھقان تەپتىشى مەھكىمىسى بىر پارچە نامسىز پاش قىلىش خېتىنى تاپشۇرۇۋالغان؛ مەھكىمە باشلىقى خاشۇفېڭ خەتنى ئالغاندىن كېيىن جىددىيلەشكەن، ئۇ خەتكە ئىمزا قويۇلمىغانغا قارىغاندا پاش قىلىنغان مەسلىە ئېغىر، مۇرەككەپ بولسا كېرەك، بۇنىڭغا يېتەرلىك دەرىجىدە ئەھمىيەت بېرىلمەسە بولمايدىغان ئوخشايدۇ، دەپ ئويلىغان، خەتنى ئېچىپ كۆرۈپ چۆچۈپ كەتكەن، دەرھال كۈچ ئۇيۇش - تۇرۇپ خەتتە پاش قىلىنغان مەسلىلەرنى، تەكشۈرۈپ - ئېنىقلاشقا كىرىشكەن. لېكىن، تەكشۈرۈش خېلى كۆپ ۋاقىت داۋاملاشقان بولسىمۇ، ئۇنىڭدا ئىلگىرىلەش بولمىغان. شۇنىڭدىن كېيىن تەپتىش مەھكىمىسى مەركىزىي ھۆكۈمەتنىڭ پىكىرىگە ئاساسەن ئالاقىدار ئورۇنلار، دېھقانلارنىڭ ئۆيلىرىگە ئادەم ئەۋەتىپ مەسلىنى مەخپىي ھالدا تەكشۈرۈشكە كىرىشكەن، بىر مەزگىل ئۆتكەندىن كېيىن رويىچىلىك ناھىيەلىك ھۆكۈمەتتە ئىسراپچىلىق بۇزۇپ - چېچىش، يەپ - ئىچىش قاتارلىق مەسلىلەرنىڭ بەك ئېغىر ئىكەنلىكى دەسلەپكى قەدەمدە تەكشۈرۈلۈپ ئېنىقلانغان، ئالاقىدار خادىملار بۇ مەسلىلەرنىڭ ئارقىسىغا تېخىمۇ ئېغىر مەسلىلەر يوشۇرۇنغان بولۇشى مۇمكىن، چوڭقۇر تەكشۈرۈش لازىم، دەپ قارىغان. 1933 - يىلى 12 - ئاينىڭ 28 - كۈنى ماۋزېدۇڭ مەركىزىي ھۆكۈمەت يىغىنىغا رىياسەتچىلىك قىلىپ ئىشچى - دېھقان تەپتىش مەھكىمىسىنىڭ رويىچىلىك ناھىيەلىك ھۆكۈم

يوقىتىپ، ئىستىلىنى ئۆزگەرتىشتە زور رول ئويناپلا قالماستىن، بەلكى، يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغاندىن كېيىنمۇ نەزەرىيە ساھەسىدىكىلەر چىرىكلىككە قارشى تۇرۇش ھەققىدىكى قانۇن، تۈزۈم، بەلگىلىمە، نىزاملارنى تەتقىق قىلىشتا ئەڭ كۆپ پايدىلىنىلغان ھۆججەتلەرنىڭ بىرى بولۇپ قالدى.

1940 - يىلى شەنشى، گەنسۇ، نىڭشىيا چېگرا رايونىنىڭ ئىقتىسادىي ئىنتايىن ئېغىر قىيىنچىلىققا دۇچ كەلدى. كەڭ خەلق ئاممىسى ئېغىر كۈنلەرنى بېشىدىن ئۆتكۈزدى، ھەتتا رەئىس ماۋزېدۇڭمۇ ناچار تاماقلارنى يەپ، يىرتىلىپ كەتكەن، ياماق كىيىملەرنى كىيىپ يۈردى. بەكمۇ ئورۇقلاپ، ھالىدىن كەتتى. كەڭ جەڭچى - ئوفتسىبىرلارنىڭ تۇرمۇشى ئومۇميۈزلۈك ئېغىرلاشتى. باش كۈزنىڭ بىر كۈنى، ماۋزېدۇڭ دوختۇرخانىغا بېرىپ يېتىپ داۋالىنىۋاتقان كادىر - جەڭچىلەرنى يوقلىغاندا تولىمۇ ئورۇقلاپ بىر تېرە، بىر ئۇستىخان بولۇپ قالغان شاۋيۇبىنى كۆرۈپ بەك بىئارام بولغىنىدىن ئۆزىنى تۇتۇۋالالماي قالغان ھەم دوختۇرخانىدىن ئۇنىڭ زادى قانداق كېسەللىككە دۇچار بولغانلىقىنى سورىغان. دوختۇرخانا جاۋاب بېرىپ: «سىرتقى كۆرۈنۈشىدىن قارىغاندا، بەدەننىڭ ھېچبىرى ساق ئەمەستەك كۆرۈنىدۇ، ئەمەلىيەتتە ئۇنىڭدا ھېچقانداق كېسەل يوق، ئۇ بىر ئاي تويۇپ تاماق يېسىلا پۈتۈنلەي ئوڭلىنىپ كېتىدۇ، دېگەندە ماۋزېدۇڭنىڭ كۆڭلى جايغا چۈشكەن ھەم نەق مەيداندىلا مەركەز ئالاھىدە تەستىقلاپ بەرگەن، ھەر كۈنى ئىچىدەغان ئۆزىنىڭ يېرىم جىڭ سۈت بېلىتىنى ئۇنىڭغا بېرىپ، ھەر كۈنى ئەتىگەنلىكى ئورگان باشقارمىسىغا بېرىپ ئىچىشنى تەۋسىيە قىلغان. شۇنداق قىلىپ ئۇنىڭ سالامەتلىكى تېزلا ئەسلىگە كەلگەن.

شاۋيۇبى دوختۇرخانىدىن چىققاندىن كېيىن، تەشكىل ئۇنى چىڭجەن ناھىيەسىگە جياڭجايەن باجخانىسىغا مۇدىر قىلىپ تەيىنلىگەن، ئۇزۇن ۋاقىت ئۇرۇشقا قاتنىشىپ، ئوق تېگىپ بەدەننى ئۆتمۈتۈشۈك بولۇپ كەتكەن، بەدەننىڭ 90 يېرىدە ئوق ئىزلىرى قالغان، ئۇرۇشلاردا زور تۆھپە كۆرسەتكەن بۇ كونا جەڭچى باجخانىغا مۇدىرلىققا تەيىنلەنگەنلىكىگە نارازى بولۇپ مەن شۇنچە چوڭ تۆھپىلەرنى كۆرسەتكەن، شۇنچە ئۇزاق ۋاقىت پارتىيەگە ئەگەشكەن، ھەممە يېرىم يارىلانغان بىر

كونا جەڭچى تۇرۇقلۇق مۇشۇ كىچىككەنە باجخانىغا باشلىق بولامدەمەن، دەپ ماۋزېدۇڭنىڭ كۆز ئالدىدا كىيىملىرىنى سېلىپ بەدىنىدىكى ئوق ئىزلىرىنى كۆرسەتتى: «بەدىنىدىكى بۇ تاتۇقلارنى ساناپ كۆرۈڭ!» دېگەن. ماۋزېدۇڭ بۇ سۆزنى ئاڭلاپ خاپا بولغان ھالدا: «مەن ساناقنى بىلمەيمەن» دېگەن. ئۇ ئىلاجسىز خىزمەتكە چۈشكەندىن كېيىنمۇ تازا كىرىشىپ كېتەلمەگەن. دائىم ئۆزىنىڭ كۆرسەتكەن خىزمەتلىرى، تۆھپىلىرىنى پەش قىلىپ يۈرگەن، ئۇزاق ئۆتمەي خىيانەت قىلىشقا، پارىخورلۇق قىلىشقا باشلىغان ھەم خىزمەت قولىمىدىن پايدىلىنىپ سودا - سېتىق بىلەن شۇغۇللانغان، ھەتتا ئەينى ۋاقىتلاردا تايانچ بازىلاردا ئىنتايىن كەمچىل بولغان ئوزۇقلۇق مايلىرى، ئاشلىق قاتارلىقلارنى گومىنداڭ قوشۇنلىرىغا سېتىپ بېرىپ ئىنتايىن يامان تەسىرلەرنى پەيدا قىلغان، دېلو پاش بولغاندىن كېيىن، چېگرا رايونلۇق ھۆكۈمەت ئۇنى قولغا ئېلىپ سوتقا تاپشۇرۇپ بەرگەن، سوت ئۇنىڭغا ئۆلۈم جازاسى ھۆكۈم قىلغان. ئۇ، ھۆكۈمگە قايىل بولماي ماۋزېدۇڭغا خەت يېزىپ تۆھپىلىرىنى كۆزدە تۇتۇپ كەچۈرۈم قىلىشنى ياكى ئالدىنقى سەپكە ئەۋەتىشنى تەلەپ قىلغان. ماۋزېدۇڭ ئەينى ۋاقىتتىكى دېلوغا مەسئۇل بولغان لىن بوچۈنى چاقىرىپ ئۇنىڭدىن شاۋيۇبى زادى قانچە پۇلغا خىيانەت قىلىپتۇ؟ دەپ سورىغاندا، ئۇ، 3000 يۈەنگە دەپ جاۋاب بەرگەن ۋە يېنىدىن بىر پارچە خەتنى چىقىرىپ ماۋزېدۇڭغا كۆرسىتىپ، ئۇ يەنە بىر پارچە خەت يېزىپ كەچۈرۈم قىلىشنى ياكى ئالدىنقى سەپكە ئەۋەتىپ جەڭدە ئۆلۈشكە ئىجازەت بېرىشى تەلەپ قىلىپتۇ، دېگەن. بۇ ۋاقىتتا، سىز مېنىڭ خۇاڭ گاڭگاڭغا قانداق مۇئامىلە قىلغانلىقىمنى ئۇنتۇپ قالدىڭىزمۇ؟ دېگەن. لى بوچۈي جاۋاب بېرىپ ئۇنى ھەرگىز ئۇنتالمايمەن، دەپ جاۋاب بەرگەن. (خۇاڭ گاڭگاڭ ئۆزى بىلەن توي قىلىشنى خالىمىغان بىر قىزنى ئېتىپ ئۆلتۈرۈش سەۋەبلىك ئۇلۇمگە ھۆكۈم قىلىنىپ ئىجرا قىلىنغان قىزىل ئارمىيە جەڭچىسى)، بۇ ۋاقىتتا ماۋزېدۇڭ لىن بوچۈيگە قاراپ «مەن ئىلگىرىكىدە كلاسوتنىڭ ھۆكۈمىنى قوللايمەن» دېگەن. شۇنداق قىلىپ بۇ پارىخور خىيانەتچى ئۆلتۈرۈلگەن.

5. پۈتۈن مەملىكەتنى زىلزىلىگە كەلتۈرگەن ليۇ.

چىڭسەن، جاڭزسەن ۋە قەسى

1951 - يىلى 10 - ئايدا كومپارتىيەنىڭ بىر قېتىملىق كېڭەيتىلگەن سىياسىي بىيۇرو يىغىنىدا پۈتۈن مەملىكەتتىكى ھەرقايسى سەپلەردە «مەمۇرىي ئورۇنلارنى ئىخچاملاپ، قوشۇنلارنى سەرخىلاشتۇرۇش، مەھسۇلاتنى ئاشۇرۇپ، ئىقتىسادىي تېجەش ھەرىكىتىنى زور كۈچ بىلەن قانات يايدۇرۇش» ھەققىدە قارار چىقىرىلدى. شۇنىڭ بىلەن بۇ ھەرىكەت ھەرقايسى سەپلەردە كەڭ - كۆلەمدە قانات يايدۇرۇلدى. «ھەرىكەت» نىڭ چوڭقۇر - لىشىشىغا ئەگىشىپ ھەرقايسى ئورۇنلاردا كىشىلەرنى چۆچۈتۈپ چۈتىدىغان دەرىجىدىكى ئىسراپچىلىق، خىيانەتچىلىك، بىيۇروكراتلىق قاتارلىق قىلمىشلارنىڭ مەۋجۇت ئىكەنلىكى مەلۇم بولدى.

شۇ يىلى 11 - ئايدا تىەنجىن ۋىلايەتلىك يەرلىك كومىتېتنىڭ شۇجىسى، شىجىجۇاڭ شەھەرلىك پارتكوم شۇجىسى ليۇچىڭسەن، تىەنجىن مەمۇرىي مەھكىمىسىنىڭ سابىق ۋالىسى، تىەنجىن ۋىلايەتلىك پارتكوم شۇجىسى جياڭ چىڭنىڭ غايەت زور خىيانەتچىلىك مەسلىسى پاش قىلىندى. ئۇلار ھە دېسلا «چوڭ خىزمەت كۆرسەتتۇق. تۆھپىمىز چوڭ» دەپ ئۆزىنى چوڭ تۇتۇپ، ھاكاۋۇرلىشىپ خىيانەت قىلىپ، پارا ئېلىپ چىرىكىلىشىش، چۈشكۈن - لىشىش يولىغا ماڭغان ھەم ھەممە يەردە تۆھپىسىنى پەش قىلىپ، «جاھاننى ئاكاڭ قارىغاي قولىغا كەلتۈردى. ئازراق يەپ - ئىچسەك، راھەت كۆرسەك بولمامدىكەن» دەپ بارغانسېرى كۆرەڭلەپ كەتكەن. 1950 - يىلى كۈز پەسلىدىن 1951 - يىلىغىچە 11 - ئايغىچە بولغان ۋاقىت ئىچىدە سودىگەرلەر بىلەن بىرلىشىپ قانۇنسىز تىجارەت، ئېلىپ سېتىش بىلەن شۇغۇللانغان، دۆلەتنىڭ قۇتقۇزۇش ئاشلىقى، مەبلىغى، يەرلىك ئورۇنلارنىڭ ئاشلىقى، مايلىرى، كادىرلارنىڭ ئائىلە - تاۋابىئاتلىرىغا بېرىلىدىغان

ئاشلىق، ئايروودۇرۇم ياساشقا ئاجرىتىلغان پۇل قاتارلىق - لارغا خىيانەت قىلغان، ئالدامچىلىق قىلىش ئۇسۇلىنى قوللىنىپ دۆلەت بانكىسىدىن كۆپلىگەن پۇللارنى قەرز ئالغان. ئۇلار قىلغان خىيانەت سوممىسى 117 مىليارد يۈەندىن (كونا پۇل) ئېشىپ كەتكەن، بۇ مەسلىلەر پاش بولۇپ، ھۆكۈم قىلىش يىغىنى ئېچىلىشتىن بۇرۇن بىر قىسىم يۇقىرى دەرىجىلىك كادىرلار، ئۇلارنىڭ ئۇرۇش ۋاقتىدا كۆرسەتكەن زور تۆھپىلىرىنى كۆزدە تۇتۇپ ماۋ - زېدۇڭدىن يەڭگىل بىر تەرەپ قىلىشنى تەلەپ قىلغان، بۇ چاغدا ماۋزېدۇڭ مۇنداق دېگەن: «خۇددى سىلەر ئېيتقاندەك ئۇلارنىڭ ئورنىنىڭ يۇقىرىلىقى، تۆھپىسىنىڭ چوڭلۇقى، ئىستاتىستىكا ئۇزۇن ئىكەنلىكىنى كۆزدە تۇتقىمىز ئۈچۈن ئۇلارغا ئۆلۈم جازاسى بېرىشنى قارار قىلدۇم. پەقەت ئۇلارغا ئۆلۈم جازاسى بەرگەندىلا ئونلىغان، يۈزلىگەن، مىڭلىغان، ئونمىڭلىغان كادىرلارنىڭ ئوخشىمىغان جىنايەتلەرنى، ھەرخىل خاتالىقلارنى ئۆتكۈزۈشتىن ساقلاپ قالالايمىز». ليۇچىڭسەن، جاڭزسەنگە ئۆلۈم جازاسى بېرىلگەن ئوق ئاۋازى پۈتۈن مەملىكەتنى زىلزىلىغا كەلتۈرگەن. كەڭ خەلق ئاممىسى: «كومپارت - يە، ماۋزېدۇڭ بۇ ئىككى چىرىكلەشكەن ئۇنسۇرغا ئۆلۈم جازاسى بېرىش ئارقىلىق جۇڭگونىڭ ئەمەلدارلار سورۇ - ندىكى پاكلىق، دىيانەتنىڭ 20 يىل داۋاملىشىشىغا كاپالەتلىك قىلدى» دېگەن...

پايدىلانغان ماتېرىياللار:

«يېڭى ھەپتىلىك گېزىتى» (新周报)، 2009 - يىلى 1317 - سانى، «يېڭى رىۋايەت» (新传奇)، 2010 - يىلى 13 - سانى، «يېڭى رىۋايەت» (新传奇)، 2013 - يىلى 3 - سانى.

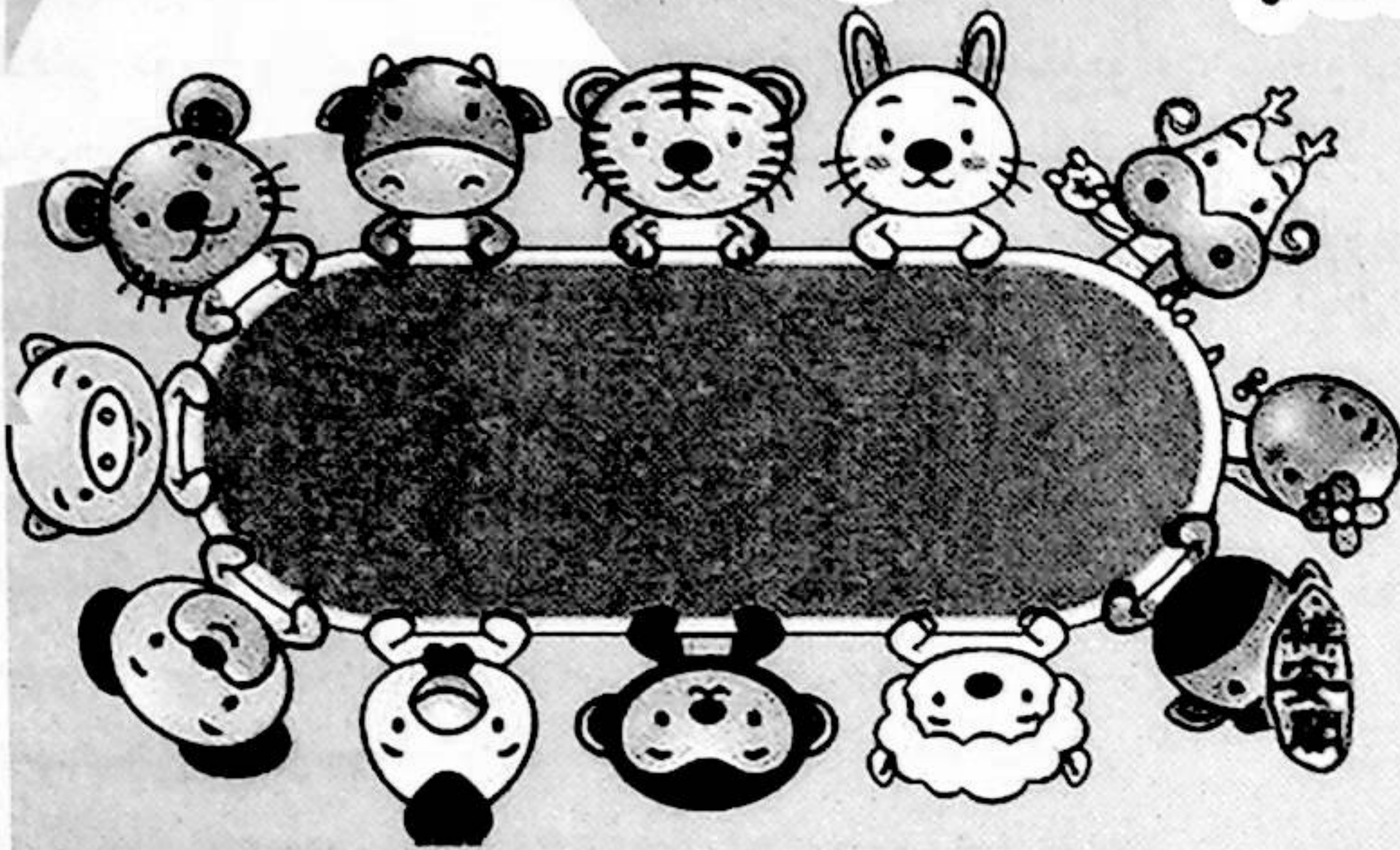
ئاپتور: شىنجاڭ رادىيو - تېلېۋىزىيە ئۈنۋېرسىتېتىدا

«شىنجاڭ مەدەنىيىتى» ژۇرنىلى ئۈرۈمچى شەھىرى ۋە ئاپتونوم رايون بويىچە «ئىزچىلار» كىتابخانىسى تەرىپىدىن توپ تارقىتىلىدۇ. كىتاب - ژۇرنال تىجارەتچىلىرىنىڭ «ئىزچىلار» كىتابخانىسى بىلەن ئالاقىلىشىشنى سورايمىز. كىتابخانا ئادرېسى: ئۈرۈمچى شەھىرى «غالبىيەت» يولى 100 - نومۇر ئالاقىلىشىش تېلېفونى: 0991 - 2850601

مۇپەل خۇرپاتلىقى

تۇرسۇنجان سىدىق

خۇرپاتلىق ۋە ئىدىيەۋى قايىمۇقۇشنىڭ تەسىرىدە ياشاپ كەلمەكتە، ھەتتا ئۇ خىل ناچار مەنىۋى تۈتەك جەمئىيەتنىڭ ئۆزگىرىشىگە ماسلىشىپ، قاش - كۆزلىرىنى ياساپ، يېڭى ئىلغار ۋاسىتىلەر بىلەن قوراللانغان زاماننىڭ تەرەققىيات قەدىمىگە قارا سايدەك ئەگىشىپ بىللە ماڭماقتا، شۇنداقلا يەنە تەرەققىيات ۋە زامانىۋىلىشىش بىلەن بىللە خۇرپاتلىق، نادانلىق ۋە پۈچەك ياتلاشقان قىممەت قاراشلىرىنىڭ يېڭى - يېڭى شەكىللىرى بىخلىنىپ چىقماقتا. دۇنيا ئەقلىدە شىشقا قاراپ يۈزلەنگەن، ئىنسانىيەت ئىلمى ۋە يۈكسەك مەدەنىيەتكە بۈگۈنكى كۈندىمۇ بەزىبىر خۇرپاتلىق ھا- دىسىلىرىنىڭ يەنىلا بەزىلەرنىڭ ئېڭىدا مەۋجۇت بولۇپ تۇ- رۇشى، ھەتتا زامان بىلەن تەڭ تەرەققىي قىلىپ تەقدىر - قىسمەتلىرىنى شۇنىڭغا باغلىۋېلىپ، ھۈر - ئەركىن تەپەككۈ- رىنى چۈشەپ مەنىۋى جەھەتتىن قايىمۇقۇپ يۈرۈشى ئادەم- نى ھەقىقەتەنمۇ چوڭقۇر ئەپسۇسلاندۇرىدۇ. بۇ خىل نادان- لىق، خۇرپاتلىق ۋە ئىدىيەۋى قايىمۇقۇش ھادىسىلىرىنىڭ چىتىلىدىغان دائىرىسى ناھايىتى كەڭ، ھاسىل بولۇش سەۋەبى چوڭقۇر، ھەم ئىجتىمائىي جەمئىيەتكە كۆرسىتىدىغان تەسىرى مۇرەككەپ بولۇپ ئۇنى تەپسىلىي سۆزلەش نۇرغۇن ئىزدىنىشكە تېگىشلىك چوڭ تېما. مەزكۇر ماقالىنىڭ ھەجىم ئېتىبارى بىلەن نۆۋەتتىكى ھەممەيلەن توغرا تونۇپ ئىلمىي مۇئامىلە قىلىش زۆرۈر بولغان مۇھىم بىر مەسىلە توغ-

نۆۋەتتە ئىنسانلار ئۆزلىرى بېكىتىۋالغان ۋاقىت بىرلە- كىدە 21 - ئەسىرگە قەدەم قويدى. ھاياتلىقنىڭ يۇقىرى سە- ۋىيەسىگە ۋە كىلىك قىلغۇچى بۇ ئىنسانلار نۇرغۇن يىللىق ياۋايىلىق، خۇرپىي ئېتىقاد ۋە نادانلىق دەۋرىنى باشتىن كە- چۈرۈپ، بۈگۈنكىدەك ئاڭ سەۋىيە ۋە بىلىش ھاسىلاتىغا ئې- رىشتى. تەپەككۈر ئىنقىلابى ئىنسانلارغا تەبىئەت ۋە ئىجتىما- ئىي ھادىسىلەرنىڭ غايەت زور سىر - مۇئەمىلىرىنى يېشىپ بەردى. كۆز يۈمۈشقا بولمايدىغان رېئال پاكىتلار شۇكى، ئىنسانلار ئەقىل - پاراسەت، بىلىم، ئېتىقاد، دۇنيا قاراش قا- تارلىق جەھەتلەردە توغرىلىق، ھەقىقەتلىك ۋە ئىلغارلىق تە- رەپتىن كۆپ يۈكسىلىپ ھاياتلىق مول قەدىر - قىممەت ۋە ساۋادەتلىك ئىستىقبالىغا ئىگە بولدى. دېمەك، ئىنسان ئېڭى ئۆزىنىڭ مەۋجۇدىيەتتىكى مەنىسىنى ئىزدەش جەريانىدا نۇر- غۇنلىغان ئەگرى - توقايلىق، قاتمۇ قات قاراڭغۇلۇقلار بىلەن كۈرەش قىلىپ، تەپەككۈرنىڭ يېڭى پارلاق تېڭىغا ئۆلىشىپ، ئۆزىنىڭ ئالەمدىكى شەرەپلىك ئورنىنى تىكلەپ چىقتى. ئەمما ئالاھىدە دىققەت قىلىپ ئويلىنىشقا تېگىشلىك يەنە بىر مەسىلە شۇكى، ئەقلىي تەپەككۈرنىڭ بۇ خىل ئا- لەمشۇمۇل نەتىجىسى بىلەن بىللە بەزىلەر ھېلىھەم نادانلىق،

دانا ۋە ئاگاھ بولۇڭ

رىسىدا ئۆزۈمنىڭ قىسقىچە قارىشىنى ئوتتۇرىغا قويماقچىمەن.

مۈچەل خۇراپاتلىقى

يىللارنى 12 مۈچەل نامى بويىچە ئاتاپ ھەر بىرىنى بىردىن ھايۋان نامىغا باغلاپ چۈشەندۈرۈش فولكلور ھادىسىسى سۈپىتىدە ئىلىم دەپ ئۆگىنىشكە بولىمۇ، لېكىن ئۇنى ئەقلىي دۇنيا قاراش دەرىجىسىگە كۆتۈرۈپ چوقۇنۇشقا بولمايدۇ. ئەمما بۇ خىل قاراشنىڭ خېلى كۆپ كىشىلەرنىڭ ئىدىيەسىدە ھېلىمۇ ئىشەنچ ۋە ئەقىدە تۈسىنى ئالغان ھالەتتە خېلى جانلىق رول ئويناۋاتقانلىقىنى ئەپسۇسلۇق بىلەن كۆرۈپ يېتىمىز. ئادەتتە ئۆز ئارا ئالاقە جەريانىدا «سەن نېمە يىللىق؟» دېگەن گەپنى تولا ئاڭلاپ تۇرىمىز. ئەجەب! شۇ پالانى يىللىقنىڭ نېمە ئالاھىدىلىكى بولماقچى؟ سوئال سورىغۇچى ۋە جاۋاب بەرگۈچى ئۇنىڭدىن نېمە مەنىنى ئىزدەيمەكچى؟ شۇ مەنىدىن قانداق مەقسەتكە يەتمەكچى؟ بۇلارنىڭ ھەممىسى يىللار ۋە ئۇنىڭ ئويىيىكتىپ مەزمۇنىنى چۈشەنمىگەن سۈبىيىكتىپ قايىمۇ قۇشنىڭ ئالامەتلىرىدۇر. سەۋەبى يىللارنىڭ بۇ خىل نامى خۇراپاتلىقتىن كېلىپ چىققان. ئۇ ھەممىگە قانداق ئىلاھىي قانۇن ئەمەس. ئۇنىڭ باشلىنىشى مەنبەسىنى ھەرگىزمۇ ئالەمنىڭ پەيدا بولۇشى بىلەن تەڭ دېيىش بولمايدۇ. ئۇ پەقەت ئىنسانلار ۋاقتى ھېسابلاشنى بىلىپ كالىپىندار دەۋرىگە كىرگەندىن كېيىن پەيدا بولغان تارىخىي ھادىسە. ئالدى بىلەن 12 مۈچەلنىڭ كېلىپ چىقىشى ھەققىدىكى گەپكە كەلسەك:

بۈيۈك تىلشۇناس مەھمۇد كاشغەرىي «تۈركىي تىللار دىۋانى» ناملىق ئەسىرىدە مۇنداق دەپ يازغان: «تۈركلەر 12 خىل ھايۋاننىڭ ئىسمىنى ئېلىپ، 12 يىلغا ئات قويغان. ئۇلار بالىلارنىڭ ياشلىرىنى، جەڭ تارىخلىرىنى ۋە شۇنىڭغا ئوخشاشلارنى مۇشۇ يىللارنىڭ ئايلىنىشى (دەۋر قىلىشى) بىلەن ھېسابلايدۇ. بۇنىڭ كېلىپ چىقىشى مۇنداق: تۈرك خانلىرىدىن بىرى ئۆزىدىن بىر نەچچە يىل ئىلگىرى بولۇپ ئۆتكەن بىر ئۇرۇشنى ئۆگەنمەكچى بولغان. بۇنىڭدا شۇ ئۇرۇش بولۇپ ئۆتكەن يىلنى ئېنىقلاشتا خاتالاشقان. شۇ مۇناسىۋەت بىلەن ئۇ خاقان ئۆز خەلقى بىلەن كېڭەش ئۆتكۈزۈپ قۇرۇلتايدا مۇنداق دېگەن: «بىز بۇ تارىخىي ئېنىقلاشتا قانداق خاتالاشقان بولساق بىزنىڭ كېلەچەك ئەۋلادلىرىمىز مۇشۇنداق خاتالىشىدۇ. شۇڭا بىز 12 ئاي ۋە ئاسماننىڭ 12 بۇرجىغا ئاساسلىنىپ، ھەر بىر يىلغا بىر ئات قويايلى، بىزدىن كېيىن يىل ھېسابى مۇشۇ يىللارنىڭ

ئايلىنىشى بىلەن ھېسابلىنىسۇن. بۇ ئارىمىزدا مەڭگۈ بىر ياددىكى كارلىق بولۇپ قالسۇن.» خەلق خاقاننىڭ بۇ پىكىرىنى «شۇنداق بولسۇن» دەپ ماقۇللىغان. شۇ مۇناسىۋەت بىلەن خاقان ئوۋغا چىققان ۋە ياۋايى ھايۋانلارنى ئىلى دەرياسىغا قاراپ قوغلاشنى بۇيرۇغان. بۇ ناھايىتى چوڭ بىر دەريا، خەلق بۇ ھايۋانلارنى ئوۋلاپ يۈرۈپ، ئىلى دەرياسىغا قاراپ ھەيدىگەن. بىر نەچچە ھايۋانلار ئۆزىنى سۇغا ئاتقان. ئۇلاردىن 12 خىلى سۇدىن ئۆزۈپ ئۆتكەن. ئەنە شۇ 12 ھايۋاننىڭ ئىسمى 12 يىلغا ئات قىلىپ قويۇلغان. سۇدىن ئەڭ ئاۋۋال چاشقان ئۆتكەن. شۇنىڭ بىلەن يىل بېشى شۇنىڭ نامى بىلەن ئاتىلىپ «چاشقان يىلى» دېيىلگەن. ئۇنىڭدىن كېيىن سۇدىن ئۆتكەنلەر تۆۋەندىكى تەرتىپتە ھەر بىرى بىر يىل ئۈچۈن ئىسىم بولۇپ قالغان.

- (2) ئۇي (كالا) يىلى (3) بارس (يولۋاس) يىلى (4) توشقان يىلى (5) لەھەك (تىمساھ) يىلى (6) يىلان يىلى (7) ئات (يىلى) (8) قوي يىلى (9) ماييۇن يىلى (10) توخۇ يىلى (11) ئىت يىلى (12) توڭگۇز يىلى. توڭگۇز يىلىغا كەلگەندە:

دىن كېيىن، ھېساب يەنە چاشقان يىلىدىن باشلىنىدۇ. [1] ئۇنىڭدىن باشقىمۇ 12 مۈچەل قارشى خەنزۇ، موڭغۇل، پارس، ھىندى ۋە باشقا نۇرغۇن مىللەتلەردىمۇ قەدىمدىن تارتىپ مەۋجۇت.

گەرچە 12 مۈچەل ئاسماندىكى 12 بۇرۇنچا ئاساسەن پەيدا بولغان دېگەن ھالەتتىمۇ، ئەمما ئۇنىڭ 12 خىل ھايۋاننىڭ نامىغا باغلىنىشى ھەرقايسى مىللەتلەردە سىتخىيلىك ئالغۇ ۋە ھېسسىي تەسەۋۋۇرنىڭ مەھسۇلى بولغان. ئۇنىڭدا ئويىيىكتىپ قانۇنىيەت ۋە ئىلمىيلىقتىن كۆرە ساددا تەپەككۈرنىڭ ئىپادىسى قويۇق. شۇڭا ئۇ خىل قاراشلار ھەرگىزمۇ ئورتاق ھالدا ئىنسانلارنىڭ تەقدىرى - قىسمىتى ۋە خاراكىتىگە ھۆكۈم قىلىشنىڭ پاكىتى ئاساسى بولالمايدۇ. بۇ دېگەنلىك ھەرگىزمۇ ئىنسانىيەتنىڭ ئىپتىدائىي ئەپسانە - رىۋايەت، ئەنە ئۇنىڭ كالىپىندار ۋە مۈچەل ھەققىدىكى قاراشلىرىنى پۈتۈندۈرۈشكە ئىنكار قىلغانلىقتىن دېرەك بەرمەيدۇ. ئاغزاكى فولكلورغا ئائىت نۇرغۇن نەرسىلەر توقۇلما خاراكىتىرى كۈچلۈك بولسىمۇ، لېكىن ئەينى دەۋر ۋە ئىنسانلارنىڭ تەپەككۈر تارىخىي چۈشەنمىسىنىڭ ئاچقۇچى. ئۇ بىزنى مول تارىخىي بىلىملەر بىلەن تەمىنلەيدۇ. دەسلەپتە دېگەندەك يۇقىرىقىلار فولكلور ئىلمىي سۈپىتىدە ئۆگىنىپ پايدىلىنىشقا ئەرزىيدۇ. بۇرۇنقىلارنىڭ ئالەم قارىشى، ئۆرپ - ئادەت ۋە تۇرمۇش ئالاھىدىلىكىدىن خەۋەردار بولۇشنىڭ مەنئىي قامۇسى

بولالايدۇ. ئەمما ئوبيېكتىپ جەھەتتىن قارىغاندا فولكلورغا ئائىت بىر قىسىم مەزمۇنلارنى دۇنيا قاراشقا سىڭدۈرۈپ ھاياتلىق پائالىيىتىنىڭ يول كۆرسەتكۈچى نىشان بەلگىسى قىلىپ ۋېلىش خۇراپىي ئىپتىقاد ۋە نادانلىقتىن دېرەك بېرىدۇ. مەھمۇد كاشغەرىيەمۇ ئۆزىنىڭ شاھانە كىتابىدا 12 مۇچەلنىڭ پەيدا بولۇشى ھەققىدە قىممەتلىك مەلۇماتلارنى بەرگەن. ئەمما ھەرگىزمۇ ئۇنىڭغا ئەقىدە قىلىپ چوقۇنۇڭلار دېمەگەن.

ئىلمىي نۇقتىدىن ئېيتقاندا، دۇنيادا نەدىمۇ ئات يىلى، ئېشەك يىلى، پاقا يىلى، يولۋاس يىلى، قوي يىلى، توڭگۇز يىلى دەيدىغان گەپ بولسۇن. ئۇ خىل تىلسىز ھايۋانلار يىللىرىنىڭ نامىنى پەيدا قىلىش ۋە سانىنى ھېسابلاش ئەقىل-ئىدراكىغا ئىگە ئەمەس. ھەم ئۇنىڭغا ۋەكىللىك قىلىش سالا-ھىيىتىمۇ يوق. ھايۋانلارنىڭ مەۋجۇتلۇقى بىلەن زاماننىڭ دەۋر قىلىپ ئايلىنىشىنىڭ بىۋاسىتە چوڭقۇر مۇناسىۋىتى بولسىمۇ، ئەمما، يىللارنىڭ ئۇ خىل مۇچەللىك نامى بىلەن ھېچقانداق ئىچكى باغلىنىشى يوق. ئۇنى پەقەت ئىنسانلارنىڭ مەۋجۇتلۇق ھادىسىلىرىنىڭ سەۋەبىنى بىلىش ۋە ئۇنىڭغا مەنە ئاتا قىلىش جەريانىدىكى ھېسسىي تەسەۋۋۇر ۋە خام خىياللىرىنىڭ ئىپادىسى دېيىش مۇمكىن. ئېنىق قىلىپ ئېيتقاندا، ئوبيېكتىپ قائىدە - قانۇنىيەتكە ئۇيغۇن كەلگەن ئەقلىي تەسەۋۋۇر ۋە بىلىش ھادىسىسى توغرا ۋە ھەقىقىي بولسا، ئۇ خىل ئەپسانە - رىۋايەت تۈسىنى ئالغان ئەمەلىي ئىسپاتلاشتىن ئۆتمەيگەن ئاساسىز ھېسسىي تەسەۋۋۇر ۋە ساددا قاراشلارنىڭ خاتالىق نىسبىتى كۆپرەك بولىدۇ. شۇڭا ئۇنىڭغا ئىشىنىپ چوقۇنۇش توغرا دىنىي ئەقىدە ۋە ئىلىم - پەن ھەققىدە قەتلىرىدىن يىراقلاپ كەتكەنلىك بولۇپ ھېسابلىنىدۇ.

ئالەم زامان ۋە ماكان جەھەتتىن چەكسىز دۇر. پىلانېت-لارنىڭ ھەرىكىتى ئىنساننىڭ سۈبېكتىپ ئېڭىغا باغلىق بولمىغان ھالدا ئوبيېكتىپ مەۋجۇت بولۇپ تۇرىدۇ. ۋاقىت بىرلىكى ئالەمدىكى پىلانېتلار ھەرىكىتىنىڭ ئىنسان ئېڭىدىكى سۈبېكتىپ ئىپادىسىنىڭ مەھسۇلىدۇر. يەنى ئىنسانلار ئوبېكتىپ ھادىسىنى دۇنيادىكى شەيئىلەرنىڭ ھەرىكەت ۋە ئۆزگەرىشىگە ئاساسەن يىل، ئاي ۋە كۈنلەرنىڭ سانىنى بېكىتىپ چىققان. دەرۋەقە بۇ خىل ئوبيېكتىپ دۇنيانى چىن - ئەينەن ئەكس ئەتتۈرگەن. سۈبېكتىپ ئىپادە ئىلمىي ئاساسلىق توغرا بولسىمۇ، ئەمما، يىللارنىڭ نامىغا قىلچە ئاساسىز ھالدا خالىغانچە ھېسسىي چۈشەنچە ۋە ئۇقۇملارنى يۈكلەش ھادىسىسىنى ئىنسانىيەتنىڭ ئىپتىدائىي دەۋرىگە ۋەكىللىك

قىلغۇچى قويۇق توقۇلما تۈسىنى ئالغان ئەپسانە - رىۋايەت-لەرنىڭ بۈگۈنكى زامانىۋى ۋارىيانتى دېيىشىمىز مۇمكىن. يىللارنىڭ نامىنى ھازىر دېيىلىۋاتقان 12 خىل ھايۋانغا باغلاپ چۈشەندۈرىدىغان ئاتالغىنى بىز ساماۋى كىتابلار ۋە ھەدىسەردىنمۇ ئۇچرىتالمايمىز. ئەگەر ئۇچراتقان ھالەتتىمۇ ئىنسانلارنىڭ ئۇنى ماددىي ۋە روھىي دۇنيادىكى ئىلمىي ئاساسىنى بىلىپ چۈشىنىش ھوقۇقى بولىدۇ. دېمەك، 12 مۇچەل ھەققىدىكى قاراشلارنىڭ ساماۋى ئالەم ياكى تەبىئەت دۇنياسىدا مەنبەۋى يىلتىزى بولمىغان ئىكەن ئۇنىڭ راستلىقى شۈبھىلىكتۇر. ئەگەر بىز خاللىق يىللار ھەققىدىكى ھازىر ئاتىلىۋاتقان 12 خىل ھايۋاننىڭ نامىنى يەنە باشقا 12 خىل ھايۋانغا ئالماشتۇرۇپ قويايلىمىز. مەسىلەن: ئاغمىخان يىلى، ئۆچكە يىلى، قوڭغۇز يىلى... دېگەندەك. ئۇ پەقەت شۇنداقلا قويۇلغان بىر نام ۋە ئەنئەنىۋى ئادەتنىڭ نامايەندىسى خالاس. ئەمەلىيەتتىن قارىغاندىمۇ بەزى مىللەتلەردە مۇچەل نامىغا باغلىنغان ھايۋانلار ئوخشىمايدۇ. «مىكسىكىلىقلاردا 12 مۇچەلدىن ئالتىسى (يولۋاس، توشقان، ئەجدىھا، مايپۇن، ئىت، توڭگۇز) خەنزۇلاردىكى بىلەن ئوخشاش بولۇپ، قالغان ئالتىسى پەرقلىنىدۇ.

ھىندىلاردىمۇ ئاساسەن ئوخشاش، پەقەت يولۋاسنىڭ ئورنىدا شىر، توخۇننىڭ ئورنىدا زەر قۇش (ئالتۇن پەرقۇش) دەيدۇ.» [2]

بۇنىڭدىن نېمىنى چۈشىنەلەيمىز دېگەندە، مۇچەل نام-لىرىنىڭ پەيدا بولۇشىنىڭ ئىلمىي ئاساسى يوق. توقۇلما رىۋايەت تۈسىنى ئالغانلىقى ھەم ھەرقايسى مىللەتلەرنىڭ بۇ ھەقتىكى قارىشىنىڭ ئوخشاشلىقىدىن ئىبارەت مۇشۇ ئىككى پاكىت ئارقىلىق مۇچەل بىلەن ئىنساننىڭ خاراكتېرى - ئادەت ۋە بەخت - سائادىتىگە مۇناسىۋەتلىك ھالدا بايان قىلىنغان نۇرغۇن گەپلەرنىڭ تۇتۇقسىز قۇرۇق پاراكىلىكىنى كۆرۈۋالالايمىز. بىر ئادەمنىڭ خاراكتېرى - ئادىتىنى قايسى مۇچەلدە تۇغۇلغانلىقى ئەمەس، بەلكى، ئاتا - ئانىسىنىڭ ئىرى-سىيىتى، تەربىيە، تەبىئىي ۋە ئىجتىمائىي مۇھىت ھەم شۇنىڭغا مۇناسىۋەتلىك سۈبېكتىپ ئامىللار بەلگىلەيدۇ. شۇنداقلا شۇنىڭغا ئاساسەن ھاياتلىق ھادىسىلىرىنىڭ تۈرلۈك سوئاللىرىغا رىئا جاباب ئىزدەيمىز. ئەپسۇسلىنارلىقى شۇكى، جەمئىيەتكە قارايدىغان بولساق، كىچىكلەردىن - چوڭلارغىچە، چالا سا-ۋاتلىقلاردىن ئالىي مەلۇماتلىقلارغىچە نۇرغۇن كىشىلەرنىڭ ئەنە شۇ 12 مۇچەل ھەققىدىكى بايانلارنى ئوقۇپ ئۆزلىرىنىڭ تەقدىرى - قىسمەت ۋە خاراكتېرى ئادەتلىرىنى شۇنىڭدىن

ئىبىتتە ئېقىپ يۈرگەن: «يىلان يىلىدا لەغمەن ئوخشاپ كە-
تسۇدۇ»، «كالا يىلىدا ئۇرۇش، جېدەل كۆپىيىدۇ»،
«توڭگۇز يىلىدا ئاچارچىلىق بولىدۇ»، «چاشقان يىلىدا بە-
رىكەت بولمايدۇ»، «بېلىق يىللىق ئاياللار بىلەن ئىت
يىللىق ئەرلەر ئوبدان جورا بولالمايدۇ»، «يولۋاس يىللىق
ئاياللار بىلەن كالا يىللىق ئەرلەر ئەبەدىي چىقىشالمايدۇ»،
«يولۋاس يىللىقلار بىلەن توخو يىللىقلار مەڭگۈ ئەپلىشىپ
ئۆتەلەيدىغان تەقدىر داشلاردىن بولالايدۇ»... بۇنداق مە-
ساللارنى يەنە تالايلاپ كەلتۈرۈش مۇمكىن. ئادەملەرنىڭ
خاراكتېرى - ئادەت ۋە نىكاھ مۇناسىۋەتلىرىگە ئائىت
«قالتىس دانالىق» بىلەن ئېيتىلغان ھۆكۈملەرگە نېمە دې-
گۈلۈك ئەمدى؟... مۇجەل ناملىرىنىڭ پەيدا بولۇشىنىڭ
ئىلمىي ئاساسى بولمىغانىكەن ئۇنىڭ ئۈستىگە توقۇلغان ئى-
ساننىڭ بەخت - تەلەي ۋە خاراكتېرى، ئادىتىگە ئائىت گەپ-
لەر مۇ خۇددى ئۇلى يوق تامغا ئوخشايدۇ. شۇنداق تۇرۇق-
لۇق يەنە ئۇنىڭغا ئىشىنىشكە ئەرزىمىدۇ؟ بۇلارنىڭ
راستلىق دەرىجىسى زادى قانچىلىك؟

توغرا، قىسمەن ئەھۋالدا بەزى گەپلەر ماس كېلىپ قې-
لىشى مۇمكىن. بۇ خۇددى ياخشى بىر ئېغىز راست گەپ تې-
پۋالسا ئۇنىڭغا قوشۇپ قالغىنىنى خىيالغا كەلگەنچە سۆزلە-
ۋەرگەندە كالا بىر ئىش ئەمەسمۇ. شۇنىڭغا قاراپلا جىمى
گەپنى راست دېگىلى بولامدۇ؟! ئۇنىڭ ھەممىسىگە بىر
قىسىم گۈل ئەخمەقلەر ئىشەنسىمۇ ئەمما ھاياتلىق ھادىسە-
لىرىگە سەگەك ئەقلى ئاڭ بىلەن مۇئامىلە قىلىدىغان
ئىلمىي دۇنيا قاراشقا ئىگە ئادەملەر ھەرگىزمۇ ئۇنداق تۇت-
رۇقسىز قۇرۇق پاراڭلارغا كالا قاتۇرۇپ قايىمۇقۇپ يۈر-
مەيدۇ.

غەلىتە ھال، كىتابخانلاردا مەۋجۇتلۇق ھەقىقەتلىرى
بايان قىلىنغان توغرا بىلىش ئاتا قىلغۇچى ئېسىل مەزمۇن-
لۇق پەلسەپىۋى كىتابلار سېتىلماي توپا بېسىپ تۇرىدۇ.
بۇنداق خۇراپاتلىقنى تەشۋىق قىلىدىغان سەپسەتە كىتابلار-
نىڭ بازىرى ئىتتىك بولۇپ، ئېھتىياجى قاندۇرالمىي قال-
دۇ. ئۇنىڭدىن باشقىمۇ «چۈش تەبرى»، پالچىلىق، رەمبال-
لىق ۋە قان تىپى بىلەن بەخت - تەلەينىڭ مۇناسىۋىتىگە
ئائىت بىر قىسىم كىتابلارمۇ ھەم شۇنداق. ئۇنىڭمۇ راست-
دىن يالغىنى جىق. دەلىل - ئىسپاتلىق ئىلمىي ئەسەرلەرنى
ئوقۇيدىغانلارغا قارىغاندا ئۇنىڭدەك يالغان پاراڭلارغا قە-
زىقىدىغانلار كۆپرەك. كىتاب ئوقۇسلا ھېساب ئەمەس،
مۇھىمى ياخشى كىتابلارنى تاللاپ ئوقۇپ مېغىزلىق مەنە-

ئىزدەپ ۋە باغلاپ ئىشەنچ - ئەقىدە قىلىپ كېلىۋاتقانلىقىنى
كۆرىمىز. ھەتتا ئۇنىڭ تەسىر - ئىزى ئالدى كىشىلەر ئارا مۇنا-
سەت، دوستلىشىش، لايىق تاللاش دېگەندەك تەرەپلەرگە
بېرىپ چېتىلىدۇ. شۇ مەزمۇندىكى كىتابلاردا دېيىلىشىچە:
بېلىق يىللىقلارنىڭ ئالاھىدىلىكى: «كۈچلۈك،
قىزغىن، مۇۋەپپەقىيەتلىك، جىگەرلىك، ساغلام، ھېسسىيات-
چان...» [3]

كەمچىلىكى: «قاتمال، ئازغۇن، ماختانچاق، قانائەت-
سىز، گېپى تولا، ئىشەنچسىز...»
«بېلىق يىللىقلار كەڭ قورساق، قولى ئوچۇق كېل-
دۇ. جاسارەت ھەم كۈچ - قۇۋۋەتكە تولغان بولىدۇ. [4]
«بېلىق يىللىق قىزلار كەمدىن كەم ياسىنىدۇ. ھېچقان-
داق پەرداز قىلماي پۈتۈنلەي تەبىئىي چىراي بىلەن يۈر-
دۇ. [5]

يولۋاس يىللىقلارنىڭ ئالاھىدىلىكى: «قىزغىن ۋە سە-
مى، پائالىيەتچان، باتۇر، مېھرىبان، جەلپكار، ئابرو-
لۇق...»

كەمچىلىكى: «قىزىققان، پوچى، تېرىككەك، بەغباش،
تەرتىپسىز، يەڭگىلتەك...»
«يولۋاس شەرقتە ھوقۇق، قىزغىنلىق ۋە باتۇرلۇقنىڭ
سىمۋولى. يولۋاس يىللىقلار ئىسيانكار، كىشىلەرنىڭ دىققىتى-
نى تارتىپ تۇرىدىغان مەجەز - خۇلقىنى ئوڭايلىقچە بىلگىلى
بولمايدىغان كىشىلەردۇر.» [5]

«يولۋاس يىللىقلار بىلەن يىلان يىللىقلار ئوبدان ھەم-
كارلىشالمايدۇ. ئىككى تەرەپ مەڭگۈ بىر پىكىرگە كېلە-
مەيدۇ. يەنە كېلىپ ئۇلارنىڭ ماسلىشىشىمۇ تەس، بەزىدە
توقۇنۇشۇپمۇ قالىدۇ. [6]

ئەجىبا بۇ قانداق مەنتىقە؟ كۆزنى يۇمۇپلا ھايات-
لارنىڭ تەبىئىتىگە ئاساسلىنىپ، قوي يىللىقلار ياۋاش،
مۇلايم كېلىدۇ، يولۋاس يىللىقلار پائالىيەتچان، باتۇر بو-
لىدۇ. مايمۇن يىللىقلار ھەييارلىق قىلىدۇ. ئىت يىللىقلار
پالان - پىستان، ئات يىللىقلار ئۇنداق - مۇنداق... دەپلا
قويسا بولىدىغان گەپمۇ؟ بىز پەقەت مىسال ئۈچۈن بىر-
نەچچە جۈملە گەپنىلا ئالدۇق. «12 مۇجەل ھەققىدە قە-
زىقارلىق پاراڭ» دېگەن كىتابتا بۇنداق تۇتۇقسىز بايان-
دىن بىر تالاي ئۇچرايدۇ. ئۇنىڭدا ھېچقانداق گەپنى چالا
قويمىغان. تۇغۇلغان ھەرقانداق كىشىنىڭ مۇجىلى بىلەن
خاراكتېرى، ئادىتىنى بىر قېلىپقا سېلىپ شۇنىڭغا ئاساسەن
تەقدىر - قىسمەت تونى پېچىلغان. ئۇنىڭدىن باشقىمۇ جەم-

سنى ھەزىم قىلالسا ئاندىن ھېساب. شۇڭا دەيمىزكى: ھەممىلا كىتابنى ئوقۇشقا ئەرەزىپ كەتمەيدۇ. مەزمۇنى ساغلام، ئىلغار ئىدىيەلىك كىتابلارنى تاللاپ ئوقۇشنى بىل-مىگەندە، ئەنە شۇنداق سەپسەتە پاراڭلارنىڭ تەسىرىگە ئۇچراپ قايىمۇقۇپ ئۆزىنى يۇتتۇرۇپ قويدىغان ئىش چى-قىدۇ. كىتاب يازغان ۋە چىقارغانلارنىڭمۇ ھەر خىل مەقسە-تى بولدى. نام - ئاتاق ۋە ئىقتىسادىي مەنپەئەتنى دەپلا كىشىلەرنىڭ ئىدىيە ۋە بىلىش پائالىيىتىنى مۇجەللەشتۈردى-دىغان تۇتۇقسىز، سەپسەتە پاراڭلارنى بازارغا سالماسلىق كېرەك. بۇ ھال ئۇيغۇرلاردەك ھېسسىي تونۇشتىن، ئەمدى-لەتن ئەقلى تەپەككۇرغا يۈزلىنىۋاتقان بىر قوۋمنىڭ بىلىش پائالىيىتىگە خاتا سىگنال بەرسە بېرىدۇكى ھەرگىزمۇ ياخشى ئاقىۋەت ئېلىپ كەلمەيدۇ. يۇقىرىدا بايان قىلىنغان كىتاب ۋە «رىسالە»لەرنىڭ نەچچە ئون مىڭ تىراژدا بېسى-لمىمۇ يەنە ئېھتىياجى قاندۇرالمىغانلىقى، بولۇپمۇ مەرىپەت قوينىدا ئۆسۈپ يېتىلىۋاتقان ياشلار - ئۆسمۈرلەر ئارىسىدا بۇ ھەقتىكى پاراڭلارنىڭ بارغانسېرى ئۇلغىيىشى ھەقىقەت-لىك بىلىشنىڭ يۆنىلىشىگە قارشى خۇراپىي - نادانلىقنىڭ جە-ئىيەتلىشىپ بېرىۋاتقانلىقىدىن ئىبارەت ئېچىنارلىق ئاچچىق بىر رېئاللىقنى ئىپادىلەپ تۇرىدۇ.

ئېقىپ يۈرگەن گەپلەرگە كۆرە - قان تىپى بىلەن مەجەز - خاراكتېرنىڭ مۇناسىۋىتى بار دېسە بىرقەدەر ئاسا-سى بار گەپ بولۇشى مۇمكىن. (لېكىن ئۇمۇ بىئولوگىيە، فە-زىئولوگىيە، پىسخولوگىيە قاتارلىق پەنلەرگە چېتىلىدىغان ناھايىتى مۇرەككەپ ۋە چوڭقۇر ئىسپاتلىنىش جەريانىنى تەلەپ قىلىدۇ).

ئەمما مۇچەل بىلەن مەجەز خاراكتېر، مۇچەل بىلەن قان تىپى، مۇچەل بىلەن تەقدىر - قىسمەتنىڭ مۇناسىۋىتى بار دەپ يەڭگىللىك بىلەن گەپ ئېچىش ئىشەنچلىك نىسبە-تى تۆۋەن، نادانلارچە بىلەر مەنلىكنىڭ ئىپادىسى بولۇشى مۇمكىن. تەبىئەتنىڭ چىن مەنىسى بىلەن دەۋر، مەنپەئەت ۋە ئىجتىمائىي مۇھىتنىڭ تەسىرىدىن خالىي ساپ تەۋھىد ئىلمىدىن باشقا ئاتالمىش ئىلىم - پەن، ساختا سەنئەت ۋە ساختا دىن نامىدىكى تەلىماتلارنىڭ تولسى قىممىتى يوق قۇرۇق پاراڭ ياكى خۇراپىي سەپسەتدۇر.

يۇلتۇزلار تۈركۈمىگە ئاساسەن، كىشىلەرنىڭ كۆرمىش - ئاقىۋەتلىرىگە پال ئاچىدىغان، خاراكتېر، ئادەت ۋە بەخت - تەلىي ھەققىدە جۇرايدىغان بىر قىسىم بىلەر-مەنلەرمۇ بار. بۇمۇ خۇددى 12 مۇچەل بايانلىرىغا ئوخشا-

شلا نۇرغۇن كىشىلەرنى جەلپ قىلىپ، ئىدىيەسىنى غىدىقلا-ۋاتقان يەنە بىر قىزىق پاراڭ تېمىسى. راستىنى ئېيتقاندا، يۇلتۇزلار ئالىمى ئىنسانىيەت ئۈچۈن مەۋھۇم بىر دۇنيا. گەرچە ئاسترونومىيە ئىلمىنىڭ يۈكسەك تەرەققىياتى بۇ ھەقتە بىز ئۈچۈن ئاز - تولا توغرا بىلىش ئۇچۇرلىرىنى تە-مىنلەش ئىمكانى بولسىمۇ، ئەمما ئۇمۇ يەنىلا يۇلتۇزلارنىڭ ئوربىتىلىق ئايلىنىش ھەم ئوبىيېكتىپ ئۆزگىرىش مەزمۇنى-لىرىنى يۈزەكى ۋە قىسمەن ھالدا ئەكس ئەتتۈرۈپ بېرەل-شى مۇمكىن. ھەركىمنىڭ ئۆزىگە مۇناسىۋەتلىك ئىلاھىي بې-شارەت بولۇپ قالسا بىر گەپ. بولمىسا ھەرقانچە ياۋروپا - ئامېرىكىنىڭ ئىلمىي نۇجۇمى ۋە ياپونىيە خاراكتېر شۇناسل-رىنىڭ ئاسمان جىسىملىرى بىلەن ئىنساننىڭ قان تىپى ۋە مۇچىلىنى بىرلەشتۈرۈپ ئېلىپ بارغان تەتقىقات رىسالىسى بولۇشتىن قەتئىينەزەر، يۇلتۇزلارنىڭ مەۋجۇتلۇق سىرى بىلەن ئىنساننىڭ تەقدىر - قىسمەتلىرى ئوتتۇرىسىدىكى مۇ-ناسىۋەتنى بىلىش ئۇنداق ئاددىي ئوڭاي ئىش ئەمەس. ئا-لەمدە ئىنساننىڭ ئەقلى ئىقتىدارى يېتىدىغان ئىشلار بول-دۇ. رېئاللىق ۋە مەلۇم زامان بىلەن چەكلىنىپ قالغۇچى ئەقلى ئىقتىدار يەتمەيدىغان ئىشلار بولىدۇ. ئىتتىقاد مەس-لىلىرىدە قەلب دەۋرۋازىسى ئېچىلمىغان ئالىم، پەيلاسوپلار-نىڭ ھەرقانچە ئەقلى قۇۋۋىتى ئۆتكۈر بولسىمۇ، ئۇنىڭ مەۋھۇم دۇنياغا ئائىت سىر ۋە ھېكمەتلەرنى مۇكەممەل بى-لەشنى ناتايىن. شۇنى بىلىش كېرەككى، نادان، خۇراپاتلىق بىزدىلا ئەمەس، باشقا مىللەتلەردىمۇ مەۋجۇت. تەرەققىي تاپقان مىللەتلەر نېمىلا دېسە ھەقىقەت بولۇۋەرمەيدۇ. توغرا، ئاسمان جىسىملىرى بىلەن ئىنساننىڭ تەقدىر - قىس-مەتلىرىنىڭ مۇناسىۋىتى بولۇشى مۇمكىن. ئەمما ئۇنىڭ ئىن-ساننىڭ قان تىپى ۋە مۇچىلى بىلەن بىرلەشتۈرۈپ بايان قى-لىشنىڭ ماھىيەتلىك باغلىنىشى نەدە؟ ئۇنىڭ قانچىلىك ئىلمىي ئاساسى بار؟ قېنى بۇنى كىم ئىسپاتلاپ پۈتۈن ئىن-سانىيەتنى قايىل قىلغۇدەك ئەمەلىي پاكىتلارنى ئوتتۇرىغا قويالىدى؟ ھەممىگە چۈشىنىشلىك ئاددىي بىر گەپ، ھازىر دۇنيادا كۆپىنچە قوۋملار مىلادىيە كالېندارىنى قوللىنىۋات-دۇ. يېقىنقى زاماندىن قارىغاندا، يۇلتۇز تۈركۈمى ۋە مۇچەل بىلەن ئىنساننىڭ خاراكتېر - ئادەتلىرى ھەققىدىكى گەپلەر دەل مىلادىيە كالېندارىدىكى يىل، ئاي، كۈنلەرنىڭ نامى ۋە ھېسابىغا مۇناسىۋەتلىك ھالدا پەيدا بولغان. ئۇ-داقتا مىلادىدىن بۇرۇنقى كىشىلەرنىڭ مۇچىلى ۋە خاراكتېر ئادىتىنى قانداق چۈشەندۈرىمىز؟ يىل، ئايلىرىنىڭ ھېسابى

بېلىق يىللىقلار ئۇندىقەي»، «ئەسەد يۇلتۇز تۈركۈمدىكى-
لەر بىلەن يولۋاس يىللىقلار مۇندىقەي»... دەيدىغان ئا-
ساسىز جۇراشلارغا ئىشىنىپ كېتىش مېنىڭچە تازا ئىشەنچ-
لىك ۋە توغرا ئەقىدە ئەمەستۇر. بىر ئادەمنىڭ تەقدىرى-
قىسمەتلىرىنى ئاسماندىكى مەۋھۇم يۇلتۇز، قان تىپى، مۇ-
چىلى ۋە تۇغۇلغان كۈنىگە قاراپ ئەمەس، بەلكى، ئۆزى-
مىزنىڭ بىلىش دائىرىسى بويىچە ئۇنىڭ روھى ماھىيىتى،
ئىدىيەسى، نىيىتى ۋە ئەمەلىي ئىش - ھەرىكىتىگە بېقىپ
چۈشىنىمىز ۋە باھا بېرىمىز. ھەم شۇ بويىچە كۆرمىش ئاقى-
ۋەتلىرىنىڭ سەۋەب ھالقىلىرىنى ئىزلەيمىز. «مەن» دىن ئى-
بارەت پۈتكۈل ئالەمنىڭ سىر - ئەسرارىنى ئۆزىگە مۇجەس-
سەم قىلىپ تۇرغان تىرىك جاننىڭ تۈپكى تەلەپ - خاھىش-
لىرىنى ئۇنتۇپ، كالىمىزنى خىيالىي دۇنياغا غەرق قىلىۋې-
تىپ، ئاسمانغا قاراپ ۋە بىر قىسىم بىلەرمەن كاززاپلارنىڭ
مۇغەمبىرانە پاراڭلىرىغا قۇلاق سالىق ئۆزىمىزنى تاپالماي
سەپسەتە تۇمانلىرى ئارىسىدا ئېزىپ قالمىز.

ئىزاھات

- [1] «دىۋانۇ لۇغەتت تۈرك»، 1 - توم، 449 - ، 452 - بەتلەر.
- [2] ئىمىن تۇرسۇن «نورۇزنامە» شىنجاڭ ياشلار - ئۆسمۈرلەر نەشرىياتى 2001 - يىلى 1 - ئاي نەشرى.
- [3] «مۇچەل ھەققىدە قىزىقارلىق پاراڭ».
- [4] «بېلىق يىلى» شىنجاڭ ياشلار - ئۆسمۈرلەر نەشرىياتى، 2003 - يىلى 2 - ئاي 2 - نەشرى، 1 - بەت.
- [5] «12 مۇچەل ھەققىدە قىزىقارلىق پاراڭ».
- [6] «يولۋاس يىلى» شىنجاڭ ياشلار ئۆسمۈرلەر نەشرىياتى 2003 - يىلى 2 - ئاي 2 - نەشرى 1 - بەت.
- [6] يۇقىرىقى كىتاب 54 - بەت.

ئاپتور: پەيزاۋات ناھىيە قىزىلبويى يېزا تۆۋەنكى ئاپپاغوجا كەن-
تىدىن.

مىلادىيە كالىپندارغا توغرىلاشمايدىغان باشقا كالىپندارنى
قوللانغۇچى مىللەتلەرنىچۇ؟! ئەجىبا ھاياتلىق دۇنياسى تە-
رەققى قىلىپ دەل شۇ مىلادىيە يىلى نامغا كېلىپلا ئاسمان
جىسىملىرى، يىل، ئاي، كۈن، مۇچەل، ئىنساننىڭ قان
تىپى ۋە خاراكتېر ئادىتى قاتارلىقلارنىڭ ھەممىسى ئۆزئارا
زىچ باغلىنىپ ئەنە شۇنداق ئىشەنچلىك ھۆكۈم قىلغۇدەك
قانۇنىيەتلىك بىر قېلىپنىڭ ئىچىگە كىرىپ قالغانمۇ؟!
بۇنداق بولۇشى مۇمكىنمۇ؟ شۇنى بىلىش كېرەككى، ئىن-
ساننىڭ خاراكتېر، ئادەت، قىياپەت ۋە باشقا ماددى ۋە مە-
نئى سۈپەتلىرىنىڭ كۆپىنچىسى ئەجداتلىرىدىن كەلگەن.
ئۇ يەنە داۋاملىشىپ كەلگۈسى ئەۋلاتلارغا ئۇلىشىدۇ.
ئەگەر ئىنسانىيەت دۇنياسىدا بىر ئاقىل باشلامچى چىقىپ
مىلادىيە كالىپندارنى ئەمەلدىن قالدۇرۇپ، ئۇنىڭدىنمۇ
توغرا ۋە ئىلغار بولغان كالىپنداردىن بىرنى ئوتتۇرىغا
قويۇپ كىشىلەر ئۇنى ۋاقىت ھېسابى قىلسا؛ ئۇ چاغدا
ئاسمان جىسىملىرى بىلەن يىل، ئاي، كۈنلەرنىڭ نامىغا
باغلانغان ئىنساننىڭ خاراكتېر - ئادىتى ۋە مۇچىلى ھەققى-
دىكى گەپلەرنىڭمۇ ھەممىسى ئاغدۇرۇلۇپ قۇرۇق سەپسە-
تە پاراڭغا ئايلىنىپ قالمايدۇ! ... تارىخنىڭ تەرەققىيات
يۈزلىنىشىدىن قارىغاندا ئۇ خىل ئېھتىماللىقنىمۇ يوق دېگىلى
بولمايدۇ. چۈنكى ئىنسانلار جەمئىيىتى ھامان توغرا بىلىش
ۋە مۇكەممەللىككە قاراپ ئىلگىرلەيدۇ. شۇڭا، «مانچىنچى
ئاينىڭ مۇنچىنچى كۈنى تۇغۇلغانلار پالانى يۇلتۇز تۈركۈ-
مىگە تەۋە بولىدۇ»، «مانچىنچى ئاينىڭ مۇنچىنچى كۈنى
تۇغۇلغانلار پۇستانى يۇلتۇز تۈركۈمىگە تەۋە بولىدۇ»،
«چاشقان يىللىقلار ۋە A قان تىپى»، «يىلان يىللىقلار ۋە
AB قان تىپى»، «ئات يىللىقلار ۋە O قان تىپى»،
«ياچاق يۇلتۇز تۈركۈمدىكىلەر ئۇنداق بولىدۇ»، «چايان
يۇلتۇزلۇقلار مۇنداق بولىدۇ»، «تارازا يۇلتۇزلۇقلار بىلەن

بۇ ساننىڭ ئەسەرلىرى «شىنجاڭ گېزىتى» باسما ئىشلىرى مەركىزى ئۇيغۇرچە كومپيۇتېر بۆلۈمىدە تىزىلدى؛ بۇ ساننىڭ تەكلىپلىك تەھرىرى: ئايگۈل ئەمەت؛ كور-
رېكتورى: رەنا ئەمەت؛ مۇقاۋا ۋە قىستۇرما سۈرەتلەرنى ئىشلىگۈچى: مەريەمگۈل ئىددى-
رىس (تەكلىپلىك)، بەنچىك: ئىسھاقجان ئىبراھىم قاراتېكىن (تەكلىپلىك).

مۇئەللىم خاتا قىلىشىز

(1)

بيولوگىيە دەرسى ئۆتۈلۈۋاتاتتى، ئاخىرقى رەتتە ئىككى ئوقۇغۇچى بېشىنى ئۈستەلگە قويۇۋېلىپ كۇسۇر-لىشىپ، دەرسكە زادى دىققەت قىلمايۋاتاتتى، ئەتراپتىكى بىر نەچچە ئوقۇغۇچىمۇ بۇ ئىككىيلەنگە قاراپ كۈلۈشەتتى. مۇئەللىم دەرسنى توختىتىپ ئىككىيلەنگە دېدى:

— بېشىڭنى كۆتۈر! ئۇخلايدىغان ۋاقىت ئەمەس، ھازىر... نېمە دەپ پاراڭ سېلىشىۋاتىسەن؟

ئىككىسى بۇ گەپ بىلەن بېشىنى كۆتۈرۈپ بىر - بىرىگە مەنىلىك قاراپ قويۇشتى، مۇئەللىم دەرسنى داۋاملاشتۇردى. بىر چاغدا چۈشەنمىگەن جايلارنى سوراشقا ئىجازەت بېرىلدى.

— مۇئەللىم، مېنىڭ سوئالم بار! — بايقى ئىككى بالىدىن بىرى قول كۆتۈردى.

— ھە... قېنى، سورا، — دېدى مۇئەللىم سەل تەمتىرىگەندەك بولۇپ.

— توخۇ ئاۋۋال پەيدا بولغانمۇ، تۇخۇم ئاۋۋال

پەيدا بولغانمۇ؟ — بالىلاردىن بىرىنچىسى سورىدى.

مۇئەللىم نېمە دەپ جاۋاب بېرىشنى تېخى ئويلاپ بولغۇچە، مۇئەللىمنىڭ جاۋابىنى كۈتمەستىن، ئىككىنچىسى سۆز باشلىدى:

— ئەلۋەتتە توخۇ ئاۋۋال پەيدا بولغان، كالۋا! دەرس سۆزلىسە ئۇخلاپ ئولتۇرسەن، شۇنىمۇ بىلىمەيدىسەن مانا... —

— ئەمەسە ئۇ توخۇ قايسى تۇخۇمدىن چىققان؟ سەنمۇ دۆتكەنسەن... —

— ئۇ تۇخۇمنى توخۇ تۇغمىسا نەدىن كەپقالغان؟... —

ئىككى بالا ئوچۇقتىن - ئوچۇق چاڭچىلە قويۇۋاتاتتى. مۇئەللىم بۇنداق سوئاللارنىڭ چىقىشىنى زادىلا كۈتمىگەن بولغاچقا تەمتىرەپ قالدى. سىنىپتا كۈلكە كۆتۈرۈلدى. مۇئەللىم مىڭ جاپادا ئوقۇغۇچىلارنى تىنچلاندۇرۇپ، گۇرۇپپىلار بويىچە مۇزاكىرىگە تەشكىللەپ قويۇپ، ئاستا بۇ ئىككى بالىنىڭ قېشىغا كەلدى ۋە پەس

— مۇئەللىم، تۇراقلىق توك مەنبەسىنىڭ ئورنىغا ئۆزگىرىشچان توك ئىشلەتسەك نېمىشقا بولمايدۇ؟
— ھە... تۇراقلىق توك بىلەن ئۆزگىرىشچان توكنىڭ پەرقىنى فىزىكا دەرسىدە ئۆگەنمىگەنمۇ؟ فىزىكا دەرسىدە نېمە ئىش قىلغان؟ مۇشۇنچىلىك نەرسىنى ئۆگەنمەي... ھەرقايسىلىك ئاتا-ئاناڭ تېپىپ بەرگەن تەييار ناننى يەپ، مەكتەپكە نېمە دەپ كېلىشىسەن ئۆگىنىش قىلماي؟... — مۇئەللىم بىر ھازا قاينىغاندىن كېيىن پەس-كويغا چۈشۈپ سۆزىنى داۋاملاشتۇردى. جۈرئەتلىك رەك ئوقۇغۇچىدىن بىرى يەنە سورىدى:

— مۇئەللىم، بىز بىلىۋالايلى دەپ سوراۋاتىمىز، سىلى بىلگەندىن كېيىن چۈشەندۈرۈپ ئۆتۈپ كەتسە، ئۆگەنگىنىمىز تەكرار بولۇپ قالسا ياخشى ئەمەسمۇ؟
مۇئەللىمنىڭ چىرايى تېخىمۇ سەت تۇرۇلدى، چۈنكى، بايا ئوقۇغۇچىلارنى تىللاۋاتقاندىلا، ئۆزىنىڭمۇ بۇ سوئالغا ئېنىق بىر نېمە دېيەلمەيدىغانلىقىنى ھېس قىلىپ ئۈلگۈرگەن، شۇڭا ئاچچىقلاپ ئۆتۈپ كېتىپ سوئالدىن قۇتۇلماقچى بولغانىدى:

— كۆتۈرۈشە بۇنداق تۈكى يوق گەپلىرىڭنى!
ئاناڭ بىلەن داداڭغا بېرىپ دەپ بەر! مېنى بوزەك تاپ-مەنمىكىن دەپ خام خىيال قىلىشما، چوڭ شەھەردە ئۈن-ۋېرسىتىپتا ئوقۇپ، سېنىڭدەككىن نەچچىنى كۆرۈپ ما مۇنبەرگە چىققانمەن! قاندىقىڭنىڭ گېپى بولسا تېتى-مەن!...

بۇ گەپ بىلەن دەرسخانىنىڭ ئىچى شۇنداق جىمپ كەتتىكى، كارىدوردا چۈن ئۇچسىمۇ ئاڭلىناتتى...
مۇئەللىم مەغرۇرانە قىياپەتتە دەرسنى داۋاملاشتۇردى.

(5)

بىر ئوقۇغۇچىنىڭ مۇئەللىمگە يازغان خېتى:
سالام مۇئەللىم، ئالدى بىلەن تېنىڭىزگە سالامەتلىك، ئائىلىڭىزگە خاتىرجەملىك تىلەيمەن.

بىز بىر قانچە ساۋاقداش ئويلىنىپ، ئاخىر سىزگە بۇ خەتنى يېزىشقا جۈرئەت قىلدۇق. سىزنىڭ بىز ئۈچۈن دەرسنى بەكمۇ ياخشى ئۆتۈپ بەرگىنىڭىزگە رەھمەت ئېيتىمىز. بەزى مەزمۇنلارنى تەكرار سۆزلىشىڭىزمۇ يەنىلا چۈشىنەلمەسەك، سىز يەنە تېرىكمىدىڭىز، دەرسكە

ئاۋازدا دېدى:

— ئۇكام، زادى دېيىشمەسەڭلار بولمايدىغان گەپ-پىڭلار بولسا پەس ئاۋازدا دېيىشمەسەڭلار بولىدۇ، بېشىڭ-لارنى قويۇۋېلىپ ئۇخلىساڭلارمۇ سىلەرنىڭ كۆزۈڭلارغا كىرىۋالمايدىمۇ؟ مەنمۇ سىلەرنى ئاينىغاندىن كېيىن، سە-لەر مۇ مېنى ئاياڭلار.

مۇئەللىمنىڭ بۇ مۇئامىلىسىدىن ھۇزۇرلانغان ئىككىلەن كېرىلىپ قاراپ قويۇپ، يەنە ئۈستەلگە بېشىنى قويۇپ ئۆز پارىڭغا چۈشۈشتى...

(2)

— بۈگۈن ئەجەب كۆپ نەرسە سېتىۋاپسەنغۇ، داداڭ كۆپ پۇل بەردىما؟ تېپىۋالدىڭمۇ يە! مېنىمۇ شېرىك قىلارسەن؟!

— ياقەي، xx مۇئەللىم ئەكرىپ بېرىشكە بۇيرۇغا-ندى.

— ئاچقىنا قېنى، نېمىلەر باركىن؟

— تاماكا، قىزىل چاي، يەنە سوپۇنمۇ بار.

— «شۆلىيەن» ماركىلىق تاماكىكەن - ھە!

— نېمە بولدى؟

— بىزنىڭ مۇئەللىم «خوڭخې» ماركىلىق تاماكا چىكىدۇ.

...

(3)

ماتېماتىكا دەرسى ئۆتۈۋاتاتتىم، بىر ئوقۇغۇچىنىڭ (شۇ سىنىپنىڭ ئۆگىنىش ھەيئىتى) باش كۆتۈرمەي بىر نەرسە يېزىۋاتقىنىنى بايقاپ قالدۇم. چاندۇرماي بېرىپ قارىسام، يېزىۋاتقىنى سىياسەت كونسېيك ئىكەن، ھوي! بۇ ئوقۇغۇچىلار كونسېيكى ئەمەس، ئوقۇتقۇچىلارنىڭ دەرس تەييارلىق كونسېيكىغۇ!... قولۇمغا ئېلىپ كۆرۈپ تېخىمۇ ھەيران بولدۇم. چۈنكى يېرىم مەۋسۇم-لۇق دەرس تەييارلىقىنىڭ ھەممىسى دېگۈدەك مۇشۇ ئوقۇغۇچىنىڭ پوچىركىسى ئىدى.

(4)

خىمىيە دەرسى، ئوقۇتقۇچى مەلۇم تەجرىبە قۇرۇل-مىسى ئۈچۈن كېتەرلىك ماتېرىياللارنى چۈشەندۈرۈۋاتاتتى. تەجرىبە ئۈچۈن 12 ۋولتلىق تۇراقلىق توك مەنبەسى كېرەك بولاتتى. ئوقۇغۇچىلاردىن بىرى سوراپ قالدى:

نەش ئۈچۈن ئەمەس، كۈن ئۆتكۈزۈش، مەجبۇرىيەت مائارىپىنىڭ يىل چېكىنى توشقۇزۇش ئۈچۈن كېلىۋاتقاندا... دەكلا!... باشقىلار بىزنى شۇنداق كۆندۈرۈپ قويدى. ئەمدى سىزگە دېمەكچى بولغىنىمىز، مەكتەپنى 18 پاي چاقلىق چوڭ يۈك ماشىنىسىغا ئوخشاش، ھەر بىر چاققا ئاز بولسىمۇ ھەرىكەتلەندۈرگۈچ كۈچ بولسا ماشىنا كاتاڭدىن چىقىدۇ. سىز بىر پاي چاق قانچە كۈچسىز ئىكەنلىكىڭىز، باشقا چاقلار خۇددى تورمۇزدەك ئېسىلىۋالغان ئەھۋال ئاستىدا، سىز قانچە تىرىشىشىڭىز، بۇ زايە كېتىدۇ. شۇڭا يەنە دەيدىغىنىمىز، ئۆزىڭىزنى چارچىتىۋالماڭ. سىزنىڭ داۋاملىق بىزنىڭ سىنىپقا دەرس ئۆتۈپ بېرىشىڭىزنى ئۈمىد قىلىمىز، بىر قانچە كەپسىز بالىنىڭ ئەسكەلىكىنى كۆڭلىڭىزگە ئالماڭ. ھۆرمەت بىلەن: ...

دېققەت قىلمىساق چىرايلىق گەپ بىلەن دېققىتىمىزنى يەنە قىشقا تىرىشىشىڭىز، ھەتتا قەستەن چىشىڭىزغا تەگمەكچى بولساقمۇ ئاچچىقلانمىدىڭىز، بىزگە نەقەدەر كۆيۈندىڭىز. سىزنىڭ بىلدۈرۈش ۋە ئىنتايىن تەسىرلەندۈرۈش. سىزنىڭ كۈتكەن يېرىڭىزدىن چىقالمىغىنىمىز ئۈچۈن بەكمۇ ئەپسۇسلىنىمىز. بىز ھەممە دەرس ئوقۇتقۇچىسىڭىزنىڭ ئۆز دەرسىنى سىزگە ئوخشاش ئەستايىدىل ئۆتۈپ بېرىشىنى خالايتتۇق. لېكىن، بىر قىسىم ئوقۇتقۇچىلار دەرسكە كېلىپ چىكىپ كىرىشكە، ھەتتا دەرس قالدۇرۇشقا باھانە ئىزدەپلا تۇرىدۇ، دەرسكە ئۆزى ياخشى تەييارلىق قىلمىغانى ئاز دەپ، يەنە بىزنى تىللايدۇ، دەرس ۋاقتىدا نېمە ئىش بولسا بىزدىنلا كۆرىدۇ. شۇنىڭ بىلەن بىزمۇ ئوقۇتقۇچى بىلەن قارىشىشىپ، ئېغىز غېرىچلاپ كۆنۈپ قاپتىمىز. دەسلەپ سىزنىڭ ياخشى كۆڭلىڭىزنى چۈشەنمەي رەنجەتتە قويمىغان بولساق كەچۈرۈڭ. بىزنىڭ ئەھۋالىمىزنى سىزمۇ كۆردىڭىز، ئولتۇرۇشىمىز مۇشۇ، مەكتەپكە ئۆگە.

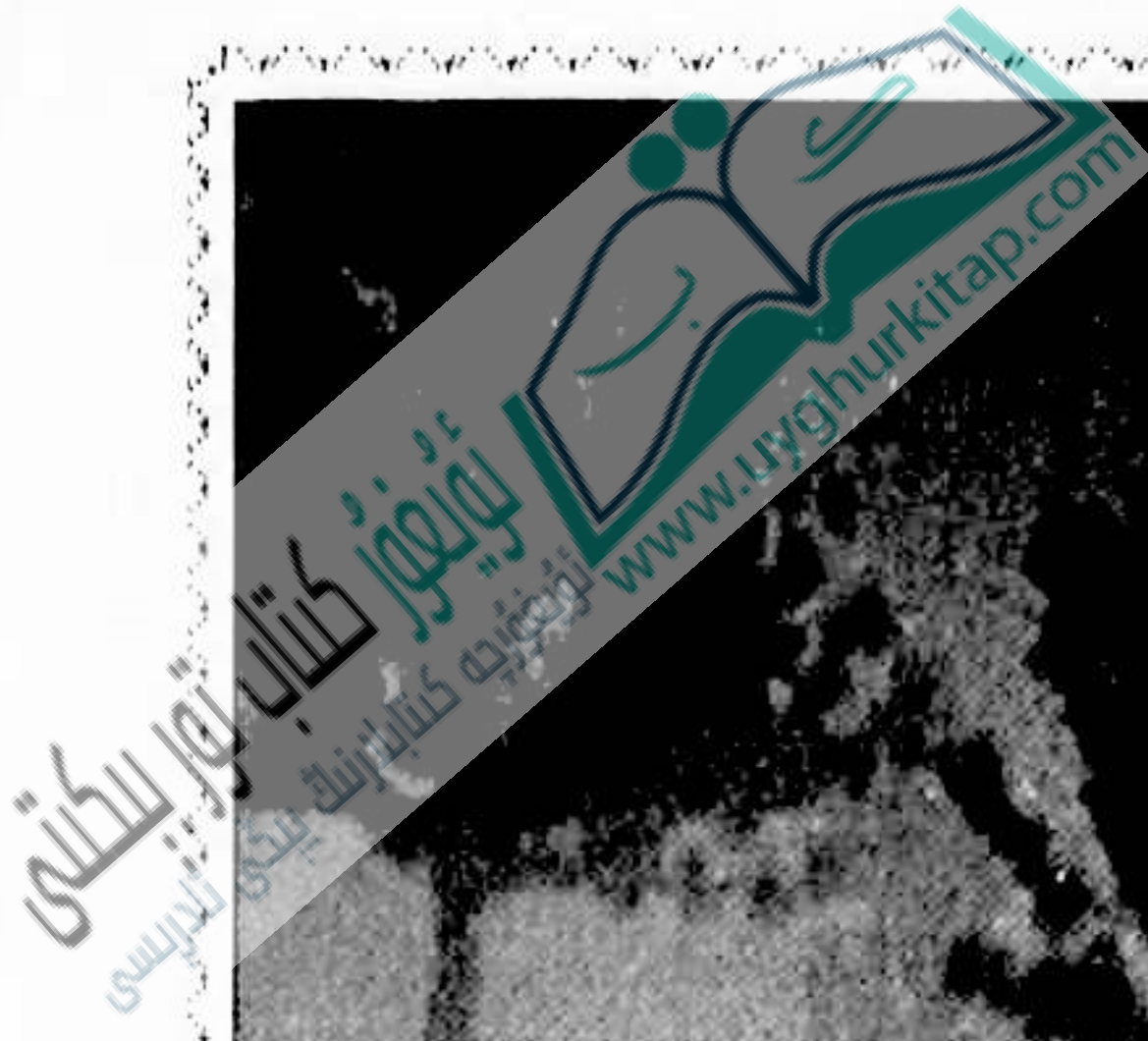
ئاپتور: شىنجاڭ يېڭىسار ناھىيە سۆڭەت يېزا ئوتتۇرا مەكتەپتە ئوقۇتقۇچى

جىددىي ئاگاھلاندۇرۇش

«شىنجاڭ مەدەنىيىتى» ژۇرنىلىدا ئېلان قىلىنغان ھەرقانداق ئەسەرنىڭ قايتا نەشر قىلىش ھوقۇقى پەقەت ژۇرنال تەھرىراتىغا خاس. ھەرقانداق ئورۇن ۋە شەخسنىڭ ھەرقانداق شەكىلدە (ئاۋازلىق ئەسەر ئىشلەش، تورغا چىقىرىش، توپلام تۈزۈش ۋە باشقىلار) تەھرىراتىمىزنىڭ رۇخسەتسىز قايتا نەشر قىلىشىغا بولمايدۇ. ئەگەر شۇنداق ئەھۋال بايقالسا قانۇنىي جاۋابكارلىقى سۈرۈشتۈرۈلىدۇ. ژۇرنال تەھرىراتىمىز «شىنجاڭ مەدەنىيىتى» دەپ ئېلان قىلىنغان ئەسەرلەرنىڭ ئاپتورلۇق ھوقۇقى ۋە قايتا نەشر قىلىنىش ھوقۇقىنى قانۇنغا تايىنىپ قوغدايدۇ. بۇ جەھەتتىكى قانۇنسىز قىلمىشلارنى پاش قىلغۇچىلارغا تەھرىراتىمىز ماددىي ۋە مەنئىي جەھەتتىن رەھمەت ئېيتىدۇ.

«شىنجاڭ مەدەنىيىتى» ژۇرنىلى تەھرىراتى

لۈكسپەك

(ھېكايە)

شۇڭا، كادىردىن تارتىپ ئاۋام پۇقراغىچە، بايۋەتچىدىن تارتىپ گادايفىچە بۇ بازارغا كېلىپ نەرسە - كېرەك سېتىۋالمايدىغىنى، بازارنى تاماشا قىلمايدىغىنى يوق ئىدى. بازار سەھەردىن تارتىپ قاش قارايفىچە قاينام - تاشقىنلىق كەيپىيات ئىچىدە قىزغىن داۋام قىلاتتى.

بۈگۈن يەكشەنبە، بازار بولىدىغان كۈن ئىدى. ئۇششاق سېتىقچىلار كۈن بىلەن تەڭ بازار بولىدىغان چوڭ يولغا كېلىشىپ، يولنىڭ ئىككى يېقىدىن ئورۇن ئىگە - لەشتى. كۈن نەيزە بويى ئۆرلىگەندە، توپ - توپ كىشى - لەر بازارغا ئېقىپ كىرىپ، مال تۈرلىرى ئاۋۇپ، بازار بىر - دىنلا قاينام - تاشقىنلىققا چۆمدى. قارىغاندا بۈگۈنكى بازار ئىلگىرىكى بازار كۈنلىرىدىنمۇ بەكرەك قىزىدىغاندەك قىلاتتى. چوڭ يولغا سېمونت ياتقۇزۇلغان بولسىمۇ، بازار - دىن سۇس توپا - تۇمان ئۆرلەيتتى، تىقما - تىقما ئادەملەر ئارىسىدىن ئۇياقتىن - بۇياققا ئۆتۈشمۇ تەسكە توختايتتى. ساتقۇچىلار بىلەن ئالارمەنلەرنىڭ بىر - بىرىگە يول قويماي باھا تالىشىپ سۆزلىشىۋاتقان ئاۋازلىرى مىڭلىغان قۇشقاچلارنىڭ ۋىچىرلاشقىنىغا ئوخشاش، كىشىنىڭ قۇلاق - مېڭىسىنى يەيتتى.

كاستۇم - بۇرۇلكا كىيىشىپ، ئاياغلىرىنى مايلاپ پار -

شەنبە - يەكشەنبە كۈنلىرى شەھىرىمىزنىڭ دېھقانلار بازىرى باشقىچە قىزىپ كېتىدۇ. بەزىلەر بۇ بازارنى «ئەسكى - تۈسكى» لەر بازىرى ياكى «پىت بازىرى» دەپمۇ ئاتايدۇ. بازار شەھەر ئايلانما چوڭ يولنى نۇقتا قىلىپ قۇرۇلغان بولۇپ، شەھەر پۇقرالىرىنىڭ نەرسە - كېرەك سېتىۋېلىشىغىمۇ، دېھقانلارنىڭ ئۆزى ئىشلەپچىقارغان مەھسۇلاتلىرىنى سېتىپ چىقىرىشىغىمۇ قولايلىق ئىدى. بازاردىن توخۇ سۈتىدىن باشقا ھەممە نەرسىنى تاپ - قىلى بولىدۇ، دېسەك ئارتۇق كەتمەيتتى. دەرۋەقە بازار بولغان كۈنلىرى دېھقاننىڭ بۇغداي - قوناق، ئوتياشلىرى، باغۋەننىڭ مېۋە - چۈبلىرى، گەزمالچىنىڭ ئەرزان باھا - لىق رەختلىرى، يەنە توخۇ - توشقان، ئىت - مۈشۈك، كونا - كىيىم - كېچەك، ئىككىنچى قول ئائىلە جابدۇقلىرى... بازار بولىدىغان كەڭرى يولنىڭ ئىككى تەرىپىگە تولۇپ كېتەتتى. بازار بولىدىغان يولنىڭ 50 قەدەمچە نېرىسىغا جايلاشقان كىچىك دۇكانلاردا سامسېچى، مانتىچى، لەڭ - مەنچى، لەڭپۇڭچىلارنىڭ خېرىدارلىرى ئۈزۈلمەيتتى.

غان گەپكەن، — دېدى ئۇچىسىغا تۈركىيە كاستۇم - بۇ- رۇلكىسىنى قاتۇرۇپ كىيۋالغان، كىرىپنىڭ تىكىندەك يىرىك بۇرۇتلۇق بىرەيلەن، — بازاردىكى مۇنۇ ئادەم- لەرگە قاراڭلار، ئالارمەندىن ساتارمەن جىق، پۇل تېپىش- نىڭ تەسلىكى، ھەي...

— ئۇنى بىر دېمە، دېھقان بولۇپ قالغان بولساق، بىزمۇ بىكار تۇرمايتتۇق، — دېدى سېمىز بىرەيلەن بېش- نى چايقاپ، — مۇشۇ بازاردا توپا سۈمۈرۈپ، ئاپتاپقا قا- لىنىپ بىر نەرسە سېتىپ ئولتۇرمايتتۇق تېخى، خۇدا ساقل- سۇن شۇ كۈنلەرنى...

— توغرا دەيسەن، راست دەيسەن، — دېدى بويىنى غازنىكىدەك ئۇزۇن، ئورۇق بىرەيلەن دەرھال گەپ قېتىپ، — مائاشلىق بولۇپ قالغىنىمىز بىزنىڭ بەختىمىز. خۇداغا شۇكۇر، دېھقان بولۇپ قالماپتىمىز.

— مەيلى دېھقان بولايلى، مەيلى كادىر بولايلى، ھالال نان يېگەنگە يەتمەيدۇ، — يېسىسۇپلەك سېتىۋاتقان دېھقان ئۇلارنىڭ سۆزىگە نارازى بولغان كەيپىياتتا سۆز قاتتى، — مانا مەن دېھقان بولۇپ قالغىنىمغا قىلچىمۇ ئۆ- كۈنمەيمەن. دېھقاندىكى ئۇلۇغ، دېھقاندىكى ئاق كۆڭۈل ئادەم يوق جاھاندا، دېھقاندىكى...

— ۋاي - ۋۇي ئاكا، — دېدى يەنە بىرەيلەن دېھقان. نىڭ گېپىنى تارتىۋېلىپ، — ئۇلۇغ، ئاق كۆڭۈل دېگەن گەپلەر ھازىر قالدى. نەپ ئۈچۈن نېمىنى قىلمايدۇ بۇ كىشىلەر...

باشقىلارمۇ گەپكە قېتىلىشتى.

— ئاق كۆڭۈل ئادەم زىيان تارتىدىغان زامان بۇ!
— دېھقاننى ئۇلۇغ دەيمىز، لېكىن، كىمىنىڭ دېھقان بولغۇسى كېلىدۇ؟

— راست دەيسەن، دېھقاندىكى بىچارە يوق.

دېھقان ئۇلارنىڭ گېپىگە مىيىقىدا كۈلۈپ قويدى. شۇ ئارىدا ئاددىي كىيىنگەن، بۇغداي ئۆلك بىر ئايال خېرىدار كېلىپ دېھقاندىن يېسىسۇپلەك سېتىۋالدىغانلىقىنى ئېيتتى. ھەممەيلەن ئايالغا قاراشتى. ئايال بىر نەچچە جۈپ كۆزنىڭ قارىشىدىن بىردىنلا خۇدۇكسىرەپ، تەمتىرەپ قالغاندەك بولدى. ئايالنىڭ ئەپتىدىن جاپا تارتقانلىقى چىقىپ تۇراتتى. دېھقان بىر نەچچە تۈپ يېسىسۇپلەكنى سولياۋ خالتىغا سېلىپ تارازلىمايلا ئايالنىڭ قولىغا تۇتقۇز دى.

— ئالسلا، سىزدىن پۇل ئالمايمەن، — دېدى

قىرىتىۋېتىشكەن بىر نەچچە ئادەم بازارغا كېچىكىپەرەك كېلىشتى. دە، بازارنىڭ بىر بۇرجىكىدە بىر دەم پاراڭلاشقاچ تۇرۇپ قېلىشتى. ئۇلارنىڭ تەمكىن ۋە مەغرۇر قىياپىتىدىن بازارغا نەرسە - كېرەك سېتىۋالغىلى ئەمەس، بەلكى بازار- نى تاماشا قىلغىلى، بازاردىكى ئۆزگىرىشلەرنى كۆرگىلى كەلگەنلىكى چىقىپ تۇراتتى. ئۇلار ئۇياق - بۇياققا بويۇد- داپ قارىشۇۋەتكەندىن كېيىن، كىشىلەر ئارىسىدىن قىستى- لىشىپ ئۆتۈپ، بازارنىڭ بىر بۇرجىكىدىكى بەسەي سېتى- ۋاتقان چوڭ ياشلىق بىر دېھقان ھارۋىسىنىڭ يېنىغا كېلىپ توختاشتى. بۇ يەر سەل دۆڭرەك بولغاچقا بازارنى كۆزد- تىشكە، تاماشا قىلىشقا ئەڭ مۇۋاپىق جاي ھېسابلىناتتى. يېسىسۇپلەك سېتىۋاتقان دېھقان ئۇلارغا قاراپ سالام بەردى، ھېلىقى كىشىلەرمۇ دېھقانغا باشلىرىنى بىلىنەر - بى- لىنمەس لىڭشىتىپ قويۇشتى. دېھقان ئۆز ئىشىغا چۈشۈپ كەتتى. يېسىسۇپلەك سېتىۋاتقان دېھقاننىڭ ساقل - بۇرۇتى كىرىپنىڭ تىكىندەك ئۆسۈپ كەتكەندى، دوپپىسىنىڭ گىرۋىكىدىن كۆرۈنۈپ تۇرغان چاچلىرىغا ئاق سانجىغان بولۇپ، چىرايىدىن ئاق كۆڭۈللۈكى ۋە سەمەمىيلىكى چىقىپ تۇراتتى. ئۇ بىرەر خېرىدارنىڭ كېلىشىنى كۈتۈپ ھېلىدىن - ھېلىغا ئەتراپىغا تەلمۈرۈپ قارايتتى. ھېلىقى بىر نەچچە ئادەم تاماكا چېكىشكە چ ئۆزئارا قىزغىن پاراڭغا چۈشۈپ كېتىشتى. ئۇلارنىڭ سالاپەتلىك، زىيالىي سۈپەت تەقى - تۇرقىدىن، گەپ - سۆزلىرىدىكى ئۆزىنى تۇتۇۋېد- لىشىلىرىدىن كاتتا ئىدارە - ئورگانلاردا خىزمەت قىلىد- غان، ھەتتا كىچىكرەك بولسىمۇ بىرەر ئەمەل - مەنەسپ تۇتۇشقان خىزمەتچىلەر ئىكەنلىكىنى بىلىۋالغىلى بولاتتى. يېسىسۇپلەك سېتىۋاتقان دېھقان خېرىدار كۈتكەچ بۇ كىش- لەرنىڭ گېپىنى تىڭشاپ تۇراتتى. گاھ - گاھ ئۇلارنىڭ پا- راڭلىرىغا گەپ قىستۇرۇپمۇ قويايتتى. ھېلىقى كىشىلەر با- زاردىكى ئاغزى - ئاغزىغا تەگمەي خېرىدار چاقىرىۋاتقان، ھاللىرىنى ماختىشىۋاتقان ئۇششاق سېتىقچىلارغا، ئۇياق - بۇياققا ئالدىراش ۋە جىددىي ئۆتۈشۈپ تۇرۇشقان ھەر بىر كىشىگە قىزىقىنىپ قاراپ قويۇشاتتى. بەزى كىشىلەر- نىڭ قوللىرىغا كۆتۈرۈۋېلىشقان، ئۆشنىسىگە ئارتىۋېلىشقان نەرسىلەرنىڭ جىقلىقىدىن، بۇ نەرسىلەرنى ساتىدىغانلىقىنى ياكى سېتىۋالغانلىقىنى بىلگىلى بولمايتتى، دەرۋەقە بازار قىزىپ كەتكەندە، كىمىنىڭ ساتقۇچى كىمىنىڭ سېتىۋالغۇچى ئىكەنلىكىنى پەرق ئېتىش ھەقىقەتەن تەسكە توختايتتى.

— ئادەمنىڭ ھاياتى پۇل، پۇل دەپلا ئۆتۈپ كېتىدۇ.

كۆرىدىغان كىشىلەر ئاز ساندا...

ئۇلار يەنە ھازىرقى كىشىلەرنىڭ خۇي - پەيلىنىڭ ئو - ساللىشىپ كېتىۋاتقانلىقىدىن، جەمئىيەتنىڭ كۈندىن - كۈنگە بۇزۇلۇپ كېتىۋاتقانلىقىدىن قاقشىشىپ، بىر مۇنچە پاراڭ - لارنى دېيىشتى. دېھقان بولۇنغان گەپلەرنى ئاڭلاپ، ئەمدى ئۇلارغا ھۆرمەت نەزىرى بىلەن باقتى. ئۇلارنىڭ سۆزلىرىدىن كۆيۈمچانلىق، مېھرىبانلىق، مەردانلىك چىقىپ تۇراتتى.

— زىيالىي كىشىلەرنىڭ گېپى يەنىلا باشقىچە بولىدۇ - كەن، — دېدى دېھقان دوپپىسىنى باشقىدىن ئوڭشاپ، — بىز دېھقانلار سىلەردەك گەپ قىلالمايدىكەنمىز.

شۇ ئارىدا ئۆشنىسىگە يوغان بىر خالتا ئاقلاڭغان چامغۇرنى يۇدۇۋالغان ئوتتۇرا بويلۇق، كۆزلىرى چاقناپ تۇرىدىغان، توم بىلەكلىرىدىن كۈچ - قۇۋۋىتى ئۇرغۇپ تۇرىغانلىقىنى بىلىۋالغان بولدىغان بىر ئادەم دېھقاننىڭ يېنىغا كېلىپ توختىدى - دە، ئۆشنىسىدىكى خالتىنى يەرگە قويدى. چامغۇرغا لىق توشقۇزۇلغان خالتىنىڭ باغلانمىغان ئاغزىدىن ئوخشىغان چامغۇر باشلىرى ئوچۇق كۆرۈنۈپ تۇراتتى. پاراڭلىشىپ تۇرغانلار بىردىنلا پارىڭنى توختى - تىپ ئۇنىڭغا قىزىقسىنىپ قاراشتى. ئۇ بازارنى تاماشا قىلىپ، ئۆز ئارا پاراڭلىشىپ تۇرغان بۇ كىشىلەر بىلەن قىل - چىمۇ تونۇشلۇقى ۋە ئالاقىسى يوقتەك ئۇلارغا قارايمۇ قويمىدى. لېكىن، ئۇنىڭ كۆزلىرىدىن ئىشەنچ ۋە جاسا - رەتنىڭ نۇرى چاقنايتتى. يېسىۋېلەك سېتىۋاتقان دېھقان ئۇنى تونۇسا كېرەك، ئۇنىڭدىن ئەھۋال سورىدى:

— بۈگۈن سودا قانداقراق، قاسمجان؟

— يامان ئەمەس، — دېدى ئۇ دېھقانغا قاراپ كۈ - لۈمسىرەپ، — بازارغا ئۈچ خالتا چامغۇر ئېلىپ چىقتىم، ھەممىسى سېتىلىپ تۈگىدى، بۈگۈن بازار ياخشى، ئۆيدىن يەنە بىر خالتا ئېلىپ كەلدىم. سىزنىڭ سودىڭىز قانداقراق ئاكا؟

— خۇداغا شۈكۈر، كەچ كىرگۈچە سېتىلىپ تۈگەيدۇ.

— سودىڭىزغا بەرىكەت بەرسۇن، ئاكا، — دېدى ئۇ، — بۈگۈنكى بازار خېلى قىزىدى - ھە.

— راست، يامان ئەمەس بازار بولدى.

ئىككىيلەننىڭ پارىڭى شۇ يەردە ئۈزۈلدى. چامغۇر قاچىلانغان خالتىنى يۇدۇۋالغان ئادەم بازارنىڭ ئېرىقى تە - رىپىگە بويۇنداپ قارىدى. قاراشلىرىدىن بىرەرسىنى ئىز -

دېھقان.

— ئۇنداق قىلمىسلا، پۇل بېرەي، — ئايال كۈنە - راپ كەتكەن سېرىق قول سومكىسىدىن پارچە پۇللارنى چىقاردى.

— ياق، ياق، كېتىۋەرسىلە، — دېھقان كەسكىن ئېيتتى، ئايالدىن پۇل ئېلىشقا قەتئىي ئۈنمىدى. ئايال دېھقانغا رەھمەت ئېيتىپ كېتىپ قالدى.

— ساتقىلى ئەچچىق بېسىڭىزنى بىكىرىغىلا بېرىدۇ - ۋەتتىڭىز؟ — دېدى بۇرۇتلۇق ئادەم دېھقانغا چاقچاق قىلغۇسى كېلىپ، — قىز - چوكانلارغا بىكارغا بېرىدىغان بەسەيمۇ يە بۇ، ھا... ھا... ھا... ھى... ھى... ھى...

قاراپ تۇرغانلار كۈلۈشتى، ئەمما دېھقاننىڭ چىرايىدا نارازىلىق ئەكس ئەتتى. ئۇ بۇرۇتلۇق كىشىگە لەپىدە - قاراپ قويدى.

— ئورۇنسز گەپ قىلماڭلار، — دېدى ئۇ دوپپىسى - نى باشقىدىن ئوڭشاپ، — مەن بۇ ئايالنى تونۇيمەن، ئې - رىنىمۇ ئوبدان بىلىمەن. ئېرى نەدە ئويۇن - تاماشا بولسا شۇ يەردە يۈرىدىغان بىر نېمە، ئائىلىسى بىلەن پەقەت كارى يوق. تېخى ھە دېسلا ئايالنى ناھەق ئۇرىدۇ. باش - قىلارنىڭ ئالدىدا بولسا مۇشۇكتەك شۈمشىپ يۈرىدۇ. ئۆيىنىڭ بارلىق ئېغىرچىلىقى مۇشۇ ئايالغا قالدى، ئايالغا ئىچىم ئاغرىيدۇ.

دېھقاننىڭ سۆزىنى ئاڭلاپ، باشقىلارمۇ بىر - ئىككى ئېغىزدىن گەپ قېتىشتى.

— ئەردىن تەلىي كەلمەپتۇ - دە، بۇ بىچارە چوكان - نىڭ.

— نوچى ئەر دېگەن نوچى بىلەن ئېلىشىدۇ، ئايالغا قول تەڭلىگىنى زادى بولماپتۇ.

— ۋىجدانسىز، غۇرۇرسىز ئەر شۇنداق بولىدۇ. ئۇنداق ئادەم ئىنساب - دىيانەتنى، باشقىلارغا ئىچ ئاغرد - تىشنى بىلمەيدۇ.

— بۇ جاھان نېمە بولۇپ كېتىۋاتىدىكىن تاڭ؟! يا - ۋاشنى بوزەك قىلىپ ياماندىن قورققان ئەرنىمۇ ئەر دېگە - لمى بولامدۇ؟

— ئاجىزنى ناھەق بوزەك قىلغاننى كۆرسەم زادى چىدىمايمەن.

— مەسئۇلىيەتسىز، قورقۇنچاق، توخۇ يۈرەك ئەرلەر ئاۋۇپ كېتىۋاتىدۇ دېسە...

— توغرا، بىزدەك غۇرۇرنى، ۋىجداننى ئۈستۈن

دەۋاتقانلىقىنى ياكى بارىدىغان مەنزىلىنى مۆلچەرلەۋاتقاندا-
لىقىنى بىلگىلى بولمايتتى. ئۇ بازار قىلىشقا ئالدىرىغان
بولسا كېرەك، خالتىسىنى ئۆشنىسىگە يەنە ئارتتى.

— خوش، مەن ماڭاي ئاكا، — دېدى ئۇ.
— خوش، — دېدى دېھقانمۇ كۈلۈمسەرەپ.
ئۇ پاراڭلىشىپ تۇرغان ھېلىقى ئادەملەرگە يەنە بىر
قېتىم لەيپىدە بىر قارىۋېتىپ، ئالاماننىڭ ئىچىگە كىرىپ
كەتتى، ئۇنىڭ قارىسى بىردەمنىڭ ئىچىدىلا كۆزدىن
يۈتتى.

— قاسم ساراڭ دېگەن شۇغۇ بۇ، ئەينى يىللىرى تې-
رىسىگە پاتماي يۈرگەن ئاداشتى، — دېدى بايا ئۇنىڭغا
ھەم قىزىقىنىپ، ھەم ئەيمىنىپ قاراپ كەتكەن سېمىز
ئادەم سەت ھىجىيىپ، — قارىمامسەن ئەمدى، بۇرۇنقى
ئەلپازى يوق، مانا شۇ چامغۇر سېتىپ يۈرۈيدۇ.

— ئۇنىڭ دەۋرى كەتتى، ھازىر قايسى زامان؟ —
دېدى بۇرۇتلۇق كىشى چېكىپ بولغان تاماكىسىنى يەرگە
تاشلاپ، ئاندىن پۇتى بىلەن تاماكا قالدۇقىدىكى ئوتنى
دەسسەپ ئۆچۈرۈپ بولۇپ، — مۇشت - پەشۋا بىلەن
جاھان سورايدىغان چاغلار بولمىسا بۇ؟ كىم - كىمدىن
قورقۇدۇ ھازىر... سورىقى بار جاھان بۇ...

— توغرا دەيسەن، راست دەيسەن، ئاداش، — ئىك-
كىيلەننىڭ سۆزىنى تەستىقلاپ گەپ قاتتى غاز بويۇن
ئادەم. ئۇنىڭ كىيىۋالغان كۆك رەڭلىك كاستۇم چاپىنى يې-
شىغا پەقەت ماس كەلمىگەندى، شۇنداق بولسىمۇ، ئۇ ئۆ-
زىنى ئەدەپلىك، سالاپەتلىك، بىلىملىك ئادەملەر قاتارىدا
سانىسا كېرەك، گەپ - سۆزلىرىدىن كىتابىي گەپلەرنىڭ
پۇرىقى كېلىپ تۇراتتى، — جاھان ساڭا باقمىسا، سەن جا-
ھانغا باق دەپتىكەن بوۋىلىرىمىز، ھەرقانداق ئادەم
سەكرەپ - سەكرەپ يەنە ئىزىغا چۈشىدۇ. شۇنداق ئە-
مەسمۇ؟

— سېنى ئۆزىدىن لۈكچەك ئىدى ئۇ، نوچىلىقىنى
ھازىر قىپاقسۇنا قېنى، دەككىسىنى يېمەي قالمايدۇ.
— قۇرۇپ كەتسۇن ئۇ نوچىلىقى، بىزگە ئوخشاش
ھۆكۈمەتنىڭ نېنىنى يەپ، خەجلەيدىغان پۇلدىن غەم قىل-
مايدىغان ئادەملەرنى نوچى دەيمىز ھازىر...

يېسىۋېلەك سېتىۋاتقان دېھقان ئۇلارنىڭ قاسمىنىڭ
كەينىدىن بولمىغۇر گەپلەرنى دەپ، ئۇنى مازاق قىلىۋاتقاندا-
لىقىغا، كۆزگە ئىلمايۋاتقانلىقىغا چىداپ تۇرالمىدى.
— ئۇنداقمۇ دەپ كەتمەڭلار ئۇكىلىرىم، سىلەر ئۇنى

بىلمەيدىكەنسىلەر، — دېدى دېھقان نارازى بولغانلىقىنى
ئىپادىلەپ، — قاسم ياش ۋاقتىدا كىشىلەرنى ئانچە -
مۇنچە رەنجىتكەن بولسىمۇ، مانا ئەمدى ئۆز نېنى
ھاللاپ يەپ كېلىۋاتىدۇ. ئادەم دېگەن ئۆزگىرىدىكەن.
ئۇنىڭ ئوغۇلبالىچىلىقى، ئەرەكچىلىكى كۈچلۈك،
نۇرغۇن كىشىلەرگە قارىغاندا بەك ۋىجدانلىق ئۇ. مۇشۇ
بازاردا كىم ياردەمگە ئېھتىياجلىق بولسا، ئىككىلەنمەي
ئوتتۇرىغا چۈشىدۇ، كىشىلەر مۇ ئۇنىڭغا ئامراق.

— ئۇنىڭ ۋىجدانى نېمىگە ئەسقىتاتتى؟ — دېدى
بۇرۇتلۇق ئادەم دېھقاننىڭ ئۇنى ئاقلاۋاتقانلىقىغا خاپا
بولۇپ، — چامغۇر سېتىپ جان باقىدىغان ئادەمدە
ۋىجدان نېمىش قىلسۇن، قىزىق گەپتە بۇ.

— شۇ ئەمەسمۇ، جېدەل - ماجرانىڭ ئىچىدە
يۈرگەن ئادەمنىمۇ ياخشى ئادەم دېگىلى بولاتتىمۇ؟ سېنى
ئۆزىدىن ئۇشۇق نېمىتى ئۇ، — دېدى سېمىز ئادەم.

سېمىز ئادەم بىلەن بۇرۇتلۇق ئادەمنىڭ گېپىنى
قاراپ تۇرغانلار بىردەك باش لىڭشىتىپ تەستىقلاشتى.
— مەنمۇ شۇنداق ئويلايمەن.

— توغرا ئېيتتىڭ. كۆردۇققۇ، ياش ۋاقتىدا جېدەل -
ماجرانى سېتىۋالغان نوچىنىڭ بۈگۈنكى ھالى شۇكەن، لىق-
قىدە بىر خالتا ۋىجدانىنى يۈدۈپ يۈرمەمدۇ ئەنە.

— ھا... ھا... ھا...
— ھى... ھى... ھى...

دېھقان ئۇلارغا تەتۈر قارىۋالدى. چىرايىدىن
ئۇلارنىڭ قاسمىنى بىكاردىن - بىكار ئەيىبلەپ كۆڭلىنى
خوش قىلىۋاتقانلىقىدىن ئاچچىقى كېلىۋاتقانلىقى چىقىپ تۇ-
راتتى.

ھېلىقى كىشىلەر دېھقاننىڭ خاپا بولۇشلىرىغا، چۈشەن-
دۈرۈشلىرىگە قىلچىمۇ پىسەنت قىلمىغاندەك ئىدى، قاسم
ھەققىدە كۆرگەن - بىلگەنلىرىنى دېيىشىپ پارىڭىنى
داۋاملاشتۇردى.

— ئاممازە، كاساپەت، مېنىڭ ئېسىمدىن چىقمايدىغى-
نى، بىر قېتىم ئۆزىدىنمۇ گەۋدىلىك، گۈرۈي بىرەيلەننى
بىر كالا بىلەنلا تىك موللاق چۈشەرگەنتى. ئويلىسام،
ئۇنىڭ بۇ كۈچىگە ھازىرغىچە ئەقلىم يەتمەيدۇ، — بۇرۇت-
لۇق ئادەم گېپىنى دەپ بولۇپ، ھازىرمۇ بۇ ئىشقا ھەيران
قالدىغانلىقىنى ئىپادىلەپ بېشىنى چايىقاپ قويدى.

باشقىلارمۇ تۇشۇتۇشتىن گەپ قېتىشتى:
— مۇشت - پەشۋادا بەش ئادەممۇ تەڭ كېلەلمىگەن

چاقىرىشلىرى بازارنى تېخىمۇ قاينام - تاشقىنلىق كەيپىياتقا چۆمدۈرگەندى. ئىسسىق شامال كۈچىيىپ، قويۇق چاڭ - توزان كىشىلەرنىڭ بېشىدا لەيلەپ تۇرسىمۇ، ھېچكىمنىڭ بازاردىن يانغۇسى كەلمەيتتى. بازار بولدىغان كەڭرى، چوڭ كوچىدا كىشىلەر پېتىشماي قالغانىدى، بىر تۈركۈم ئالامان شەرق تەرەپكە ئاقسا، بىر تۈركۈمى غەرب تەرەپكە كەلكۈندەك ئاقاتتى.

— قورساقمۇ ئاچتى، ئاۋۇ تەرەپتىكى ئاق پىشماق چوكانىڭ سېرىقئېشىدىن يەپ كەلمەمدۇق، كاۋاپچىمۇ بار ئۇ يەردە، — دېدى بۇرۇتلۇق كۆزى بىلەن يولنىڭ قاردىشى تەرىپىنى يېنىدىكىلەرگە ئىشارە قىلىپ، — جۈرۈڭلار مەن مېھمان قىلاي، قوسىڭلارمۇ ئاچقاندۇ.

باشقىلار بۇرۇتلۇقنىڭ گېپىنى بىردەك تەستىقلاشتى. — شۇنداق قىلىلى. — ماڭايلى ئەمەسە. — سېرىقئاشنى باھانە قىلىپ، چوكانى كۆرۈپ كېلىمەن دەڭە.

— خام يەۋالغۇدەك چىرايلىق نېمەكەن ئۇ!

— ھا... ھا... ھا...

— ھى... ھى... ھى...

ئۇلار چاقچاقلاشقىنچە كىشىلەر ئارىسىدىن قىستىلىشپ يولنىڭ نېرىقى تەرىپىگە ئۆتۈپ كەتتى. يېسىۋېلەك سېتىۋاتقان دېھقان ئۇلارنىڭ كەينىدىن مەسخىرىلىك كۈلۈپ قويدى.

ئالاھىزەل بىر ئاش پىشم ۋاقت ئۆتكەندىن كېيىن، بازارنىڭ بىر بۇرجىكىدە بىر توپ ئادەمنىڭ توپلىشىۋالغانىدى. لىقى ھەممەيلەننى قىزىقتۇردى. ئادەتتە، بازاردا دائىم دېگۈدەك ئانچە - مۇنچە جېدەل - ماجرا بولۇپ تۇراتتى. شۇنداق چاغلاردا ياكى باشقا جايدىن ئېلىپ كېلىنگەن قەمەتلىك بۇيۇملارنى سېتىۋاتقان يەردىلا كىشىلەر ئەنە شۇنداق توپلىشىۋېلىشقا ئامراق ئىدى. بۇ يەردە نېمە ئىش چىققاندۇ، قانداق نەرسە سېتىۋاتقاندۇ، دېگەن ئوي بىلەن ھەممەيلەن شۇ تەرەپكە قاراپ كېلىشتى. بۇ يەردە بازاردىن ئاسان تاپقىلى بولمايدىغان ئالاھىدە بىر نەرسە - مۇسۇلمەن ئىدى، بەلكى، قىرىق ياشلارنىڭ قارىسىنى ئالغان، تەتۈر ئۇستىخان، گەۋدىلىك، ئۇزايىدىن رەھىم - شەپقەتنى بىلمەيدىغاندەك كۆكەمە بىرى يەتمىشلەرگە كىرىپ قالغان، كەكە ساقال، ئاۋاق بىر بوۋايىنى سەت تىللار بىلەن تىللاپ، ھەيۋە كۆرسىتىۋاتاتتى. بوۋاي ھەر

نېمە ئۇ!

— راست، ئۇرۇش - جېدەلگە يامان نېمەتتى.

— ھەر قانداق نوچىدىن ئۇرۇش كۆپ قالمايتتى، لۈك - چەكنىڭ لۈكچىكى ئىدى دەڭلا.

— شۇڭا دەيمەن، بۇنداق ئادەملەر بەك خەتەرلىك، ئۆزۈڭنى ئۇنىڭدىن يىراق تۇتقىنىڭ ياخشى، ئېھتىيات قىل. مېسالك چاتاق چىقىدۇ. ئاچچىقى تۇتۇپ قالسا كالىدەك ئۇسۇپ قويدۇ.

— ۋاي سەن دېمىسەڭمۇ بىز بىلىمىز، بۇنداق ئادەم - لەردە رەھىم - شەپقەت دېگەن نەرسە يوق، ساراڭنىڭ ئۆزى. ھازىر كىم كۆزگە ئىلىدۇ ئۇنى... — شۇڭا، قاسم ساراڭ دەپ بىكارغا لەقەم قويىمىغان.

دە.

باياتىدىن بېرى سۈكۈتتە تۇرغان دېھقان تاقەت قەللىمىدى، ئۇ يەنە گەپكە ئارىلاشتى.

— ئىست دەيمەن تۇغقانلىرىم، ياخشى ئادەمنىڭ «يامان» گېپىنى قىلىۋاتىسىلەر، بىراۋنىڭ غەيۋىتىنى قىلىش گۇناھ، گۇناھ...

ھەممەيلەن تەڭلا دېھقانغا قاراشتى. دېھقان ئۆپكە - دەك ئېسىلىپ، ئۇلارغا چۈشىنىكسىز قاراپ تۇراتتى.

— بەسىڭىزنى ساتسىڭىز ئاكا - ھوي، ئەمدى بىر گەپ قىلسا گەپكە ئارىلىشىۋېلىپ، — غاز بويۇن ئادەم بۇ قېتىم دېھقانغا قاتتىق تەڭدى، — قاسم ساراڭغا ئەجەب چاپان يېيىپ كەتتىڭىز، تۇغقىڭىز ئوخشىمايدۇ؟

— ياق، ئۇ ھېچنېمە ئەمەس، مۇشۇ بازاردا تونۇ - شۇپ قالغان، — دېھقان ئۇنىڭغا كەسكىن، ئەمما ئاچچىق - لىق جاۋاب بەردى.

دېھقاننىڭ گېپىدىن كېيىن، ھېچكىم گەپ قىلمىدى، بەلكىم، ئۇلار قاسم ساراڭ ھەققىدە پاراڭلىشىشنى ئۆزلەندۈرۈپ ئۈچۈن قۇرۇق ئاۋازچىلىككەن دەپ ئويلاپ قېلىش قاندى. ئۇلار بىر - بىرگە تاماكا تۇتۇشۇپ، بىر تالدىن تا - ماكا چېكىشتى. پات - پات دېھقانغا باشقىچە نەزەردە قاراپ قويۇشاتتى. دېھقان بازارنى كۆزىتىۋاتقان، خېرىدار كۈتۈۋاتقان قىياپەتتە باشقا ياقىلارغا قاراپ تۇرۇۋالدى.

چۈش ۋاقتىغا يېقىنلاپ قالغان بولسىمۇ، سەھەردىن باشلاپ سودا بولۇۋاتقان بۇ بازاردا ئادەملەرنىڭ ئايىغى بېسىقاي دېمەيتتى، ئەكسىچە، ساتارمەنلەرنىڭ خېرىدار توۋلاشلىرى، ماللىرىنى داڭلاشلىرى، ئالارمەنلەرنىڭ باھا تالىشىشلىرى، يەنە ئاللىكىمەنلەرنىڭ بىر - بىرىنى ۋارقىراپ

سەھت قىلىشقىمۇ پېتىنالىماي تۇراتتى. ئۇلار بوۋايغا ئىچى ئاغرىپ، ھېلىقى تەتۈر ئۈستىخاننى ئەيىبلەپ پەس ئاۋازدا غۇلغۇلا قىلىشتى.

— نومۇسنى بىلمەيدىغان ئاداشكەن بۇ، بىر ياۋاش بوۋاينى بوزەك قىلىشقا كۆڭلى قانداق چىدايدىكەن؟
— شۇ ئەمەسمۇ، بوزەك قىلىدىغان ئادەم تاپالمىغاندەك.

— بوۋاينىڭ ئۇنىڭغا گەپ ياندۇرالمىغىغا قارىغاندا، بىرەر تىل قىسىنچىلىقى بارمىكەن دەيمەن.
— نېمىلا دەيلى، بۇ ئىش قاملاشمىدى.

— ھەي... بوۋاينىڭ كۆڭلى قانچىلىك يېرىم بولۇۋاتقاندۇ. ھە؟! —

— شۇنى دەيمەن، بوۋاينى بۇ ناكەسنىڭ قولىدىن قۇتقۇزۇۋالساق بولاتتى.

غۇلغۇلا داۋاملاشتى، لېكىن، قاراپ تۇرۇشقانلار بوۋاينىڭ شۇنچە خورلۇق تارتىۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ تۇرۇشسىمۇ، بوۋاينى تەتۈر ئۈستىخاننىڭ ئىزا-ئاھانتىدىن قۇتقۇزۇش ئۈچۈن ئوتتۇرىغا چۈشەلمەي تۇراتتى. بوۋاي ئۈمىدىسىز لەندى، ئۇ قاراپ تۇرغانلارنىڭ ئىچىدىن ئۆزىگە ئىگە چىقمايدىغانلىقىنى، ئۇنىڭ بىلەن ھېچكىمنىڭ كارى بولمايدىغانلىقىنى پەرەز قىلىپ يەتتى. بوۋاي كونا پالاسنىڭ ئۈستىدە يۈكۈنۈپ ئولتۇرغىنىچە تەتۈر ئۈستىخانغا ھاڭۋىق قارايتتى، قىسىلغان كۆزلىرىدىن خورلۇق ۋە بىچارىلىك تۆكۈلۈپ تۇراتتى. تەتۈر ئۈستىخان بولدى قىلاي دېمەيتتى، ئۇ جايدىمۇ تىك تۇرالماي لەپەشسىپ قالغىنىغا قارىماي بوۋاينى گاھ تىلىنى چايناپ تىللىسا، گاھ بوۋاينىڭ ياقىسىدىن ئېلىپ تارتقۇشلايتتى، ئۇنىڭ ئەپتەدىن ھاراق ئىچىۋېلىپ قەستەن جېدەل چىقىرىۋاتقانلىقى چىقىپ تۇراتتى.

— ئا... ناڭنى، گەپ قىلە، ھو...ي، — دېدى ھېلىقى تەتۈر ئۈستىخان لەپەشسىگەن ھالدا بوۋايغا ھۆركەرەپ، — ھېلى بىكا، كۆ...زۇڭگە قولۇمنى تى... قىۋېتەمەن.

تەتۈر ئۈستىخان ھېچكىمنىڭ بوۋاي تەرەپتە تۇرۇپ گەپ قىلمىغانلىقىغا قاراپ تېخىمۇ كۆرەڭلەپ كەتتى، ئۇ بوۋاينىڭ پىشانىسىنى ھەدەپ نوقۇيتتى، تىللايتتى، ھۆكۈ-رەيتتى. بوۋاي توساتتىن بېشىنى تۆۋەن سېلىپ شۇمىشىپ قالدى. ئۇنىڭ قىياپىتى خاتالىق ئۆتكۈزۈپ قويۇپ مۇئەللىمىدىن تەنبە ئاڭلاۋاتقان بالىنىڭ قىياپىتىگە ئوخشايتتى.

قېتىملىق بازار كۈنىدە مۇشۇ ئورۇندا يۈكۈنۈپ ئولتۇرۇپ، كىرىلىشىپ كەتكەن ئالدىدىكى داستىخانغا ئۆز قولى بىلەن ياسىغان ياغاچ پىيالە، ياغاچ قوشۇقلىرىنى تىزىۋېلىپ سودا-سېتىق قىلاتتى. بۇ ئۇنىڭ ئاتا-مىراس كەسپى ئىدى، مۇشۇ ھۈنرى بىلەن جېنىنى جان ئېتىپ كېلىۋاتاتتى. ئۇنىڭ توي قىلىش يېشىغا يەتكەن ئوغلى ئۆتكەن يىلى سودا قىلمەن دەپ ئىچكىرىگە كىرىپ كېتىپ تېخىچە قايتىپ كەلمىگەنىدى. بوۋاي ئوغلىنىڭ ئىز-دېرىكىنى قىلغان بولسىمۇ، نەتىجىسى بولماي قالغانىدى. شۇڭا، ئۇ ئۆيىدە باشپاناھسىز تەنھا تۇراتتى.

كىشىلەر بۇ يەرگە بارغانسېرى كۆپلەپ يىغىلىشقا باشلىدى. يېسىۋىلەك سېتىۋاتقان دېھقاننىڭ يېنىدىن سېرىق-ئاق يېڭىلى كەتكەن ھېلىقى بىر نەچچە ئادەممۇ يېتىپ كېلىشتى. ئادەم يىغىلغانسېرى، ھېلىقى تەتۈر ئۈستىخان تېخىمۇ كۆرەڭلەپ كەتتى، ئۇ سۈر-ھەيۋىسىنى، نوچىلىقىنى كىشىلەر ئارىسىدا نامايان قىلماقچى بولغاندەك، بوۋايغا ۋارقىراپ-جارقىراپ، بوۋاينىڭ چاپىنىنىڭ ياقىسىدىن تارتقۇشلاپ، بوۋاينى ھەدەپ دۈشكەللەشكە باشلىدى. قاراپ تۇرۇشقانلار غۇلغۇلا قىلىشتى. بەزىلىرى بوۋاينى تونۇيتتى، بەزىلىرى تونۇمايتتى. بوۋاينى تونۇيدىغانلار بوۋاينى تونۇمايدىغانلارغا بوۋاينىڭ تولىمۇ بىچارە ئىكەنلىكىنى ئېيتىپ بوۋايغا ھېسداشلىقنى ئىپادىلەيتتى. بەزىلىرى كۆپكۈندۈزدىلا، مۇشۇنداق قاينام بازاردا ھېچكىمدىن تەپ تارتماستىن بىچارە بوۋاينى بوزەك قىلىشقا پېتىنغان تەتۈر ئۈستىخاننى ئەيىبلەشتى. تەتۈر ئۈستىخاننىڭ يولسىزلىقىدىن ئاغرىنىشتى. لېكىن، ھېچكىممۇ جېدەلنى بېسىقۇرۇشقا، بوۋاينى بۇ تەڭسىلىقتىن قۇتقۇزۇشقا نىيەت قىلىپ، ئوتتۇرىغا چۈشۈپ تەتۈر ئۈستىخاننى توسۇشقا جۈرئەت قىلىشالمىدى. بوۋاي بىرەر ياخشى نىيەتلىك كىشىنىڭ ئۆزىنى قۇتقۇزۇۋېلىشىنى ئۈمىد قىلىپ ئەتراپقا ئىتتىجالىق باقتى، جېدەلنى كۆرۈپ تۇرۇشقان زەبەردەس ئەرلەرگە ئۈمىدلىك تەلمۈردى. بوۋاينىڭ بىر مەست ئادەمگە بوزەك بولۇۋاتقانلىقىنى ئۆز كۆزى بىلەن كۆرۈپ تۇرغانلارنىڭ ئىچىدە، دېھقانمۇ، كادىرمۇ، بىكارچىمۇ، سېتىقچىمۇ، چوڭمۇ، كىچىكمۇ ھەر قاندىقى بار ئىدى، ئۇلارنىڭ چېرىدىن ھەيرانلىق، ئىچىنىش، ھېسداشلىق، قورقۇمسىراشتەك ئالامەتلەر تۆكۈلۈپ تۇراتتى. تەتۈر ئۈستىخاندىنمۇ ھەيۋەتلىك، كېلىشكەن ئەرلەر ھېلىقى تەتۈر ئۈستىخاننى توسۇش تۈگۈل، ئۇنىڭغا بىر ئېغىز نە-

نىڭ پېشانىسىگە تەڭلەپ تۇرۇپ چىشىلىرىنى غۇجۇرلاتتى، ئاق پىشماق ئادەم تەتۈر ئۇستىخاننىڭ غەزەپلەنگىنىنى كۆرۈپ باشتا تاتاردى، كېيىن قىزاردى. ئاقپىشماق ئادەم نېمە قىلىشنى بىلەلمەي قالدى.

— سەتلەشمىسىڭىز بولاتتى، — دېدى ئۇ ئېغىر بىر تىنۇپتىپ، — بوۋايغا ئۇۋال قىلمىسىڭىز بوپتىكەن. — يوقلە ۋا... ي، سەندەكلەردىن نەچچىنى كۆر-گەنمەن.

كىشىلەر دەۋرەپ كېتىشتى، ئالدىدىكىلەر قىستىلە-شىپ، كەينىگە تىرەجەپ تەتۈر ئۇستىخاننىڭ ئالدىغا كېلىپ قېلىشىدىن ئېھتىيات قىلىشتى، كەينىدىكىلەر ئالدى-غا ئىنتىلىپ بوۋاي بىلەن تەتۈر ئۇستىخانغا بويۇنداپ قارد-شاتتى. ئەھۋالنىڭ ئۆزى ئويلىغىنىدەك بولماي قالغانلىقى-دىن ئۈمىدسىز لەنگەن ئاق پىشماق ئادەم ئامالسىز تەتۈر ئۇستىخاندىن يىراقلىشىپ، بىر چەتكە ئۆتۈپ قاراپ تۇردى. تەتۈر ئۇستىخان ئەمدىلىكتە ئالامانغا قاراپ شال-نى ئېقىتىپ يۇقىرى ئاۋازدا كېكەچلىدى.

— كىم ھورۇ - پۇرۇ دەيدى... كەن، ئۆل... تۇرۇپتىمەن!

ئاق پىشماق ئادەم بۇ جېدەلدىن ئۆزىنى تارتقاندىن كېيىن، ھېچكىم كۆكرەك كېرىپ ئوتتۇرىغا چىقىشقا پىتىنال-مىدى. كىشىلەر يەنە غۇدراشقا، تەتۈر ئۇستىخاننى ئەيىب-لەشكە باشلىدى. لېكىن، ئاق پىشماق كىشىدىن كېيىن تەتۈر ئۇستىخانغا گەپ قىلىپ، بوۋاينى بۇ ئازابتىن، بۇ خورلۇقتىن قۇتقۇزۇشنى خالايدىغان يەنە بىر ئادەم تېخى-چە چىقماي تۇراتتى. بايامقى ئەھۋاللارنى كۆرۈپ تۇرغان كىشىلەرنىڭ كۆڭلىگە ساراسمە چۈشتى، ئۇلار بوۋايغا ئىچ-ئاغرىتىشتىن باشقا ئامال قىلالىدى، ئۇلار تەتۈر ئۇستى-خانغا تەڭ كېلەلمەي قېلىشىدىن ئەنسىرەپ سۈكۈتتە تۇ-رۇشقا مەجبۇر بولماقتا ئىدى. شۇ ئارىدا، تەتۈر ئۇستى-خان بوۋاينىڭ پېشانىسىغا قايتا-قايتا بىر نەچچىنى نوقۇ-ۋەتكەندىن كېيىن، ئەتراپقا كۆرەڭلىك بىلەن قاراپ ھۆركىردى:

— ئاناڭنى، ئادەم كۆرمىگەندەك نى... نېمىگە قاراپ تۇ... رىشىسەن - ھە!

تەتۈر ئۇستىخاننىڭ كۆزى قان تولغاندەك قىزىرىپ كەتكەندى، ئۇ ئۇرۇشۇش ئۈچۈن باھانە ئىزدەۋاتقان ئا-دەمدەك، بۇ يەرگە ئۇلاشقان ھەممەيلەنگە كۆزىنى چەك-چەيتىپ بىر قۇردىن قاراپ چىقتى، قايسى بىرى گەپ قىل-

— سەن قېرى... يا بالاڭنى تې... پىپ بېرىسەن، يا بالاڭ مەندىن قەرز ئالغان پۇلنى تۆلەيسەن.

تەتۈر ئۇستىخان شۇنداق دېگىنىچە بوۋاينىڭ بېشىدى-كى دويپىسىنى زەپ بىلەن ئۇرۇپ يەرگە چۈشۈرۈۋەتتى، دويپا يەرگە چۈشۈپ بەشى قەدەم نېرىغا دۈڭلەپ بېرىپ، ئەللىك ياشلار چاممىسىدىكى، قارا شىلە كىيىۋالغان، بىر قاراشتىلا ئۇقۇمۇشلۇقتەك تەسىر بېرىدىغان، ئاق پىشماق بىر ئادەمنىڭ ئالدىغا كېلىپ توختىدى. بوۋاينىڭ تۈكسىز بېشىدىكى ئۇششاق تەر تامچىلىرى ئاپتاپتا پارقراپ كەتتى. بوۋاي بېشىنى كۆتۈرۈپ ئەتراپىدىكى قاراپ تۇر-غانلارغا يەنە بىر قېتىم تولمۇ بىچارە ھالدا ئىلتىجالىق باقتى. شۇ ئارىدا، بۇ جېدەلنى باشتىن - ئاياغ كۆرۈپ تۇرغان ئاق پىشماق بىر ئادەم بولۇۋاتقان ئىشلارغا چىدد-يالماي قالدى، ئۇ ئىلدام مېڭىپ كېلىپ، بوۋاينىڭ توپىغا مەلەنگەن يەردىكى دويپىسىنى قولغا ئالدى، ئاندىن دوپ-پىنى پۈۋلەپ، يېڭى بىلەن سۈرتۈپ، بوۋاينىڭ بېشىغا باش-قىدىن كەيگۈزۈپ قويدى. تەتۈر ئۇستىخان ئاق پىشماق كىشىگە ھاكاۋۇرئانە قىيەپەتتە چەكچىيىپ قازدى. ئاقپىش-ماق ئادەم تەتۈر ئۇستىخاننىڭ ئالدىغا كېلىپ، ئۇنىڭغا سىلىق ئاۋازدا گەپ قىلدى.

— ئۇكام، بۇ قىلغىنىڭىز بەك ھەددىدىن ئېشىپ كەتتى، ئۇنداق كۆكەملىك قىلماڭ، سەت تۇرىدىكەن. بوۋايغا گېپىڭىز بولسا، باشقا چاغدا دېمەمسىز؟

— سەن... كىمۇ؟! — تەتۈر ئۇستىخان ئاق پىشماق ئادەمگە قاراپ ھۆرپەيدى، — مېنىڭ ئېشىمغا توپا چاققۇ-چى بولما.

— گەپ بولسا چىرايلىق... — چىرايلىق گېپىڭنى قو... ي! ماڭا... پۇل كېرەك،

پۇلنى سەن بېرەم... سەن؟! ئېيتتە، سەن بېرەم... سەن؟! تەتۈر ئۇستىخان ئاق پىشماقنىڭ كۆزىگە مېختەك قا-دالدى. ئاق پىشماق ئادەم بىردە يېنىدىلا مۇكچىيىپ ئول-تۇرغان بوۋايغا، بىردە ئەتراپىدىكى كىشىلەرگە قارىۋەت-كەندىن كېيىن، ناھايىتى ئېھتىيات بىلەن تەتۈر ئۇستىخانغا يېلىنغاندەك ئاۋازدا ئېيتتى.

— بولدى قىلىسىڭىز، بوۋاينى تەڭلىكتە قويماڭ.

— ما... ماڭا، پۇل بېرەلمىسەڭ كۆتۈك... نى قىس، ساڭا دەپ قوياي... تەتۈر ئۇستىخان تۇيۇقسىزلا پەيدا بولغان بۇ ئادەم-گە غەزىپى تۇتتى، ئۇ بىگىز بارمىقىنى ئاق پىشماق ئادەم-

دەمۇ بولدى، شۇ كىشىنىڭ ئالدىغا ئېتىلىپ كېلىشتىن ياندەيدىغاندەك قىلاتتى. سەپنىڭ ئالدىدىلا بۇ جېدەلنى باشتىن - ئاخىر كۆرۈپ تۇرۇشقان ھېلىقى «ۋىجدانلىق» زىيالىي سۈپەت بىر نەچچە يىلەنمۇ بىر - بىرگە چۈشىنىكسىز قارىشىپ، پىچىر - پىچىرغا چۈشتى.

— بوۋاينى بۇنچىمۇ بوزەك قىلغان بارمۇ؟ تازىمۇ نومۇسىز ئادەمكىنا بۇ! بوۋايدا پۇل ئېلىشىم بار دەۋاتە - دە، بۇ راستمۇ؟

باشتا گەپ قىلغىنى غاز بويۇن ئەر ئىدى، ئۇنىڭغا بۇ - رۇتلۇق ئەر بىلەن سېمىز ئەر ياندىشىپ تۇراتتى .

— راست بولسۇن، يالغان بولسۇن، بىز بىلەن نېمە مۇناسىۋىتى؟ — دېدى سېمىز ئەر، — ئارىلاشمايلى.

— بوۋايفا ئىچىم ئاغرىۋاتىدۇ، — بۇرۇتلۇق ئەر تاڭلىقنى چىكىلداتتى، — ماۋۇ ئاداشقا گەپ قىلساق بولمىتى.

بۇرۇتلۇقنىڭ بۇ گېپىگە غاز بويۇن ئەر بىلەن سېمىز ئەر بىر دەك قارىشى چىقتى.

— مۇنۇ مەستنىڭ ئەلپازمۇ يامان تۇرىدۇ، — دېدى سېمىز ئەر دېمى كېسىلگەندەك بولۇپ خىقراپ، — ئۇنىڭ ئۈستىگە، بۇ ئىشقا ئارىلاشساق «يۈز» سېمىز چۈشۈپ كېتەمدىكىن دەيمەن .

— راست دەيسەن، كۈپكۈندۈدە بىر مەست بىلەن جىدەللەشكىنىمىزنى باشقىلار ئاڭلىسا سەت تۇرىدۇ، — غاز بويۇن ئەر بېشىنى ئۇيان - بۇيان ئىغاڭلاتتى. بۇ ئۇنىڭ بۇ جېدەلگە قەتئىي ئارىلاشمايدىغانلىقىنى ئىپادە قىلىۋاتقنى ئىدى. ئۇلار بىلەن بىللە كەلگەن باشقىلارمۇ ئارقا - ئارقىدىن گەپ قېتىشتى.

— توغرا دەيسەن، نومۇس كېرەكتە بىزگە. — سالاپىتىمىزگە بېقىپ ئىش قىلىلى، يوقلاڭ ئىش بىلەن يۈز - ئابرويمىزنى تۆكۈۋالمايلى.

— ...

ئۇلار بۇ ئىشقا ئارىلىشىپ قالسا، «ئىززەت - ھۆرمەت - تى» نىڭ چۈشۈپ كېتىشىدىن ئەنسىراۋاتقان شۇ پەيتتە، تەتۈر ئۇستىخان تېخىمۇ ھەددىدىن ئاشقىلى تۇردى. ئۇ بوۋاينىڭ چىرايلىق تىزىپ قويغان ياغاچ قوشۇق - پىيالىلەرنى تىپىپ - دەسسەشكە باشلىدى. بوۋاي يۈكۈنۈپ ئولتۇرغان پېتى ئۇنىڭ بۇ قىلىقىنى قوبۇل قىلىشقا مەجبۇر بولدى. ياغاچ پىيالىلە - قوشۇقلارنىڭ سۇنغىنى سۇنۇپ، قالغىنى ھەر تەرەپكە چېچىلىپ كەتتى. بوۋاي ئۆمۈلەپ

يۈرۈپ، چېچىلغان نەرسىلەرنى باشقىدىن يىغماقچى بولدى. تەتۈر ئۇستىخان بوۋاينىڭ ئەستەرلىك چامچىسىنىڭ ياقىسىدىن قاماللاپ تۇتۇپ، بوۋاينى ئۆزىگە قاراتتى. — مەن بۇ... لۇمنى ئالماي قويماي... مەن، ئۇق.

تۇڭمۇ قېرى ئېشەك. پۇل... نى چىقار... بوۋاينىڭ چىرايى تاتىرىپ، دېمى سىقىلدى. ئۇ تىترەپ تۇرغان قولى بىلەن چامچىسىنىڭ ئىچ يانچۇقىدىن پارچە - پۇرات بىر تۇتام پۇلنى تەستە چىقىرىپ، تەتۈر ئۇستىخانغا سۇندى:

— مەندە بارى شۇكەن بالام، ئەتە - ئۆگۈنگىچە چىداپ تۇرغىن، ئۆتۈنۈپ قالاي.

بوۋاينىڭ ئاۋازى تولىمۇ زەئىپ ۋە بىچارە چىقتى، ئۇ يىغلىۋېتىشتىن ئۆزىنى ئاران تۇتۇپ تۇراتتى. تەتۈر ئۇستىخان بوۋاينىڭ قولىدىكى پۇللارنى قاماللاپ ئېلىپ، يانچۇق قىغا سالدى، لېكىن، بىر قولىنى بوۋاينىڭ ياقىسىدىن قويۇۋەتمەي، بوۋايفا يەۋەتكۈدەك ئەلپازدا مېختەك قادىلىپ دېدى:

— پۇلنىڭ ھەممىسىنى چىقار، ھەممىنى...

— ئەمدى پۇل قالمىدى، بالام.

— پۇلۇڭ قالمىغان بولسا، مانا ئەمەسە...

تەتۈر ئۇستىخان بوۋاينى كەينىگە زەپ بىلەن ئىتەردى، بوۋاي ئوڭدىسىغا يەڭدەپ چۈشتى. ئۇ گەۋدىسىنى ئاستا ئوڭشاپ، ئولشۇۋالغانلارغا ئىچى سېرىلگۈدەك بىر خىل ئايانچىلىق بىلەن قاراپ قويدى، قايسى بىرلىرى بوۋايفا ئىچ ئاغرىتىشىپ بېشىنى چايقاشتى. قايسىدۇ بىرلىرى بوۋاينى تەتۈر ئۇستىخاننىڭ چاڭگىلىدىن قۇتقۇزۇۋېلىش ئۈچۈن ئامال ئىزدەشتى، ئەتراپىغا بويۇنداپ قاراشتى.

— ئامانلىق ساقلىغۇچىلار بۈگۈن نەگە كەتكەندۇ - ھە؟

— ساقچىغا خەۋەر بېرەيلى.

— بوۋاينىڭ تۇغقانلىرى بولسا خەۋەر بېرەيلى.

شۇ ئارىدا، ئويلىمىغان ئىش يۈز بەردى. قەيەردىن پەيدا بولىدىكىن، ئەتىگەندە بىر خالتا چامغۇر يۈدۈپ با - زارغا كەلگەن قاسم ساراڭ جېدەلگە ئارىلاشتى. ئۇ مەر - دانە ۋە تەمكىن ھالدا تەتۈر ئۇستىخاننىڭ ئالدىغا كېلىپ توختىدى. قاسم ساراڭنىڭ بۇ جېدەلگە ئارىلاشقانلىقىنى كۆرگەن نۇرغۇن كىشى بىردىنلا جانلىنىپ كېتىشتى.

— مانا، قاسم كەلدى.

— ئەمدى ياخشى بولدى، مۇنۇ كۆكەمنىڭ ئەدەپ -

كەكە ساقلى سۇس تىرەيتتى. ھەممەيەن بوۋاينى ئورد-
 ۋېلىشتى، تەسەللى بېرىشتى. ھەر تەرەپكە چېچىلغان ياغاچ
 پىيالە - قوشۇقلىرىنى قول - قول بىلەن تېرىشىپ بەردى
 بوۋاي يىغلامسىراپ تۇرۇپ رەھىمىنى بىلدۈردى. بايام
 قى ئىشنىڭ قانداق يۈز بەرگەنلىكىنى سۆزلەپ بەردى
 ئىش ئەسلى مۇنداقكەن: بوۋاينىڭ سودا قىلمەن دەپ
 ئىچكىرىگە كىرىپ كەتكەن ئوغلى بوۋاينى بوزەك قىلغان
 مۇنۇ تەتۈر ئۇستىخاندىن يۇقىرى ئۆسۈملۈك پۇل قەرز
 ئالغان ئىكەن، ئوغلى كەلمىگەچكە تەتۈر ئۇستىخان بۇ
 قەرزنى بوۋاينىڭ ئۈستىگە يۈكلەپتۇ، بوۋاي ئوغلىنىڭ
 قەرزنى قايتۇرۇشقا ماقۇل كەپتۇ. ئاخىرى، مىڭ بىر جاپا-
 دا بۇ قەرزلەرنى تەتۈر ئۇستىخانغا تۆلەپ تۈگەتكەنمۇ
 بوپتۇ، لېكىن، تەتۈر ئۇستىخان بوۋاينىڭ ئوغلى يېزىپ
 بەرگەن قەرز ھۆججىتىنى بوۋايغا قايتۇرۇپ بەرمەپتۇ.
 تەتۈر ئۇستىخان خەجلەيدىغان پۇل تاپالمىغاندا، ياكى
 ھاراق ئىچىپ مەست بولۇپ قالسا، قەرز ھۆججىتىنى كۆ-
 تۈرۈپ كېلىپ بوۋايدىن پۇل ئۈندۈرۈۋېلىشنىڭ تەمەس-
 دە بولىدىكەن. تۆلەپ بولغان پۇلنى باشقىدىن يەنە تۆ-
 لەشكە قىستايدىكەن. بوۋاينىڭ سۆزىنى ئاڭلاپ ھەممەي-
 لەن ئىشنىڭ ھەقىقىي ئەھۋالىنى ئوقۇشتى. ھېچكىمنىڭ
 كارى بولماي، تېخىچە يەردە ياتقان تەتۈر ئۇستىخانغا
 غەزەپ ۋە نەپرەت بىلەن قاراشتى.
 قاسم ساراڭ بوۋاينىڭ قولىدىن يۈلەپ تۇرغۇز-
 دى، ئاندىن بوۋاينىڭ كىيىم - كىچىكىنى قېقىشتۇردى.
 ئۇنىڭ كۆزلىرىدىن مەردانلىق ۋە مېھرىبانلىق يېغىپ تۇ-
 راتتى. كىشىلەر ئۇنىڭ ئەينى يىللىرى ئالامەت نوچى
 ئۆتكەن قىياپىتىنى يەنە بىر قېتىم كۆرگەندەك تەسراتقا
 كېلىشتى، ئۇنىڭغا ھۆرمەت بىلەن قاراشتى.
 چىدەل ئەمدىلا بېسىسقىۋىدى، ئىككى ساقچى بازار-
 غا يېتىپ كەلدى. ئۇلار كېلىپلا چىدەلنى كىمىنىڭ چىقارغان-
 لىقىنى، يەردە ياتقان تەتۈر ئۇستىخاننى كىمىنىڭ ئورغانلىقى-
 نى سۈرۈشتە قىلىشتى. تەتۈر ئۇستىخاننىڭ جاۋغىيىدىن
 ھېلمۇ قان ئېقىپ تۇراتتى.
 — مەن ئۇردۇم، — دېدى قاسم ساراڭ ساقچىلارغا
 قاراپ، — بۇ چىدەلنى مەن تېرىدىم، باشقىلار بىلەن مۇنا-
 سۋىتى يوق.
 ساقچىلار بىردە قاسم ساراڭغا بىردە يەردە پۇشۇ-
 رۇپ ياتقان ھېلىقى تەتۈر ئۇستىخانغا قاراشتى، شۇ ئارىدا
 بوۋاي ساقچىلارنىڭ ئالدىغا كەلدى.

نى بىر بېرىپ قويسۇنچۇ!
 — قاسم دېگەن جىگىرى بار لۈكچەك ئۇ، يانمايدۇ.
 قاسم ساراڭ ئويلاپ ئولتۇرمايلا تەتۈر ئۇستىخاننى
 بوۋاينىڭ ئالدىدىن بىر يانغا تارتتى.
 — ئادىشوي، ماڭا بىر قارىغنا، گىپىڭ بولسا ماڭا
 دېگىنە.
 — سەن كىم؟ — تەتۈر ئۇستىخان قاسمىنىڭ قولى-
 دىن بوشىنىش ئۈچۈن سىلكىندى، — مېنى تارتىشقا
 پېتى... نىۋاتامسەن!
 — يوقاپ كەتكەن بالىسىنىڭ دەردىگە ئاران چىدا-
 ۋاتقان قېرى ئادەمگە ئىچىڭ ئاغرىسۇن، ئۇنى كەچۈر-
 گەن بولساڭ، — دېدى قاسم ساراڭ ئۇنىڭغا يېلىنغان-
 دەك تەلەپپۇزدا، — ئىش بولسا چىرايلىق دېيىشىسەك بو-
 لىدىغۇ؟!
 — ماڭا... ۋەي... — تەتۈر ئۇستىخان قاسم ساراڭ-
 غا ھۆرپەيدى، — سەن كىم ئىدىڭ... ھە، مېنى توسقى-
 مى...
 — داداڭدەك ئادەمنى بوزەك قىلىشقا كۆڭلۈڭ
 قانداق چىدايدۇ؟ بۇ ئىشىڭدىن نومۇس قىلمىدىڭما؟
 — ۋاي... يوقىلە، بىرنى قويۇپ...
 تەتۈر ئۇستىخان قولىنى كۆتۈرۈپ بولغىچە، قاسم
 ساراڭ ئۇنىڭ خامرىغا كېلىشتۈرۈپ بىر مۇشت ئاتتى.
 ئاران ئۆرە تۇرۇۋاتقان تەتۈر ئۇستىخان قاسم ساراڭنىڭ
 كۈچلۈك مۇشتىنىڭ زەربىسىدە ئوڭىدىغا چۈشتى. كىش-
 لەر بۇ ھالنى كۆرۈپ دەۋرەپ كېتىشتى، پۇخادىن چىققان-
 دەك بولۇشۇپ، قاسم ساراڭنى بىر ئېغىدىن ماختاپ كې-
 تىشتى.
 — يارايىسەن.
 — ئوغۇل بالىدەك ئىش قىلدى.
 — تاياق دورا بۇ ناكەسكە، قاسمىنىڭ كەلگىنى بەلەن
 بولدى.
 — نوچى دېسە، قاسمىنى دېسە بولىدۇ.
 چىدەل ئاياغلاشقاندا قىلاتتى، تەتۈر ئۇستىخان
 ئاغزى - بۇرنى قانغا مىلەنگەن ھالدا يەردە خىرقىراپ يا-
 تاتتى، ئۇنىڭ ئورنىدىن تۇرغىدەكمۇ ماجالى قالمىغانلىقى-
 نى، ناۋادا ئورنىدىن تۇرسا يەنە تاياق يەيدىغانلىقى ئېنىق
 ئىدى. قاسم ساراڭ ھېچ ئىش بولمىغاندەك بوۋاينىڭ يې-
 نىغا بېرىپ، ئۇنى يۈلەپ ئورنىدىن تۇرغۇزدى. بوۋاينىڭ
 قىسىلغان نۇرسىز كۆزىدە ياش تامچىلىرى لۆمۈلدەيتتى.

— ياق، ياق، ئەسلى ئىش مۇنداق...

بوۋاي بىر ساقچىنىڭ پىشىگە ئېسىلىپ چۈشەنچە بەر-
مەكچى بولۇدى، ئۇ ساقچى بوۋايغا «توغرا - خاتانى
ئىشخانغا بارغاندا ئايرىمىز، جېدەل چىقارغۇچىلار بىز
بىلەن ماڭسۇن» دەپ گەپنى ئۈزدى. بوۋاي قورقۇپ
كەتتى، ئۇ تەتۈر ئۈستىخاننى يەردى يۆلەپ تۇرغۇزغان
يەنە بىر ساقچىنىڭ يېنىغا كېلىپ يالۋۇرماقچى بولۇدى،
قاسم ساراڭ قولىنى ئىشارەت قىلىپ بوۋاينى سۆزدىن
توختىتىپ قويدى.

— مەندىن ئەنسىرىمىسىلە چوڭ دادا، ئۆزلىرى ئۆي-
لىرىگە خاتىرجەم كېتۈۋەرسىلە، ماڭا ھېچ ئىش بولمايدۇ، —
دېدى تەمكىن قىياپەتتە.

— بۇ... — بوۋاي جىددىيلەشتى، — مەن ئۆزلەگە
بالا تېپىپ بەردىم.

قاسم ساراڭ بوۋايغا قاراپ كۈلۈمسىردى، ئۇ
قىلغان ئىشىدىن قىلچىمۇ پۇشايماق قىلمىغاندەك قىلاتتى.
ساقچىلار قاسم ساراڭ بىلەن تەتۈر ئۈستىخاننى ما-
شىنىسىغا سېلىپ ئېلىپ كەتتى. بوۋاي ساقچى ماشىنىسىنىڭ
كەينىدىن قاراپ قېلىۋىدى، كىشىلەر بوۋايغا ئەقىل ئۆگەت-
تى.

— ساقچىخانغا بېرىپ بولغان ئەھۋالنى ئېيتسىلا.

— ھېلىقى ناكەسنى پاش قىلسىلا.

— راست گەپنى دېسىلە، ساقچىلار سىلنىڭ سۆزلىرىدى-
نى ئاڭلىسا قاسمنى قويۇۋېتىدۇ.

— بىزمۇ سىزگە بېرىشىپ بېرەيلى، كۆرگەنلىرىمىز-
نى دەيلى، شۇنداق قىلايلى.

— ياخشى ئادەمگە ئۇۋال بولمىسۇن.

بوۋاي كىشىلەرنىڭ سۆزىنى توغرا تاپتى. ئۆزىگە
ياردەم قىلىپ، تەتۈر ئۈستىخاننىڭ بوزەك قىلىشىدىن قۇ-
تۇلدۇرغان ھېلىقى كىشىنى ئاقلاپ چىقىمىسا كۆڭلى ئۈند-
مايتتى.

— سىلى، قاسمنى تونۇمتىلە؟ — دەپ سورىدى بو-

ۋايدىن دېھقان سۈپەت ئوتتۇرا ياشلىق بىر ئادەم.

— ياق تونۇمايمەن، — دەپ جاۋاب بەردى بوۋاي، —
بۇ بازاردا ئۇنى چالا - بۇلا بىر نەچچە قېتىم كۆرگەنلىكىم
ئېسىمدە، ئىسمىنىڭ قاسم ئىكەنلىكىنىمۇ بايا بىلىدىم، شۇ
بالام بولمىغان بولسا...

— جىگىرى بار بالا ئىدى، كۆردۈم، ھازىرمۇ ئۆز-

گەرەپتۇ، — دېدى ھېلىقى ئادەم مەنۇنلۇق بىلەن بېش-

نى لىگىشتىپ.

بوۋاي ئېسەدەپ قالدى، نۇرسىز كۆزى باشقىدىن
نەملەشتى، بوۋاينىڭ ئەتراپىغا ئولشۇۋالغانلار تۇشمۇتۇش-
تىن چۇرقراشتى:

— بىزمۇ ساقچىخانغا بارايلى، ئەھۋالنى ئېيتايلى.

— بوۋاينى بىللە ئاپىرايلى.

— قاسمغا ئۇۋال بولمىسۇن!

بىرلىرى بوۋاينى يېتىلەپ، بىرلىرى بوۋاينىڭ پىيالى-
قوشۇقلىرىنى يىغىشتۇرۇپ، ساخچىخانغا بېرىش ئۈچۈن
يولغا چىقىشتى، قالغانلىرى بىر - بىرلەپ تارقاشقا باشلى-
دى.

بازارنى تاماشا قىلغىلى كېلىشكەن ھېلىقى بىر نەچچە-
لىن، بازاردىن قايتىپ كېلىۋېتىپ پاراڭغا چۈشتى.

— كۆرگەنسەن قاسم ساراڭنى، بۇرۇنقىدىن قىلچە
ئۆزگەرمەپتۇ، — دېدى سېمىز ئادەم بايامقى ئىشلاردىن
ھەيران بولغاندەك قىياپەتتە.

— شۇنى دەيمەن، مەست ئادەمنى مۇش بىلەن ئۇر-
غىنى بولمىدى. مۇشۇنداق يۈرسە ساقچىخاندىن بېرى
كېلەلمىگۈدەك ئۇ ئاداش، — دېدى بۇرۇتلۇق ئادەم بې-
شىنى چايقاپ.

غاز بويۇن ئادەم ئېغىز ئاچتى.

— ھاي... ھاي... ئۇنداق دېگەن بىلەن قاسم
ساراڭ بولمىغان بولسا، بوۋايغا ئىگە چىقمايتتى.

— جېدەلنى جېدەلخور بېسىقتۇردى. بىزدەك زىيالىي-
لار ئارىغا چۈشۈۋالسا بولمايدۇ - دە، — بۇرۇتلۇق ئادەم
دىمىقنى قاقتى. ئۇلار بىلەن تەڭ يول مېڭىپ كېلىۋاتقان
باشقىلىرىمۇ تۇشمۇتۇشتىن گەپ قېتىشتى.

— بىز دېگەن جەمئىيەتتە يۈز - ئابىرۇيمىز بار ئادەم-
لەر، بىر مەست بىلەن تەڭ بولساق بولماس.

— شۇ... ۋىجدان - غۇرۇرىمىزنى ئەرزىمەس جېدەل-
گە تېگىشمەيلى.

— توغرا دەيسەن.

ئۇلار ئۆز ئوي - پىكىرلىرىنى ئۆزلىرى توغرا تېپىش-
تى. ئەتىگەندە بازارغا قانداق سالاپەت ۋە ھاكاۋۇرئانە قە-
ياپەت بىلەن كەلگەن بولسا، شۇنداق سالاپەت ۋە ھاكاۋۇ-
رئانە قىياپىتى بىلەن ئۆيلىرىگە كېتىپ قېلىشتى.

ئاپتور: قومۇل شەھىرى ئۇنىۋېرسال رايونى غەربى ئۆستەڭ كوچا
باشقارمىسىدىن

شېئىرلار

باغچىدىكى سەھەر

يۇلتۇزلار كېچىسى توپلىنىدۇ،
كۈندۈزى ئادەم سايلار.
قاق سەھەرگە قاقلىنىپ،
تاغدۇر سالام-سەھتى.

باغچىنىڭ ئىشىكى ئوچۇق...

قۇشلار كۈيى تامدۇ كۆكتىن
دەرەخلەرگە،
دەرەختكى ياپراقتەك،
تەندىكى ھەرىكەتتەك،
ئادەم ھاياتلىق سەنئىتى.

قېرىلار دىدارى سەھەردەك گۈزەل،
كۆرۈنەر ئۇز ئەزان ۋاقتىدا.
قوۋزاق-قوۋزاق تۈن ئۆڭ چىرايىلار،
ماغدۇرى يوق، تىنى بار،
نۇرى ئۆچكەن كۆزى بار،
قۇلقى يوق سۆزى بار،
نېمىتى يوق كۆڭلى بار.
ئۈمىدىكىلا تايانغان پۇتلار،
باغچىنى ئايلىنار،
قەدەملەر پىچىرلىشار،
كۈنگە ئوخشاش سەۋر-تاقىتى.

ئادەم ئۈچۈن

ئاتقا مىنگەن، يا ئاتتىن چۈشكەن
يېرى بەك تاتلىق،
شۇ يېرىدە ھايات راھىتى.

شاھ ئۈچۈنمۇ قېرىلىق ئوخشاش،
قاق ئۈچۈنمۇ قېرىلىق ئوخشاش.
شاخ، تاشقىمۇ قېرىلىق ئوخشاش،
بۇ دۇنيادا قېرىماس قۇياش!

قۇياش يېقىن كەلگۈنچە قاشقا،
تارقىغاندەك يۇلتۇزلار مىسكىن.
تارقىشار ئاستا
ئاق چاچلارنىڭ خۇلق ئاۋازى،
بىر-بىرىگە ئامانەت قويۇپ
ئەتسىنى
ئاللاھ تىككەن كۆچتىنى
جان لەۋزىدۇر كۆڭۈل راھىتى.

ئامانلىقنىڭ ئىگىسى خۇدا،
ئالدىن كەلمەس ئۆلۈمدىن سادا
قولدا بولماس ھايات سائىتى.

باغچىنىڭ ئىشىكى ئوچۇق...

يەر

ئوتسىز ئادەم قەلئەسى،
ئۆتمۈش رەڭ خوتۇن.

ئوتنىڭ جېنى بار،
ئوتنىڭ رېڭى بار.
ئوتنىڭ تەپتى بار،
ئوتنىڭ كۈيى بار.

كۆيە... كۆيە...
ئوت يالقۇنغا ئايلانغاندا،
يالقۇن چۈشەر ئۇسسۇلغا.
چىقارماستىن بىر چىكىم تۇتۇن.

چالغۇ

چالغۇ ئۆزى ياغاچ يا تۆمۈر
سەنئەتلەشكەن ئۇن-تىنسىز مۇردا.
ئىشقى بىلەن قاننى ئۇچقۇر،
قەلب چەككەن سىمدا جان، سادا.

قايسى مىللەت ئالسا قولغا
شۇ مىللەتنى كۈيلەر خۇشناۋا
كۆز يېشىغا چۆمۈلۈپ تۇرۇپ،
پەقەت پەرقى، مىللەتلىك ئېڭى
كۈيلەر ھامان مىللەت تېڭىنى
ۋەتەنلىك ئۆز قوۋمىنى سۆيۈپ.

ئۆز-ئۆزىنى چالالماس چالغۇ
جان ئىچىدە يۈرەك ئاققاندا
كەڭ ئالەمگە قىلار نامايان
مەۋجۇتلۇقنى
كۈنى كۈيدە سۇغۇرۇپ تۇرۇپ.

تالڭ

تەبىئەتتە ئۇلۇغ بىر بايراق،
تالڭ كۆڭۈلدىن يورۇق ھەم بۈيۈك.
سەھەر رەڭلىك ئاسمان تۇغىدا،
چىقىرىلار ئۇ

قەلبىم دۇنياغا تاشلىدى نەزەر،
شان-شەرەپكە بىز دەسسەگەن يەر.

يەردىن باشقا، دۇنياغا قاشقا،
بارچە مەۋجۇدات
كۆككە قاراپ كۆكلەيدۇ،
كۆكنى بويلاپ ئۆرلەيدۇ،
يەردىن غەرىب ئۆسۈش ئارمانى.

ئوت-چۆپلەردىن، گۈلسىز، گۈلى بار،
دەل-دەرەختىن ئادەملەرگىچە.

ھەتتا كۆڭۈلمۇ
كۆك ئىشقىدا ئوت بولۇپ يانار،
بۇزۇلماستا كۆڭۈل ئارامى.

ئۇچار قۇشلار پەرۋازىدا كۆك،
ئۇچقۇلارغا دەرگاھ بولسىمۇ.
كۆك ئۈستىدە كۆك،
قايتىپ كېلەر بەربىر يەرگە،
رىزقى يەردە، جان بولسىمۇ كۆك.

تاش، چالمنى ئاتساڭ ئاسمانغا،
توپا-چالڭ بولۇپ چۈشەر تۆپەڭگە.
دېڭىز يامغۇر بولۇپ تۆكۈلەر،
تۈكۈرۈكۈڭ يۈزۈڭگە...

يەردىن كەچكەن ھەرقانداق كۆچمەن،
ئۇ دۇنياغا يەر بولۇپ كۆچەر.

ئىنسان ئۈچۈن ھەممىدىن ئۇلۇغ —
ئانا ئۈچۈن ھەممىدىن يورۇق —
ۋەتەن يەرسىز بولالماس ۋەتەن!

ئادەم ۋە ھېسسىيات

بىر دۆۋە ئوتۇن،
سەرەڭگىچە ھېسسىياتتا،
كۆتۈرەر يالقۇن.

كەچكە كىرىش

شەپەق سۆيگەن كەچلىك ۋادىلار،
تىنچلىقتا يۈرەك تىلغىنار.

قارساڭ ئاق بۇلۇتلار لەرزىسى،
تاغدىن ئاشقان سۈكۈت دېڭىزى.
سەلگىن شامال چۈشەر ئۇسسۇلغا،
چوكان تالار ئېگىپ بېلىنى،
ئەركىنلىك ئۇ كۆزدە تەبىئىي.

تەبىئىيلىكتە ياتقان سۈلكەتلەر،
كەچ قوينغا كىرەر يېشىنىپ.
سۈزۈك سۈدەك ئاسايىش دەمدە،
تومۇرنى تۇتساڭ ھاياتنىڭ،
ئۆز ئۆمرىگە قالار ئېچىنىپ.

سەنئەتكە باي گۈزەل ساھىبلار،
چېكىسىگە قىسقاندا ئالقش.
جىمجىتلىقتا ئېلىنار تىپتىنچ،
كەچ قويندا تاڭغا سېغىنىش.

گەر بولسىمۇ بىلگىنىڭ قانۇنىيەت
پېشانەڭگە پۈتۈلگەن قېرىش.
ئارمىنى بار يۈرەك قىيىنلار،
چۇقان سالار تىنماي زارلىنىش،
بۇ دۇنيانىڭ مۇشەققىتىدە،
كۈلۈپ تۇرۇپ ئازابلىق تىنىش.

شۇنچە گۈزەل تىمىتاس ۋادىلار،
تىنچلىقتا پەلەك يىرتىلار...

كەڭ ئالەمنى تۇرتۇپ كۆڭۈللۈك.
پۇرسىمۇ ئەت-يېنى كۆيۈك.

ئالماشماق ئۇ، ئۆزگەرمەس مەڭگۈ،
ئەلمىساقىتىن-ئاخىر زامانغا.
ھاياتلىققا بېرىپ ئەركىنلىك،
مەغرۇر ياشار بايراق ئاستىدا.
سائىتىنى توغرا بۇرىغان،
تاڭ سەھەرگە پۈتۈلگەن كىملىك!

جانان لېۋى سۆيگۈ ئىشىكى

دۇنيا ياشار ھەركىم كۆزدە،
ھەركىم ياشار دۇنيا يۈزىدە.
تەقدىرنى تىكىپ سۆيگۈگە،
سۆيگۈ ئارا كۆيەر ئىستىكى.

كىممۇ ياشار، كىممۇ جان قىينار،
يار دېمىسە، لەۋ دەپ كۆيىمىسە.
كۈندۈز ئوتقا تۇتماق كېچىنى،
شەيدا يۈرەك بويۇن ئەگمىسە،
ئاي بولمىسا قۇياش تىلىكى.

يارلىق ئەرنىڭ كۆكلەر مەشرىپى،
ياردىن جۇدا ئەرنىڭ ھەسرەتى.
جانان لېۋى سۆيگۈ ئىشىكى،
كىممۇ ئويىلار بىر سۆيۈش بىلەن،
رام بولۇشنى يار زىندانغا،
بارمىكىن تاڭ زىنداندا راھەت
زىندان تۇتقان گۈلنىڭ چېچىكى؟

زىندانمۇ ئۆي، يار قوينىمۇ ئۆي،
ھىلال ئاينىڭ لېۋى بەك ئېسىل.
ھېچكىم يارنى زىندان دەپ بىلمەس،
جاننى ئالغان يارنى ئەزرائىل،
ئىككى دۇنيا جانان بۆشۈكى.

ئاپتور: شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق مەدەنىيەت

نازارىتىدا

«ئىسكەندەرنامە» (1990 - يىل)، «تەزكىرە ئىسھابۇلكەھى» (1992 - يىل)، «مەجمۇئە تۆلئەھكام» (1994 - يىل)، «سەلجۇقلار تەزكىرىسى» (1994 - يىل)، «ئىسكەندەرنامە» (ئۈچ توم، 1998 - يىل)، «جۇڭگو ئاز سانلىق مىللەتلەر قەدىمكى ئەسەرلىرى. ئۇيغۇرلار تومى» (مەڭگۈ تاشلار، ۋەسىقىلەر، ئاغزاكى يادىكارلىقلار تۈرى، 2011 - يىل، خەنزۇچە)، «تېببىي تەجرىبات» (2012 - يىل)، «جۇڭگو ئاز سانلىق مىللەتلەر قەدىمكى ئەسەرلىرى. ئۇيغۇرلار تومى» (كىتابلار تۈرى، 2015 - يىل، خەنزۇچە)، «مەلۇماتۇلئافاق» (2015 - يىل) قاتارلىق كونا ئۇيغۇر (تۈركىي) يېزىقىدىكى قەدىمكى ئەسەرلەرنى نەشرگە تەييارلاپ، ئىزاھات يازغان، «مەدەنىيەت تارىخىمىزنىڭ شاھىتى»، «ئۇيغۇر قەدىمكى ئەسەرلىرى ھەققىدە بايان» (خەنزۇچە)، «شىنجاڭدىن تېپىلغان قەدىمكى ئەسەرلەر ۋە يازما يادىكارلىقلار ھەققىدە مۇلاھىزە» (خەنزۇچە)، «ئۇيغۇر قەدىمكى ئەسەرلىرىنى قۇتقۇزۇش دەۋرىنىڭ تەقەزاسى»، «يىپەك يولى مەدەنىيىتى ۋە ئۇيغۇر قەدىمكى ئەسەرلىرىنىڭ ئالاھىدىلىكى» (خەنزۇچە)، «ئالتۇن يارۇق ۋە ئۇنىڭ تەتقىق قىلىنىشى»، «فىرانسىيەدە ساقلىنىۋاتقان ئۇيغۇر يازما يادىكارلىقلىرى توغرىسىدا مەلۇمات»، «ئەنگىلىيەدە ساقلىنىۋاتقان ئۇيغۇر يازما يادىكارلىقلىرى توغرىسىدا»، «مۇھەممەد سادىق قەشقەرىي ۋە ئۇنىڭ ئىجادىي ئەمگەكلىرى»، «ئۇيغۇرلاردا مۆچەللىك كالىندار ۋە «مەجمۇئە تۆلئەھكام» توغرىسىدا»، «قەدىمكى ئۇيغۇر ھۈنەر-كەسپ رىسالىلىرى توغرىسىدا»، «تۇرپاننىڭ تارىختىكى ناملىرى ۋە قوچۇ نامى توغرىسىدا»، «قوچۇ توغرىسىدا مۇلاھىزە»، «ئىدىقۇت ئۇيغۇرلىرىنىڭ مەدەنىي ھاياتى»، «ئىدىقۇت ئۇيغۇرلىرىنىڭ مەدەنىي ھاياتىغا نەزەر»، «لۇ شۈن مۇزېيىدا ساقلىنىۋاتقان تۇرپان يادىكارلىقلىرى»، «مەشھۇر تۈركولوگ تۇرپان شۇناس ئا.ۋون. گابائىن خانىم»، «دۇنخۇئاڭ-تۇرپاندىن بايقالغان يازما يادىكارلىقلىرى توغرىسىدا»، «قوچۇ ئۇيغۇر خاندانلىقىنىڭ تۇرمۇشى» (تەرجىمە)، «ياخشى باشلىنىش ۋە جىددىي تەقەزلىق»، «تۇرپاندا بايقالغان يازما يادىكارلىقلار ۋە چەت ئەللىك ئېكسپېدىتسىيەچىلەر»، «خوجا ھەسەننىڭ خوتۇنى» قاتارلىق ئۇيغۇر قەدىمكى ئەسەرلىرى ۋە تۇرپان شۇناسلىق ساھەسىگە بېغىشلانغان مەخسۇس تېمىدىكى ئىلمىي ئەسەرلىرى ئارقىلىق ھەم 2000 - يىلدىن باشلاپ «تۇرپان شۇناسلىق تەتقىقاتى» ژۇرنىلىنى نەشر قىلىشتىن باشلاپ مەزكۇر ژۇرنالنىڭ باش مۇھەررىرلىكى، تەھرىرلىك ۋەزىپىسىنى ئارتقۇرۇپ شۇ ساھەلەردە مەملىكەت ئىچىدىكى ئالىم-مۇتەخەسسسلەرنىڭ شۇنداقلا كەڭ جامائەتچىلىكنىڭ ئېتىراپ قىلىشى ۋە يۇقىرى باھاسىغا ئېرىشىپ كەلگەن ساناقلىق ئۇيغۇر قەدىمكى ئەسەرلەر مەدەنىيىتى تەتقىقاتچىسى، تۇرپان شۇناس، ژۇرنالىست گەركىن ئىمىنىياز قۇتلۇق ئەپەندى.

پولات خوجا فوتوسى

بۇمۇ بىر بازار

《新疆文化》(维吾尔文)

综合性文学双月刊

主管单位: 新疆维吾尔自治区文化厅
 主办单位: 新疆维吾尔自治区艺术研究所
 编辑出版: 《新疆文化》杂志编辑部
 国际标准刊号: ISSN1008-6498
 国内统一刊号: CN65-1073/I
 海外发行: 中国图书进出口(集团)总公司出口部
 代理者地址: 中国北京朝阳区工体东路16号
 P.O.BOX 88, 16 Gongti East Road, Beijing 100020, China
 海外发行代号: 6498BM
 发行范围: 国内外发行
 地址: 新疆乌鲁木齐市新华南路11号万国大厦10楼
 邮编: 830000 电话: (0991) 2856942
 印刷: 《新疆日报》印务中心
 发行: 乌鲁木齐市邮局
 订 阅: 全国各地邮局

《新疆文化》(维吾尔文) 2016年2月(第338期)
 (维吾尔文) 2016年2月(第338期)

发行人: 阿不都克里木·阿不力孜
 编辑: 阿不都克里木·阿不力孜
 出版: 新疆维吾尔自治区文化厅
 印刷: 新疆维吾尔自治区印刷厂
 发行: 乌鲁木齐市邮局
 订 阅: 全国各地邮局
 邮发代号: 6498BM
 定价: 8.50元

邮发代号: 58-22 定价: 8.50元

邮发代号: 58-22 定价: 8.50元